

**Національний університет «Львівська політехніка»
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти**

Кафедра теорії права та конституціоналізму



**НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ:
ПРАВА ЛЮДИНИ
ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА**
**Збірник матеріалів П'ятої міжнародної
науково-практичної конференції**

4 квітня 2025 року

**Львів – Острог
2025**

Рекомендувала до друку
Вчена рада Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
(протокол № 8/25 від 19.05.2025)
Рекомендувала до друку кафедра теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
(протокол № 9 від 28.04.2025)

Н44 Незалежність України: права людини та національна безпека: збірник матеріалів П'ятої міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 4 квітня 2025 року) / за ред. проф. В.Б. Ковальчука, проф. Л.В. Ярмол; Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». Львів-Острогож: вид-во ТОВ «4Фемілі», 2025. 296 с.

ISBN 978-617-8605-03-2

У збірнику опубліковано матеріали П'ятої міжнародної науково-практичної конференції на тему «Незалежність України: права людини та національна безпека», яка відбулася 4 квітня 2025 року в Навчально-науковому інституті права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». Конференцію організувала кафедра теорії права та конституціоналізму.

У своїх виступах учасники – зарубіжні та вітчизняні дослідники – розкрили актуальні наукові і практичні питання, що стосуються посягання на державний суверенітет України, національну безпеку України та порушення прав людини у зв'язку з війною російської федерації проти України.

Сформульовано рекомендації, пропозиції щодо реформування української держави у воєнний і післявоєнний період, удосконалення юридичних механізмів забезпечення прав людини в Україні.

Призначається для науковців, викладачів, студентів та аспірантів юридичних й інших гуманітарних навчальних закладів, юристів-практиків, громадських діячів та всіх, хто небайдужий до проблематики конференції.

Матеріали подано в авторській редакції

УДК 342.7+[351.86:342](477)(063)

ISBN 978-617-8605-03-2

© Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка», 2025
© Видавництво ТОВ «4Фемілі», 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	12
ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ	15
ВІТАЛІЙ КОВАЛЬЧУК	
КОНСТИТУЦІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ЦІННОСТІ В УМОВАХ ПЕРМАНЕНТНОЇ ЗАГРОЗИ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ	15
НАТАЛІЯ ОНІЩЕНКО	
ПРИНЦИП ПОВАГИ ДО ПРАВ ЛЮДИНИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ЧИННИКИ	21
DAINIUS ŽALIMAS	
WHAT WOULD A TRUMP-PUTIN CONSPIRACY LOOK LIKE UNDER INTERNATIONAL LAW?	24
ДАЙНІОС ЖАЛІМАС	
ЯК БИ ВИГЛЯДАЛА ЗМОВА ТРАМПА-ПУТІНА З ТОЧКИ ЗОРУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА?	28
НАТАЛІЯ ПАРХОМЕНКО	
НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: ТЕОРЕТИКО ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ	33
CARMELO MASSIMO DE IULIIS	
THE ROLE OF BUSINESSES AND HUMAN RIGHTS IN ARMED CONFLICTS: RESPONSIBILITIES, OBLIGATIONS, AND LEGAL LIMITS	36
ВІКТОР БЕДЬ	
ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЯДЕРНОГО РОЗЗБРОСННЯ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	38
SIMEON GROYSMAN	
BALKAN AND EASTERN EUROPEAN SECULARISMS THROUGH THE LENS OF ECJHR JURISPRUDENCE ON BULGARIAN CASES	45
Людмила ФИЛИПОВИЧ	
РЕЛІГІЙНА СВОБОДА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	48
СЕРГІЙ ФЕДЧИШИН	
ДО ПРОБЛЕМИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ НА ДЕРЖАВНИЙ СЛУЖБІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД	52

ОЛЕНА ХАРИТОНОВА, ЄВГЕН ХАРИТОНОВ

ЦИФРОВІ ПРАВА: ДО ПРОБЛЕМИ ПИТАННЯ..... 55

МИХАЙЛО БАЙМУРАТОВ, БОРИС КОФМАН, МАКСИМ БАЙМУРАТОВ

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ЦІННОСТЕЙ ЗАХІДНОГО МУНІЦИПАЛІЗМУ ДЛЯ
УСВІДОМЛЕННЯ, РОЗУМІННЯ, ОХОРОНИ, ЗАХИСТУ І ГАРАНТУВАННЯ
ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ..... 59

ЛІЛІЯ ЯРМОЛ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВІЙНИ 64

**СЕКЦІЯ І КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ:
ПИТАННЯ ЦІННОСТЕЙ, ПРАВ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ 69**

ЄВГЕН ЗОЗУЛЯ

РЕФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЛЕКСНОГО
СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУ РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ
ПРАВОПОРЯДКУ ЯК ЧАСТИНИ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ
УКРАЇНИ НА 2023-2027 РОКИ 69

СТЕПАН СЛИВКА

ДЖЕРЕЛА, ВИТОКИ ЧЕСНОТ І МОРАЛІ 72

ОЛЬГА ГОЛЬД, МАКСИМ ВАСАЛАТІЙ

ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В СУЧАСНОСТІ..... 75

NICHOLAS ZALEWSKI

GEOPOLITICS: THE STRUGGLE FOR A SOVEREIGN UKRAINE 77

АНТОН ПУКАС

КОНСТИТУЦІЯ – ОСНОВА ДОВІРИ ДО СУДУ 79

БОГДАНА МЕЛЬНИЧЕНКО, АНАСТАСІЯ ШАРДАКОВА

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА В ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ДОСВІД ХОРВАТІЇ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ 82

БОГДАНА МЕЛЬНИЧЕНКО, ОКСАНА ПІДГОРОДЕЦЬКА

УЧАСНИКИ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ, ЇХ ПРАВОВИЙ
СТАТУС 85

Лілія ЯРМОЛ, Маріанна БОНДАРЕВСЬКА

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ	87
--	----

Наталя СТЕЦЮК

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПІСЛЯ ЙОГО ЗАКІНЧЕННЯ .	90
--	----

Руслан ХВАН

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ «КОНСТИТУЦІЙНА ЛЮДИНА» ТА ЇЇ РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ В РОЗУМІННІ ПРІОРИТЕТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ІМАНЕНТНОГО ЕЛЕМЕНТУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВНОСТІ.....	92
--	----

Микола САМБОР

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У НАПОВНЕННІ ЗМІСТУ ПРАВА	96
---	----

Олена КОВАЛЬЧУК

ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ВІДКЛИКАННЯ ВИБОРЦЯМИ НАРОДНОГО ДЕПУТАТА УКРАЇНИ	99
--	----

Олена РОМЦІВ, Олеся КОВАЛЬЧУК

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ПОДВІЙНОГО (МНОЖИННОГО) ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ	102
--	-----

Ірина ПЕРІВ

КОНВЕНЦІЯ РАДИ ЄВРОПИ ПРО ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ ЩОДО ЖІНОК І ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ТА БОРОТЬБУ ІЗ ЦИМИ ЯВИЩАМИ: ВИКЛИКИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД	105
---	-----

Святослав ВОРОБЕЦЬ

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ПРАВА ЯК ЕЛЕМЕНТ ASQUIS ЄС	108
--	-----

Богдан ГАРАСИМІВ

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ	111
--	-----

Оксана КЛИМ

ПОРЯДОК ВПРОВАДЖЕННЯ ЦІННІСНО-ПРАВОВИХ КОНСТАНТ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ.....	114
--	-----

Юлій РУДНИЦЬКИЙ

МУНІЦИПАЛЬНА НОРМОТВОРЧІСТЬ ЯК ПРАВОВЕ ЯВИЩЕ ТА ЙОГО ВИЗНАЧЕННЯ У РОЗУМІННІ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ПРАВОТВОРЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ».....	117
--	-----

Роман СТОЙКО

ПІДГОТОВКА ЮРИСТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЦІННІСНИЙ ВИМІР	120
--	-----

Андрій ОСЬМАК

ІНСТИТУТ РЕАБІЛІТАЦІЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР	124
--	-----

Тетяна ГЛАДИНЮК

ВПЛИВ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЄСПЛ НА НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО	126
---	-----

Володимир ШУРАК

КОНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ЗАСІБ ОБМЕЖЕННЯ ВЛАДИ ДЕРЖАВИ	129
---	-----

Марина ХИМИНЕЦЬ

РОЛЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ У ЗБЕРЕЖЕННІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	132
---	-----

Наталя КИЧМА

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ І СУЧАСНІ РЕАЛІЇ	135
--	-----

СЕКЦІЯ II МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА139

Андрій ВЕРГУН, Богдан ПАРАЩУК, Оксана ВЕРГУН, Оксана МОЩИНСЬКА, Михайло ЛИТВИНЧУК

ПРАВО НА ПАЛІАТИВНУ ДОПОМОГУ ПРИ НАЯВНОСТІ УСКЛАДНЕНЬ У ІММОБІЛЬНИХ ПАЦІЄНТІВ	139
--	-----

Альона РОМАНОВА

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСВІТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	142
--	-----

Ірина АНДРУСЯК

ЛОГІЧНІ МЕТОДИ У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА БОГДАНА КІСТЯКІВСЬКОГО 144

Олег ОГІРКО

ЛЮДИНА ТА ЇЇ ПРАВА: ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНИЙ ДИСКУРС 147

Денис БОБРОВНИК

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНЦЕПТІ
«ГЛОБАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ» 151

Вячеслав ВАСЕЦЬКИЙ

ЗНАЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В ПІСЛЯВОЄННИЙ
ПЕРІОД 159

Ліля ЯРМОЛ, Юлія ГРИНИШИН

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ 161

Ліля ЯРМОЛ, Оксана ПІДГОРОДЕЦЬКА

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ІНФОРМАЦІЮ В ЦИФРОВУ ЕПОХУ: ВИКЛИКИ,
ЗАХИСТ І ПЕРСПЕКТИВИ 167

Ліля ЯРМОЛ, Юлія СЛОБОДЕНЮК

МІЖНАРОДНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРАВ ЖІНОК В УКРАЇНІ 170

Соломія ЦЕБЕНКО

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ
ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ 172

Ліля ЯРМОЛ, Діана ЧЕКАЛЮК

ЮРИДИЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА
НА ВЛАСНІСТЬ В УКРАЇНІ 175

Соломія ЦЕБЕНКО, Іван КОНДРЕЦЬКИЙ

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ДІТЕЙ НА ТЛІ ВІЙНИ В УКРАЇНІ 178

Соломія ЦЕБЕНКО, Володимир ШУРАК

МЕХАНІЗМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В
ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ 181

Наталя МАРИЧ

РЕАЛІЗАЦІЯ ЮРИДИЧНИХ ОБОВ’ЯЗКІВ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ
З ОГЛЯДУ НА РЕЛІГІЙНІ ЧИ ІНШІ ПЕРЕКОНАННЯ 184

ДМИТРО ВАСИЛЕНКО

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАХИСТІ ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УМОВАХ ВІЙНИ	187
---	-----

АНАСТАСІЯ ГЕНЕРАЛОВА

ПРОТИПРАВНА ПОВЕДІНКА ДІТЕЙ В КІБЕРПРОСТОРІ ПІД ЧАС ВІЙНИ .	190
---	-----

ОКСАНА БАСКАКОВА, НАТАЛІЯ КИЧМА

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ	193
---	-----

ОКСАНА БАСКАКОВА, ЮЛІЯ МОЗОЛЬОВА

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЖІНОК	197
---	-----

Герман ПРИХОДЬКО

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В ПРОЦЕСІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ	200
---	-----

ОЛЕГ ХОЦЯНОВИЧ

ВИКРАДЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ ЯК ОДИН ІЗ ЗЛОЧИНІВ КРАЇНИ- АГРЕСОРА	202
--	-----

ХРИСТИНА ЗУЗАК

ПОРУШЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	204
---	-----

ТЕРЕЗА БОГДАНОВА

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ	206
---	-----

СВІТЛАНА ЧАЙКОВСЬКА

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД У ПРАКТИЦІ ЄСПЛ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ	209
---	-----

ЮЛІЯ СОРОЧУК

ПРАКТИКА ЄСПЛ ЩОДО ЕФЕКТИВНОГО РОЗСЛІДУВАННЯ СПРАВ ПРО ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО	212
--	-----

Вікторія ГОЛУБ

ЄСПЛ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	214
--	-----

Софія КАДАЙ

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ У РІШЕННЯХ ЄСПЛ	217
--	-----

Андрій ГАЛЬКІВ

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ	220
---	-----

Валерія ДОВГЕНКО

ПРОБЛЕМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ДОСТУП ДО СУДУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	222
--	-----

**СЕКЦІЯ ІІІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ТА
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ 225**

Михайло КЕЛЬМАН

ПРАВА ЛЮДИНИ І ПРАВО ЯК ЯВИЩА ОДНІЄЇ СУТНОСТІ	225
---	-----

Олександр СУШИНСЬКИЙ

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК ІНТЕГРАЦІЇ В АСПЕКТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	228
--	-----

Павло БОГУЦЬКИЙ

ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	233
---	-----

Валерій ЛАСТОВСЬКИЙ

АВТОКЕФАЛІЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	236
--	-----

Антоніна ТОКАРСЬКА

ПІДМІНА ПОНЯТЬ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ	239
--	-----

Тарас ГАРАСИМІВ

ПРОТИПРАВНА ПОВЕДІНКА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ	240
---	-----

Надія ЧУДИК-БІЛОУСОВА

ОРГАНІЗАЦІЯ ОТРИМАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	244
---	-----

Євген БУТИРІН

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ БОРОТЬБИ З «НАЛИВАЙКАМИ»	247
---	-----

ІВАННА ПРОЦЬ, Софія РОСЯК

РОЛЬ ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ, ПРАВООХОРОННИХ
ОРГАНІВ ТА ІНШИХ УПОВНОВАЖЕНИХ СУБ'ЄКТІВ
У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВОПОРЯДКУ У ВІЙСЬКОВИХ ГАРНІЗОНАХ 250

Майя ПИВОВАР

ОСОБЛИВОСТІ ДВОСТОРОННЬОЇ УГОДИ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА США ПРО
ВСТАНОВЛЕННЯ ПРАВИЛ ТА УМОВ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ФОНДУ
ВІДБУДОВИ..... 253

ОЛЕНА РОМЦІВ, Володимир МИХАНІВ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ
ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ 255

Кирило ТЕТРУЄВ

МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ, ЯКІ НЕСУТЬ ЗАГРОЗУ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ
УКРАЇНИ 257

ЄВГЕНІЙ ГУЩЕНКОВ

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ЦИФРОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИ
В УМОВАХ ВІЙНИ 259

Микола ГЕЛЕТІЙ

РЕЖИМ ВОЄННОГО СТАНУ: КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ 263

Артур ОКСЕНЮК

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПУБЛІЧНОГО
УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ВНУТРІШНІХ СПРАВ 265

Наталя СЛОБОДА

ПРОБЛЕМИ КОНФІСКАЦІЇ РОСІЙСЬКИХ АКТИВІВ
ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ..... 268

ОЛЕСЯ КОВАЛЬЧУК

ВІДСТУП ВІД ЗОБОВ'ЯЗАНЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ .. 271

Галина ТОКАР

ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО
ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ У
НАЦІОНАЛЬНОМУ СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ..... 275

СЕРГІЙ ВОЙЦЕХІВСЬКИЙ

ПИТАННЯ ФОРМАЛЬНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА
ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 277

КАТЕРИНА СТАСЕНКО

АРБИТРАЖНА УГОДА: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ	281
---	-----

Ярина ВЕРХОДАЙ

АНЕКСІЯ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА: НАСЛІДКИ ДЛЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	283
---	-----

Денис ШЕВЧУК

АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ.....	286
---	-----

Максим ОЗІЙЧУК

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ	289
--	-----

Іван КОНДРЕЦЬКИЙ

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА У ЗВ'ЯЗКУ З ЄВРОІНТЕГРАЦІЄЮ ТА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	293
---	-----

ВСТУП

Цьогорічна міжнародна науково-практична конференція на тему «Незалежність України: права людини та національна безпека» проводиться вв'язе, починаючи з 2021 року. Попри те, що наш захід відбувався в умовах повномасштабної війни російської федерації проти України, він пройшов успішно і на високому науковому рівні.

Метою конференції було обговорення актуальних наукових і практичних питань, що стосуються посягання російського агресора на державний суверенітет України, національну безпеку та права людини і громадянина. Як свідчать теми виступів, у центрі уваги доповідачів були порушені питання щодо збереження державного суверенітету України, її територіальної цілісності, притягнення росії як держави-терориста та її посадових осіб до міжнародної відповідальності, відновлення порушених прав людини та громадянина, відновлення економіки України та ін.

З метою вирішення усіх актуальних питань на конференцію були запрошені відомі зарубіжні гості: *Дайнюс Жалімас* – доктор юридичних наук, професор, депутат Європейського парламенту, член від Литовської Республіки Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеціанська Комісія), візит-професор Університету Вітауса Великого (Каунас, Литовська Республіка); *Марек Рембєж* – доктор наук, професор Сілезького університету в Катовіце, факультет мистецтв і педагогічних наук (Республіка Польща); *Кармело Массімо Де Юліс* – професор корпоративного права кафедри публічного та приватного права економічного факультету Католицького університету Святого Серця (Мілан, Італія), адвокат; *Симеон Гройсман* – доцент юридичного факультету Софійського університету «Святого Климента Охридського» (Болгарія) та ін.

У конференції також взяли участь відомі в Україні та поза її межами вітчизняні науковці, які представили у збірнику конференції тези своїх доповідей: Віталій Ковальчук – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії права та конституціоналізму Національного університету «Львівська політехніка»; Наталія Оніщенко – заступниця директора з наукової роботи Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, докторка юридичних наук, професорка, Заслужена юристка України, академік НАПрН України; Наталія Пархоменко – докторка юридичних наук, професорка, член-кореспондентка НАН України, завідувачка відділу Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Віктор Бєдь – доктор богословських наук, доктор юридичних наук, професор, президент Карпатського університету імені Августина Волошина (Ужгород), єпископ Мукачівський і Карпатський, керуючий Мукачівсько-Карпатською єпархією Православної Церкви України; Людмила Филипович – докторка філософських наук, професорка, провідна наукова співробітниця відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України; Олена Харитонova – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри інтелектуальної власності та патентної юстиції Національного університету «Одеська юридична академія», член-кореспондентка НАПрН України; Євген Харитонов – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», член-кореспондент НАПрН України; Михайло Баймуратов – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного

університету імені К.Д. Ушинського, Заслужений діяч науки і техніки України; Сергій Федчишин – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; Лілія Ярмол – докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри теорії права та конституціоналізму Національного університету «Львівська політехніка» та ін.

Варто зазначити, що в конференції брали участь також студенти, аспіранти з провідних вищих навчальних закладів України, наукових установ, юристи-практики (судді, адвокати).

У збірнику матеріалів конференції представлено тези виступів учасників із провідних зарубіжних та українських вищих навчальних закладів, наукових установ, а саме: Національного університету «Львівська політехніка»; Університету Вітауса Великого (Каунас Литовська Республіка); Католицького університету Святого Серця (Мілан, Італія); Університету Неаполя Федеріко II (Італія); Сілезького університету (Катовіце, Республіка Польща); Софійського університету «Святого Климента Охридського (Болгарія); Університету Екс Марсель (Франція); Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Національної академії правових наук України; Карпатського університету імені Августина Волошина (Ужгород); Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова; Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України; Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; Національного університету «Одеська юридична академія»; Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського; Маріупольського державного університету; Донецького державного університету внутрішніх справ; Національної академії наук вищої освіти України; Одеського національного політехнічного університету; Київського національного університету культури і мистецтв; Львівського державного університету внутрішніх справ; Національного авіаційного університету (Київ); Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького; Львівського національного університету імені Івана Франка; Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького; Національного лісотехнічного університету України (Львів); Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ); Хмельницького університету управління та права ім. Л. Юзькова.

Цьогорічна конференція «Незалежність України: права людини та національна безпека» – попри те, що відбувалася у складних умовах, в яких, власне, живе вся наша держава після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну – засвідчила активний інтерес учасників до заявленої проблематики, креативну постановку питань у їхніх доповідях, дискусіях, формулювання актуальних, важливих пропозицій і рекомендацій.

У збірнику тез конференції висвітлено актуальні наукові і практичні питання, що стосуються посягання агресора на державний суверенітет України, її національну безпеку та права людини й громадянина. На нашу думку, усі рекомендації, пропозиції, сформульовані учасниками конференції щодо реформування української держави, удосконалення правових механізмів забезпечення прав людини та громадянина у воєнний і післявоєнний період в Україні, будуть корисними та реалізованими.

Збірник матеріалів конференції, як видається, буде цікавим для науковців, викладачів, студентів та аспірантів юридичних й інших гуманітарних навчальних закладів, юристів-практиків, громадських діячів та всіх, хто небайдужий до проблематики конференції.

Віriamo, що виступи і дискусії учасників конференції будуть результативними, а спільно вироблені рекомендації, пропозиції сприятимуть перемозі над ворогом, реформуванню української держави, подальшій розробці проблематики прав людини, державного суверенітету України, її національної безпеки.

Віталій КОВАЛЬЧУК

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

Лілія ЯРМОЛ

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Віталій КОВАЛЬЧУК

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

КОНСТИТУЦІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ЦІННОСТІ В УМОВАХ ПЕРМАНЕНТНОЇ ЗАГРОЗИ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

Концепція конституційної ідентичності набуває своєї актуалізації в Україні і це має цілком практичного значення. Вона стає важливою складовою конституційно-правової доктрини України. Про це свідчить практика застосування цієї концепції Конституційним Судом України в останні роки. Вперше термін «конституційна ідентичність» використаний в рішенні від 14 липня 2021 року №1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Вона також знайшла своє відображення в інших рішеннях Конституційного Суду України.

Крім того варто врахувати зовнішній аспект цього питання. В контексті реалізації намірів України стати державою-членом Європейського Союзу, перед владою та суспільством неминуче постане питання усвідомлення своєї конституційної національної ідентичності. Тому важливою у цьому питанні є чітка правова позиція як Конституційного Суду України, так і представників наукового правничого середовища, які виражають думку громадянського суспільства.

В широкому значенні цього поняття «конституційну ідентичність» слід розуміти як сталість певних цінностей, принципів, інститутів і традицій, що втілюються на нормативному та правозастосовному (судовому) рівнях, у юридичних звичаях та практиці реалізації конституції. Базовим елементом конституційної ідентичності є цінності – значущі для кожного народу (нації) цілі та засоби їх досягнення. Конституційна ідентичність формується як з національних, так і універсальних цінностей. Серед дослідників цього питання немає єдності стосовно того, які цінності для конституційної ідентичності є пріоритетними, а відтак визначають її сутність. Так само залишається відкритим питання стосовно того яким чином співвідносяться між собою конституційна та національна ідентичність.

Взаємопов'язаність конституційної і національної ідентичності можна охарактеризувати наступним чином – конституційна ідентичність кореспондує природним елементам національної ідентичності і надає їм юридичної сили. Національна ж ідентичність надає політичній спільноті суверенності, вона визначається цінностями, що надають спільноті мети та унікальності. Вона є одночасно елементом сепарації і діалогу з іншими націями. Конституційна ідентичність являє собою сукупність особливих ознак характерних для конституційного ладу та конституційних цінностей кожної окремої держави, які водночас об'єднують громадян в одну спільноту

(народ, націю) та відрізняють цю державу (а також народ, націю) від інших держав, міжнародних та регіональних організацій, народів світу.

Сучасна Україна перебуває на складному шляху формування своєї конституційної ідентичності, яка в силу історичних причин не була сформована. Ті її окремі елементи, які з'явилися в роки незалежності так і не стали цілісною філософсько-ідеологічною доктриною, яка б дозволила Українській національній державі стати рівноправним суб'єктом міжнародного права, а українському народу (нації) реалізувати своє невід'ємне право на самовизначення. А, саме такі цілі були проголошені в Декларації про державний суверенітет України прийнятій Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 року.

Доречно сказати, що текст Декларації про державний суверенітет, яка по суті заклала основи конституційної ідентичності майбутньої Української держави в своїх ключових положеннях, зокрема тих, які проголошують національні цінності, не знайшли відображення, а інколи набули зовсім іншого змісту в тексті Конституції України 28 червня 1996 року. Хоча в самій Декларації зазначалося, що: «Декларація є основою для нової Конституції». Виходячи з традиції європейського конституціоналізму (США, Франція, Чехія) Декларація розглядається як важливий конституційний акт та складова Конституції.

Така невідповідність між Декларацією та Конституцією є не випадковою, оскільки процес формування національної конституційної ідентичності, як і тексту Конституції відбувався в умовах перманентної загрози державності. При чому такі загрози мали не лише зовнішній, відкритий характер (з березень 2014 р. – початок війни з РФ), але й внутрішній, прихований (з 24 серпня 1991 р. – моменту проголошення Акту незалежності України). Останні мали особливо небезпечний характер, оскільки часто здійснювалися популістськими політичними партіями у формі прихованої реакції на все, що пов'язано з становленням сильної та стабільної України як національної конституційної держави.

Закономірно, що це відобразилося на ключових положеннях Української Конституції. Так у тесті Основного Закону поняття «нація» і всі словосполучення пов'язані з прикметником «національна» (національна держава, національна ідентичність і т. д.) були позбавлені свого первинного етнокультурного змісту і набули переважно інституційного та політичного. Так в Преамбулі Конституції Український народ став тототним політичній нації: Українським народом є громадяни України всіх національностей. Хоча саме в Преамбулах європейських конституцій в основному акцентується увага на етнічній нації, яка складає фундамент політичної нації та держави.

Саме за такою логікою була побудована Декларація де в 1 пункті мова йде про самовизначення української нації: «Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення». А в пункті 2 акцентується увага на питанні народовладдя: «Громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України». Для розмежування етнічної та політичної нації тут застосовуються поняття «український народ» (нація) та «народ України» (громадяни).

Роль культурного фактору для політичної нації надзвичайно вагома. Чим сильніше почуття культурної єдності, тим сильніше й глибше усвідомлення

ідентичності всередині нації, і з точністю навпаки – слабкість об'єднуючого культурного елементу чи його відсутність призводять до слабкості нації та занепаду її суверенітету. Шанобливе ставлення до мови, історичної спадщини, релігії титульної нації з боку інших етнічних груп є неодмінною умовою формування конституційної ідентичності політичної нації.

Одним з основних способів вираження як національної, так і конституційної ідентичності є мова. Як показує практика органів конституційної юрисдикції, так само як і Суду Європейського Союзу державна мова (особливо для України) стала критично важливим чинником вираження конституційної ідентичності. Саме мовне питання стало предметом гострих дискусій під час прийняття Конституції України. 27 червня 1996 року на засіданні Верховної Ради України особливо активно обговорювалося питання наскільки детальним має бути перелік мов в статті 10 Конституції. Саме тоді російська мова набула особливого статусу, що згодом породило штучну політичну дискусію про державну та офіційну мову. Так мова держави-агресора впродовж майже двадцяти років у суверенній державі Україна застосовувалася на рівні з українською мовою. Від моменту прийняття Конституції України до початку широкомасштабної війни було зареєстровано до десятка законопроектів та прийняті кілька рішень та ухвал Конституційного Суду України, які безпосередньо стосувалися цього питання.

До речі, термін «конституційна ідентичність» Конституційним Судом України був використаний вперше в рішенні від 14 липня 2021 року №1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». В мотивувальній частині цього рішення Конституційний Суд України вказав, що «...юридичний статус української мови як державної є водночас засадничою конституційною цінністю, питомою ознакою й ключовим чинником єдності (соборності) Української держави та невіддільною частиною її конституційної ідентичності» [1].

Не дивлячись на законодавче закріплення статусу української мови як єдиної державної мови та правової позиції з цього приводу Конституційного Суду, в статті 10 Конституції України мова держави-агресора і досі зберігає особливий статус.

Питання релігії, яка хоча традиційно і є відокремлена від держави, вважається важливим компонентом національної ідентичності, а тому часто знаходить своє відображення в конституціях різних держав. Положення про релігію в сучасних конституціях зустрічаються частіше всього у преамбулах, нормі про свободу совісті чи про світськість держави. Відсилання до Бога чи релігійних традицій містять 80 преамбул конституцій (тобто 51%). До таких належать, до прикладу, Ірландія, Швейцарія, Греція, Грузія, Чорногорія, у відновленій Конституції Латвії згадані християнські цінності. В Преамбулі Конституції України також є сакральне посилання до Бога в контексті прийняття Конституції, яка уособлює в собі не лише Основний Закон, що наділений вищою юридичною силою, але й установчий акт природного права українського народу.

В контексті конституційної ідентичності важливим є рішення Конституційного Суду України від 27 грудня 2022 року у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення зміни до статті 12 Закону України

„Про свободу совісті та релігійні організації“ щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України» (справа щодо повної назви релігійних організацій). Конституційний Суд України дійшов висновку, що Закон № 2662-VIII відповідає Конституції України (є конституційним), він має легітимне юридичне підґрунтя, оскільки його ухвалено в конституційний спосіб, він визначає правомірну мету, є потрібним для демократичного суспільства та відповідає нагальній суспільній потребі в Україні [2].

Остаточне рішення в цьому питанні прийняли депутати Верховної Ради України, які 20 серпня 2024 року проголосували за Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» (№ 3894 – IX). Метою Закону є заборона діяльності в Україні російської православної церкви і релігійних організацій афілійованих з нею. З назви Закону чітко зрозуміло, що діяльність релігійних організацій може створювати загрозу конституційному ладу держави, а відтак і конституційній ідентичності [8].

Безпека національного суверенітету є базовим елементом конституційної ідентичності. Вона базується на колективній ідентичності народу. Її гарантом традиційно виступає національна конституційна держава в основному законі якої закріплені засади національної безпеки. Питання безпеки як зовні, так і в середині держави в конституціях країн світу за звичай знаходять відображення в преамбулах. Так преамбула Конституції Польщі вказує на вдячність предкам за їх боротьбу за незалежність сплачену величезними жертвами; народ Японії обіцяє ніколи не брати участь у війнах; преамбула Конституції Португалії відзначає довгі роки опору колоніалізму і фашистському режиму; преамбула Конституції Естонії проголошує державу опорою внутрішнього та зовнішнього миру; народ Ізраїлю протягує руку всім сусіднім арабським країнам та їх жителям в ім'я миру і добросусідських відносин.

Важливість безпеки національного суверенітету особливо актуалізується в екстремальних умовах, зокрема в умовах війни. З метою забезпечення суверенітету та обороноздатності демократії в цей період на державу покладаються особливі повноваження, які часто застосовуються в супереч основоположним принципам конституціоналізму, таким як: права людини, поділу функцій влади та системи стримувань та противаг. За таких умов державна влада повинна максимально забезпечити баланс та межу між демократією та національною безпекою.

Важливо зазначити, що безпека національного суверенітету може проявлятися і в забороні певних загрозливих елементів для національної ідентичності у вузькому розумінні – тобто маніфестації зовнішніх ознак приналежності до нації [3, с. 131]. Прикладом можуть слугувати преамбули Конституцій Латвії та Естонії. Положення Конституції Латвії чітко вказують на вектор розвитку держави та засудження комуністичного та нацистського режимів: «Народ Латвії не визнає окупаційних режимів, опирається їм і відновлює свою свободу, повертаючи національну незалежність 4 травня 1990 року на основі континуїтету держави. Він вшановує своїх борців за свободу, поминає жертв іноземної влади, засуджує комуністичний та нацистський тоталітарні режими і їхні злочини» [4]. Преамбула розглядається як

запобіжний захід для запобігання аналогічних ситуацій в майбутньому. Тому логічним є формулювання про «гарантії існування і розвитку Латвійської нації, її мови та культури через століття». Більше того, Латвія проголошується національною державою (поряд з демократичною та соціально відповідальною), яка поважає етнічні меншини: «З усвідомленням рівного статусу в міжнародній спільноті, Латвія захищає національні інтереси...» [4].

В преамбулі Конституції України відсутні положення щодо захисту національної безпеки та загрозливих зовнішніх факторів, які на неї впливають. Україна в 1991 році на конституційному рівні не засудила нацистський та комуністичні режими, що негативно вплинуло на її національну та конституційну ідентичність. Враховуючи те, що в Україні не була проведена загальнонаціональна люстрація (очистка влади) питання втрати суверенітету держави набуло реального характеру. На законодавчому рівні засудження комуністичного та націонал-соціалістичного режимів відбулося лише в квітні 2015 року, коли Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) режимів в Україні та заборону пропаганди їхніх символів» (9 квітня 2015 року) [5]. В контексті питання конституційної та національної ідентичності важливим є рішення Конституційного Суду України від 16 липня 2019 року щодо відповідності цього Закону Конституції України, його конституційності.

В своєму Рішенні Конституційний Суд України цілком слушно вказав на те, що засудження нацистського та комуністичного режимів і заборони на використання їх символіки обумовлені легітимною метою – не допустити повернення до тоталітарного минулого. Така заборона обумовлена необхідністю захистити як національні цінності українського народу, його права на самовизначення, так і загальнолюдські – цінність людського життя та гідність людини. Тому Суд прийшов до висновку, що: пропаганда комуністичного режиму та нацистського режиму, публічне використання їхніх символів є намаганням виправдати тоталітаризм та запереченням конституційних принципів і демократичних цінностей, захист яких є обов'язком усіх органів державної влади, а тому Закон є конституційним [6].

Майбутнє української політичної нації безпосередньо пов'язане з європейською ідентичністю та цінностями конституціоналізму, серед яких визначальну роль відіграють: особиста свобода та гідність людини, народний суверенітет та права меншості, політичний плюралізм, незалежність судової влади та легітимність публічної влади загалом. Наміри України інтегруватися в єдиний європейський правовий простір знайшли своє відображення в Конституції України (зміни від 7 лютого 2019 року). Ця мета безпосередньо впливає з правової традиції української нації та її сучасної державотворчої перспективи. Однак формування сучасної політичної нації в Україні не можливе без сформованої доктрини національної та конституційної ідентичності, практичним втіленням якої є сучасна національна конституційна держава.

Конституційна ідентичність українців в жодній мірі не суперечить принципам покладеним в основі установчих актів Європейського Союзу – Договору про Європейський Союз (Treaty on European Union) від 7 лютого 1992 року та Договору про функціонування Європейського Союзу (Treaty on the Functioning of the European Union) від 13 грудня 2007 року. Однією з основоположних засад цих конституційних актів є повага до національної ідентичності держав-членів Союзу. У статті 4 (2) консолідованій

версії Договору сказано, що: «Союз поважає рівність держав-членів перед Договорами та національну самобутність [в оригіналі англійською мовою – identity - ідентичність] держав-членів, властиву їхнім основним політичним та конституційним структурам, включно з регіональним та місцевим самоврядуванням» [7]. Слід зауважити, що в подальшому практичному використанні згадане положення Договору органами конституційної юрисдикції набуло дещо іншої інтерпретації – поняття «національної ідентичності» було змінено на конституційну ідентичність.

Задекларована мета на набуття членства у Єврейському Союзі під час своєї реалізації обов'язково зіштовхнеться з проблемою співвідношення національних та загальноєвропейських цінностей та інтересів. У цьому разі концепцію конституційної ідентичності, цілком ймовірно, буде використовувати і Конституційний Суд України, позиція якого у вирішенні цієї проблеми буде мати особливе значення. Основним завданням Суду є захист суверенітету держави, тих її повноважень, які ніколи не можуть бути передані до органів Європейського Союзу. Подібно до Федерального Конституційного Суду Німеччини, який один з перших заклав основу доктрини конституційної ідентичності, Конституційний Суд України повинен виступити охоронцем тих «вічних» положень Конституції України, які не можуть бути змінені жодним органом влади (включно із законодавчим), за жодних обставин, та встановити жорсткі обмеження для процесу політичної інтеграції в рамках Союзу.

Список використаних джерел

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про забезпечення функціонування української мови як державної". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#n103>.

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення зміни до статті 12 Закону України „Про свободу совісті та релігійні організації“ щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України» (справа щодо повної назви релігійних організацій) від 27.12.2022. URL: <https://rada.gov.ua/laws/zakon/show/v001p710-21#n103..gov.ua/laws/show/v001p710-21#n103>.

3. Никорак О. Ю. Конституційна ідентичність як категорія конституційного права. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 “Право” з галузі знань 08 “Право”. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2023. 248 с.

4. The Constitution of the Republic of Latvia. URL: <https://www.saeima.lv/lv/likumdosana/satversme%20and%20http://www.saeima.lv/en/legislation/constitution>.

5. «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Закон України від 09.04.2015 року, №26, ст.216. *Відомості Верховної Ради*

України. URL: <https://rada.gov.ua/laws/zakon/show/v001p710-21#n103.gov.ua/laws/show/v001p710-21#n103>.

6. Рішення Конституційного Суду України від 16 липня 2019 року № 9-р/2019 у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки". URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-19#Text>

7. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010 / С / 83 01). Офіційний вісник Європейського Союзу. С. 83/19. URL: <https://rada.gov.ua/laws/zakon/show/v001p710-21#n103.gov.ua/laws/show/v001p710-21#n103>.

8. «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій». Закон України від 20.08.2024 року № 3894 – IX.

Наталія ОНІЩЕНКО

заступниця директора з наукової роботи
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України,
докторка юридичних наук, професорка,
Заслужена юристка України, академік НАПрН України

ПРИНЦИП ПОВАГИ ДО ПРАВ ЛЮДИНИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ЧИННИКИ

Сьогодні в сучасних умовах досить багато суперечок точиться навколо того, наскільки втратило свою «боездатність» міжнародне право. Багато дослідників підкреслюють «недієвість», гальмування багатьох норм, стандартів та принципів міжнародного права. Відразу хочемо зазначити, що недієвими бувають не норми, не принципи, а ті механізми, які не спрацьовують при їх належній реалізації. З урахуванням цього хочемо акцентувати увагу на тих принципах права, які, по-перше, можуть «активізувати» спроможність і національних правових практик, а також підвищити ефективність відповідних міжнародних.

Особливий інтерес для дослідника, на мій погляд, являють собою «точки дотику» або перетину внутрішньодержавного та міжнародного права саме в царині дієвості загальних принципів права, зокрема принципу поваги до прав людини.

Права людини – як проблематика доктрини ніколи не полишає дискусійного поля наукового загалу. Якщо намагатися виокремлювати стратегічні (центральні) спрямування цих досліджень і дискусій – то власне, можна виявити декілька магістральних, серед яких: а) розуміння сутності, природи, змісту, принципів прав людини; б) механізм охорони, захисту та відновлення порушених прав. Безумовно, і це беззаперечно, що можна виявляти і інші не менш важливі напрями (адже ми пам'ятаємо, що «другорядних», «не першого ґатунку» прав людини не існує).

Отже, важливими спрямуваннями, пов'язаними з правами людини є принципи права. Як відомо, вони «відіграють фундаментальну роль для будь-якої демократичної держави, адже принципи сприяють правовому регулюванню та формують основу

правової системи. Термін «принцип» походить від лат *principes*, що має різні варіанти визначення – «1) головний, кращий. У загальнотеоретичній літературі принципи розглядають крізь призму засад, фундаментальні або основоположні ідеї. Визначальна роль принципів у правовій системі досягається на конституційному рівні, тому що принципи конституції мають особливу роль і значення для системи права будь-якої демократичної країни. Конституційні принципи розглядаються як окремий, самостійний термін у доктрині конституційного права. Для таких принципів властива системно-структурна та функціональна особливість, що доводить як теоретичне так і практичне значення конституційних принципів»¹.

В такий спосіб, розпочинаючи даний виклад і розгляд, хотілося б виокремити мету публікації, а саме наголосити на тих важливих моментах / аспектах, які ще не здобули статусу «першочерговості розгляду», але в той же час потребують і відповідної акцентації, і моніторингових та аналітичних заходів. Мова піде далі про загальні принципи права, зокрема принцип поваги до прав людини.

В цьому контексті хотілося б наголосити на наступному:

– по-перше, розглядати загальні принципи права пропонуємо в контексті загальнолюдських надбань, загальнолюдських цінностей, загально-правових «ідеальних моделей». Так, правові цінності – феномени, що визначають сутність і мету права, лежать в його основі та виступають засобами пояснення правової реальності²;

по-друге, здійснюємо спробу звернутися до загальних принципів права, зокрема їх місця в міжнародному праві;

по-третє, пропонуємо зосередити дослідницьку увагу на принципі поваги до прав людини, розглянувши його крізь призму міжнародного права та загальної доктрини права. Уважаємо, що можна говорити про дещо особливе місце міжнародного права прав людини (і принципу поваги прав людини зокрема) у всій системі міжнародного права, адже практично будь-яке питання чи в національному, чи в міжнародному праві має розглядатися у світлі захисту прав людини³.

Отже, загальні принципи права в міжнародному праві здобули свого інтерпретаційного розгляду і «звучання» в монографії В.М. Корецького «Загальні принципи права у міжнародному праві»⁴. У виданні зазначено що «серед джерел міжнародного права, що вказані в Статуті Міжнародного суду, як і в Статуті попередниці Міжнародного суду – Постійної палати міжнародного правосуддя, згадуються «загальні принципи права», визнані цивілізованими націями (ст. 38, п.1 с)». Таким чином, загальні принципи постулюються метром вітчизняної правової школи як загальнолюдські цінності в системі ієрархії загальнолюдських надбань. Менше з тим,

¹ Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т.4. Конституційне право / редкол. Ю.Г. Барабаш та ін.; нац.акад.прав.наук України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац.юрид.ун-т ім. Ярослава мудрого. 2024. С. 866.

² Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т.3. загальна теорія права / редкол. О.В. Петришин та ін.; Нац.акад.прав.наук України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац.юрид. ун-т ім. Ярослава мудрого. 2017. С. 541

³ Громівчук І.М. принцип поваги прав людини та основоположних свобод у міжнародному праві і його роль в контексті боротьби з тероризмом. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. №. 1 (18).

⁴ Корецький В.М. Загальні принципи права у міжнародному праві. Київ. 52 с.

В.М. Корецький підкреслював «саме питання викликає чимало суперечок, хоча вимагає все більшої уваги». Таку ж позицію ще в 1936 році висловлював чеський вчений Франтішек Веєр, розглядаючи загальні доктрини (принципи права) він зазначав, що кожний правовий порядок повинен демонструвати чітко визначені поняття і категорії. Загальноправові доктрини демонструють нормативний та інший зміст, роздуми, ідеї. Невизначеність «яка панує у звичайній юридичній науці щодо сутності обов'язкових загальних доктрин (чит. наукових принципів) спричинила також невизначеність щодо того чи дійсно їхній зміст є загальним, тобто підходить до будь-якого права»¹. Підкреслимо, що і сьогодні ці питання не втратили своєї дискусійної гостроти. На цей ракурс звернена увага в статті проф. В.Н. Денисова, яка розміщена в Енциклопедії міжнародного права. Пан Денисов зазначав «відповідно в доктрині, а також практиці існує великий розкид думок і підходів, характеризуючи природу та зміст цієї правової категорії»².

Таким чином, охорона, захист, забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини, а також відновлення порушених прав і на національному рівні, і на міжнародному, розпочинається саме із осягнення проблеми поваги до честі і гідності людини, а отже і забезпечення і на національному, і на міжнародному рівні принципу поваги до прав людини як основоположного принципу міжнародного права та центробіжного принципу загальної доктрини права. Зокрема, ця проблема актуалізується в умовах після повномасштабного вторгнення рф в Україну та подолання воєнної агресії держави-терористки³.

Список використаних джерел

1. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т.4. Конституційне право / редкол. Ю.Г. Барабаш та ін.; нац.акад.прав.наук України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац.юрід.ун-т ім. Ярослава мудрого. 2024. 1072 с.
2. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т.3. загальна теорія права / редкол. О.В. Петришин та ін.; Нац.акад.прав.наук України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац.юрід. ун-т ім. Ярослава мудрого. 2017. 952 с.
3. Громівчук І.М. принцип поваги прав людини та основоположних свобод у міжнародному праві і його роль в контексті боротьби з тероризмом. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. №. 1 (18).
4. Корецький В.М. Загальні принципи права у міжнародному праві. Київ. 52 с.

¹ Weyr Frantisek. Teorie prava. Praha: Wolters Kluwer, a., s. 2015ю 388 . С. 168

² Енциклопедія міжнародного права: У 3 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко, В.Н. Денисов (співголова) та ін.; Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Т.2. Е-Лі. – Київ: Академперіодика, 2017. 928 с.

³ Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – 2-ге вид., переробл. і доповн.. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. 1029 с. С. 741-745.

Dainius ŽALIMAS

Doctor of Juridical Sciences, Professor,

Member of the European Parliament,

Member from the Republic of Lithuania European Commission

«Democracy through Law» (Venice Commission),

Visiting professor at Vytautas Magnus University

(Kaunas, the Republic of Lithuania)

WHAT WOULD A TRUMP-PUTIN CONSPIRACY LOOK LIKE UNDER INTERNATIONAL LAW?

In Munich in 1938, the most powerful nations of that time - Britain and France – gave Czechoslovakia to the Nazis in an attempt to avoid war. As Winston Churchill put it, when they chose shame over war, they ended up with both - shame first and war second.

Today, the new US administration has brought back the atmosphere of the Munich talks, with direct negotiations between Donald Trump and Vladimir Putin on the fate of Ukraine, without the participation of either the Ukrainians or the Europeans, who would be Moscow's next target if Ukraine fell.

Under the guise of realism, US administration officials are putting forward some of the strangest ideas - a colonial-style deal for the US to take control of half of Ukraine's rare minerals without providing any effective security guarantees, the suspension or even cancellation of Ukraine's perspective to become a NATO member, the deployment of European and non-European (?) peacekeepers that would not be covered by Article 5 of the North Atlantic Treaty, and even the hint of taking the Kremlin's interests into account by withdrawing US forces from the Baltic States.

If the Trump administration were serious about a peace deal, it would likely increase pressure on Russia and provide greater support to Ukraine, while maintaining as much uncertainty as possible, without ruling out neither Ukraine's NATO membership nor the involvement of American troops. However, none of this is happening. Instead, there are conflicts with key Allies and a constant emphasis on the urgency of reaching an agreement - essentially the worst possible negotiating strategy. More precisely, on the US side, there is the behaviour of idiots useful for the Kremlin, with officials effectively announcing their acceptance of Russia's terms in advance, amounting to Ukraine's capitulation. Meanwhile, there are no demands for concessions to Russia, nor even an acknowledgment of Russia as the aggressor.

Capitulation of a victim of aggression is null and void under international law

What does all this look like under international law? Very badly, as it is totally incompatible with fundamental principles and values of international law.

Firstly, international law also contains the basic principle, known since Roman law, that **a third party is not bound by agreements reached between two other parties without its consent**. Thus, without Ukraine, nothing can be agreed on Ukraine, and Ukraine is not automatically bound by the Trump-Putin agreements. In the same way, European countries cannot be bound by these agreements. In other words, anything that has just been agreed, be it elections in Ukraine, territories, security "guarantees" or a peacekeeping contingent, does not

bind either Ukraine or EU, and I would even go so far as to say that it violates the principle of the sovereign equality of states.

Second, **international law does not allow for any international treaty that recognises any acquisition of territory by force, including annexation.** Such a treaty would be null and void, as it would be contrary to the *jus cogens* norm of international law, which prohibits aggression. Even if such a treaty were imposed on Ukraine, the consent of the victim of aggression is not valid under international law.

The duty of non-recognition of aggression has been known since 1928-1932, when (ironically, on the initiative of the US and France) the Briand-Kellogg Pact (the General Treaty on the Renunciation of War as an Instrument of National Policy) was concluded, and which gave rise to the doctrine of the US (!) Secretary of State Stimson, which states that no acquisitions of territory by force and no treaties on the partition of territory by force may be recognised.

You can judge for yourself how far the current US President and his administration have strayed from these principles. The mere suggestion that Ukraine should cede part of its territory to an aggressor or that negotiations should take place behind Ukraine's back - is itself illegal by content. Such proposals violate the prohibition of force, a principle that the US and the international community as a whole have upheld as a fundamental pillar of international law for nearly a century.

Thirdly, the entire international community, including the US, **has a legal duty not to aid or abet aggression.** On the contrary, it must cooperate to end the aggression and restore the lawful situation. These international obligations are blatantly contradicted by claims that restoring Ukraine's territorial integrity within its internationally recognized 1991 borders is unrealistic.

In fact, the further this situation unfolds, the more US behaviour amounts to aiding and abetting the aggressor. It is not just the initial concessions that seem idiotic, but also the expectation that Ukraine should accept such humiliating terms, along with the attempt to extract from Ukraine a tribute surpassing even historical examples of war reparations in scale. Yet it should be the exact opposite. International law obliges us to take a clear stance in favor of the victim of aggression – Ukraine – by demanding the complete withdrawal of the Russian armed forces from all occupied territories and reparations for all the damage caused to Ukraine.

Fourth, under international law, each state has the sovereign right to choose its own security guarantees. I wonder whether the US commitment to prevent Ukraine's membership in NATO would be consistent with this principle. It would also be incompatible with the commitment of all NATO countries to admit Ukraine to the Alliance, expressed at the 2008 NATO Bucharest Summit and reiterated at the 2023 NATO Vilnius Summit.

The fulfilment of US obligations under the North Atlantic Treaty is, in itself, a separate issue. The US is also bound by the decisions of all the Allies, including the US, on NATO's open-door policy, according to which no third country, including Russia, can veto the admission of any new member of the Alliance. Additionally, the US is obliged to adhere to the NATO Strategic Concept, adopted jointly by the Allies, which identifies Russia as the greatest threat to the Allied security. In addition, the principles and provisions of the North Atlantic Treaty, which the US is violating by pressuring Denmark over Greenland, by starting

tariff wars with Canada and European countries, by interfering in German elections and by collectively supporting pro-Russian, neo-Nazi forces in Europe, could go on at length.

Fifthly, the only effective and lasting legal guarantee of Ukraine's security is the collective defence commitments made by its Allies. In other words, a clear pledge to defend Ukraine by armed force in the event of an armed attack. Anything short of this is pure nonsense, not even worth considering. For example, so-called special Russian commitments not to attack Ukraine are meaningless, as if such obligations did not already exist under the United Nations Charter and the 1994 Budapest Memorandum. The latter, which remains formally in force and is still registered in the UN Register of International Treaties, explicitly provides for such guarantees - yet Russia violated them with impunity. There is no point in proposing yet another empty document with commitments that lack real force. Similarly, offering Ukraine "automatic" NATO membership only in the event of another Russian attack is equally senseless. This kind of "automatic" membership is simply impossible. In any case, even in case of armed attack, Ukraine would still have to go through NATO's standard admission process, requiring consensus among all members expressed by ratification of a special protocol - meaning there would be no automatic guarantee of membership.

I cannot imagine any effective collective defence commitment other than under the North Atlantic Treaty, because it is unlikely that the European states could make any separate collective defence commitment to Ukraine that would at the same time be compatible with the North Atlantic Treaty. If, as a member of NATO, you are already making collective defence commitments to Ukraine, then, in the event of an attack on Ukraine, it is necessary to engage in a common war of self-defence, and that inevitably involves the whole of NATO. Therefore, either it is simply incompatible with the North Atlantic Treaty or it no longer makes sense as a separate commitment, because virtually the whole of NATO has to be involved in the defence of Ukraine.

Sixth, the withdrawal of the US from the system of security assurances to Ukraine would mean **a definitive renunciation of the special commitments under the Budapest Memorandum, which is still in force.**

Seventhly, the US declaration that European peacekeeping forces deployed in Ukraine would not be subject to collective defence obligations **could mean a renunciation of the obligations to Allies under Article 5 of the North Atlantic Treaty**, if not by the letter of the Treaty, then certainly by the spirit of it. An attack on Allied armed forces stationed in Europe should also be considered an armed attack under Article 5.

Eighth, **Ukraine owes nothing a priori to the US for the aid it provides**, unless it acknowledges and accepts such a debt. Ukraine has not committed any violation of international law that would give rise to an obligation to make reparations.

The saddest thing is that the draconian demands of the US for the extraction, management and profit share of Ukraine's natural resources bring to mind the anti-colonial principle of the free self-determination of peoples, which also belongs to the highest category of *jus cogens*, the imperative norms of international law. According to this principle, all peoples have permanent sovereignty over their natural resources, and it is forbidden to seize them by depriving them of the basis of their existence and survival.

Ninth, the announced **US initiatives are silent on Russian disarmament, reparations and responsibility for aggression.** Peace cannot be made at the expense of the victim of aggression and for the benefit of the aggressor. Are we going to be naive and believe

that hundreds of thousands of Russian forces will be demobilized and not used against the same Ukraine and Europe? So far, all we have heard is about various possible restrictions on the Ukrainian armed forces and their cooperation with foreign partners.

In this context, it is no longer surprising that the US is not proposing to use frozen Russian public funds for the reconstruction of Ukraine. And what is almost certain is that the US will destroy the idea of a special international tribunal for the aggression against Ukraine: you cannot negotiate with a war criminal and put him on trial at the same time.

Tenth, **the US pressure to hold elections in Ukraine as soon as possible contradicts the principle of non-interference, as well as the universally recognized democratic principles of elections**, which cannot be guaranteed during a war and for a good six months afterwards. Nowhere in the world does a country at war hold elections during war. In general, there is a complete surrender to the Putin narrative of a supposedly illegitimate President of Ukraine, as if Putin himself were legitimately elected. One could even say the opposite: the results of the presidential and parliamentary elections that are currently being held in Ukraine could be called into question, because in practice they would probably not only exclude the inhabitants of the newly occupied territories, but also the millions of refugees who have fled Ukraine. In such a situation, the elected President of Ukraine could not be considered to have a strong mandate to represent Ukrainians, as the majority of people would find it difficult to participate in the elections.

It would be naive to expect that Trump, rather than demanding elections in Ukraine, would instead call for free and fair elections in Russia. After more than 20 years of dictatorship, a reset of the Russian government would undoubtedly be far more appropriate.

Is international law dead?

Many might hastily and superficially say “yes”, shocked by the actions of the US President and his administration. It is understandable that the arguments based on international law may seem irrelevant in the current context. And yet, they have the potential to render many of the US initiatives currently being discussed practically unworkable. Regardless, history has shown that international law has often laid the foundation for the long-term restoration of international peace, security, legitimacy, and justice in global affairs.

The situation we find ourselves in today is neither new nor unique. In Munich in 1938, it may have seemed that international law was dead, as agreements like the one signed there were already prohibited at the time. A similar perception arose in 1939 with the Molotov-Ribbentrop Pact between the Nazis and the Soviets, followed by the outbreak of World War II. The same sense was natural for parts of Europe after Yalta and Potsdam, and for us, Baltics, throughout the Soviet occupation.

And yet, international law did not die. If it survived then, why should it die now? Its core principles remain unchanged: just as aggression has been forbidden in 1928, it is still prohibited today. It was through legal arguments rooted in international law that the independence of European nations, destroyed during World War II, was ultimately restored - though for some, like us, it took five decades. It was international law, and nothing else, that led to proclamation of nullity of the disgraceful Munich Agreement of 1938 and the Molotov-Ribbentrop Pact of 1939, and that ensured that Western powers have never recognized the annexation of the Baltic States.

Even now, only international law provides a true formula for peace: the restoration of Ukraine's territorial integrity within its internationally recognized borders through the

withdrawal of Russian armed forces, full reparations to Ukraine for the damage caused by the aggression, and the prosecution of the Russian leadership for its crime of aggression.

Anything else that Trump proposes will never be sustainable, as it will lack both legality and justice. Eventually, the world will have to return to the principles of international law - but the question is how many more lives will be lost before that happens. Ideally, as few as possible, because international law offers a way to prevent another disgrace like that of 1938 and the failed policy of appeasement before it escalates into a continental war costing tens of millions of lives.

Of course, Ukraine will have the final say - something that Trump's logic probably did not understand and calculate. Unilaterally imposing cynical deals will not be so easy for him. I hope that Europe will stand firmly with Ukraine on the side of law and justice.

Дайнюс ЖАЛІМАС

доктор юридичних наук, професор,
депутат Європейського парламенту,
член від Литовської Республіки Європейської Комісії
«За демократію через право» (Венеціанська Комісія),
візит-професор Університету Вітаутаса Великого
(Каунас, Литовська Республіка)

ЯК БИ ВИГЛЯДАЛА ЗМОВА ТРАМПА-ПУТІНА З ТОЧКИ ЗОРУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА?

У Мюнхені 1938 року наймогутніші держави того часу – Великобританія і Франція – віддали Чехословаччину нацистам, намагаючись уникнути війни. Як казав Вінстон Черчилль, обравши ганьбу замість війни, вони зрештою отримали і те, і інше: спочатку ганьбу, а потім війну.

Сьогодні нова адміністрація США повертає атмосферу Мюнхенських переговорів, проводячи прямі перемовини між Дональдом Трампом і Володимиром Путіним щодо долі України без участі самих українців та європейців, які стали б наступною мішенню Москви в разі падіння України.

Під виглядом реалізму представники адміністрації США висувують деякі з найдивніших ідей: колоніальну угоду про передачу США контролю над половиною рідкісних копалин України без жодних ефективних гарантій безпеки, призупинення або навіть скасування перспективи членства України в НАТО, розміщення європейських і неєвропейських (?) миротворців, на яких не поширюється дія статті 5 Північноатлантичного договору, а також натякають на врахування інтересів Кремля, зокрема щодо виведення військ США з країн Балтії.

Якби адміністрація Трампа серйозно ставилася до мирної угоди, вона, найімовірніше, посилила б тиск на Росію та надала б Україні більшу підтримку, зберігаючи при цьому максимальну невизначеність, не виключаючи ні членства України в НАТО, ні залучення американських військ. Однак нічого з цього не відбувається. Натомість спостерігаються конфлікти з ключовими членами Альянсу та постійне наголошення на терміновості укладання угоди – що, по суті, є найгіршою стратегією переговорів. Точніше, з боку США це виглядає як поведінка корисних для

Кремля idiotiv, коли офіційні особи фактично завчасно заявляють про прийняття умов Росії, що рівнозначно капітуляції України. Водночас немає жодних вимог щодо поступок Росії або навіть визнання її агресором.

Капітуляція жертви агресії за міжнародним правом є нікчемною.

Як це все виглядає з точки зору міжнародного права? Дуже негативно, оскільки це абсолютно несумісне з фундаментальними принципами та цінностями міжнародного права.

По-перше, міжнародне право містить основний принцип, відомий ще з римського права: **третя сторона не зв'язана угодами, досягнутими між двома іншими сторонами без її згоди**. Таким чином, без України неможливо домовитися про Україну, і вона не є автоматично зв'язаною домовленостями Трампа і Путіна. Так само європейські країни не можуть бути пов'язані цими угодами. Тобто все, про що щойно домовилися – вибори в Україні, території, «гарантії» безпеки чи миротворчий контингент – не зобов'язує ні Україну, ні ЄС. Більше того, це прямо порушує принцип суверенної рівності держав.

По-друге, **міжнародне право не допускає жодного міжнародного договору, який визнавав би будь-яке набуття території силою, включно з анексією**. Такий договір був би нікчемним, оскільки суперечив би нормі *jus cogens* міжнародного права, яка забороняє агресію. Навіть якби Україні нав'язали такий договір, згода жертви агресії не мала б жодної юридичної сили.

Обов'язок невизнання агресії відомий ще з 1928–1932 років, коли (за іронією долі, з ініціативи США та Франції) було укладено пакт Бріана-Келлога (Загальний договір про відмову від війни як інструменту національної політики), який став основою для доктрини американського (!) держсекретаря Стімсона. Пактом чітко визначено, що захоплення території силою не допускається, а будь-які угоди про її поділ є недійсними.

Наскільки нинішній президент США та його адміністрація відійшли від цих принципів – судить самі. Одне лише припущення про те, що Україна має передати частину своєї території агресору або що переговори мають відбуватися за її спиною, є незаконним за своєю суттю. Такі пропозиції порушують заборону застосування сили – принцип, який США та міжнародне співтовариство в цілому підтримували як фундаментальну опору міжнародного права протягом майже століття.

По-третє, усе міжнародне співтовариство, включно з США, **має юридичний обов'язок не сприяти агресії та не підбурювати її**. Навпаки, воно повинно співпрацювати задля припинення агресії та відновлення *legitimnoї* ситуації. Ці міжнародні зобов'язання відверто суперечать заявам про нереалістичність відновлення територіальної цілісності України в її міжнародно визнаних кордонах 1991 року.

Фактично, чим далі розгортається ця ситуація, тим більше поведінка США дорівнює пособництву агресору. Ідіотизмом виглядають не лише початкові поступки, а й очікування, що Україна погодиться на такі принизливі умови, а також спроба витягти з України данину, яка за масштабами перевершує навіть історичні приклади воєнних репарацій. Але має бути якраз навпаки. Міжнародне право зобов'язує зайняти чітку позицію на користь жертви агресії – України, вимагаючи повного виведення збройних сил Росії з усіх окупованих територій та відшкодування всієї завданої Україні шкоди.

По-четверте, згідно з міжнародним правом, **кожна держава має суверенне право обирати власні гарантії безпеки**. Цікаво, чи відповідало б цьому принципу зобов'язання США не допустити членства України в НАТО? Це також було б несумісним із зобов'язанням усіх країн НАТО прийняти Україну до Альянсу, висловленим на Бухарестському саміті НАТО 2008 року та підтвердженням на Вільнюському саміті НАТО 2023 року.

Виконання зобов'язань США в рамках Північноатлантичного договору – це саме по собі окреме питання. США також пов'язані рішеннями всіх членів Альянсу, зокрема щодо політики відкритих дверей НАТО, яка передбачає, що жодна третя країна, включно з Росією, не може накласти вето на прийом нового члена Альянсу. Крім того, США зобов'язані дотримуватися Стратегічної концепції НАТО, ухвалені союзниками спільно, яка визначає Росію як найбільшу загрозу безпеці Альянсу. Більше того, принципи та положення Північноатлантичного договору, які США порушують, тиснучи на Данію щодо Гренландії, розпочинаючи тарифні війни з Канадою та європейськими країнами, втручаючись у вибори в Німеччині та колективно підтримуючи проросійські неонацистські сили в Європі, – список можна продовжувати довго.

По-п'яте, **єдиною ефективною та тривалою юридичною гарантією безпеки України є зобов'язання союзників щодо колективної оборони**. Іншими словами, чітке зобов'язання захищати Україну збройною силою у разі збройного нападу. Все, що виходить за ці межі, – чиста нісенітниця, про яку навіть не варто думати. Наприклад, так звані «спеціальні» зобов'язання Росії не нападати на Україну є абсолютно безглуздими — ніби таких зобов'язань не існувало раніше відповідно до Статуту ООН і Будапештського меморандуму 1994 року. Останній, який формально залишається чинним і досі зареєстрований у Реєстрі міжнародних договорів ООН, прямо передбачає такі гарантії, але Росія їх безкарно порушила. Немає жодного сенсу пропонувати ще один порожній документ із «гарантіями», які не матимуть жодної реальної сили. Так само безглуздо пропонувати Україні «автоматичне» членство в НАТО лише у разі чергового нападу Росії. Таке «автоматичне» членство просто неможливе. У будь-якому випадку, навіть у разі збройного нападу, Україна все одно буде змушена пройти стандартний процес вступу до НАТО, який вимагає консенсусу всіх членів Альянсу, вираженого через ратифікацію спеціального протоколу. Тобто жодної автоматичної гарантії членства не буде.

Я не можу уявити жодного ефективного зобов'язання щодо колективної оборони, окрім Північноатлантичного договору, оскільки малоймовірно, що європейські держави могли б узяти на себе окреме зобов'язання щодо колективної оборони перед Україною, яке водночас було б сумісним із Північноатлантичним договором. Якщо, як член НАТО, ви вже берете на себе зобов'язання щодо колективної оборони перед Україною, то в разі нападу на неї необхідно вести спільну війну для самооборони, що неминуче залучає весь Альянс. Тому або це просто несумісне з Північноатлантичним договором, або не має сенсу як окреме зобов'язання, тому що практично все НАТО має бути залученим до захисту України.

По-шосте, вихід США із системи гарантій безпеки для України означав би **остаточну відмову від спеціальних зобов'язань за Будапештським меморандумом, який досі залишається чинним**.

По-сьоме, заява США про те, що європейські миротворчі сили, розгорнуті в Україні, не підпадають під зобов'язання щодо колективної оборони, **може означати фактичну відмову від зобов'язань перед членами Альянсу відповідно до статті 5 Північноатлантичного договору** – якщо не за буквою Договору, то точно за його духом. Напад на збройні сили союзників, дислоковані в Європі, також слід вважати збройним нападом відповідно до ст. 5.

По-восьме, **Україна апіюрі не є боржником США за надану допомогу, якщо вона не визнає та не приймає такий борг**. Україна не допустила жодного порушення міжнародного права, яке могло б призвести до виникнення зобов'язань щодо репарацій.

Найсумніше, що драконівські вимоги США щодо видобутку, управління та частки прибутку від природних ресурсів України нагадують про антиколоніальний принцип вільного самовизначення народів, який також належить до вищої категорії *jus cogens* – імперативних норм міжнародного права. Згідно з цим принципом, усі народи мають постійний суверенітет над своїми природними ресурсами, і їх заборонено привласнювати, позбавляючи народи основи їхнього існування та виживання.

По-дев'яте, **в оголошених ініціативах США не йдеться про російське роззброєння, репарації та відповідальність за агресію**. Мир не може бути укладений за рахунок жертви агресії і на користь агресора. Невже ми настільки наївні, щоб вірити, що сотні тисяч російських військових будуть демобілізовані, а не використані знову — проти тієї ж України та Європи? Наразі ми чули лише про можливі обмеження українських Збройних сил та їхньої співпраці з іноземними партнерами.

У цьому контексті вже не дивно, що США не пропонують використати заморожені державні кошти Росії для відновлення України. І майже напевно США знищать ідею спеціального міжнародного трибуналу за агресію проти України: не можна одночасно вести переговори з воєнним злочинцем і віддавати його під суд.

По-десяте, **тиск США щодо якнайшвидшого проведення виборів в Україні суперечить принципу невтручання, а також загальноновизнаним демократичним принципам виборів, які не можуть бути гарантовані під час війни та щонайменше пів року після її завершення**. Жодна країна у світі, яка веде війну, не проводить виборів у такий період. Загалом спостерігається повна капітуляція перед путінським наративом про нібито нелегітимного президента України – при тому, що сам Путін був «обраний» у нелегітимний спосіб. Більше того, результати президентських і парламентських виборів, які зараз можуть бути проведені в Україні, можуть викликати сумніви, адже вони фактично виключать не лише мешканців новоокупованих територій, а й мільйони українців, які втекли за кордон. У такій ситуації не можна буде стверджувати, що обраний Президент України має достатньо сильний мандат для представлення всіх українців, оскільки значній частині громадян буде важко взяти участь у виборах.

Було б наївно очікувати, що Трамп, замість того щоб вимагати виборів в Україні, закликатиме до вільних і чесних виборів у Росії. Після більш ніж 20 років диктатури перезавантаження російського уряду, без сумніву, було б набагато доцільнішим.

Міжнародне право мертво?

Багато хто міг би поспішно й зверхньо відповісти «так», шокований діями президента США та його адміністрації. Зрозуміло, що аргументи, засновані на

міжнародному праві, можуть здаватися недоречними в поточному контексті. І все ж вони мають потенціал зробити багато з ініціатив США, які зараз обговорюються, практично непрацюючими. Незважаючи на це, історія показала, що міжнародне право часто заклало основу для довгострокового відновлення миру, безпеки, легітимності та справедливості в глобальних справах.

Ситуація, в якій ми опинилися сьогодні, не є ні новою, ні унікальною. У 1938 році в Мюнхені могло здатися, що міжнародне право мертве, оскільки угоди, подібні до підписаної там, уже тоді були заборонені. Подібне сприйняття виникло в 1939 році після пакту Молотова-Ріббентропа між нацистами та Радянським Союзом, який відкрив шлях до Другої світової війни. Те саме відчуття було природним для значної частини Європи після Ялти та Потсдама, а також для нас, балтійців, упродовж радянської окупації.

І все ж міжнародне право не вмерло. Якщо воно вижило тоді, чому має померти зараз? Його основні принципи залишаються незмінними: так само, як агресія була заборонена в 1928 році, вона заборонена й сьогодні. Саме завдяки юридичним аргументам, вкоріненим у міжнародному праві, незалежність європейських націй, знищена під час Другої світової війни, була остаточно відновлена, хоча для деяких, як і для нас, це зайняло п'ять десятиліть. Саме міжнародне право, і ніщо інше, призвело до проголошення нікчемності ганебної Мюнхенської угоди 1938 року та пакту Молотова-Ріббентропа 1939 року. Воно ж гарантувало, що західні держави ніколи не визнавали анексію Балтійських держав.

Навіть зараз лише міжнародне право дає справжню формулу миру: відновлення територіальної цілісності України в її міжнародно визнаних кордонах шляхом виведення російських збройних сил, повне відшкодування Україні збитків, завданих агресією, та притягнення російського керівництва до відповідальності за злочин агресії.

Усе інше, що запропонує Трамп, ніколи не буде життєздатним, оскільки йому бракуватиме і законності, і справедливості. Згодом світові доведеться повернутися до принципів міжнародного права, але питання в тому, скільки ще життів буде втрачено, перш ніж це станеться. В ідеалі — якнайменше, оскільки міжнародне право пропонує спосіб запобігти черговій ганьбі, подібній до 1938 року, та повторенню провальної політики умиротворення, перш ніж вона переросте в континентальну війну, яка коштуватиме десятків мільйонів життів.

Звісно, останнє слово буде за Україною – те, що логіка Трампа, ймовірно, не врахувала й не прорахувала. Одностороннє нав'язування цинічних угод йому буде не таким легким. Сподіваюся, що Європа твердо стане разом з Україною на боці права і справедливості.¹

¹ Переклад з англійської мови О. І. Баскакової

Наталія ПАРХОМЕНКО

докторка юридичних наук, професорка,
член-кореспондентка НАН України,
завідувачка відділу Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: ТЕОРЕТИКО ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ

Як відомо, основною функцією держави, її призначенням у суспільстві є забезпечення безконфліктного існування суб'єктів суспільних відносин. При цьому безконфліктність передбачає безпечність людського середовища, гармонійність та можливість прогресивного розвитку. Відповідно саме безпека є одним із визначальних чинників еволюції держави, її здатності виконувати внутрішні і зовнішні функції, іманентною характеристикою державно організованого суспільства, передумовою його стійкості та резистентності різного роду викликам.

Потреба у безпеці розглядається як один із мотивів діяльності людей і світового співтовариства. При цьому інтенсивність і масштаби потреби в ній неухильно зростають [5, с. 47].

Суспільно-політичні події кінця 80-х – початку 90-х років XX століття, а саме: розпад СРСР, призвели до утворення ряду незалежних держав, так званих молодих демократій. Цей період в новітню історію увійшов під назвою «парад суверенітетів» та зумовив активізацію конституційного будівництва в цих країнах [3, с. 74]. Одним із наслідків цього процесу були зміни в організації світового порядку. Зокрема, почалися глибинні зрушення у організації світової безпеки та розмивання меж створеної після Другої світової війни блокової системи забезпечення миру у світі. Почалася розбудова системи колективної безпеки, що спричинило різного роду політико-правові процеси на різних континентах, в тому числі трансформацію сфер впливу та стало поштовхом до епохи нестабільності та загроз.

Наразі існує підхід, згідно з яким, російсько-українська війна, серед іншого, є одним із наслідків згаданих подій. За таких обставин питання безпеки загалом, національної, міжнародної зокрема потребує глибокого теоретичного переосмислення та пошуку нових засобів відновлення стабільності та світового правопорядку.

Першочергово слід зазначити, що поняття безпеки є міждисциплінарним та, будучи предметом дослідження різних наук, вживається зазвичай разом із предметом, що аналізується.

Безпека – це діяльність людей, суспільства, держави, світового співтовариства народів щодо виявлення (вивчення), запобігання, послаблення, усунення (ліквідації) і відвернення загрози, здатної згубити їх, позбавити матеріальних і духовних цінностей, завдати невідшкодовних збитків, заблокувати шляхи для прогресивного розвитку [5, с. 47].

Відповідно зміст безпеки складають такі елементи: наукова теорія (філософія), доктрина (концепція), політика, стратегія і тактика забезпечення безпеки; сукупність міжнародних, державних і громадських (недержавних) інститутів та організацій, які забезпечують безпеку особи і суспільства; засоби, способи і методи забезпечення

безпеки [5, с. 47]; економічні, соціально-політичні, культурні процеси та зв'язки в суспільстві; соціальні групи людей; ідеї як виразники певних потреб та інтересів різних соціальних груп [1, с. 49-50].

За різними критеріями безпеку як явище соціальної дійсності можна класифікувати на різні види. Відповідно, залежно від сфери суспільних відносин безпека може бути економічною, політичною, екологічною та ін., залежно від суб'єкта – особистості, суспільства, держави, міждержавних утворень, регіональних союзів, в аспекті масштабів території забезпечення – міжнародна та національна тощо.

Наразі поняття національної безпеки переважно є предметом дослідження політології, філософії та праводержавознавства і як така, вона визначає певний ступінь захищеності особистості, суспільства та держави від зовнішніх та внутрішніх загроз, що дозволяє їм нормально існувати та розвиватися [1, с. 49-50].

При цьому цей феномен можна розглядати з різних позицій, а саме: як якісну характеристику суб'єкта: особи, суспільства, держави, що визначає рівень їх захищеності, стійкості та здатності спротиву внутрішнім і зовнішнім загрозам. З іншого боку, національну безпеку необхідно розглядати як можливість зазначених суб'єктів бути самостійними, приймати рішення від власного імені і у власних інтересах, в тому числі можливість держави самостійно, в національних інтересах здійснювати внутрішню і зовнішню політику, незалежно від зовнішніх впливів.

При цьому забезпечення національної безпеки залежить від низки чинників та вимагає від уповноважених суб'єктів проведення відповідної політики, спрямованої на створення спеціальних механізмів: організаційних, інституційних та правових, здатних протистояти загрозам та, саме головне – мінімізувати ризики їх появи.

Загрози національній безпеці України - явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України. При цьому національні інтереси України - життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [2].

Відповідно як соціальна система національна безпека формується і функціонує під впливом низки чинників: геополітичного, соціально-політичного, етнопатристичного [1, с. 49-50]. Окрім того, виокремлюють воєнні та невоєнні фактори національної безпеки. До першої групи відносять: стан і ступінь боєготовності збройних сил; наявність можливих театрів воєнних дій, стан стратегічних резервів та мобілізаційних можливостей; кількість воєнних союзників та участь у військово-політичних союзах; можливості стратегічного розгортання і професіоналізм особового складу збройних сил; розміри військових витрат, стан військової науки і характер воєнної доктрини. До другої – природно-економічні умови країни; геополітичне положення і геостратегічну інфраструктуру; соціальні фактори; стан інформаційної безпеки держави; рівень державної безпеки; людський фактор [4, с. 386].

Як зазначалося, важливість підтримки та забезпечення національної безпеки вимагає від держав певної правової політики, що передбачає прийняття правових актів конституційного характеру. За звичай це так звані закони та стратегії, прийняті на виконання законів. Для нас наразі важливим є аналіз вітчизняного досвіду в цій сфері, з

огляду на триваючу війну та потребу з'ясування причин та загроз, яких Україні не вдалося уникнути. Зокрема, після здобуття Україною незалежності та прийняття у 1996 році Конституції, Верховна Рада України Постановою схвалила Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України та рекомендувала Президенту України, Кабінету Міністрів України, Комісії Верховної Ради України з питань оборони і державної безпеки разом з іншими профільними комісіями прискорити розробку і подання на розгляд Верховної Ради України проектів законів про національну безпеку України, про Раду національної безпеки і оборони України, про зовнішню розвідку, а також загальнодержавних програм у даній сфері та інших законодавчих актів, що впливають з положень Концепції (основ державної політики) національної безпеки України.

Логічним продовженням стало прийняття 6 грудня 1991 року Закону України «Про оборону України», у 2003 році – Закону України «Про основи національної безпеки України», який у 2018 році було замінено Законом України «Про національну безпеку України», що є чинним на тепер. Відповідно до цього законодавства у 2007, 2012, 2015, 2017, 2020 роках було розроблено та прийнято укази Президента України, що затверджували Стратегію національної безпеки України. Тобто наразі чинним є Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України" зі змінами і доповненнями. До того ж наразі діє Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України», головною метою якої було визначено завчасну підготовку та всебічне забезпечення всеохоплюючої оборони України на засадах стримування, стійкості та взаємодії, що забезпечує воєнну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність держави відповідно до Конституції України та в межах державного кордону України, сприяє інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір та набуттю членства в НАТО, передбачає активну участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки.

Відповідно після 2014 року, вторгнення рф на території України, було розроблено та затверджено нову редакцію Закону про нацбезпеку та три редакції Стратегії, згідно з останньою пріоритетами національних інтересів України та забезпечення національної безпеки є: відстоювання незалежності і державного суверенітету; відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України; суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу; захист прав, свобод і законних інтересів громадян України; європейська і євроатлантична інтеграція.

Отже, наразі можна стверджувати про існування доктринальних, інституційних та правових засад національної безпеки. При цьому реалії сучасного геополітичного розвитку та політико-правове становище України в умовах правового режиму воєнного стану та загроза державному суверенітету як ніколи загострили важливість урахування воєнних та невоєнних факторів, комплексного та системного підходу до забезпечення національної безпеки, проведення виваженої та послідовної правової політики держави в цій сфері в майбутньому.

Список використаних джерел

1. Безпека національна. Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис, 2002. С.742.
2. Закон України Про національну безпеку України 21 червня 2018 року № 2469-VIII
3. Пархоменко Н.М. Розвиток законодавства України в контексті конституціоналізації, євроінтеграції та забезпечення прав людини: Монографія. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. 254 с.
4. Тупіченко Л.С. Національна безпека. Політологічний енциклопедичний словник/ упорядники В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. К: Генеза, 2004. С. 763.
5. Храмов В.О. Безпека. Політологічний енциклопедичний словник/ упорядник В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. К: Генеза, 2004. С.763.

Carmelo Massimo DE IULIIS

Professor of Corporate law at the Department of Public and Private
Law of the Faculty of Economics
of Catholic University of Sacred Heart (Milan, Italy), Advocate

THE ROLE OF BUSINESSES AND HUMAN RIGHTS IN ARMED CONFLICTS: RESPONSIBILITIES, OBLIGATIONS, AND LEGAL LIMITS

Good morning everyone!

My presentation focuses on the role of businesses in armed conflicts and their responsibility to respect human rights. Modern wars do not only involve states and armed forces but also private economic actors whose activities can significantly impact the fundamental rights of affected populations.

1. **International Regulatory Framework** In recent years, the international community has sought to establish clear rules to limit corporate involvement in human rights violations. The main regulatory instruments include:

The United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights (2011), which establish states' duty to protect human rights, corporate responsibility to respect them, and the importance of remedy mechanisms for victims.

International economic sanctions, which can restrict business activities in conflict areas or prevent support to regimes responsible for human rights violations.

2. **Case Studies.** Recent cases illustrate how businesses can be involved in human rights violations in conflicts:

Ukraine: Western companies have suspended operations in Russia to avoid accusations of indirectly supporting aggression. However, some businesses continue operating, drawing criticism and public pressure.

Myanmar: Multinational energy companies have been accused of indirectly financing the military regime through tax and royalty payments.

Central Africa: Extractive industries have been involved in the illegal trade of rare minerals, contributing to the financing of armed groups.

3. Enforcement Challenges and Selective Application of International Law

Despite increasing regulatory attention, several difficulties hinder the enforcement of rules:

The lack of an international body with binding authority over businesses.

The absence of clear jurisdiction in many cases: a company may be registered in one country, operate in another, and face pressures from a third.

The ambiguous role of some businesses, which may provide technology for both civilian and military purposes.

The selective use of international law, with powers such as Russia, Israel, and the United States occasionally ignoring UN resolutions or international human rights and conflict laws. This disparity raises questions about the actual effectiveness of international law and the risk that norms are applied arbitrarily based on geopolitical interests.

At present, we must acknowledge that superpowers apply international law selectively or not at all, prompting the international community to question whether international law still exists. In the thought of 17th-century jurists, there was doubt that international law could apply to all peoples, believing it was limited to Christian nations. Today, however, we see Christian nations seemingly reducing the application of international law to mere economic convenience, challenging the foundations of international coexistence. Essentially, one must adhere to the influence rules of one of the three major blocs, or risk seeing their interests and territories violated.

A further aspect of this issue is the growing role of powerful businesses that provide assistance to both sides of a conflict. A notable example is Elon Musk, whose satellite communication system, Starlink, has been used in the war in Ukraine by both military and civilian actors. This dual-use of corporate technology raises ethical and legal questions about the neutrality of businesses in conflicts. Historically, there have been similar cases, such as the Florentine bankers in the Renaissance or the Rothschilds, who financed opposing states during European wars. However, the scale and speed of modern corporate influence in warfare, facilitated by advanced technology, present unprecedented challenges.

4. Future Perspectives. To improve corporate accountability in armed conflicts, concrete actions are necessary:

Strengthening national legislation, such as the recent requirement for European companies to verify human rights compliance throughout their supply chains.

Greater incentives for corporate compliance, with stricter sanctions for those operating in violation of international norms.

The role of civil society, which, through monitoring and public pressure, can influence corporate decisions.

Conclusion. Businesses can no longer consider themselves neutral in armed conflicts. Their responsibility in respecting human rights is a central issue in international and commercial law. However, the selective application of norms undermines the credibility of the international legal system, highlighting the need for reforms to ensure fair and consistent enforcement.

Thank you for your attention.

Віктор БЕДЬ

доктор богословських наук, доктор юридичних наук,
професор, президент Карпатського університету
імені Августина Волошина (Ужгород),
єпископ Мукачівський і Карпатський,
керуючий Мукачівсько-Карпатською єпархією
Православної Церкви України

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЯДЕРНОГО РОЗЗБРОЄННЯ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Після відновлення державної незалежності 24 серпня 1991 року Україна успадкувала третій за потужністю ядерний арсенал у світі, включаючи близько 1 700 стратегічних боєголовок, понад 2 000 тактичних ядерних зарядів, десятки бомбардувальників і засоби доставки. Проте протягом наступних п'яти років, під прикриттям зовнішньополітичного тиску та фальшивих обіцянок безпеки, тогочасне українське політичне керівництво добровільно, всупереч державним інтересам, розпочало процес повного ядерного роззброєння.

Україна як ядерна держава після 1991 року

Після розпаду Союзу РСР, Україна юридично і фактично стала ядерною державою. На її території залишилися стратегічні сили, оснащені міжконтинентальними балістичними ракетами, стратегічними бомбардувальниками і тактичною ядерною зброєю. На той момент Україна не була стороною Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), а тому не мала міжнародного обов'язку до ядерного роззброєння.

У Декларації про державний суверенітет України (1990) зазначалося прагнення «стати у майбутньому без'ядерною державою», але це не було юридичним зобов'язанням [1]. Більше того, прийняття Акту проголошення незалежності (1991) надало Україні повний суверенітет над усіма видами озброєння, зокрема ядерною зброєю [2].

Незважаючи на це, вже в травні 1992 року за рішенням тогочасного Президента України Леоніда Кравчука було вивезено близько 2 000 одиниць тактичної ядерної зброї до Російської Федерації за міжвідомчими угодами без згоди та ратифікації Верховної Ради України [3]. У вересні 1993 року підписано Масандрівські угоди, які також не пройшли парламентської процедури ратифікації [4].

Відмова від ядерної зброї не була ані легітимною, ані доцільною з позицій обороноздатності держави.

На момент підписання Будапештського меморандуму (5 грудня 1994 р.) Україна залишалася ядерною державою, що додатково підкреслює факт: її юридичний обов'язок роззброїтися був штучно сформований під впливом зовнішнього (нібито з боку США, але фактично — з боку Російської Федерації) тиску, а також унаслідок запродавської внутрішньої політики та пропаганди, яку проводив Президент України Леонід Кравчук за підтримки посткомуністично-радянської номенклатури, що збереглася при владі [5].

Процес ядерного роззброєння України: хронологія, політичні рішення і правові порушення

Ключові етапи та рішення

Процес ядерного та стратегічного роззброєння України розпочався невдовзі після відновлення державної незалежності – під впливом як зовнішнього тиску (найперше – з боку Російської Федерації), так і внутрішніх запроданських політичних рішень, які на той час ухвалювалися кулуарно адміністрацією Президента України Леоніда Кравчука, його посткомуністично-радянським, промосковським оточенням та керівництвом тогочасного українського уряду (прем'єр-міністри: Вітольд Фокін [18.04.1991 – 13.10.1992], Валентин Симоненко [02.10.1992 – 13.10.1992], Леонід Кучма [13.10.1992 – 22.09.1993], Юхим Звягільський [22.09.1993 – 16.06.1994]) – без участі Верховної Ради України, без загальнонаціонального обговорення та без дотримання належної конституційної процедури.

Узагальнена хронологія ключових політико-правових подій:

16 липня 1990 р. — ухвалено Декларацію про державний суверенітет України, де лише проголошено намір "у майбутньому стати без'ядерною державою" (не як зобов'язання, а як політичне прагнення); 24 серпня 1991 р. – проголошення незалежності України. На цей момент Україна контролювала третій у світі за потужністю ядерний військовий арсенал [6]; 1 грудня 1991 р. – референдум про незалежність. Україна юридично підтвердила свою спадкоємність від СРСР щодо майна і збройних сил, зокрема ядерної зброї [7].

Після цього відбулися наступні кроки на шляху до ядерного роззброєння України:

3 вересня 1993 року у резиденції Президента України в Масандрі (Автономна Республіка Крим) відбулися українсько-російські переговори на найвищому рівні за участі Президента України Леоніда Кравчука та Президента Російської Федерації Бориса Єльцина, під час яких було досягнуто усних та письмових домовленостей — так званих «Масандрівських угод». Ці домовленості передбачали продовження процесу вивезення з території України стратегічних ядерних боєзарядів до Російської Федерації. Зокрема, йшлося про те, що частина ядерного арсеналу буде передана Російській Федерації в обмін на погашення частини газових боргів України. Попри те, що мова йшла про критично важливі для національної безпеки рішення, жоден із підписаних документів не було винесено на розгляд або ратифіковано Верховною Радою України. Таким чином, «Масандрівські угоди» не мали належної юридичної сили відповідно до Конституції та законодавства України [8].

У травні 1992 року, за прямою вказівкою Президента України Леоніда Кравчука та без попереднього погодження з Верховною Радою України, було розпочато вивезення близько 2 000 одиниць тактичної ядерної зброї з території України до Російської Федерації. Формальним підґрунтям цього кроку стала міжвідомча угода, підписана 7 травня 1992 року між Міністерством оборони України, яке на той час очолював генерал-полковник Костянтин Морозов, та Міністерством оборони Російської Федерації, очолюваним генералом армії Павлом Грачовим. Участь у підготовці та погодженні цієї угоди також брали міністр закордонних справ України Анатолій Зленко та голова Служби безпеки України Євген Марчук. Угода не була внесена на розгляд Верховної Ради України і, відповідно, не пройшла процедуру ратифікації, що ставить її

юридичну чинність під сумнів та свідчить про грубе порушення конституційного порядку ухвалення міжнародно значущих рішень [9].

16 листопада 1994 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року», внесений на ратифікацію за поданням Президента України Леоніда Кучми на виконання зобов'язань, які він узяв під час підписання відповідного документа в січні 1994 року в рамках переговорів з представниками США та Російської Федерації. Договір був підписаний від імені України тодішнім міністром закордонних справ Анатолієм Зленком за дорученням президента. Згідно з умовами ДНЯЗ, Україна приєднувалася до нього як держава, що не володіє ядерною зброєю. Однак фактично на момент підписання та подальшої ратифікації даного договору Україна продовжувала залишатися ядерною державою: на її території зберігалось понад 1 000 стратегічних ядерних боєголовок [10], а також повноцінна технічна інфраструктура їх обслуговування та доставки. Варто також наголосити, що ні на момент ратифікації ДНЯЗ, ні в будь-який інший час, Верховна Рада України не ухвалювала жодного окремого політико-правового акта чи закону, яким би офіційно проголошувалося, що Україна є без'ядерною державою. Таким чином, приєднання до ДНЯЗ не є юридично рівнозначним добровільному прийняттю без'ядерного статусу. Ба більше, відповідно до статті 62 Віденської конвенції про право міжнародних договорів (1969) [11], у разі істотної зміни обставин або порушення зобов'язань іншими сторонами, Україна має право на перегляд або призупинення виконання таких зобов'язань.

5 грудня 1994 року в столиці Угорщини — місті Будапешт — відбулося підписання Будапештського меморандуму за участі України, Сполучених Штатів Америки, Великої Британії та Російської Федерації. Від імені України меморандум підписав Президент Леонід Кучма. Документ передбачав формальні політичні гарантії безпеки з боку держав-підписантів в обмін на повне ядерне роззброєння України та передання стратегічних ядерних боєголовок до Російської Федерації [12]. Зокрема, США, Велика Британія та РФ задекларували повагу до незалежності, суверенітету й територіальної цілісності України, зобов'язалися утримуватися від загроз силою або її застосування, а також не використовувати ядерну зброю проти України. Водночас Будапештський меморандум не набув статусу міжнародного договору у розумінні Віденської конвенції про право міжнародних договорів (1969), не був ратифікований жодною зі сторін і не містив юридично обов'язкових механізмів примусу чи відповідальності за його порушення.

У 2014 році Російська Федерація грубо й цинічно порушила всі положення меморандуму, розпочавши збройну агресію проти України, здійснивши окупацію Криму та частини Донецької й Луганської областей, а з 24 лютого 2022 року — розгорнувши повномасштабну війну, яка триває донині.

Попри відсутність прямої юридичної відповідальності, сам факт підписання Будапештського меморандуму надає Україні міжнародно-правові підстави вимагати від усіх держав-підписантів дотримання задекларованих принципів і зобов'язань. У разі подальшого ігнорування або порушення гарантій безпеки, Україна, керуючись статтями 51 Статуту ООН та 62 Віденської конвенції [14], має усі правові підстави для перегляду своїх міжнародних зобов'язань у сфері роззброєння, включаючи право на одностороннє

відновлення свого ядерного потенціалу як законного засобу стримування та захисту національного суверенітету, територіальної цілісності й державного існування.

Політичний підтекст і наслідки

Усі етапи ядерного роззброєння України супроводжувалися не лише системною політичною безвідповідальністю з боку найвищого державного керівництва, але й грубим порушенням конституційного процесу ухвалення рішень у сфері національної безпеки та оборони. Більшість ключових кроків щодо ядерного та стратегічного роззброєння здійснювалися в обхід Верховної Ради України – без її інформування, без надання згоди на міжнародні домовленості, без дотримання принципу парламентаризму, закріпленого в Конституції [14]. Такий підхід свідчив не лише про відверто зневажливе ставлення до повноважень єдиного законодавчого органу держави, але й про перевищення своїх владних повноважень з боку тогочасної виконавчої влади, яка перебувала під впливом збереженої при державній владі промосковської посткомуністично-радянської номенклатури.

Ключові порушення та політико-правові наслідки:

- Відсутність ратифікації Верховною Радою України ключових міжнародних міжурядових угод, зокрема з Російською Федерацією, у сфері ядерного роззброєння, є свідченням порушення конституційної процедури ухвалення міжнародно зобов'язуючих рішень [15].

- Проведення ядерного роззброєння України у 1992–1994 роках супроводжувалося порушенням статей 2 та 97 Конституції України (в редакції, чинній до 1996 року), які закріплювали виключну компетенцію Верховної Ради України у сфері національної безпеки, оборони та міжнародно-правових зобов'язань держави [16].

- Ухвалення ключових рішень щодо вивезення тактичної та стратегічної ядерної зброї з території України, укладання міжурядових угод з Російською Федерацією та приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї відбувалися з грубим обходом демократичних процедур — без залучення української громадськості, без відкритого суспільного обговорення та без проведення загальнонаціонального референдуму, попри те, що йшлося про доленосне для держави рішення, яке стосувалося питань суверенітету, безпеки, геополітичного статусу й майбутньої оборонної спроможності України [17].

- Будапештський меморандум має статус політичної декларації, а не міжнародного договору, не був ратифікований і не передбачає жодних санкцій за його порушення [18].

Політико-правова оцінка та відповідальність

Процес ядерного і стратегічного роззброєння України після 1991 року був не просто низкою помилок чи дипломатичних прорахунків. Йдеться про послідовні дії найвищого державного керівництва, що мають ознаки державної зради, оскільки:

- фактично діяли в інтересах іноземної держави — Російської Федерації;
- передали стратегічну зброю державі, яка невдовзі стала агресором;
- ухвалювали рішення без належного конституційного порядку, зокрема без ратифікацій Верховною Радою та в обхід національного права [50].

Ці дії мають відповідну кримінально-правову кваліфікацію, у співвідношенні з редакцією Кримінального кодексу України станом на 1992 – 1996 рр., що на сьогодні, зокрема визначені у КК України [19]:

Статті КК України: ст.111 – Державна зрада; ст. 114 – Шпигунство (у т. ч. передача стратегічної інформації); ст. 364 – Зловживання владою або службовим становищем; ст. 367 – Службова недбалість, що призвела до тяжких наслідків.

Індивідуальна відповідальність: президенти, прем'єр-міністри, міністри, керівники силових органів

Основну політичну та конституційно-правову відповідальність за прийняття стратегічних рішень щодо ядерного та стратегічного роззброєння України несуть тогочасні найвищі посадові особи держави, зокрема президенти, голови уряду, міністри оборони, закордонних справ, голови спецслужб та інші учасники виконавчої вертикалі тогочасної влади [20]: **Леонід Кравчук** – Президент України (1991–1994); **Леонід Кучма** – Президент України (1994–2005), раніше прем'єр-міністр (1992–1993); **Вітольд Фокін** (прем'єр-міністр: 23 жовтня 1990 – 1 жовтня 1992); **Валентин Симоненко** (виконував обов'язків прем'єр-міністра: 2 жовтня – 13 жовтня 1992); **Леонід Кучма** (прем'єр-міністр: 13 жовтня 1992 – 22 вересня 1993); **Юхим Звягільський** (виконував обов'язків прем'єр-міністра: 22 вересня 1993 – 16 червня 1994); **Віталій Масол** (прем'єр-міністр: 16 червня 1994 – 6 березня 1995); **Євген Марчук** (прем'єр-міністр: 6 березня 1995 – 27 травня 1996); **Костянтин Морозов** (1991 – 4 жовтня 1993); **Віталій Радецький** (4 жовтня 1993 – 8 липня 1994); **Валерій Шмаров** (10 жовтня 1994 – 8 липня 1996); **Анатолій Зленко** (1990 – 25 серпня 1994); **Геннадій Удовенко** (25 серпня 1994 – 17 квітня 1998); **Євген Марчук** (1991 – 12 липня 1994); **Валерій Маликов** (12 липня 1994 – 3 серпня 1995); **Володимир Радченко** (3 серпня 1995 – 10 квітня 1998).

У період після 1990-х років жоден із наступників на посаді Президента України – Віктор Ющенко, Віктор Янукович, Петро Порошенко та Володимир Зеленський – не ініціював належної правової чи політичної оцінки рішень, пов'язаних із процесом ядерного роззброєння України, ухвалених на початку незалежності. Впродовж двох десятиліть не здійснювався перегляд міжнародних зобов'язань у цій сфері або спроби публічного відновлення питання про можливу реабілітацію ядерного статусу як елементу національної безпеки. Натомість продовжувалася політика обмеженого оборонного розвитку, демілітаризації та хронічного недофінансування Збройних Сил України, особливо в період 2010–2013 років, що істотно послабило обороноздатність держави. Наслідки такої політики стали особливо відчутними з початком російсько-української війни у 2014 році, яка триває донині, включаючи повномасштабне вторгнення Російської Федерації у 2022 році та широкомасштабні бойові дії 2022–2025 років.

Потреба у новій національній доктрині безпеки України

Політико-правова оцінка рішень, ухвалених у 1992–1996 роках щодо ядерного та стратегічного роззброєння України, вимагає формування сучасної, національно орієнтованої безпекової доктрини, яка враховуватиме історичні помилки, стратегічні ризики та нову геополітичну реальність. В умовах триваючої з 2014 року російсько-української війни, широкомасштабного вторгнення з 2022 року та системного ігнорування гарантій Будапештського меморандуму, держава зобов'язана переосмислити базові засади національної оборонної та зовнішньої політики.

Висновки та стратегічні рекомендації

Процес ядерного та стратегічного роззброєння України у 1992–1996 роках відбувався не стільки під зовнішнім тиском, скільки внаслідок внутрішньої політичної

капітуляції, реалізованої представниками колишньої комуністично-радянської номенклатури, які продовжували перебувати при владі в незалежній Україні та діяли де-факто в інтересах Російської Федерації [21]. Цей процес здійснювався з грубим порушенням конституційного порядку – без належної парламентської процедури, без ратифікації ключових міждержавних угод, без відкритого загальнонаціонального обговорення і без фіксованих юридичних гарантій безпеки з боку держав-підписантів Будапештського меморандуму. Внаслідок цього були знехтувані законні інтереси Української держави та її суверенне право на збереження і розвиток оборонного потенціалу для забезпечення національної безпеки.

Відмова України від ядерного арсеналу не лише не зупинила агресію, а, навпаки, створила сприятливі умови для її розв'язання Російською Федерацією, що в 2014 році анексувала Крим, а з 2022 року веде повномасштабну війну проти України.

Передача ядерної зброї Російській Федерації без юридично зобов'язувальних гарантій безпеки стала найглибшою геополітичною помилкою в історії незалежної України.

Відсутність належної правової оцінки цих подій у наступні десятиліття стала прецедентом безкарності та політичної безвідповідальності, що підривало державну суб'єктність і обороноздатність України.

Ядерне роззброєння України стало не актом глобального миру, а результатом політичної короткозорості, запродавства, зради, міжнародного обману та національної короткозорості. У нових історичних реаліях Україна має не лише право, а й моральний обов'язок відновити свій потенціал стримування, переосмислити стратегічну автономію та перетворитися на суб'єкта нової архітектури глобальної безпеки.

Список використаних джерел

1. Декларація про державний суверенітет України. Прийнята Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
2. Акт проголошення незалежності України. Прийнятий Верховною Радою Української РСР 24 серпня 1991 р. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>
3. Міжвідомча угода між Міністерством оборони України і Міністерством оборони Російської Федерації про порядок переміщення ядерних боєзарядів з території України. Підписана 7 травня 1992 р. Не опубліковано. Згадується в: Україна і Росія: стратегічне партнерство чи втрачені ілюзії? / [ред. кол. НІСД]. К.: НІСД, 2012. С. 117–118.
4. Масандрівські угоди між Україною та Російською Федерацією. Підписані у вересні 1993 р. у смт Масандра (АР Крим). Не ратифіковані. Не опубліковані офіційно. Згадуються в: Погрібний С. Ядерна пастка для України. Львів: Калварія, 2015. С. 89–91.
5. Budapest Memorandum on Security Assurances in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, signed in Budapest on 5 December 1994 by Ukraine, the Russian Federation, the United Kingdom, and the United States. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-I-52241.pdf>.

6. Акт проголошення незалежності України. Прийнятий Верховною Радою Української РСР 24 серпня 1991 р. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>

7. Результати Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року. *Голос України*. 1991. № 236 (3 грудня). С. 1–2.

8. Безкорований В. Масандрівський протокол: джерела і наслідки. *Універсум: всеукраїнський науково-популярний журнал*. 2011. № 3–4 (207–208). С. 5–11.

9. Угода між Україною і Російською Федерацією про порядок вивезення ядерних боєприпасів: Угода; Україна від 26.05.1993. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/643_016

10. Закон України «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» від 16 листопада 1994 року № 247/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 47. Ст. 421.

11. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. – Ухвалена 23 травня 1969 р. на Конференції ООН з міжнародного права. – Набрала чинності 27 січня 1980 р. – Україна приєдналася 14 травня 1986 р. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text

12. Memorandum on Security Assurances in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Budapest, 5 December 1994 // United Nations Treaty Series, Vol. 3007, I-52241. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-I-52241.pdf>

13. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. – Ухвалена 23 травня 1969 р., чинна з 27 січня 1980 р. – Стаття 62. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#n703

14. Конституція України (у редакції до 1996 року). – Прийнята 20 квітня 1978 р. як Конституція Української РСР, зі змінами до 28 червня 1996 р. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09>

15. Закон України «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 року № 3767-XII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3767-12>

16. Конституція України (у редакції до 1996 року). – Прийнята 20 квітня 1978 р. як Конституція Української РСР, зі змінами до 28 червня 1996 р. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09>

17. Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 року № 1286-XII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1286-12>

18. Memorandum on Security Assurances in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Budapest, 5 December 1994 // United Nations Treaty Series, Vol. 3007, I-52241. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-I-52241.pdf>

19. Кримінальний кодекс Української РСР (1960 р.). Втратив чинність. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>

20. Кримінальний кодекс України. Прийнятий 5 квітня 2001 року. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>

21. Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про порядок передачі на компенсаційній основі важких бомбардувальників з України в Російську Федерацію : Угода від 09.03.1996. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/643_201

22. Потехін О.В. Ядерне роззброєння України: уроки для сьогодення. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019.

Simeon GROYSMAN

Ph. D., Associate Professor,

Law Faculty of Sofia University “St. Kliment Ohridski”

BALKAN AND EASTERN EUROPEAN SECULARISMS THROUGH THE LENS OF ECtHR JURISPRUDENCE ON BULGARIAN CASES

The Concept of a Secular Society. Secularism in the context of social relations and state affairs is one of the basic principles of Modernity. A secular society embraces religious diversity, evolves in response to the general trend of declining mass religiosity, and ultimately presumes that major social debates do not necessarily receive religious answers. In a secular society, a particular religious position may prevail due to tradition or mass support, but no longer because the law officially recognizes its transcendent religious validity, as it did in the past. Secularity as a social reality must be also adequately reflected as a legal principle.

The Legal Principle of the Secular State. The vast majority of modern states declare themselves secular at the constitutional level, but this does not mean that providing a universal definition of state secularism is easy. For the purposes of this paper, however, we assume that in an ideal-type of secular state: **(1)** state and religious institutions are separate. **(2)** The law neither defines nor classifies citizens based on religion. **(3)** This, in turn, ensures freedom of religion as a positive right for all. **(4)** Additionally, the state has a negative obligation of non-interference in religious life, reinforcing the protection of religious freedom.

Is there an alternative to Western secularism? This question explores whether it is possible to deviate from the mainstream Western model while still achieving a sufficiently secular state. The spread of social secularism and the idea of the secular state, along with human rights standards, historically originated in Western Europe. From this perspective, it is worth examining whether a distinct “Balkan secularism” exists, whether we can speak of a specific “secularism of Orthodox countries,” and whether an Eastern European secular state differs from its Western counterpart. The ECtHR has affirmed that various models of state-church relations are permissible under the ECHR. There is no single model of the secular state in Europe (*Sindicatul “Păstorul cel Bun” v. Romania* [GC], 2013, § 61, 171). In this regard, examining the points of conflict in the development of the Bulgarian secular state is particularly useful – both as an example of a Balkan and Orthodox secular state and as a country with numerous landmark violations of the right to freedom of religion under Article 9 of the ECHR.

Key Issues in State Interventions in Religious Freedom in Bulgaria after 1989. With the adoption of the 1991 Constitution, Eastern Orthodoxy was declared the “traditional

religion of the Republic of Bulgaria”. This particular wording has a complex origin, but its key consequence is that, when addressing religion, the constitution does not mention the *institution* of the autocephalous Bulgarian Orthodox Church. This led to a series of conflicts over which religious institution should be recognized as the state’s privileged partner. In the 1990s, an attempt was made to establish an alternative Orthodox authority, largely driven by the conflict between communist and anti-communist factions in society. During this initial period, disputes arose over which hierarchs should control the Bulgarian Orthodox Church. At the beginning of the 21st century, legislative, international, and even coercive police measures were employed to suppress this schism. The famous ruling of the ECtHR in *The Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church and others v. Bulgaria* (2007) was in favour of the *alternative* Synod, which sought control over the BOC. The facts of this case clearly illustrate the pattern of arbitrary state interventions in favor of either the canonical church or its alternative competitor, including the use of force. From this perspective, various communities experienced state arbitrariness in the 1990s. Indeed, Bulgaria’s condemnation for violating Article 9 was met with strong opposition from the Bulgarian Orthodox faithful and continues to fuel negative perceptions of the ECtHR to this day.

Later, several attempts were made to register alternative Orthodox churches as new legal entities beyond the Bulgarian Orthodox Church. They have consistently been viewed through the lens of the “danger of a new schism”. The courts have repeatedly denied such registrations, basing their decisions on expert opinions from the Religious Affairs Directorate of the Council of Ministers. As a result, the executive’s directives regarding the registration or non-registration of a religious community effectively became binding. The ECtHR condemned Bulgaria for violating freedom of religious association in cases such as *Bulgarian Orthodox Old Calendar Church and others v. Bulgaria*, 2021 and *Independent Orthodox Church and Zahariev v. Bulgaria*, 2021. Eventually, the Bulgarian Supreme Court of Cassation granted registration to the Bulgarian Old Orthodox Church. This decision aligned with recent ECtHR rulings but sparked a major public debate, with the Bulgarian Orthodox Church successfully lobbying for the adoption of restrictive legal amendments. Under these amendments, the Bulgarian Orthodox Church is recognized as the “sole expresser and representative” of Orthodoxy in the country. Other registered denominations are prohibited from using the word ‘Orthodox’ in their legal name, as well as any derivative or similar terms conveying the same meaning’ (Articles 10 and 15 of the Law on Denominations).

How to explain these processes and what are the legal problems they create in constitutional law and in the protection of human rights? In my view, there are several main interrelated historical and social reasons for these developments.

(1) The Byzantine legacy. Following the legalization of Christianity and its eventual designation as the state religion, religious unity emerged as a key political concern for the empire. The structure of Orthodox dioceses evolved in parallel with the imperial administrative system. The highest ecclesiastical authority was granted to the bishop of the imperial capital – the Patriarch of Constantinople – who played a distinct role in canonical law. The principles of autocephaly also crystallized within the framework of the Byzantine Commonwealth’s development. The canon stipulating that “*there may not be two bishops in the same city*” (Canon VIII of the Council of Nicaea) served as a safeguard for religious harmony in the empire. This rule acquires distinct significance in the modern era of national Orthodox churches.

(2) The Ottoman legacy. Following the Ottoman conquest, the population of the empire was divided along religious lines – all Orthodox Christians were incorporated into the so-called Rum Millet, represented by the Patriarch of Constantinople, who became an explicitly political figure. The emancipation of the Bulgarian people, which coincided with the rise of Bulgarian nationalism in the 19th century, began with ecclesiastical struggles against the Greek clergy of the Ecumenical Patriarchate. From the very beginning, Bulgarian nationalism took on a religious dimension, with the emerging national movement seeking an independent national church.

Because of Bulgaria's proximity to Constantinople, it would not be an exaggeration to say that important issues for the development of the Orthodox state-church model were related to Bulgarian history. In the 9th and 10th centuries, Bulgaria underwent Christianization and secured from Byzantium the right to establish its own patriarchate. In the 19th century, the Bulgarians unilaterally declared ecclesiastical independence, and their “ecclesiastical separatism” led to the 1872 Council of Constantinople, where the issue of ethnophyletism as a heresy was debated.

(3) Problems of post-imperial statehood. In Orthodox canon law, only a single ecclesiastical jurisdiction over a given territory is possible. This led to the shifting of ecclesiastical boundaries along with national boundaries in the 19th and 20th centuries. The replacement of the church of the collapsing empire by separate national churches made the national church the bearer of a politically important historical identity. Consequently, while the notion of a politically neutral church aligns with the ideal of a secular state, it remains challenging to achieve in practice. From this point of view, the cases of the Bulgarian church in the 19th century and the Macedonian church or the Church of Ukraine in the 21st century are very similar: after the collapse of an empire (Ottoman, Yugoslav, Soviet), the natural process is one of confrontation between the imperial church and the national church being created.

The human rights issues that arise in this regard are the following: (1) Because the state wants to emphasize its ties with the national church, the state authorities in Bulgaria, for example, want to regulate the various religious schisms. The state thus assumes the traditional Byzantine role of *defensor fidei*, placing the dominant religion in a privileged position (which may be constitutionally recognized) while also exposing it to the risk of dependence. The latter already poses a danger to the principle of separation of church and state. The pursuit or loss of balance along this axis is a defining characteristic of secularism in Orthodox countries. Here the political directs the religious, which for the state is more a national stake than necessarily a spiritual value.

(2) The enactment of legislation “against schisms” also compels Bulgarian courts to adjudicate matters of canon law, thereby blurring the distinction between secular and religious jurisdictions. In such cases, a secular judge has no choice but to adopt the perspective of one religious community at the expense of another. In contrast, Orthodox canon law has always maintained that such decisions should fall within the exclusive competence of ecclesiastical courts or councils.

Людмила ФИЛИПОВИЧ

докторка філософських наук, професорка,
провідна наукова співробітниця відділення релігієзнавства
Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України

РЕЛІГІЙНА СВОБОДА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

В системі національної безпеки релігійна свобода займає особливе місце, оскільки вона виступає умовою безпечного функціонування суспільства, де кожний громадянин реалізовує своє право вільного сповідання обраного системи цінностей. Відсутність свободи віросповідання свідчить про те, що всі інші права і свободи людини загрожені. Така сьогодні ситуація на тимчасово окупованих Росією українських територіях. Але існують певні безпекові виклики і на контрольованих землях Української держави. Врахування цих особливостей сприятиме формуванню зваженої державної політики в сфері релігії.

Якщо національну безпеку розуміти як стан суспільства, де ніхто і нікому не загрожує в різних сферах життя, то свободу віросповідання можна вважати важливою складовою його духовного виміру. Релігійна свобода є тією цінністю, дотримання якої забезпечує суспільству стабільність, розвиток, впевненість, перспективу. З часу, коли свободу релігії стали сприймати як необхідну умову безпекових стратегій, релігійну безпеку зводили до мирного співжиття різних конфесій. Не заперечуючи і такий аспект релігійної безпеки, вважаємо, що саме релігійна свобода є необхідною складовою національної безпеки. Бо перелік конфесій, які присутні в духовному полі країни і творять міжконфесійний мир, може змінюватися, штучно контролюватися владою або суспільною думкою, якщо її певним чином налаштувати. Тому Україна, незважаючи на важкі реалії війни всяк має відстоювати саме свободу релігії, свободу віросповідання і свободу совісті, на яких тримаються всі інші свободи.

Традиційно, починаючи з 1991 року, Україна входить до числа країн, де не було глобальних і системних проблем у сфері релігійної свободи. До списків порушників свободи совісті країна не потрапляла. Проте війна, особливо її гострий етап, який розпочався 24.02.2022, суттєво вплинула на стан релігійної свободи, породивши низку викликів у цій сфері. Тож що відбувається зі свободою віросповідання в Україні? Чи зменшується релігійна свобода в Україні? Чи це утримує в собі небезпеки для країни?

Так, релігійна свобода в Україні зменшується. Поле її дії безпосередньо залежить від розташування російської та української армій на фронті. Як тільки росіяни захоплюють нові поселення, територія свободи, в тому числі релігійної, зменшується/звужується, що загрожує й іншим сферам життя.

Загальна позиція України як держави щодо свободи віросповідання, як і свободи совісті, не змінилася з 1991 року. Про це йдеться в Конституції (1996) та основному Законі «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991). Реалізація цих законодавчих актів, а також міжнародних документів, зокрема Загальної декларації прав людини (1948 р.), утвердила в країні релігійний плюралізм і фактично створила умови для свободи віросповідання як для окремих осіб, так і для громад.

Завдяки сприянню та забезпеченню в Україні свободи совісті нині зареєстровано та діє понад 30 тисяч релігійних організацій. Українська статистика

фіксує наявність в Україні релігійних громад близько 100 напрямків – християн, православних, католиків і протестантів, але є також іудеї, мусульмани, буддисти та сучасні релігії. Більшість складають православні християни (близько 70% за самоідентифікацією) [2], які належать до двох православних церков – Української Православної Церкви (УПЦ) та Православної Церкви України (ПЦУ). Ці дві православні церкви є результатом еволюції Українського екзархату Російської православної церкви, який виник на початку 1990-х років як відповідь на потребу частини вірних зберегти єдність з Московським патріархатом або стати незалежним від Москви і створити свою автокефальну православну церкву.

Після тривалих пертурбацій, які пережили ці дві православні церкви, українське православ'я опинилося в ситуації розділення між Московським (УПЦ) і Вселенським (ПЦУ) Патріархатами.

Станом на 1 січня 2024 року в Україні зареєстровано 8295 громад ПЦУ та 10919 громад УПЦ МП [1]. Українське законодавство не передбачає офіційної реєстрації *віруючих*, тому статистика їх кількості не підраховує. Проте, виходячи з соціологічних опитувань, ми бачимо тенденцію до зменшення кількості віруючих УПЦ до 4% та збільшення кількості вірних ПЦУ до 54% (2022 рік).

Релігійне життя в Україні зазнало значних змін під час війни. Умови, за яких віруючі, в тому числі православні, можуть сповідувати свою релігію, принципово відрізняються на територіях, підконтрольних українській владі, і на територіях, тимчасово окупованих Росією.

Релігійне життя на тимчасово окупованих територіях, які формально належать Україні – АР Крим, Донецька, Луганська, частина Запорізької та Херсонської областей – можна охарактеризувати за кількома аспектами/напрямами: правовим, ідеологічним та практичним.

- В умовах російської окупації правила, принципи та гарантії, передбачені Конституцією України та її Законом «Про свободу совісті та релігійні організації», не діють. Релігійне життя організовується за законами Російської Федерації або так званих народних республік з усіма звичайними обмеженнями, конфесійними пріоритетами та підпорядкуванням світській владі. На цих територіях заборонені або обмежені в правах релігійні громади, які не подобаються Росії, наприклад, Свідки Єгови, Православна церква України, Українська греко-католицька церква, мормони, саєнтологи, деякі протестантські церкви та мусульманські рухи. Громади штрафують; їхні культові споруди націоналізовані; релігійна література конфіскується і спалюється; а віруючих переслідують, арештовують, судять і відправляють у в'язниці чи виправні колонії. За віру людей можуть засудити на понад 10 років.

- Мешканці окупованих територій перебувають під сильним ідеологічним тиском. Через заборону альтернативних джерел інформації через російські державні ЗМІ людям нав'язують «цінності» російського світу, намагаючись переконати, що Росія покликана врятувати Україну, всю Європу і весь світ від гріховності, і від нацистів, і від фашистів. При цьому Росія вдягається в тогу борця за права людини, за свободи, лише розуміючи ці права і свободи по-своєму – «по-роски».

- Росія не просто дезінформує про стан свободи, а фактично душить цю свободу.

Викрадення, катування та позасудові страти священників і вірян різних церков супроводжують російську агресію проти України з 2014 року. Віряни змушені молитися приватно або таємно зустрічатися. Релігійна свобода фактично знищена. З 24 лютого 2022 року атаки Росії на свободу віросповідання в Україні стають дедалі жорстокішими.

Окупаційна влада намагається взяти під контроль всю релігійну діяльність, змусити релігійні громади підпорядковуватися російським релігійним центрам, схилити до співпраці проукраїнських релігійних діячів, вдаючись до погроз і тортур. Наприклад, коли 59-річний Степан Подольчак, священник Православної Церкви України села Каланчак Херсонської області, відмовився прийняти Російську православну церкву, російські окупанти закатували його до смерті.

28 червня 2024 року після 2 років полону було звільнено двох священників Івана Левицького та Богдана Гелету – ув'язнених за приналежність до Української Греко-Католицької Церкви.

Про всі ці цілком реальні порушення у сфері свободи совісті Росія мовчить. Натомість вона активно просуває інші наративи – про переслідування православних християн, про заборону православ'я в Україні, зокрема УПЦ.

Ситуація на підконтрольних Україні територіях також потребує уваги з боку суспільства і держави. Найгострішою темою у сфері свободи віросповідання є питання Української Православної Церкви (УПЦ). Реагуючи на безпекові виклики, пов'язані з присутністю в Україні проросійських релігійних організацій, на початку 2023 року Кабінет міністрів вніс законопроект №8371, який мав на меті обмежити діяльність ворожих церковних адміністративних центрів в Україні.

Цей законопроект УПЦ одразу назвала Законом про заборону УПЦ, хоча в тексті жодного разу не згадується ні УПЦ, ні будь-яка інша релігійна організація. УПЦ організувала потужну протидію прийняттю закону як у правовій, так і в інформаційній сферах. Агресивна критика законопроекту мала різні форми: позови в суди, листи до ООН, звернення до лідерів церков, до міжрелігійних організацій, де стверджувалося, що УПЦ є церквою-мученицею, яку переслідують за віру в Україні. Довести нелегітимність закону запросили відомого американського юриста Роберта Амстердама. «Справа УПЦ» із внутрішньоукраїнської переросла у світову, оскільки вийшла на міжнародну арену.

Беручи повну відповідальність за можливі загрози свободі віросповідання в Україні та погоджуючись із деякими застереженнями іноземних експертів, українські науковці та чиновники аргументовано та виважено реагують на деякі надто тривожні настрої іноземних колег. Вони пояснюють: держава порушує кримінальні справи не проти церкви чи священників, єпископів чи монахів, а проти громадянина України за протиправні, а в даному випадку антидержавні дії (державна зрада, розпалювання міжрелігійної ворожнечі, заподіяння шкоди життю людини та здоров'я тощо). Державу в даному разі не хвилює віра громадянина; її цікавлять його антигромадські дії, які спровоковані певною релігійною системою цінностей, що сповідує даний громадянин.

Чи все ідеально зі свободою віросповідання на підконтрольній українській владі території України? Ні, проблеми є, зокрема це стосується питань, пов'язаних із альтернативною службою, але фундаментальні права віруючих і релігійних громад забезпечуються, релігійні свободи гарантуються. Існування в Україні релігійних

організацій, які загрожують державній безпеці, зберігаючи при цьому зв'язки зі своїми адміністративними центрами, розташованими на території країни-агресора, потребує реагування з боку держави.

Спеціальний Закон 8371, який обмежував діяльність таких релігійних установ, був підготовлений на початку 2023 року, але лише влітку 2024 року його було прийнято як Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» (№ 3894-ІХ). За цей закон 20 серпня 2024 року Верховна Рада України проголосувала 265 народних депутатів (для ухвалення законів достатньо 229 голосів із 400). Закон підписано Президентом України та і він набув чинності 23 вересня 2024 року.

Наразі жодних змін у релігійному житті України на підконтрольній Україні території не відбулося, оскільки була заборонена не УПЦ, а Російська православна церква як іноземна структура, центром якої є Москва. Ключове слово в законі – не «заборона» чи «переслідування», а «розслідування».

Держава в особі Державної служби з етнополітики та свободи совісті розслідуватиме зв'язок релігійних організацій України з країною-агресором. Причому, це стосується не тільки православних. Якщо буде отримано достатньо доказів, то долю цієї організації вирішуватиме суд і тільки суд.

Ми враховуємо загалом очікувану стурбованість світової спільноти щодо стану свободи совісті в Україні, але наполягаємо на тому, що міжнародні експерти не завжди бачать повну картину. Їхні оцінки стану релігійної свободи в Україні часто вирвані з контексту.

Не перебуваючи в ситуації самої війни, не відчуючи антиросійських настроїв у суспільстві, експерти живляться лише інформацією з вторинних джерел, чиймись суб'єктивними спостереженнями. Необхідно бачити всю сукупність обставин, які визначають ті чи інші дії держави, церкви чи суспільства. Принцип правової нормативності, який виходить з абсолютного пріоритету індивідуальних прав людини, навіть злочинця, що загрозив цілій спільноті таких суб'єктів правовідносин, не працює в певних реальних умовах – не можна виконувати закон, коли біля скроні твоєї голови знаходиться дуло гвинтівки.

Ситуація зі свободою віросповідання в Україні стосується не лише України. Військова агресія Росії проти української релігійної свободи ставить під загрозу будь-яку країну, коли тоталітарний агресор, у нашому випадку Росія, вторгається на суверенну територію. Де Путін, там закінчується релігійна свобода. Українська держава не зацікавлена у загостренні державно-церковних відносин, але не може допустити перебування на своїй території агентів «руського мира» – тих, хто воює проти незалежної та суверенної держави, особливо у воєнний час. Україна завжди була і є, навіть під час війни, прихильником свобод і прав людини. Нині вона захищає їх на фронті у відкритій боротьбі з російським загарбником.

Список використаних джерел

1. Звіт про мережу релігійних організацій станом на 1 січня 2024 року. URL: <https://dess.gov.ua/religion/>

2. Релігійна самоідентифікація українців Прес-реліз КМІС. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1443&page=1>

Сергій ФЕДЧИШИН

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ДО ПРОБЛЕМИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

В умовах реалізації Стратегії ветеранської політики України та проголошеного курсу на залучення ветеранів війни до державної служби в Україні важливого значення набуває дослідження зарубіжного досвіду у цій сфері, вивчення передових практик та підходів стосовно гарантій для ветеранів війни, як при їх працевлаштуванні на державній службі, так і при проходженні служби.

Так, у 2020 р. у *Великій Британії* був затверджений План дій щодо реалізації Ветеранської стратегії, котрий передбачив запровадження ініціативи «Цивільна служба – чудове місце для працевлаштування ветеранів». Цивільна служба позиціонується урядом як найбільш інклюзивний роботодавець у Великій Британії. Уряд реалізує курс на максимальну підтримку та забезпечення визнання заслуг ветеранів, що передбачає їх працевлаштування, адаптацію та перехід від військової служби до цивільної роботи. Поряд з іншим, урядова ініціатива передбачає спрощення доступу ветеранів до цивільної служби. Таке спрощення полягає в тому, що ветеран, який відповідає мінімальним вимогам до певної посади цивільної служби, одразу переходить до наступного етапу відбору – найчастіше, співбесіди. Правом на участь в ініціативі наділяються ветерани, котрі відповідають у сукупності таким умовам: а) прослужили щонайменше один рік у Збройних силах Її Величності (на постійній або резервній службі), включаючи час, витрачений на підготовку; б) перебували на етапі переходу з військової служби або вже залишили Збройні сили Її Величності; в) не є діючими цивільними службовцями або працівниками державних органів, акредитованих Комісією державної служби. Для участі в ініціативі немає обмежень стосовно часу, який минув після звільнення зі Збройних сил Її Величності. Вважається, що ветерани приносять із собою унікальні навички, вміння та досвід, а також багато цінностей, на яких традиційно ґрунтується цивільна служба: служіння суспільству, командна робота, інклюзивність, креативність та цілеспрямованість [8].

У *Канаді* пільги для ветеранів у працевлаштуванні на цивільну службу були врегульовані після закінчення Другої світової війни та розглядалися як вдячність держави ветеранам за їх службу [6, с.601]. У Законі Канади «Про зайнятість на публічній службі» (Public Service Employment Act) від 07.11.2003 р. закріплено, що при зовнішньому процесі призначення з оголошенням вакансії пріоритет перед іншими кандидатами стосовно призначення має, зокрема: а) особа, яка отримує пенсію через службу на війні; б) ветеран або дружина чи чоловік померлого ветерана (п. 39 «Переваги, пріоритети, права») [2]. Водночас, реалізувати відповідне право може той ветеран, котрий відповідає у сукупності таким умовам: а) був звільнений з честю з Канадських збройних сил після щонайменше 3 років служби; б) був звільнений з

Канадських збройних сил протягом останніх 5 років; в) не є неперервним (постійним) цивільним службовцем [2].

Чи не найбільшого розвитку система преференцій для ветеранів війни при вступі на цивільну службу отримала у США. Привертає увагу, що переваги (преференції) для звільнених військовослужбовців при вступі на цивільну службу були запроваджені у США ще у кінці XIX ст. Зокрема, Закон Пенделтона (Pendleton Act) від 1883 р. вже встановлював преференції при зайнятті посад цивільної служби для «тих, хто з честю був звільнений з військової або морської служби» [9, с.1]. Переваги, які надаються особі внаслідок військової служби, часто мають додаткові вимоги або обмеження, окрім статусу «ветерана». Деякі преференції при наймі ветеранів вимагають, щоб ветеран мав певний період вислуги. Інші залежать від розміру вкладу (заслуги), принесених ветераном у служінні нації. Крім того, за певних умов перевага, отримана ветераном, може бути використана іншою особою, крім ветерана, наприклад чоловіком/дружиною, вдовою (вдовою) або матір'ю. Таким чином, термін «преференційне право» не є тотожним терміну «преференційне право ветерана». Ветеран не має «преференційного права», якщо він або вона не вийшов у відставку в званні нижче майора або його еквівалента – за винятком тих, хто є особами з інвалідністю.

За сучасних умов у США передбачаються такі види преференцій для ветеранів:

1) *преференції в оцінюванні (Preference in certification)* – додаткові бали до загального рейтингу ветерана за результатами складення іспиту при вступі на цивільну службу (додаткові 5 або 10 балів залежно від наявності у ветерана інвалідності та інших чинників). Особливістю є те, що преференція гарантується не лише для ветерана з інвалідністю, а й для його дружини або чоловіка, якщо такий ветеран не зміг претендувати на будь-яке призначення на цивільній службі, тощо. Особа отримує перевагу у формі додаткових балів лише після того, коли буде встановлено, що він/вона відповідає мінімальним вимогам до посади [7, с. 816];

2) *преференція щодо переважного права на призначення* – окрім нарахування 10 додаткових балів, мінімально кваліфікований ветеран зі встановленою інвалідністю («compensable service-connected disability of 10 percent or more») автоматично розміщувався на початку списку кандидатів на вступ, навіть якщо інші кандидати отримали значно вищі бали після додавання 10 додаткових балів;

3) *преференція стосовно позаконкурсного призначення (Preference in appointment, Veterans Recruitment Appointment, VRA)*. Призначення за програмою набору ветеранів (VRA) – це встановлене законом право агентств на прийняття на службу осіб, що дає можливість призначати кваліфікованих ветеранів без конкурсу на посади будь-якого рівня, до GS-11 або його еквівалента. Після завершення випробувального терміну ветеран має право на переведення до конкурентної служби. Однак, слід підкреслити, що це лише опція (можливість), яку агентство може використовувати на власний розсуд. Крім того, правом на позаконкурсне призначення на посаду наділяється також ветеран з інвалідністю, котрий успішно завершив курс навчання відносно відповідної посади. Згодом такий ветеран може бути переведений на конкурентну службу [3; 9].

Республіка Корея також має досвід встановлення пільг для ветеранів війни при вступі на цивільну службу. Вперше такі пільги були запроваджені Законом Кореї «Про працевлаштування ветеранів» від 31.03.1961 р., а їх система у процесі розвитку

отримували низку модифікацій. На шляху розвитку такої системи мав місце досвід встановлення: а) обов'язкової 5 % квоти для працевлаштування у цивільній службі ветеранів з інвалідністю та членів їхніх сімей; б) додаткових балів у розмірі 3 % або 5 % при складенні іспиту («система додаткових балів») та ін. [5].

Пільги для ветеранів війни при вступі на державну службу гарантуються законодавством *Китайської Народної Республіки* (далі – КНР). У ст. 42 Закону КНР «Про захист військовослужбовців у відставці» (中华人民共和国退役军人保障法) від 11.11.2020 р. закріплено, що державні органи, установи, підприємства (у тому числі державної форми власності) при прийнятті військовослужбовців у відставці на роботу можуть пом'якшувати вимоги до віку і освіти та надавати перевагу військовослужбовцям у відставці за однакових умов. При цьому, пріоритет надається працевлаштуванню таких категорій військовослужбовців: 1) ветеранів, які брали участь у бойових діях; 2) сержантському складу у відставці, за умови проходження служби під час командування дивізіями, бригадами, полками та батальйонами у бойових частинах; 3) військовослужбовцям у відставці, що належать до категорії дітей героїв або мучеників; 4) військовослужбовцям у відставці, які тривалий час проходили службу у важкодоступних і віддалених регіонах або на спеціальних посадах (ст. 25 Закону КНР «Про захист військовослужбовців у відставці» (中华人民共和国退役军人保障法) від 11.11.2020 р. [4]).

Підсумовуючи, варто підкреслити, що багато іноземних держав впроваджують преференції для ветеранів при вступі на цивільну службу, визнаючи їхній досвід та заслуги. Такі заходи можуть включати спрощений доступ до працевлаштування, пріоритетне призначення, додаткові бали під час відбору, квоти або спрощені вимоги до кандидатів. Подібні ініціативи сприяють соціальній адаптації ветеранів, забезпечують їм стабільну зайнятість та дозволяють ефективно використовувати їхні професійні навички в публічному управлінні.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 р. № 1209-р. *Офіційний вісник України*. 2025. № 1. Ст. 64.

2. Public Service Employment Act of Canada, dated 07.11.2003, S.C. 2003, c. 22, ss. 12, 13. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/P-33.01.pdf> (дата звернення: 03.04.2025).

3. U.S. Code. § 2108 – Veteran; disabled veteran; preference eligible. § 3309 – Preference eligibles; examinations; additional points for. § 3313 – Competitive service; registers of eligibles. URL: <https://uscode.house.gov/view.xhtml?req=granuleid:USC-1999-title5-section2108&num=0&edition=1999> (дата звернення: 03.04.2025).

4. 中华人民共和国退役军人保障法. 11.11.2020. URL: https://www.mva.gov.cn/gongkai/zfxgkpf/dzdgknrf/gz/202112/20211224_54637.html (дата звернення: 03.04.2025).

5. Cho Joo-hyun. Veterans Extra Point System and Gender Politics: From the Perspective of Capabilities Approach. *The Review of Korean Studies*. 2002. Vol. 5. No. 2. pp. 45-71.

6. Gordon H. Josie. Administration of the Veterans' Preference in the Canadian Civil Service. *The Canadian Journal of Economics and Political Science*. 1945. Vol. 11. No. 4. pp. 601-611.

7. Keith S. Marlowe. Carter v. City of Philadelphia: Veterans May Have Won a Battle on Veterans' Preference in Promotions, But Have They Won the War ? *Dickinson Law Review*. 1995. Vol. 99. P. 807-834.

8. Making the Civil Service a Great Place to Work for Veterans. United Kingdom. [Cabinet Office](#), [Office for Veterans' Affairs](#), [Government People Group](#) and [Veterans UK](#). Published 5 October 2020. Last updated 18 August 2023. URL: <https://www.gov.uk/government/news/making-the-civil-service-a-great-place-to-work-for-veterans> (дата звернення: 03.04.2025)

9. Veteran Hiring in The Civil Service: Practices and Perceptions. A Report to the President and the Congress of the United States by the U.S. Merit Systems Protection Board. Washington: U.S. Merit Systems Protection Board, 2014. 86 p.

Олена ХАРИТОНОВА

докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»,
член-кореспондентка НАПрН України

Євген ХАРИТОНОВ

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
член-кореспондент НАПрН України

ЦИФРОВІ ПРАВА: ДО ПРОБЛЕМИ ПИТАННЯ

В основі концепції поділу прав людини на покоління лежить генераційний підхід, тобто їх поділ три покоління відповідно до їх історичного формування та розвитку. Перше покоління прав людини – громадянські і політичні права, це основа інституту прав людини (право на життя, право на свободу та особисту недоторканість, право на гідність особи тощо). Друге покоління прав людини – соціальні, економічні і культурні права (право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, медичну допомогу, захист материнства і дитинства тощо). Третє покоління прав людини називають солідарними (колективними) правами, тобто правами всього людства – правами людини, правами народів, правами нації, правами спільноти та асоціації: право на мир, безпеку, право на самовизначення народів тощо [1, с. 41]. Четверте покоління прав людини почало формуватися з розвитком науки, все більшою свободою і автономністю людини, зокрема, появою інформаційних технологій і все більшим зануренням людини у створюваний ними світ. До цього покоління прав відносять право на зміну статі, гендерну ідентичність, трансплантацію органів, штучне запліднення, вільну від дитини сім'ю, незалежне від державного втручання життя, на евтаназію тощо. До окремої групи прав належать права, пов'язані з можливостями реалізації людиною своїх прав і інтересів у мережі, які визначають як сукупність прав, тісно

пов'язаних з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, глобального інформаційного простору та формуванням інформаційного суспільства [2, с. 156]. Їх називають інформаційними і відносять до них: право на доступ до Інтернету; право на повноцінне життя з використанням Інтернету; право на збалансоване використання Інтернету в повсякденному житті; право на свободу слова і вирази в Інтернеті; право на освіту, знання і зв'язку з використанням Інтернет. Можна зустріти в літературі і розуміння цифрових прав як сучасного прояву інформаційних прав, які в Україні захищені статтями 31, 32, 34 Конституції України [3, с. 230].

Перш ніж звернутися до питання визначення даної категорії, слід акцентувати увагу на доцільності віднесення цих прав до інформаційних, які вже існували до появи інформаційно-комунікаційних технологій, власне формування цифрового простору і широкого занурення у віртуальну реальність великої кількості людей. Тому, на нашу думку, слід відрізнити цифрові права від інформаційних прав як більш широкого комплексу прав, пов'язаного з можливостями людини, що необхідні їй для нормального існування, розвитку та задоволення інформаційних потреб у різноманітних галузях суспільного життя.

Потреба в розмежуванні або співвідношенні цифрових та інформаційних прав пов'язана з тим, що обидві групи прав своїм центральним об'єктом мають інформацію. Однак, як наголошується в літературі, цифрові права, хоча й збігаються значною мірою за своїм змістом з правом на інформацію, все ж постають у цілому новою сферою прав людини, реалізуються завдяки існуванню Інтернету, що за своїми особливостями не піддається аналогії з іншими явищами, які до цього часу мали місце в історії людства [4, с. 138].

Слід зазначити деяку термінологічну плутанину, яка існує у працях науковців, що займаються відповідною проблематикою. Ці права називають інформаційними, віртуальними, цифровими (digital rights), Інтернет-правами (Internet rights), правами на комунікацію (rights to communicate). Погоджуючись з вибором назви для зазначеної групи прав, як цифрових, маємо застережити наступне.

Проблема цифрових прав пов'язана не лише з відсутністю їх чіткого віднесення до певної категорії прав людини, що вже існують і закріплені нормативно. Відсутнє також і більш-менш уніфіковане їх визначення, хоча й є спроби таке визначення сформулювати. Так, наприклад, О.В. Петришин і О.С. Гиляка пропонують в загальному розумінні під цифровими правами розуміти розширення універсальних прав людини до потреб суспільства, заснованого на інформації [5].

На думку О. Братасюк і Н.Ментух, цифрові права людини – це окрема група прав людини, які пов'язані з використанням та/або реалізуються в мережі Інтернет за допомогою спеціальних пристроїв (комп'ютерів, смартфонів тощо) [6, с. 59].

Цифрові права також розуміють як систему норм і правил поведінки, яка закріплює права і свободи людини щодо належного доступу і використання електронних пристроїв, можливості створення, використання і публікацію цифрових творів, а також комунікаційних мереж, зокрема, мережі Інтернет [7].

Ю. Размєтєєва зазначає, що термін «цифрові права людини» охоплює фактично два розуміння. У першому ним називають усі ті права, здійснення та захист яких тісно пов'язаний сьогодні з використанням цифрових інструментів або має суттєву онлайн-складову. У другому – лише ті права, які виникають або починають претендувати на

статус фундаментальних у цифрову епоху. Тому до цифрових відносять і такі фундаментальні права, як свобода вираження думки і слова, приватність, право на інформацію, право на участь в управлінні державними справами тощо, і такі, як право бути забутим, право на анонімність чи навіть право на Інтернет [8, с. 19].

Лесько Н., Антонов М. вважають, що з практичного погляду цифрові права краще розглядати не як окрему групу прав людини (наприклад, як політичні, економічні, соціальні тощо), а як умовну категорію, яка охоплює особливості реалізації та гарантії захисту фундаментальних прав людини в Інтернет [9, с. 160].

Деякі дослідники вважають цифрові права похідними від інформаційних, але не тотожними, і наголошують на необхідності їх виділення в окрему групу. Також цифрові права розуміють і як права громадян на доступ, використання, створення й публікацію цифрових творів, право на вільний доступ до мережі Інтернет (інших комунікаційних мереж) з використанням комп'ютерів та інших електронних пристроїв [10, с. 130]

Навіть побіжний огляд існуючих точок зору щодо визначення категорії «цифрові права» свідчить про відсутність одностайності у їх розумінні.

Тому, підсумовуючи, можемо запропонувати власне бачення даного поняття, як прав людини у цифровому середовищі (онлайн-просторі), що пов'язані з використанням цифрових технологій і необхідних електронних пристроїв і мають метою забезпечення безпеки і автономності людини у цьому просторі.

Відмежовуючи їх від інформаційних прав, слід зазначити наступне.

Ми не поділяємо точку зору, відповідно до якої до основних цифрових прав належать: право на доступ до Інтернету, право на вираження поглядів онлайн, право на приватність і захист персональних даних, право на свободу та особисту безпеку онлайн, право на мирні зібрання, асоціації та/або використання електронних інструментів демократії, а також право на цифрове самовизначення (або право на забуття). На наш погляд, тут змішуються декілька груп прав: інформаційних, інформаційних мережевих і власне цифрових прав. Ця класифікація дасть можливість чіткого розмежування різних категорій прав і уникнути їх змішування.

При цьому, ті права, які надають людині можливість доступу до інформації, реалізації права на інформацію - є інформаційними. Та категорія прав, яка надає можливість доступу до інформаційних технологій, зокрема, мережі Інтернет, могла б називатися відповідно інформаційно-мережевими правами. До них можна віднести, наприклад, право на доступ до мережі, свободу та безпеку в Інтернеті, право на працю в мережі, право на творчість у мережі, право на свободу зібрань та об'єднань онлайн; право на цифрову освіту та доступ до цифрових знань; права, пов'язані із захистом генетичної інформації; права на участь в обороті майна в цифровій сфері, можливість реалізації особистих, соціальних, економічних, політичних і культурних прав на основі нових технологічних платформ. тощо. В свою чергу, інформаційні мережеві права є базовими для виникнення цифрових прав. Ті права, які дають можливість безпосередньо функціонувати в мережі, створюючи чи використовуючи контент тощо є правами цифровими. До них можна віднести, наприклад, право на отримання переваг та вигоди від контенту, право на конфіденційність, право на свободу від стеження, право на використання шифрування, право на захист віртуальної особистості, право залишатися анонімним, право на цифрове самовизначення (або право на забуття) тощо. Крім цього, інформаційна складова цих прав доповнюється також складовою

комунікаційною, що відрізняє їх від суто інформаційних прав і від інформаційно-мережевих прав.

Поняття цифрових прав має акцентувати увагу на особливостях прав, які отримує особа, перебуваючи безпосередньо у віртуальному просторі, вони пов'язані зі сферою сучасних інформаційних технологій, зокрема Інтернет-мережею.

Цифрові права, таким чином, є похідними від інформаційних прав, але до них не зводяться. Тобто, традиційні та поширюються у всьому світі права та свободи людини трансформуються, наповнюються новими аспектами та змістом, розгалужуються на такі, що пов'язані саме з процесом цифровізації.

Список використаних джерел

1. Маложон О.І. Четверте покоління прав людини в контексті української сучасності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 41-44.
2. Вакарюк Л. Основні підходи до розуміння поняття «інформаційні права людини». *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 155-159.
3. Бочковой В.А., Бааджи Н.А. Обмеження цифрових прав людини в умовах сучасних правових викликів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2024. Серія ПРАВО. Випуск 84: частина 4. С. 228-233.
4. Попович Т.П. Особливості правової природи цифрових прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 1. С. 135-140.
5. Петришин О. В., Гиляка О. С. Права людини у цифрову епоху : виклики, загрози та перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28. № 1. С. 7-35.
6. Братасюк О.Б., Ментух Н.Ф. Поняття та класифікація цифрових прав в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 58–61.
7. Гололобова Є., Міна А. Цифрові права українців або Декларація цифрових прав людини. URL: <https://www.businesslaw.org.ua/digital-rights-t/>.
8. Разметаєва Ю.С. Цифрові права людини та проблеми екстратериторіальності в їх захисті. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 18–23.
9. Лесько Н., Антонов М. Цифрові права людини в епоху глобалізації. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія: “Юридичні науки”. 2021. № 3 (13). С. 160 -166.
10. Верлос Н.В. Конституціоналізація цифрових прав людини: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права*. 2020. №2. С. 129– 133.

Михайло БАЙМУРАТОВ

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
академік Української академії наук,
професор кафедри політичних наук та права
Південноукраїнського національного педагогічного
університету ім. К.Д. Ушинського, м. Одеса, Україна

Борис КОФМАН

доктор юридичних наук, старший дослідник, Заслужений юрист України
професор кафедри політичних наук та права
Південноукраїнського національного педагогічного
університету ім. К.Д. Ушинського, м. Одеса, Україна

Максим БАЙМУРАТОВ

магістр права,
аспірант Маріупольського державного університету

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ЦІННОСТЕЙ ЗАХІДНОГО МУНІЦИПАЛІЗМУ ДЛЯ УСВІДОМЛЕННЯ, РОЗУМІННЯ, ОХОРОНИ, ЗАХИСТУ І ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Одним з найважливіших досягнень людства щодо формування його екзистенційного дискурсу, демократичного потенціалу, а також могутнім фактором локального розвитку людської цивілізації, що існує в умовах державної організації соціуму виступає інститут місцевого самоврядування (далі – МСВ).

Це детермінується тим, що саме МСВ як самоорганізація жителів відповідних територій в умовах державної організації соціуму, його локальних складових (у вигляді територіальних громад /далі – ТГ/) та формування феноменології демократичної правової державності, – виступає як могутній простір в якому відбуваються трансформаційні динамічні процеси навколо людини, її груп та асоціацій, а саме:

а) *самоорганізація повсякденності* (щодо формування функціонального конструкту навколо вирішення екзистенційних питань існування суб'єктів локальної демократії);

б) *самоідентифікація в соціальній реальності* (щодо усвідомлення, розуміння, визначення, реалізації індивідуальної, групової та колективної суб'єктності; формування індивідуального, групового та колективного правового статусу /конституційно-правового та муніципально-правового/; вибір, зміна, модифікація рольових позицій;

в) *самодіяльність в локальному просторі* (щодо самостійного формування і визначення системи інтересів, переліку прав і свобод, що є актуально-екзистенційними – через обрання належних поведінкових настанов та їх реалізація у практичних діях, включаючи й вільний вибір участі у створенні та діяльності інституцій громадянського суспільства тощо);

г) *самостратифікація в локальному соціумі* (щодо формування соціальної структури локального соціуму, системи ознак та критеріїв соціального розшарування, становища у суспільстві тощо);

г') *саморозвиток в межах людської локальної територіальної спільноти* (щодо вибору, використання, реалізації і модифікації своїх життєвих настанов);

д) *самобудівництво (самостійний вибір поведінково-діяльнісних настанов, їх праксеологічне самонормування і самоінституціоналізація) свого життєвого простору в межах свого життєвого циклу, а також в межах групового і колективного існування в локальному соціумі* (щодо вибору екзистенційних пріоритетів, форм, методів і засобів їх реалізації, охорони, захисту і гарантування).

Саме на основі таких тенденцій виникає, формується, реалізується, охороняється, захищається, реалізується та гарантується (див. ст. 5, 7, 92, розд. XI Конституції України [1]) *феноменологія муніципалізму*, яку можна визначити як:

а) багатогранне явище,

б) природну форму екзистенції локальної територіальної людської спільноти,

в) відповідну діяльність органів публічної самоврядної (муніципальної) влади щодо супроводження і забезпечення системи життєдіяльності локальної територіальної людської спільноти,

г) ідеологію, що володіє системоутворюючими властивостями,

г') повсякденну діяльність людини, її груп та асоціацій в локальному соціумі, щодо реалізації своїх екзистенційних інтересів

д) систему демократичного прояву локальної людської територіальної спільноти;

е) відповідну і спеціалізовану муніципальну свідомість (індивідуальну, групову та колективну),

є) відповідну муніципальну психологію, що є логічним поведінково-діялісним результатом такої спеціалізованої муніципальної свідомості,

ж) відповідну соціальну цінність (індивідуальну, групову, колективну), що має неперевершену значущість,

з) специфічний організаційний та нормативний простір, що володіє інструментально-функціональними властивостями, а у підсумку –

і) сферу реалізації прав, свобод, законних інтересів і обов'язків людини, її груп та асоціацій в межах людської локальної територіальної спільноти.

Методологічною основою дослідження, що проводиться, представляється доктринальна позиція професорки Джорджтаунського університету (США) Елізабет Ферріс, яка відзначає, що однією із сучасних світових мегатенденцій (мегатрендів) є зростання ролі муніципальних властей та своєрідний «запит» на локальну демократію. Широко маси інтенсивно залучаються до вирішення місцевих проблем, відбувається «посилення місцевого потенціалу», що, на думку вченої, зумовлюється, крім іншого, й політичною необхідністю глобального характеру, оскільки саме муніципальні власті здатні давати найбільш адекватні відповіді на такі виклики, як біженство, продовольча безпека, стихійні лиха, технологічні загрози тощо [2, с. 21–23].

Отже, системний аналіз наведеної позиції свідчить, що вона володіє системним комплексом ознак, що, по великому рахунку, й формують роль і значення МСВ та феноменології муніципалізму в організації і реалізації життєвого циклу кожної людини, що проходить в межах ТГ та в умовах філософського стану повсякденності. Тобто, тут можна виділити різні форми складових МСВ, як мегатренду світового розвитку: політичну, економічну, соціальну, культурологічну, екологічну, телеологічну,

ідеологічну, гуманістичну, гуманітарну, організаційну, нормативну, компетенційну, технологічну, кадрову тощо.

Це підтверджується системним аналізом історичної ретроспективи становлення і розвитку європейського (західного) МСВ, а по великому рахунку, європейських (західних) цінностей (базових принципів) [3] муніципалізму (далі – ЦМ), дає змогу стверджувати, що:

а) останні виникали та формувались на основі МСВ, зазвичай, міського (об'єктно-ідентифікаційний критерій – авт.);

б) їх поява стала результатом колективної діяльності, практики, рішень, що приймалися всіма членами громади, в їх інтересах, від їх імені та з метою вирішення найважливіших і актуальних питань міського життя (комунікативно-інтерсуб'єктивний критерій – авт.);

в) їх результатом стало формування відповідних поведінково-діяльнісних настанов кожної людини, її груп та асоціацій, що існували, функціонували та розвивалися в умовах міського самоврядування (організаційно-формалізуючий критерій – авт.);

г) ба більше – такі поведінково-діяльнісні настанови не тільки запозичувались іншими членами та інституціями локального територіального соціуму, а й передавались у спадок іншим поколінням міських жителів та їх асоціацій, укореняючись у повсякденну поведінку і стаючи їх обов'язковими формами і нормами (проспективно-спадковий критерій – авт.);

г') вони детермінували основоположні засади соціалізації людини і локальному соціуму – тобто, виникнення і формування відповідної системи інтересів, що в перспективі трансформувались у відповідні поведінкові настанови (атитюди), в тому числі й правові, а також відповідні практичні форми життєдіяльності (габітуси), що виникали на основі реалізації відповідних атитюдів, в тому числі й правові [4, с. 65] (критерій пристосування в локальному соціумі – авт.);

д) ЦМ розвивались по такій суб'єктно-предметній схемі: «первісна община у стародавньому світі (пріоритет екзистенційно-функціональних питань існування людської спільноти) – давньогрецькі міста-поліси (побудова локальної цивілізації, що суттєво вплинула на формування феноменології державності) – давньоримські міста-муніципії (побудова муніципального господарства та локального соціуму з демократичними засадами в межах єдиної держави /імперії/) – міста феодального періоду розвитку суспільства (церковні, лицарські, князівські /курфюрстерські/ тощо) (період осмислення та усвідомлення можливостей та переваг спільного проживання в рамках локального соціуму) – середньовічні міста, що керувались Магдебурзьким правом (магістрати + бургомістри) (формування основоположних правових засад міського самоврядування) – міста-муніципалітети постреволуційної (Нові часи) та наполеонівської (післянаполеонівської) Європи (розцвіт муніципального будівництва та становлення прообразу системного масиву сучасних компетенційних повноважень муніципалітетів, що стало запорукою суттєвого зростання їх місця і ролі в державному будівництві) – міста-муніципалітети Новітніх часів (визначення важливої ролі та значення муніципалітетів в контексті муніципальної революції кінця XIX – початку XX ст. фактично заснованої на підходах «муніципального соціалізму») – сучасні муніципалітети об'єднаної Європи (формування суттєвої ролі муніципалітетів в

регіональному, державному, макрорегіональному і загальноєвропейському інтеграційному русі в контексті муніципальної революції другої половини XX ст. – початку XXI ст.) – запозичення європейського (західного) муніципалізму, його надбань і цінностей пострадянськими державами у їх стремлінні увійти до європейської родини народів і держав (останнє десятиліття XX ст. – початок XXI ст.)» (історико-ретроспективний критерій – авт.) [4, с. 66].

В цьому контексті можна не тільки виокремити гуманітарно-гуманістичну модальність розвитку МСВ, – причому, саме в контекстуалізації захисту прав і свобод людини в межах муніципалізму, а й визначити системність та комплексність такої діяльності, що представляє не тільки науково-доктринальний, а й праксеологічно-аксіологічний інтерес щодо визначення властивостей муніципалізму та його ролі в гуманітарно-гуманістичному забезпеченні існування людської локальної територіальної спільноти (громади), а саме:

а) права і свободи є визначальними чинниками і для людини, її груп і асоціацій, і для держави (держав), міжнародної спільноти тощо, – причому не тільки європейських держав і європейської міжнародної регіональної спільноти, а враховуючи феноменологію реценції правових традицій, цінностей, нормативного супроводження і забезпечення європейського самоврядування країнами Північної та Південної Америки, Азії, Африки (відношення сюзеренітету-васалітету, колоніальні відносини протекторату та колоній, використання інструментарію підмандатних територій тощо), – саме й для останніх, а звідси й для всієї міжнародної спільноти держав, причому як для легалізації на рівні національного /національна конституційна легалізація/ і міжнародного договірної права, а також послідовного запозичення знову ж на рівні національного конституційного права завдяки механізму імплементації норм міжнародного права в національну систему права і законодавства,

б) завдяки чому саме інститут локальної демократії (МСВ) починає відігравати таку важливу роль на рівні держав та їх міжнародної спільноти, як єдиний природний простір формування, реалізації, охорони, захисту і гарантування прав і свобод людини, що володіє своєю конструктивністю, реальністю, оптимальністю, ефективністю, передбачуваністю та прогностичним потенціалом,

в) при цьому саме права і свободи людини у їх повсякденному використанні і інтерпретації, розвитку та модифікації, трансформації та вдосконаленні, – формують широку і суттєву базу муніципальних цінностей, що не тільки вже сформувалися, а й продовжують формуватися через розвиток та вдосконалення нових та новітніх форм муніципального життя людини, її груп та асоціацій (їх перманентна технологізація, кібернізація, роботизація, діджиталізація, соціалізація, біологізація, екологізація, використання феномену «штучний інтелект» тощо), що веде до виникнення нової категоріально-номенологічної групи прав – «муніципальні права» [4] та виступає

г) великим та суттєвим надбанням людства в конструктивній, оптимальній і ефективній організації, супроводженні, забезпеченні і реалізації повсякденної життєдіяльності кожної людини-члена ТГ, що

г') фактично, розповсюджуючись на більш нижчий від міського рівня – сільський, селищний, та більш вищий рівень самоврядування – асоційований (районний, регіональний, об'єднані ТГ) через запозичення ЦМ, – детермінують існування, функціонування і розвиток сучасної людської цивілізації на всіх рівнях

локального публічного управління та володіє прогностичними властивостями на перспективу такого існування і розвитку,

д) при цьому права і свободи людини визнаються і легалізуються державою через національне законодавство, а також шляхом підписання міжнародних багатосторонніх договорів на основі взятих відповідних міжнародно-правових зобов'язань щодо визнання та функціонування інституту локальної демократії на теренах конкретної держави,

е) при цьому права і свободи людини легітимізовані населенням кожної держави, кожен представник якого виступає членом відповідної ТГ, яка існує і функціонує на її теренах, а також визнаються групами і асоціаціями, що репрезентують таке населення,

є) більш того, права і свободи людини, враховуючи їх локальний характер виникнення, формування, реалізації, охорони, захисту і гарантування, – напряду і опосередковано сприяють виникненню, формуванню і модифікації муніципальної свідомості (правосвідомості) людини на її індивідуальному, груповому і колективному рівнях існування, а також

ж) права і свободи людини через формування профільної свідомості (правосвідомості) ведуть до формування муніципальної психології, що детермінує, формує та корегує відповідну муніципальну поведінку у відповідності до ЦМ.

Тобто, можна констатувати, що муніципалізм не тільки сприяє формуванню прав і свобод людини на локальному рівні соціуму, але й детермінує їх динамічні характеристики, модулюючи, трансформуючи та вдосконалюючи їх відповідно до своїх цінностей.

Резюмуючи викладене вище, можна зазначити наступне:

- муніципалізм виступає основоположною самоврядною феноменологією, ідеологією, концептом, концепцією, екзистенційною технологією що відображає життєво важливі настанови людського життя стратегічної властивості, що формується і проявляється в локальному соціуму в межах територіальної громади;

- саме в умовах місцевого самоврядування, в межах людської територіальної локальної спільноти (громади) у філософському стані повсякденності на основі екзистенційних інтересів людини, її груп та асоціацій зароджуються, формуються, реалізуються, охороняються, захищаються та гарантуються, а також в перспективі розвиваються і вдосконалюються права, свободи і обов'язки людини, що визнаються і легалізуються державою у вигляді її конституційних прав, свобод і обов'язків людини та репрезентуються у вигляді її конституційно-правового статусу;

- отже, муніципалізм виступає як основоположний організаційний та нормативний тригер для зародження, використання і реалізації прав, свобод і обов'язків людини, детермінуючи їх появу, існування, розвиток та перспективне вдосконалення;

- саме муніципалізм детермінує формування органів публічної влади на місцях, що на компетенційному рівні займаються питаннями супроводження і забезпечення використання і реалізації прав, свобод і обов'язків людини, а також її груп та асоціацій;

- саме муніципалізм ідеологічно, нормативно, функціонально, технологічно, конотаційно, наративно передбачає формування, існування та функціонування системи суб'єктів та органів місцевого самоврядування, основоположного телеологічного домінантою яких виступає реалізації прав, свобод і обов'язків людини.

Список використаних джерел

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Ferris, E. Megatrends and the Future of Humanitarian Action. International Review of the Red Cross. 2011, December. Vol. 93. No. 884. P. 5-34.
3. Посторонко І.Г. Надбання та цінності європейського (західного) муніципалізму як конституційні цінності людства і держави та їх сприйняття на пострадянському правовому просторі. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право». 2023. № 1 (6). С. 64-81.
4. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Муніципальні права людини як нова константа національного муніципального та конституційного права. Право України. 2020. № 10. С. 63-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2020_10_7

Лілія ЯРМОЛ

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Інформаційна безпека є обов'язковою складовою національної безпеки України. Згідно зі ст. 17 Конституції України від 28.06.1996 р., захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та *інформаційної безпеки* є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу.

У Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. поняття національної безпеки України визначено таким чином: «Це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» (ст. 1) [1].

У ч. 4 ст. 3 даного Закону України наголошено, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується також на забезпечення інформаційної безпеки поряд з іншими видами безпеки: воєнною, зовнішньополітичною, державною, економічною, екологічною, безпекою критичної інфраструктури, кібербезпекою України та ін.

Отже, гарантування інформаційної безпеки України є однією з найважливіших функцій держави, справою всього українського народу.

У Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 14.09. 2020 р., окреслено такі пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки: [2]

- відстоювання незалежності і державного суверенітету;
- відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України;
- суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу;
- захист прав, свобод і законних інтересів громадян України;

- європейська і євроатлантична інтеграція (п. 5 розділу I).

Забезпечення зазначених національних інтересів обов'язково охоплює і засоби інформаційної безпеки.

У Стратегії національної безпеки України справедливо наголошено, що деструктивна пропаганда як ззовні, так і всередині України, використовуючи суспільні протиріччя, розпалює ворожнечу, провокує конфлікти, підриває суспільну єдність. Відсутність цілісної інформаційної політики держави, слабкість системи стратегічних комунікацій ускладнюють знешкодження цієї загрози (п. 20 розділу II).

У Стратегії інформаційної безпеки, затвердженій Указом Президента України від 28 грудня 2021 р. (Загальні положення), закріплено, що «інформаційна безпека України – це складова національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом» [3].

Слушною є думка А.Ю. Нашинець-Наумової про те, що щодо визначення поняття «інформаційна безпека» на сьогодні цілісний підхід відсутній, і єдиної думки щодо її визначення серед дослідників не існує. Авторка інтерпретує інформаційну безпеку як сукупність життєво важливих умов функціонування суб'єктів (особи, суспільства, держави) в інформаційній сфері та суб'єктивних (правових, політичних, інформаційних, наукових, оперативно-розшукових) можливостей їх усвідомлення й контролю [4, с. 10].

На підставі наведеного можна узагальнити, що *інформаційна безпека* – це рівень захищеності інформаційної сфери суспільства, при якому забезпечується її формування, використання та розвиток в інтересах громадян, організацій, держави. На мою думку, в Україні вже давно назріла потреба у прийнятті Закону України «Про інформаційну безпеку», який би містив визначення поняття інформаційної безпеки, окреслення видів організаційно-правових заходів її забезпечення, зокрема тих, які спрямовані на правомірне обмеження реалізації свободи вираження поглядів, інформаційних прав та порядок їх застосування.

Інформаційна безпека як складова національної безпеки є однією з підстав для можливого обмеження здійснення свободи вираження поглядів. Межі та способи здійснення прав, правила їх обмеження, зафіксовані в позитивних нормах (законах), становлять важливі структурні ланки юридичного механізму гарантій прав людини.

У Конституції України проголошено загальну zásadu: «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» (ч. 1 ст. 64). «В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень» (ч. 2 ст. 64). При цьому зроблено застереження, що низка прав і свобод не

може бути обмежена навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 2 ст. 64), але інформаційні права, свобода вираження поглядів до них не входять.

Підстави для обмеження свободи вираження поглядів, інформаційних прав зафіксовані в ч. 3 ст. 34 Конституції України. Зокрема, в ній наголошено, що здійснення прав, проголошених у ч. 1, 2 ст. 34 Конституції України (свободи думки і слова, вільного вираження своїх поглядів і переконань, вільного збирання, зберігання, використання і поширення інформації), може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки.

Положення ч. 3 ст. 34 Конституції України не відповідають повною мірою міжнародно-правовим умовам обмеження свободи вираження поглядів (до складу якої включені інформаційні права), тому, згідно з ч. 2 ст. 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (Рада Європи, 1950 р.) і ч. 3 ст. 19, ст. 20 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (ООН, 1966 р.) (далі – МПГПП), цю невідповідність необхідно усунути і проголосити, що *«здійснення свободи вираження поглядів, пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким умовам, обмеженням або санкціям, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання злочинам, для охорони здоров'я чи суспільної моралі, для захисту прав і свобод, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду»*.¹

В умовах воєнного стану України, коли російська федерація веде війну і в інформаційній сфері, юридичне забезпечення свободи вираження поглядів, інформаційних прав є одним із найважливіших напрямів діяльності держави.

Зазначені можливості людини широко відображені у міжнародних актах з прав людини, а саме в Загальній декларації прав людини (ООН, 1948 р., ст. 19), МПГПП (ООН, 1966 р., ст. 19), Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ст.10), Хартії основних прав ЄС (2000 р.) (ст. 11) та ін.

Згідно з основними міжнародними документами з прав людини, так звані інформаційні права (можливості шукати, одержувати, поширювати, передавати будь-яку інформацію та ідеї) є складовою структури свободи вираження поглядів людини. Вважаю, що інформаційні права мають подвійне підпорядкування – вони належать як до права на формування поглядів людини, так і до права на їх вираження. Можливості пошуку, отримання інформації та ідей становлять основу свободи формування поглядів. Свобода ж вираження поглядів забезпечується через поширення, передачу інформації та ідей. У міжнародних актах з прав людини запропоновано проголошувати не лише свободу вираження поглядів, а й свободу їх формування.

В умовах війни особливо актуальними є як свобода формування поглядів людини, так і свобода їх вираження. Необхідно наголосити, що ці свободи не мають кордонів. Формування поглядів у людей в різних країнах щодо воєнного стану в Україні має важливе значення для перемоги над ворогом.

¹ Курсивом виділено запропоновані зміни, доповнення

Можливість вираження і поширення правдивої інформації про війну в Україні, воєнні злочини російської федерації проти України, вчинення нею геноциду проти українського народу є також запорукою перемоги України над ворогом.

У Конституції України проголошено низку важливих принципів, на яких ґрунтуються свобода вираження поглядів, інформаційні права: 1) суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності (ч. 1 ст. 15); 2) жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова (ч. 2 ст. 15); 3) цензура підлягає забороні (ч. 3 ст. 15); 4) забезпечення вільного і всебічного розвитку особистості в суспільстві (ст. 23).

Конституція України гарантує кожному «право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань» (ч. 1 ст. 34); «кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір» (ч. 2 ст. 34). Отже, Конституція України проголосувала можливості кожного, а саме:

- свободу думки і слова;
- право на вільне вираження своїх поглядів і переконань;
- право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію (так звані інформаційні права).

Згідно з Конституцією України, так звані інформаційні права не є складовою свободи вираження поглядів, як це закріплено в основних міжнародних документах з прав людини. В Основному Законі України свобода слова проголошується окремо від свободи вираження поглядів.

У Законі України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. (ст. 2) серед основних принципів інформаційних відносин виокремлено також гарантованість права на інформацію; свободу вираження поглядів і переконань і проголошено: «Кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів» (ч. 1 ст. 5); «держава гарантує всім суб'єктам інформаційних відносин рівні права та можливості доступу до інформації» (ч. 1 ст. 7).

Отже, згідно з Законом України «Про інформацію»:

- право на інформацію охоплює окремі можливості щодо одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації;
- право на інформацію не є складовою свободи вираження поглядів, як це проголошено в основних міжнародних документах з прав людини.

У Цивільному кодексі України 2003 р. (далі – ЦК України) (у книзі другій – «Особисті немайнові права фізичної особи») свобода вираження поглядів, на жаль, не проголошена. Водночас у документі міститься застереження, що перелік особистих немайнових прав, закріплений в ньому, не є вичерпним (ч. 3 ст. 270). У ЦК України право фізичної особи на інформацію проголошене як одне з особистих немайнових прав, що забезпечує її соціальне буття, а також закріплено, що фізична особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію (ч. 1 ст. 302). Свобода вираження поглядів людини, на мою думку, є невід'ємним її особистим немайновим правом, тому повинна бути відображена і в ЦК України.

В Україні значна частина законів та підзаконних нормативно-правових актів спрямована на забезпечення інформаційних прав, які стосуються різних галузей

законодавства. На мою думку, інформаційне законодавство потребує систематизації та прийняття Інформаційного кодексу України, який сприяв би кращому розумінню інформаційних прав та їх реалізації.

На підставі аналізу положень міжнародних документів з прав людини пропоную:

а) ч. 1 ст. 34 Конституції України викласти у такій редакції:

«Кожен має право на свободу формування та вираження поглядів. Це право включає можливості вільно збирати, шукати, одержувати, фіксувати, зберігати, поширювати, передавати і використовувати інформацію та ідеї, змінювати свої погляди, відмовлятися від них та не виражати їх у будь-якій формі та в будь-який спосіб»;

б) доповнити Конституцію України нормативним положенням: «Нікого не можна примушувати до вираження поглядів чи до відмови від них».

Список використаних джерел

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 24.03.2025).

2. Стратегія національної безпеки України. Затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 22.03.2025).

3. Стратегія інформаційної безпеки. Затверджено Указом Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення: 24.03.2025).

4. Нашимець-Наумова А.Ю. Інформаційна безпека: питання правового регулювання: монографія. К.: Виданичий дім «Гельветика», 2017. 168 с.

СЕКЦІЯ І **КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ: ПИТАННЯ** **ЦІННОСТЕЙ, ПРАВ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ**

Євген ЗОЗУЛЯ

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін та
безпеки життєдіяльності Криворізького факультету
Донецького державного університету в внутрішніх справах

РЕФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ **ВОЄННОГО СТАНУ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ** **КОМПЛЕКСНОГО СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУ РЕФОРМУВАННЯ** **ОРГАНІВ ПРАВОПОРЯДКУ ЯК ЧАСТИНИ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І** **ОБОРОНИ УКРАЇНИ НА 2023-2027 РОКИ**

Діяльність в умовах воєнного стану потребує переосмислення пріоритетів діяльності органів правопорядку та посилення їх операційного потенціалу з метою ефективного виконання своїх функцій із забезпечення національної безпеки України. Означене, своєю чергою потребувало підготовки та схвалення нового комплексного нормативного документа, який з урахуванням функціонування державних органів в умовах протидії збройній агресії РФ закріпив би концепцію проведення реформ у сфері діяльності органів правопорядку та прокуратури. Таким документом на сьогодні став Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, схвалений Указом Президента України від 11 травня 2023 року (далі Комплексний стратегічний план) [1]. Необхідність підготовки цього концептуального документа була також зумовлена необхідністю виконання рекомендацій, які містились у Висновку Європейської комісії стосовно України від 17 червня 2022 року серед яких зазначається необхідність «ухвалення комплексного стратегічного плану реформування всього сектору правопорядку як частини безпекового середовища України» [2].

Разом з тим, необхідність його ухвалення зумовлена тим, що як зазначено в документі, органи правопорядку в ході збройної агресії російської федерації проти України зіштовхнулись із безпрецедентними викликами у своїй діяльності, насамперед безпековими, на які довелося оперативно реагувати. Серед них - організаційні та інші проблеми, що вплинули на здатність органів правопорядку ефективно виконувати свої функції із забезпечення національної безпеки України в низці аспектів. Водночас у суспільства зберігся чіткий запит на рішучі та позитивні зміни в усіх сферах життя, у тому числі правоохоронній, після перемоги України [1].

При цьому необхідно підкреслити спадкоємний характер зазначеного нормативного документа, який спрямований на вирішення проблемних питань функціонування органів правопорядку та прокуратури з урахуванням висновків, зроблених за результатами вивчення попереднього досвіду, та положень інших програмних документів, розроблених із метою вдосконалення роботи відповідного сектору.

Аналізуючи зміст зазначеного концептуального документу, необхідно зазначити, що в ньому визначені проблемні питання, які потребують вирішення в процесі подальшого проведення реформ у сфері діяльності органів правопорядку та прокуратури, а також позитивно вплинуть на подальшу гармонізацію кримінального та кримінального процесуального законодавства України зі стандартами Європейського Союзу а саме: надмірна тривалість досудового розслідування внаслідок перевантаження та подекуди неефективності органів досудового розслідування й прокуратури, нечіткість у розмежуванні компетенції та повноважень різних органів правопорядку, дублювання їхніх функцій, наявність корупційних ризиків у діяльності органів правопорядку та прокуратури, недосконалість механізмів призначення на посади й просування по службі [3, с. 196].

Відтак, реалізація Комплексного стратегічного плану повинна забезпечити стратегічну й оперативну здатність органів правопорядку та прокуратури служити людям, захищати порядок, громадську та державну безпеку з дотриманням прав людини і стандартів підзвітності, що інтегрує Україну в загальноєвропейський простір свободи, безпеки та справедливості .

До цього необхідно додати, що Комплексний стратегічний план чітко визначив зміст і напрями реформування органів правопорядку, як частини сектору безпеки і оборони України, основоположними з яких є:

1) дієвість і ефективність органів правопорядку та прокуратури як невід’ємної складової сектору безпеки і оборони, в межах якого вони забезпечують національну безпеку України, у тому числі громадські безпеку й порядок, протидіють злочинності з урахуванням стратегічних цілей та відповідно до стандартів прав людини і основоположних свобод, у тому числі із забезпеченням гендерної рівності;

2) послідовна кримінальна політика, пріоритетом у якій є запобігання злочинності, невідворотність відповідальності, захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення інтересів потерпілого;

3) оперативність кримінального провадження з дотриманням міжнародних стандартів та принципу верховенства права;

4) система управління, орієнтована на результат відповідно до встановлених пріоритетів;

5) комплексна цифрова трансформація;

6) відкритість, прозорість, підзвітність та незалежність [1].

Їх реалізація дозволить модернізувати й узгодити його зі стандартами, яких має досягти Україна на шляху до членства у ЄС. Також необхідно зазначити, що кожен з вищезазначених напрямів містить відповідні компоненти та деталізується конкретними формами та організаційно-правовими механізмами його реалізації.

Водночас, відмітною рисою зазначеного документа є те, що за висновками експертного середовища його зміст стосується не тільки інституційної спроможності органів правопорядку – уніфікації їхнього правового статусу, впровадження єдиних практик управління чи інституту детективів (наразі існують лише в БЕБ та НАБУ). А й також – кримінальної політики (наприклад, впровадження послідовної кримінальної політики та кримінологічних досліджень (crime surveys), що довели свою ефективність в інших країнах). Окрім цього, – ще й кримінального процесуального законодавства (посилення захисту учасників кримінального провадження, орієнтація на права

потерпілого, альтернативний порядок вирішення кримінально-правового спору тощо) [4].

Надалі Кабінетом Міністрів України (далі КМУ) був затверджений план заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану, який відображає зобов'язання України у межах європейської інтеграції, передбачені Угодою про асоціацію між Україною та ЄС. В ньому визначено детальний перелік завдань, заходів, якісних і кількісних показників, очікуваних результатів подальшого реформування органів правопорядку та прокуратури.

При цьому необхідно зазначити, план заходів містить не лише заходи щодо реформування органів правопорядку або органів, що наділені функцією досудового розслідування кримінальних правопорушень (Нацполіція, НАБУ, БЕБ, ДБР та СБУ), а й органів виконавчої влади з контрольними повноваженнями та органів прокуратури.

Серед проблемних моментів реалізації Комплексного стратегічного плану необхідно виокремити те, що за своїм змістом він розрахований на реформування органів правопорядку в післявоєнний період. В той же час його реалізація потребує врахування проблем, із якими органи правопорядку в умовах правового режиму воєнного стану стикаються щодня. Це документування фактів збройної агресії Російської Федерації та збирання доказів вчинення воєнних злочинів, необхідність отримання показань від свідків і потерпілих, які перебувають на окупованих територіях, особливо в зоні бойових дій, проведення фільтраційних заходів, підвищення кваліфікації слідчих, прокурорів щодо особливостей розслідування воєнних злочинів.

Узагальнюючи вищезазначене, можна висновувати, що участь у реалізації такого стратегічного та концептуального нормативного акту дозволяє органам правопорядку системно та послідовно продовжувати роботу щодо реформування своєї діяльності в сучасних, надзвичайно складних умовах воєнного стану та подальшого євроінтеграційного поступу України.

Список використаних джерел

1. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки: Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text> (дата звернення: 20.03.2025).
2. Рекомендації Європейської Комісії щодо статусу України на членство в ЄС. URL: <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine> (дата звернення: 20.03.2025).
3. Актуальні проблеми державотворення, реформування права та правоохоронної системи в контексті євроінтеграційного вибору України: колективна монографія / Зозуля Є. В., Стецюк Б. Р., Супрун В. М., Туренко О. С., Лопатинська І. С., Дашук Т. К., Веденєєв В. О., Бабко В. В.; за заг. ред. Є. В. Зозулі. Київ : Алерта, 2024. 276 с.
4. Євген Крапивін. Уряд схвалив План заходів з реформи органів правопорядку на 2023-2027 роки: куди рухається реформа органів правопорядку та прокуратури? URL: <https://pravo.org.ua/blogs/uryad-shvalyv-plan-zahodiv-z-reformy-organiv-pravoporyadku-na-2023-2027-roky-kudy-ruhayetsya-reforma-organiv-pravoporyadku-ta-prokuratury/> (дата звернення: 20.03.2025).

ДЖЕРЕЛА, ВИТОКИ ЧЕСНОТ І МОРАЛІ

Безперечно, що джерела чеснот і моралі треба шукати в онтології, тоді стане зрозумілою їхня природа й достовірність. Чесноти й мораль мають стосунок до законів Божих: Старозавітних і Новозавітних. Перші з них створюють світ, а другі – культуру світу. Якщо світ створив Бог, то культуру світу повинен частково творити образ Божий – людина, реалізуючи Новозавітні закони з Божою допомогою. Причому ця реалізація вдається і до Старозавітних законів, гармонійно на свій розсуд, але за допомогою Божої волі, яка закладена в Промислі.

Тому логічним буде виділити два види джерел, з яких починається культуризація світу людиною: фізико-природничо-центричні (логічні) закони творення світу і метаантропоцентричні закони буття людини. Фізико-природничо-центричні джерела – це закони природи і фізичні закони, які можуть вважатися основою для розуміння чеснот і моралі з погляду порядку й гармонії у світі. Ці джерела не завжди мають прямий стосунок до моральних принципів, але можуть бути основою для розуміння етичної поведінки людини, яка узгоджується з природним світом.

Метаантропоцентричні джерела – це трансцендентальні, екзистенціальні, ордологічні принципи, які поміщені в Десяти заповідях Божих і надають онтологічні моральні орієнтири для культуризації світу. Ці Заповіді розглядаються як абсолютні моральні закони, які людина, з огляду на свою недосконалість, перетворює для себе на відносні моральні закони. Але при особливому старанні людини Бог може нагородити її абсолютними чеснотами, тобто чеснота, яка є універсальною і незамінною нормою, допомагає вирівнювати гнучкість і змінність моралі. Звідси випливає, що чеснота – ідеал, а мораль – соціальна домовленість. Розгляньмо зміст Божого промислу, закладеного у фізико-природничо-центричних законах творення світу, що є джерелом чеснот і моралі. Джерела чеснот і моралі містяться у промислі Божому (Провидінні). Без промислу Божого у світі нічого не існує. Тільки завдяки Промислу зберігається світовий порядок і не допускається штучний хаос. Відомо, що Божий промисел існує у двох видах: а) загальному; б) приватному. а) загальний вид Промислу стосується задуму творення світу і процесу його творіння.

Це природний спосіб Промислу, у якому поміщені сили, що дійсно діятимуть за певними законами (світла, простору і часу, рослинного світу, Сонячної системи, природи водоповітряного простору, природи наземного простору). Зазначені закони створив Бог і подарував світові як природну необхідність; б) приватний вид Промислу має стосунок до людини й управління світом шляхом прояву сили Божої у явищах і дивах. Тобто природні закони Бог використовує надприродним способом, а людина повинна пізнавати своє місце у світі, виробити поведінку, гідну образу Божому. Якщо загальний Промисел завершений, то приватний – ні. Творець приватного – людина, і за це творення вона відповідатиме. Творіння здійснюється за допомогою чеснот, які можна назвати досконалостями, досконалими нормами поведінки. Чесноти впливають

із природно-надприродних законів творення світу, з Божого права, звідки людина створює для себе природне право, яке утворилося з частини пізнаних законів природи і задуманих Богом законів життя. Зрозуміло, що природне право в такому разі відстає від надприродного, тобто від Божого права.

Тоді в природному праві регулятори, тобто чесноти, будуть недосконалими, і тому людина назвала їх мораллю. Моральна людина відстає від чесотної людини. Впорядковувати чесноти людині не вдається, і це робити не потрібно. Тут на допомогу приходить Церква та її інститути. Ми розглядаємо такий відновлюваний інститут чеснот, як паломництво по святих місцях, який належить до приватного виду Промислу. Для повного пізнання відновлюваних, абсолютних, досконалих надприродних чеснот потрібна своєрідна передмова – як передчеснотцтво, вступ у сферу чеснот. Ми виходимо з того, що основи паломництва в лекції – це не тільки початкова частина написаного тексту посібника. У цьому випадку передмова – це вступне повідомлення паломника про те, що слід мати на увазі, здійснюючи екскурсійні мандрювання, подорожі святими місцями. Це ознайомлення з первинними, додатковими, нетрадиційними чеснотами сприйняття, розумом і почуттями світу, які в подальшому породжують традиційні чесноти. Можна сказати, що ми маємо факт переходу нетрадиційних чеснот у традиційні з поясненням, яке готує паломника до сприйняття і набуття основних чеснот.

У розумінні людини основні нетрадиційні чесноти і мораль випливають із законів природи. Це, зокрема: – мовлення, врівноваженість, збалансованість, випромінюваність, енергетичність. Вони є основними джерелами і витоками чеснот і моралі, якими повинні володіти віряни. Це стосується законів природи першого дня творення світу; – притягальність, відштовхувальність, відносність, гармонійність, душевна міцність, інерційність, що випливають із законів природи другого дня творення світу; – вегетаріальність, кругообіг, харчувальність, екологічність, кореневість, проростання – це джерела і витоки чеснот і моралі третього дня творення світу; – тасмичність, інформативність, невичерпність – джерела й витоки четвертого дня творення світу; – органічність, живучість, закономірність – джерела чеснот і моралі п'ятого дня творення світу; – коронарність, мікрокосмічність, мікротеосність, виразність, відкритопроектність, непізнанність – джерела чеснот шостого дня творення світу; – святковість, люб'язність, природозаконність – джерела чеснот, які потребують завершення образом Божим.

Отже, у курсі лекцій подаються потреби вірянина, його духовного прагнення набуття незмінних Божих чеснот. Смуток за Богом, жадання і пошуки Бога мають бути присутні в кожному образі Божому. При цьому зауважимо, що поданий перелік є лише відображеннями, ескізами того, чим повинна наповнюватися людська екзистенція. Не варто дивуватися, що людина була створена лише з другої частини шостого дня, а її потреби вже потенційно були закладені в попередніх днях творення світу, адже промисел Божий містить і перспективи життя та діяльності людини як образу Божого. Переходячи до висвітлення метаантропологічно-центричних законів буття людини, зазначимо, що людина повинна творити, оскільки існує незавершеність світу, відкритість проекту. Зазначені джерела є лише дороговказом, напрямом для подальших дій, тому можна сказати, що Бог створив джерела чеснот, якими нагороджує праведних людей, а людина буде витоки за допомогою Бога. Зрозуміло, що витоки повинні

впливати з онтологічного єдиного джерела. Вказані джерела потребують відповідної класифікації. Вважаємо, що існує три видіння чеснот і моралі: ордологічне (тілесне, буденне), екзистенціальне (душевне), трансцендентальне (духовне). До ордологічного видіння належать елементарна мораль та елементарні чесноти. Своєю чергою елементарні чесноти поділяються на екзистенціальні елементарні прояви і трансцендентальні елементарні прояви. Адже людина в тілесно-матеріальному житті повинна турбуватися і про душу й дух. Виникає цікава ідея: екзистенціальні і трансцендентальні елементарні прояви відображають різні аспекти моралі. а) екзистенціальні елементарні прояви стосуються нашого безпосереднього буття та існування у світі. Вони відображають елементи вищої раціональної моралі, яка ґрунтується на логіці, розумінні й осмисленні життя (наприклад, дотримання соціальних норм, ухвалення відповідальних рішень, раціональне мислення); б) трансцендентальні елементарні прояви виходять за межі фізичного світу і стосуються духовного й містичного досвіду. Вони відображають елементи вищої раціональної моралі, яка ґрунтується на вірі, інтуїції та духовному відчутті (для прикладу, релігійні вірування, містичні переживання).

У повсякденному матеріальному житті важливо звертати увагу на духовні аспекти. Турбота про душу й дух допомагає зберігати внутрішню гармонію, баланс між матеріальним і духовним. Це може містити моральне самовдосконалення, етичну поведінку, духовні практики. Тому існує необхідність інтеграції раціональних та ірраціональних аспектів моралі в повсякденне життя, підтримуючи гармонійний розвиток особистості і в матеріальному, і в духовному вимірах. Екзистенціальне видіння містить вищу раціональну мораль (почуття, інтелект, мовлення) і богонатхненні чесноти як екзистенціали. Ці чесноти поділяються на богоспілкувальні і богопрохальні. Трансцендентальне видіння відображає вищу ірраціональну мораль (думки, плани, віру) і христоцентричні чесноти як трансценденталії. Христоцентричні чесноти бувають сердечної вдячності і реального вищого щастя.

У земному житті, в ордологічному й екзистенціальному видінні можуть існувати фрагменти миттєвості, елементи щастя. Повне вище реальне щастя настає тоді, коли людський образ Божий повністю набуде подоби Божої. А це можливо в небесному трансцендентальному, потойбічному світі, що підкреслює високий ступінь онтологічного щастя, дотримання вищих чеснот (трансценденталій) і глибокої віри в Бога. Фізико-природничо-центричні закони творення світу і метаантропологічно-центричні закони буття людини породжують відповідні джерела. Вважаємо, що таких джерел, з яких потім випливають відповідні витоки, існує десять: 1) постійний пошук духовних дарів; 2) наукова допитливість мандрівника; 3) мета досягнення духовного оздоровлення; 4) наслідки пізнання Божого дару; 5) методика організації паломницьких мандрів; 6) церковна згуртованість у мандрах; 7) особливості індивідуальних паломників; 8) пізнання Господніх дарів у паломництві; 9) насичення паломників Господнім духом; 10) набуття гідності образу Божого в кінці паломницьких подорожей. Розгляньмо кожне джерело окремо з погляду: моралі, елементарних чеснот, богонатхнених чеснот, христоцентричних чеснот.

Такий підхід чітко визначає, що кожне джерело аналізуватимемо з точки зору зазначених аспектів, що сприятиме структурованості курсу лекцій. Зауважимо, що братимуться до уваги лише ті джерела, з яких випливають витоки як окремі

прецеденти, тобто питання вибірковості і цілеспрямованості дослідження потрібно розглядати самостійно під керівництвом викладача. Це потребує додаткової уваги, що є творчістю студента.

Ольга ГОЛЬД

кандидатка філософських наук,
асоційована професорка в інституті Сьянс По
університету Екс – Марсель (Франція)

Максим ВАСАЛАТІЙ

аспірант Одеського національного політехнічного університету

ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В СУЧАСНОСТІ

Ми піднімаємо питання збереження культурної спадщини в сучасності, так як архітектурні цінності це цінності культури. Наша культура належить до світової культури і питання збереження це питання яке зараз на часі і потребує вивчення з точки зору права, політики та економіки.

Виклики та перспективи архітектурного спадка в Україні торкаються: збереження національної ідентичності – баланс між традиціями та глобальними тенденціями; реакція на суспільні та економічні зміни – адаптація архітектури до змін у міграції та урбанізації; вплив війни та відновлення міст – розробка нових концепцій відбудови та реконструкції пошкоджених архітектурних об'єктів.

При всій евристичності теми “філософію архітектури можна визначити як набір ідей, теорій або концепцій, які регулюють її ідею, причому архітектори постійно прагнуть створити нові концепції чи думки у визначенні архітектури” [1, с. 3]. Які потребують правового захисту в час війни.

Треба враховувати й те, що серед об'єктів, які потрібні суспільству та потребуватимуть нових архітектурних рішень будуть ті, до яких вже у світі формуються нові соціальні виклики, що вже має враховувати і архітектор. Сьогодні, треба усвідомлювати специфіку часу і розуміти, що подібні процеси в історії відбуваються не вперше, але мають свою специфіку. Багато з будівель історичного минулого було взято, наприклад, під опіку всесвітньої організації ЮНЕСКО. Нагадаємо, що однією з основних сферами компетенції ЮНЕСКО є: культура та освіта. Є конституція ЮНЕСКО, але конкретні дії під час військових дій там не описано.

Питання захисту культурної спадщини в час війни є відкритим.

Заступниця директора з розвитку, а ONFAM / Одеський національний художній музей Олександра Ковальчук, гідно з дописом в соцмережах, у лютому цього року, пише: “Польща, Швеція, Норвегія започаткували державну програму з підготовки до можливої евакуації культурних цінностей у випадку початку війни. На жаль, в силу різних причин, Міністерство культури та стратегічних комунікацій України за три роки війни не запустило політики щодо збереження культурної спадщини. Не існує державної стратегії, правил, інструкцій чи методологій” [2].

У відкритому листі “Коаліції дівців культури” написала відкритого листа Міністру культури та стратегічних комунікацій Миколі Точицькому, “Наступальні дії ворога, масовані бомбардування і перспективи зупинки бойових дій із визначенням

неочевидної на сьогодні зони розмежування можуть призвести до втрати культурного надбання України зокрема у Чернігівській, Сумській, Харківській, Донецькій, Херсонській, Запорізькій, Дніпропетровській, Миколаївській та Одеській областях, якщо Міністерство невідкладно не ухвалить відповідних рішень, як воно це не зробило ні 2014-го, ні, навіть, 2022-го року” [3].

Звернемось до теми внутрішньої руйнації. Також, при всієї евристичності питання відбуваються процеси заперечення усього радянського та російського, маючи на увазі складові архітектури стилю модерну того часу, бо ми формуємо власний новий соціальний простір.

При тому, питання сучасності стилю також є актуальним в наш час. наприклад, існування модерну прийшлося на період радянської влади, тому він вимушено асоціюється з катами українського народу. Хоча, це інтернаціональний стиль, який в світі відомий як функціоналізм, а в СРСР - конструктивізм.

Зараз в Україні намагаються позбутись будь - яких згадок радянської та російської імперій, руйнуючи об'єкти мистецтва та об'єкти культурної спадщини цього періоду. Хоча, стиль був загальним і всесвітнім. Можливо це через те, що до нього можна дотягнутись та зруйнувати?

Ми дійшли до того, що архітектурні студії та саме Збереження культурної спадщини в сучасності в Україні є сферою актуальною, що охоплює правові, історичні, соціокультурні та технологічні аспекти. Подальші дослідження в цьому напрямку сприятимуть розвитку нових концептуальних моделей, які відповідатимуть викликам ХХІ століття. Важливим є розширення міждисциплінарного підходу та впровадження інноваційних практик для створення гармонійного архітектурного середовища. Отже після Перемоги виникає завдання, що є запрошенням на відкрити дискусію:

- а) чи взагалі потрібно відтворювати;
- б) правова основа збереження культурної спадщини в сучасності;
- в) якщо відтворювати та наскільки подібним тому, що було раніше;
- г) будувати нові міста, виходячи з можливостей, що матимемо.

Список використаних джерел

1. Гольд Ольга, Васалатий Максим. Філософія архітектури України: історично – соціальний аспект. Перспективи. *Соціально-політичний журнал*. № 3. 2024. DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2024.3.20>. С. 167 - 173
2. Рухомо спадщина 26 лют. URL: <https://www.facebook.com/respol.project>
3. Відкритий лист міністру МККК. URL: https://surl.li/ijjslx?fbclid=IwY2xjawJo0sRleHRuA2FlbQlXMAABHjAehI4RwaGoCQsAIws2M5JqTa2MemczioBfmvxUVqjPrrxdV0e0ya87ViiJ_aem_vlRE11A5F-2Jf6ZKjZ96VA

GEOPOLITICS: THE STRUGGLE FOR A SOVEREIGN UKRAINE

This report focuses on the reality that despite already being three years into Putin's second invasion of Ukraine, many citizens and residents of Western nations still do not completely grasp the situation. Ukraine is fighting for the right to determine how the nation will move forward, while Putin is attempting to force Ukraine to stay within his sphere of influence. Ukraine's efforts to defend itself are a clear message to Putin that he cannot invade Ukraine every time he desires more territory. While the war has been difficult for Ukraine, it has also proved that the Russian army is not as strong as perceived. Unfortunately for Ukraine, there is no simple way to ending the invasion, particularly as the nation is unlikely to become a member of NATO or the EU before the invasion ends.

Budapest Referendum and Ukraine's National Defense

While declaring independence in 1991, Ukraine has faced significant challenges. One significant agreement that has contributed to the difficulties in defending Ukraine today is the Budapest Referendum. This stipulated that Ukraine would give back nuclear weapons to Russia due to their independence from the Soviet Union. On the other hand, Russia was supposed to guarantee that it would not threaten the sovereignty of Ukraine and instead Ukraine's territorial integrity. Russia has clearly not upheld its promise in this referendum [2].

Due to Ukraine's current status as a non-NATO and EU nation, Putin has used this as an excuse to repeatedly invade Ukraine and illegally occupy Ukrainian territory [8]. In fact, he has used Ukraine's ambitions as a motive to try to rationalize his invasions. Ukraine as an independent nation should be able to freely pursue NATO and EU membership. It is not the responsibility of Ukraine to make sure Russia does not feel threatened particularly when neither NATO nor the EU are imperialist empires.

It is also important to remind people who believe that Ukraine was only invaded because Russia felt threatened that papers were leaked about the potential future of Moldova and Belarus, and Russia's plan to take control of both nations [9]. While Moldova, similar to Ukraine, has ambitions to become an EU member state, Belarus is often described as a puppet state controlled by Russia and is ruled by Europe's longest reigning dictator, Lukashenko, who is infamous for imprisoning political competitors.

Due to article 5 of the NATO treaty which states that all member states must intervene if a member state is attacked, Ukraine unfortunately will likely continue to be excluded from NATO [5]. Article 5 classifies an attack against one member state as an attack against all and obligates all member states to mobilize in order to defend the attacked member state. This would mean that if Ukraine were to join immediately, all member states would be under obligation to defend it.

Putin has also declared that he will utilize nuclear weapons against any nation if they send troops to Ukraine, further complicating Ukraine's pathway to liberation. This serves as a further deterrent to NATO member states to allow Ukraine to become a member of the military alliance while the war goes on [7].

EU Membership

Ukraine is already a candidate country for EU membership, but the EU has no standing army, instead, the organization relies on member states coming together with their national armies. While there can be many benefits of EU membership for Ukraine, unfortunately, the EU's ability to maintain the territorial integrity of member states is not one of these benefits. Notably, Cyprus remains a divided nation, as Turkey continues to occupy the northern third of the island. Despite its membership to the EU since 2004, nothing has changed and this remains a frozen conflict, with the northern third of Cyprus occupied by Turkey. Every once in a while, it is discussed along with whether or not the European Union will be able to make any progress, but nothing truly changes [10].

Unfortunately for Ukraine, this means that without NATO membership but potentially with EU membership, Russian occupation will likely not end. It is also currently unclear whether Ukraine would receive unanimous approval to become a member state of the EU. If Ukraine were able to enter the EU, it cannot be expected that this would be the cure to stop Russia's occupation and attacks on Ukrainian territory.

There are some doubts about how easily Ukraine will join the EU as well due to Hungarian Prime Minister Viktor Orbán's repeated insistence that Ukraine should not join the EU [4]. This appears to be entirely based on his personal priorities rather than what the approval process should be based on, Ukraine's progress towards accession and harmonizing its national legislation with the EU treaties and not based on Orbán's personal feelings toward Ukraine.

In addition, as it stands, the current estimation is that Ukraine will join the EU in 2030 [1]. Understandably due to the grave repercussions for the nation of Ukraine, it is likely that Ukrainian citizens would likely prefer the war to end much sooner than this, meaning EU membership will not be able to be the deciding factor for ending Putin's second invasion.

In reality, the best way that the EU and other nations can assist Ukraine is by truly boycotting Russia. This does not mean passing yet another road of sanctions only to continue to buy Russian energy and products but nothing at all. This continues to fund Putin's invasion, meaning that nations helping Ukraine are also funding Ukraine's enemy.

As it currently stands, trade between the United States and Russia in 2024 was worth 3.5 billion dollars [6], while trade between Russia and the European Union was worth 67.5 billion euros the same year [3]. These figures have decreased significantly from before 2022, but they are not yet zero, meaning both the United States and the European Union are still financially supporting Russia. Funding both sides will not help end Putin's second invasion of Ukraine anytime soon.

Conclusion

To conclude, it is not justified to say that Ukraine's NATO and EU ambitions caused Putin to invade and illegally occupy Ukrainian territory. Putin would have used any excuse he could to falsely claim that he had a valid motive to invade and violate Ukraine's sovereignty illegally. Given that Ukraine has been an independent nation since 1991, Putin cannot be justified in his actions. Ukraine as an independent nation should be able to decide its own future, even if that includes moving towards the EU and Nato and away from Russia. It is important to remember that Ukraine is fighting this war out of necessity to maintain its territorial integrity, due to Putin's repeated invasions of Ukraine.

Reference List

1. Amran, R. (2024, May 9) "EU Ambassador to Ukraine: Ukraine could join EU in 2030". *The Kyiv Independent*. <https://kyivindependent.com/eu-ambassador-to-ukraine-ukraine-could-join-eu-in-2030/>
2. Budjeryn, Mariana, and Matthew Bunn. (March 2020) "Budapest Memorandum at 25: Between Past and Future." *Harvard Kennedy School Belfer Center for Science and International Affairs*. <https://www.hks.harvard.edu/publications/budapest-memorandum-25-between-past-and-future#citation>
3. European Commission. "EU trade relations with Russia. Facts, figures and latest developments." https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/russia_en
4. Fenbert, A. (2025, March 15) "EU 'without Ukraine' — Hungary's Orban posts list of demands to Brussels" *The Kyiv Independent* <https://kyivindependent.com/eu-without-ukraine-hungarys-orban-posts-list-of-demands-to-brussels/>
5. North Atlantic Treaty Organization. (2023 July 9) "Collective defence and Article 5". https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_110496.htm#footnote
6. Office of the United States Trade Representative (2024) "Russia". <https://ustr.gov/countries-regions/europe-middle-east/russia-and-eurasia/russia>
7. PBS (2024, November 19) "Putin formally lowers threshold for using nuclear weapons". <https://www.pbs.org/newshour/world/putin-formally-lowers-threshold-for-using-nuclear-weapons>
8. Person, R., & McFaul, M. (2022). What Putin fears most. *Journal of Democracy*, 33(2), 18-27. <https://www.journalofdemocracy.org/articles/what-putin-fears-most/>
9. Zalewski, N. (2023, April 10) "European Central: Russia Aims To Control Moldova". *Modern Treatise*. <https://www.moderntreatise.com/europe/2023/4/10/european-central-russia-aims-to-control-moldova>
10. Zalewski, N. (2024, March 11) "Let's Tune In To The EU's Periphery: 60 Years Of A Divided Cyprus". *The New Global Order*. <https://thenewglobalorder.com/newsroom/lets-tune-in/lets-tune-in-to-the-eus-periphery-60-years-of-a-divided-cyprus/>

Антон ПУКАС

суддя Господарського суду м. Києва

КОНСТИТУЦІЯ – ОСНОВА ДОВІРИ ДО СУДУ

Розглядаючи питання довіри до суду, не можна не звернути увагу на два фактори – Конституцію та конституціоналізм. Тому що довіра до суду виникає лише на їх основі, оскільки саме вони і формують в кінцевому рахунку законність та справедливість в рамках демократичного правопорядку. Якщо розглядати довіру до суду як елемент всієї судової системи, то, звісно, Конституція та конституціоналізм стають ключовими моментами у його розумінні.

Конституція України, прийнята Верховною Радою у 1996 році, одразу визначила кілька непорушних принципів, що лежать в основі функціонування всієї судової системи України. По-перше, це принцип розподілу влади на три гілки – законодавчу, виконавчу і судову (стаття 6). І, по, друге, це принцип верховенства права (стаття 8). Відповідно до першого принципу «органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України» (стаття 6). А відповідно до другого принципу кожному гарантується «звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України» (стаття 8). У свою чергу, конституційні права і свободи – це не що інше, як законодавчо закріплені і гарантовані межі поведінки особистості. Саме їх реалізація і є мірилом довіри до судової системи.

В сукупності зазначені принципи створюють стабільний фундамент судової системи. У свою чергу він формує загальні підстави для подальшого укріплення довіри до суду всього населення держави. Зокрема, з точки зору судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду України Алли Олійник, яку вона висловила у 2021 році, «принцип верховенства права та довіра до судової влади формується крізь призму судових рішень. Він є неодмінним елементом верховенства демократії правової держави і особливо важливим для судової влади, оскільки саме судова система захищає права і свободи людини і громадянина» [4].

Щодо конституціоналізму, то він часто трактується фахівцями як політико-правова ідеологія, суспільно-політичний рух, державне правління в широкому розумінні, практика конституційного регулювання суспільних відносин тощо [2, с. 6]. Це термін надзвичайно широкий. Він тлумачиться фахівцями права по-різному. Є навіть концепції ліберального, уявного, номінального тощо конституціоналізму. Та у будь-якому випадку основою для розвитку цих концепцій чи спроб їх втілення на практиці завжди є сама конституція як правовий акт, який прийнято пояснювати як суспільний договір.

Проте, в нашому випадку ми звертаємо увагу на конституціоналізм не як на ідеологічне поняття, не як на теоретичне уявлення а як на «процес, що виникає при організації і побудові держави, формуванні інститутів державної влади» [1, с. 168]. Звісно, будь-який процес завжди базується на об'єктивній реальності у суспільстві. Саме тому і змінюється законодавство в державі. Адже нові суспільні умови, нові відносини чи нові явища завжди породжують необхідність урегулювання стосунків, що виникають і змінюються саме на тих засадах законності і справедливості, про які вже відзначалося вище. В цьому контексті не можна не погодитися із думкою відомого конституціоналіста Віктора Мелашенка, що «конституціоналізм є барометром прогресу і розвитку всього суспільства. Криза суспільства – це, перш за все, криза його конституціоналізму, головним виявом якої є істотні розходження між фактичною та юридичною конституцією, між конституційною правосвідомістю і офіційною політико-правовою доктриною» [3, с. 104].

З цієї думки, між іншим, випливає, що довіра до суду є наслідком довіри суспільства до Конституції та конституціоналізму, до сприйняття ним проголошених і закріплених цінностей.

Відтак Конституцію і конституціоналізм як процес не можна розглядати окремо один від одного і від всіх тих процесів, що впливають на утвердження довіри до суду.

Окрім того, важливо наголосити на тому, що в Конституції чітко зазначаються й інші позиції, які закріплюють і розвивають принципи, визначені у її I-му розділі. Їх ми бачимо, зокрема у II-му розділі «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», у розділі VIII «Правосуддя» та у розділі XII «Конституційний суд України». Зокрема, в цілому ряді статей чітко визначаються заборона щодо будь-яких дій, якими може бути обмежені права і свободи людини і громадянина, окрім як за вмотивованим рішенням судового органу (це ми бачимо, наприклад, у статтях 29, 30, 31, 32 та інших).

Між іншим, для населення України питання особистих прав і свобод залишається надзвичайно актуальним. Про це свідчать соціологічні опитування, які проводять «Демократичні ініціативи» та Київський міжнародний інститут соціології. При цьому, слід відзначити, що особливий інтерес викликають позиції про переважання свободи над добробутом. Зокрема, опитування показало, що «станом на грудень 2024 року – січень 2025 року, 60% опитаних зазначили, що готові терпіти матеріальні труднощі заради особистих свобод та гарантій дотримання громадянських прав» [5]. Прикметно, що у порівнянні з 2022 роком ця частка збільшилася на більш ніж 20%.

Ця соціологічна тенденція свідчить не тільки про настрої суспільства в цілому, але й про укріплення тих позицій, які відображені у Конституції України.

Таким чином, довіра до суду як явище при демократичному порядку базується передовсім на засадах, які зазначені в Конституції України та водночас укріплюються реальним конституціоналізмом як процесом. Основні положення Конституції щодо верховенства права, поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки, дотримання права людини і громадянина є основою довіри до суду, але при умові, якщо вони реалізовуватимуться на практиці через справедливі рішення судів.

Список використаних джерел

1. Белов Д., Якимович Я. Конституціоналізм як теоретико-правова категорія: окремі аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2013. Вип. 23. Частина 1. Том 1. С. 163-168.
2. Бринцев В. Судовий конституціоналізм в Україні: доктрина і практика формування. Книга 1. Харків: Право, 2013. 392 с.
3. Конституційне право України. За ред.. В.Ф. Погорілка. Київ: Наукова думка, 1999. 734 с.
4. Принцип верховенства права та довіра до судової влади формується крізь призму судових рішень. URL.: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/navch_suddiv_praciv_aparativ_2021/1231417/
5. Свобода чи безпека: що обирають українці у 2025 році. URL.: <https://riam.tv/ua/news/372323/svoboda-chi-bezpeka-scho-obirayut-ukraintsi-u-2025-rotsi.html>

Богдана МЕЛЬНИЧЕНКО

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

Анастасія ШАРДАКОВА

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА В ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ДОСВІД ХОРВАТІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ

Верховенство права є фундаментальним принципом Європейського Союзу, без якого неможливо забезпечити ефективне функціонування державних інституцій та захист прав людини. Саме дотримання цього принципу є визначальною умовою для набуття статусу країни-члена ЄС. Європейська комісія висуває жорсткі вимоги щодо реформування судової системи, боротьби з корупцією та зміцнення демократичних інституцій для кандидатів на вступ до Союзу.

Балкани стикалися з внутрішніми політичними кризами, національними конфліктами та слабкими державними інституціями. Аналогічно Україна має подолати структурні недоліки у сфері правосуддя, державного управління та економіки, щоб забезпечити ефективне впровадження європейських стандартів [3].

Хорватія, яка приєдналася до ЄС у 2013 році, пройшла тривалий та складний шлях реформ. Задля викорінення ганебного явища корупції у хорватському суспільстві та органах влади у 2006 р. була ухвалена Національна стратегія боротьби з корупцією, а у 2008 р. – Стратегія запобігання корупції та відповідний план дій. В цьому контексті утворений новий орган – Офіс з питань боротьби проти корупції та організованого криміналу (УСКОК), який також займався і питаннями податкових зловживань. Він відігравав ключову роль у розслідуванні справ проти високопосадовців. Лише за перші десять років її діяльності було порушено понад 2000 справ, а рівень засудження сягнув 95% [2, с. 177]. Крім того, країна здійснила масштабну реформу судової влади, ухваливши новий Кримінально-процесуальний кодекс, який гарантував незалежність суддів і справедливий розподіл справ.

Важливою складовою процесу інтеграції було також посилення громадського контролю за владою. Значний вплив на демократизацію Хорватії мала активна участь громадянського суспільства. Громадські організації отримали доступ до механізмів контролю за діяльністю уряду, що сприяло зменшенню рівня корупції та підвищенню прозорості державних процесів [1].

Водночас Хорватія зіткнулася з серйозними викликами. Зокрема, країна зазнала тиску з боку ЄС щодо вирішення проблеми корупції на рівні судової гілки влади та забезпечення незалежності засобів масової інформації. Лише завдяки активному впровадженню антикорупційного законодавства та контролю за фінансовими потоками Хорватія змогла досягти відповідності критеріям членства в ЄС.

Загалом, досвід Хорватії демонструє, що реформа судової системи, підтримка громадян та боротьба з корупцією є основними чинниками, які визначають успіх європейської інтеграції. Для України цей досвід є особливо цінним, оскільки реформи у

сфері правосуддя та забезпечення прозорості державної влади залишаються одними з головних вимог ЄС.

Незважаючи на прогрес у реформах, Україна стикається з низкою системних проблем, які гальмують процес євроінтеграції. Передусім це стосується забезпечення реальної незалежності судової влади. Численні звіти міжнародних організацій вказують на те, що корупційні практики у судовій системі все ще залишаються серйозною перешкодою. Хоча створення Вищого антикорупційного суду стало значним кроком уперед, його ефективність залежить від подальшої реформи правоохоронних органів і забезпечення доброчесності суддівського корпусу.

Водночас, досвід європейських країн свідчить, що адаптація національного законодавства до стандартів ЄС має виходити за межі лише законотворчих змін. Не менш важливою складовою є практика правозастосування та інтерпретація норм у душі правових стандартів ЄС. В Україні адаптація часто розглядається виключно як процес гармонізації нормативно-правових актів із *Acquis* ЄС, однак досвід держав-членів ЄС демонструє, що однією з ключових умов ефективного впровадження європейських норм є їх послідовне тлумачення національними судами відповідно до правової доктрини ЄС. Це не лише підсилює імплементацію законодавства, а й сприяє його ефективному застосуванню на практиці [4, с. 125].

Крім того, необхідно враховувати фактор політичної стабільності. Процес європейської інтеграції є довготривалим, і його успіх залежить від стабільності урядових інституцій та їхньої спроможності впроваджувати реформи навіть у складних умовах війни. Досвід Хорватії показує, що лише комплексний підхід до верховенства права може гарантувати реальні зміни, а не лише формальні декларації про прагнення до ЄС [5, с. 55–57].

Реформа судової системи є ключовим пріоритетом, адже без незалежної та ефективної судової влади інтеграція до ЄС неможлива. Україна має продовжувати реформування Вищої ради правосуддя та забезпечувати добір суддів на засадах прозорості та доброчесності.

Боротьба з корупцією має залишатися одним із центральних напрямів. Важливо не лише ухвалювати закони, а й забезпечувати їхню ефективну імплементацію та контроль. Приклад Хорватії показує, що антикорупційні заходи мають працювати не вибірково, а системно.

Гармонізація законодавства має супроводжуватися належним правозастосуванням. Судді повинні активно застосовувати європейські правові стандарти у своїх рішеннях, що сприятиме інтеграції до європейського правового простору.

Громадянське суспільство має відігравати важливу роль у моніторингу реформ. Україна повинна створити додаткові механізми контролю за діяльністю державних органів та посилити підзвітність влади громадянам.

Зрештою, євроінтеграція – це не лише стратегічний вибір, а й необхідна умова для забезпечення стабільності, розвитку та безпеки країни. Україна має всі можливості для того, щоб повторити успіх Хорватії, і ключовим фактором у цьому процесі стане верховенство права.

Європейська інтеграція України – це не просто геополітична стратегія, а усвідомлений вибір, спрямований на створення справедливого, демократичного та

правового суспільства. Верховенство права є не лише передумовою вступу до ЄС, а й запорукою соціального розвитку, економічного зростання та національної безпеки.

Досвід Хорватії свідчить, що успішний шлях до євроінтеграції можливий лише за умови глибоких реформ державного управління, реального забезпечення незалежності судової системи та активної участі громадян у контролі за владою. Україна отримала унікальний шанс використати цей досвід, зробивши висновки з помилок, яких припускалися інші країни на шляху до членства в ЄС.

При цьому варто пам'ятати, що реформи потрібні не лише для виконання вимог Євросоюзу, а й для створення сильної, прозорої та ефективної держави. Лише утвердження верховенства права, боротьба з корупцією та дієвість демократичних інституцій дозволять Україні стати не лише формальним членом європейської спільноти, а й відповідати її ключовим цінностям.

Відповідальність за це майбутнє лежить на кожному – від урядовців і суддів до представників громадянського суспільства та звичайних громадян. Адже Європа – це не лише територія, а насамперед набір принципів і стандартів, які потрібно не просто декларувати, а впроваджувати й захищати. Цей шлях нелегкий, але його мета – побудова сучасної, правової та демократичної України, гідної свого місця у європейській спільноті.

Список використаних джерел

1. Бровко Н. І. Розвиток громадської активності в Україні на шляху до Євроінтеграції (з урахуванням досвіду Республіки Хорватія). *Проблеми реалізації прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права в Україні* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 8 жовтня 2024 р.). Київ : КНУТД, 2024. С. 58–62.
2. Горін Н. О. Досвід повоєнної відбудови та євроінтеграції Хорватії. Київ : Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2022. 161 с.
3. Кравченко Д. Конституційна реформа в країнах Західних Балкан: виклики та досягнення. Львів : ЛНУ, 2023. 289 с.
4. Риндюк В. І., Кучинська О. Ю. Адаптація національного законодавства до права ЄС: досвід держав-членів та держав-кандидатів для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 82, ч. 1. С. 120–126.
5. Терещук М. Євроінтеграція Хорватії: досвід для України. *Правове регулювання євроінтеграційних суспільних відносин в Україні* : матеріали VII Міжвузівської науково-теоретичної конференції до Дня юриста України. (м. Київ, 20 жовтня 2023 р.). Київ : Київський фаховий коледж туризму та готельного господарства, 2023. С. 55–58.

Богдана МЕЛЬНИЧЕНКО

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

Оксана ПІДГОРОДЕЦЬКА

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

УЧАСНИКИ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ, ЇХ ПРАВОВИЙ СТАТУС

Відомо, що виконавче провадження є останньою і завершальною стадією судового процесу, що спрямована на виконання судових рішень та інших юрисдикційних актів. Воно відіграє важливу роль у забезпеченні справедливості та верховенства права, адже без дієвого механізму примусового виконання рішень правосуддя може втратити свою ефективність.

Ключовою складовою виконавчого провадження є його учасники – особи, які наділені відповідними правами та обов'язками у процесі примусового виконання рішень. Вони мають різний правовий статус та повноваження, що визначається їхньою роллю у провадженні. Зокрема, до учасників виконавчого провадження належать стягувач, боржник, державні та приватні виконавці, а також інші суб'єкти, залучені до виконання судових рішень.

Актуальність даної теми зумовлена необхідністю підвищення ефективності виконавчого провадження в Україні, удосконалення правового статусу його учасників, забезпечення належного захисту їхніх прав та законних інтересів під час виконання судових рішень.

У науці «учасники виконавчого провадження» є скоріше більш умовним поняттям, оскільки повністю не відображає всього складу суб'єктів виконавчого процесу. Беручи до уваги позицію законодавця, вбачається за доцільне використання саме терміна «учасники виконавчого провадження», під якими розуміють фактичних учасників правовідносин у сфері виконавчого провадження, які наділені певним колом прав та обов'язків, відповідно до яких виражають і реалізують певну волю [3, с. 156].

У виконавчому провадженні можна виокремити таких учасників виконавчого провадження, а саме: виконавець (державний або приватний), сторони, представники сторін, прокурор, експерт, спеціаліст, перекладач, суб'єкт оціночної діяльності - суб'єкт господарювання, особи, права інтелектуальної власності яких порушені, - за виконавчими документами про конфіскацію та знищення майна. Для проведення виконавчих дій виконавець за потреби залучає інших учасників, зокрема понятих, працівників поліції, представників органів опіки і піклування, інших органів та установ [2].

Сторони виконавчого провадження мають право ознайомлюватися з матеріалами виконавчого провадження, робити з них виписки, знімати копії, оскаржувати рішення, дії або бездіяльність виконавця з питань виконавчого провадження у порядку, встановленому Законом «Про виконавче провадження» [2],

подавати додаткові матеріали, заявляти клопотання, брати участь у провадженні виконавчих дій, давати усні та письмові пояснення, висловлювати свої доводи та міркування з усіх питань, що виникають у ході виконавчого провадження, у тому числі під час проведення експертизи, заперечувати проти клопотань, доводів та міркувань інших учасників виконавчого провадження та користуватися іншими правами, наданими законом [1].

Боржник, своєю чергою, зобов'язаний утримуватися від вчинення дій, які унеможливають чи ускладнюють виконання рішення; надавати у строк, установлений державним виконавцем, достовірні відомості про свої доходи та майно, у тому числі про майно, яким він володіє спільно з іншими особами, про рахунки у банках чи інших фінансових установах; своєчасно з'являтися за викликом виконавця; письмово повідомляти державному виконавцю про майно, що перебуває в заставі або в інших осіб, а також про кошти та майно, належні боржникові від інших осіб.

Сторони можуть реалізовувати свої права і обов'язки у виконавчому процесі самостійно або через представників. Разом з тим положення ч. 1 ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження» [2] містить обмеження можливостей використання представництва фізичної особи у виконавчому провадженні, якщо за виконавчим документом боржник зобов'язаний вчинити певні дії особисто (наприклад, принести вибачення стягувачеві). У таких випадках боржник – фізична особа зобов'язаний особисто вчинити виконавчі дії з метою реалізації вимог виконавчого документа. Сторони можуть реалізовувати свої права і обов'язки у виконавчому процесі самостійно або через представників. Разом з тим положення ч. 1 ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження» містить обмеження можливостей використання представництва фізичної особи у виконавчому провадженні, якщо за виконавчим документом боржник зобов'язаний вчинити певні дії особисто (наприклад, принести вибачення стягувачеві). У таких випадках боржник – фізична особа зобов'язаний особисто вчинити виконавчі дії з метою реалізації вимог виконавчого документа [4, с. 45].

Виконавче провадження є важливим етапом судового процесу, який забезпечує реалізацію судових рішень та підтримує верховенство права. Учасники цього процесу, включаючи виконавців, сторони провадження та інших залучених осіб, відіграють ключову роль у виконанні судових актів. Ефективність виконавчого провадження впливає на дієвість правосуддя та рівень захисту прав громадян.

Забезпечення ефективності виконавчого провадження вимагає вдосконалення законодавчих норм, підвищення контролю за діяльністю виконавців та дотримання балансу інтересів усіх сторін. Реалізація цих заходів сприятиме зміцненню довіри до судової системи та забезпеченню справедливого виконання рішень.

Список використаних джерел

1. Права і обов'язки сторін та інших учасників виконавчого провадження. Центральне міжрегіональне управління Міністерства юстиції (м. Київ). URL: <https://centraljust.gov.ua/news/info/prava-i-obovyazki-storin-ta-inshih-uchasnikiv-vikonavchogo-provadjennya> (дата звернення: 10.03.2025).

2. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення: 10.03.2025).

3. Уварова С. Поняття й види учасників виконавчого провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 155–159.

4. Щербак С. В. Представництво у виконавчому процесі. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2013. № 1 (8). С. 44–49.

Лілія ЯРМОЛ

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

Маріанна БОНДАРЕВСЬКА

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

Формування соціально-демократичної держави в Україні є актуальним завданням, яке передбачає розвиток демократичних інститутів, соціальної справедливості та забезпечення прав людини. Ця тема особливо важлива в контексті російської військової агресії, яка з 2014 року створює безпрецедентні виклики для державотворення та суспільного розвитку, водночас посилюючи прагнення українців до справжньої демократії та захисту національного суверенітету. Повномасштабне вторгнення росії у 2022 році лише підкреслило необхідність зміцнення демократичних цінностей як основи розвитку держави у післявоєнний період. Це питання набуває особливої актуальності через необхідність адаптації української держави до сучасних викликів та інтеграції до європейських структур.

Актуальність дослідження стану та проблем формування соціально-демократичної держави в Україні підсилюється гострою необхідністю системного реформування державних інституцій в умовах війни та подолання її наслідків. Війна загострила низку соціальних проблем, спричинених вимушеним переселенням мільйонів громадян, руйнуванням інфраструктури, поглибленням соціальної нерівності та економічними труднощами. Водночас ці виклики створюють унікальну можливість для переосмислення та перебудови державної системи на засадах соціальної справедливості, інклюзивності та демократичного врядування. Значної уваги потребує розвиток конституційних гарантій соціально-демократичної держави, адже Конституція України від 28.06.1996 року, проголосивши в ст. 1 Україну соціальною та правовою державою, в умовах війни вимагає нових механізмів реалізації цих положень та, можливо, конституційних змін для зміцнення демократичних засад держави у воєнний та післявоєнний періоди [1]. Особливого значення набуває забезпечення соціального захисту вразливих верств населення, ветеранів війни, внутрішньо переміщених осіб, а також створення ефективних механізмів громадського контролю та участі громадян у прийнятті державних рішень.

Соціальна держава визначається як форма організації публічної влади, що здійснює комплексну політику соціального захисту громадян для підтримки соціально-економічної стабільності. Вона ґрунтується на перерозподілі благ, гарантуванні гідного життєвого рівня та юридичному захисті соціальних прав [2, с. 9].

Аналіз сучасного стану демократичних інститутів в Україні свідчить про їх недостатній розвиток. За даними щорічного звіту *The Economist Intelligence Unit*, у 2024 році Україна отримала 4,9 балів із 10 можливих за Індексом демократії, що класифікує її як «гібридний режим» і розміщує на 92 місці серед 167 країн світу. У 2023 році Україна мала 5,6 балів – це демонструє, що у 2024 році загальний показник Індексу демократії України продовжував погіршуватися [3, с. 59].

Важливим аспектом розвитку соціально-демократичної держави є стан громадянського суспільства. Громадські організації загалом мають позитивний баланс довіри серед українських громадян. У 2023 році, за даними соціологічних досліджень, баланс довіри неурядовим організаціям становив майже 40%, а 51,6% опитаних зазначили, що радше довіряють, аніж не довіряють українським громадським організаціям. Водночас низка досліджень організації громадянського суспільства засвідчує, що впродовж 2023 р. рівень довіри до волонтерів і громадських організацій дещо знизився: восени 2023 році волонтерам довіряло 84% респондентів (на початку року – 88%), громадським організаціям – 61% (на початку року – 66%). На жаль, нових даних за 2024 - 2025 рік поки що немає, тому на даний час опираємося на відомості за 2023 рік [4, с. 3].

Україна стоїть перед важливим завданням формування соціально-демократичної держави, що передбачає розвиток демократичних інститутів, забезпечення соціальної справедливості та захисту прав людини. Також вбачається доцільним для формування громадянського суспільства України спільно з міжнародними неурядовими організаціями завершити опрацювання питань щодо створення Національного фонду розвитку громадянського суспільства, що передбачає надання цільової підтримки на конкурсних засадах для фінансування програм, проєктів та заходів громадських і благодійних організацій [4, с. 27].

Україна як соціальна держава стикається з численними викликами, які ускладнюють її розвиток та ефективність – йдеться про розбалансованість державних, суспільних і політичних інтересів, що перешкоджає чіткій регламентації її розвитку як соціальної держави. Економічна криза, військові дії під час повномасштабної війни суттєво ускладнюють ситуацію, вимагаючи проведення екстренних заходів та обмежень. Крім того, Україна потребує розвитку своєї національної моделі соціальної держави шляхом впровадження соціальної відповідальності, демократії та прав людини, а також розвитку інститутів громадянського суспільства, які можуть впливати на державу.

Одним із основних викликів, що стоять перед Україною на шляху до формування соціальної держави, є проблема невідповідності мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму. Показовою є ситуація з

мінімальною заробітною платою, яка, згідно зі ст. 9 Закону України «Про оплату праці» від 24.03.1995 року, має встановлюватися у розмірі, не нижчому від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Разом із тим, законодавча практика, зокрема прийняття закону про Державний бюджет України на календарний рік, свідчить про систематичне встановлення заниженої мінімальної заробітної плати та законодавчо визначеного прожиткового мінімуму, які не можуть задовольнити життєвий рівень громадян. Проблема полягає ще й у тому, що така практика має системний характер, який не відповідає принципам правової і соціальної держави, проголошених Україною в Конституції України [5, с. 55].

Для формування соціально-демократичної держави в Україні необхідно посилити демократичні інститути, реформуючи законодавство щодо участі громадян у процесах управління та розширення соціальних гарантій. Це може бути досягнуто шляхом впровадження механізмів прямої демократії та посилення міжнародної співпраці у сфері соціальної політики, наприклад, через двосторонні угоди з країнами ЄС. Крім того, Україна повинна розвивати свою національну модель соціальної держави, впроваджуючи принципи соціальної відповідальності та солідарності між державою, бізнесом і громадянами.

Формування соціально-демократичної держави в Україні потребує комплексного підходу, а саме розвиток демократичних інститутів, забезпечення соціальної справедливості та дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини та соціального захисту.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»*. / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed19960628#Text> (дата звернення: 13.03.2025)
2. Кісс І. Р. Теоретико-правові та історико-правові засади становлення і розвитку соціальної держави в Україні : *дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук*. Київ: Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». 2016. 248 с. URL: https://uu.edu.ua/upload/universitet/Osobisti_zdobutki/Zahist_disertaciy_I_R/Kiss_dis.pdf (дата звернення: 13.03.2025)
3. The Economist Intelligence Unit. (2024). *Democracy Index 2024 What's wrong with representative democracy*. 2025. 97 с. URL: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2024/> (дата звернення: 14.03.2025)
4. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2023–2024 роках: аналіт. доп. Каплан Ю., Сворцова В., Валецький О. та ін.; за ред. В. Потапенка, Ю. Каплан, Ю. Тищенко, В. Токмана. Київ: НІСД, 2024. 47 с. URL: [ad_gromad_suspilstvo-2023_15112024.pdf](https://nissd.org.ua/wp-content/uploads/2023/11/15112024.pdf) (дата звернення: 14.03.2025)
5. Кулі-Іванченко К. К. Концепція соціальної держави в Україні: сучасний стан та проблеми реалізації. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*.

Наталія СТЕЦЮК

кандидатка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри загально правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПІСЛЯ ЙОГО ЗАКІНЧЕННЯ

1. Тема «виборів» в Україні, не дивлячись на те що остання більше трьох років перебуває у стані війни розв'язаної проти неї рф, останнім часом набула «нового» звучання. І хоч чинним вітчизняним законодавством проведення будь-яких виборів в умовах воєнного стану (а саме такий стан було запроваджено в Україні з початком повномасштабного російського воєнного вторгнення [3]) є прямо заборонене [5], про можливість (а іноді і необхідність) проведення в Україні, зокрема, президентських виборів заговорили останнім часом як її недруги [2], так і (ще до недавню) явні «симпатики» нашої країни [7].

Все це привело з одного боку до цілком передбачуваної та зрозумілої реакції політичного керівництва країни[4], а з іншого - в черговий раз привернуло увагу до теми майбутніх (повоєнних) виборів як науковців та експертів в галузі виборчого права, так і різного роду політиків, громадських діячів та просто небайдужих громадян [8].

В той же самий час, як показали численні експертні дискусії, далеко не всі аспекти особливостей конституційно-правового регулювання виборів в умовах воєнного стану та їхньої організації і проведення після закінчення цього стану найшли своє однакове розуміння. Останнє, зокрема, стосується питання розмежування «конституційних» та «законодавчих» обмежень в правовому регулюванні організації та проведення виборів в умовах воєнного стану та після його закінчення [9].

2. Безпосередня (пряма) заборона проведення всіх без винятку виборів в Україні під час воєнного стану передбачена тільки на рівні національного законодавства. Адже, в частині першій ст.19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» прямо говориться, що «в умовах воєнного стану забороняються: зміна Конституції України; зміна Конституції Автономної Республіки Крим; проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування; проведення всеукраїнських та місцевих референдумів; проведення страйків, масових зібрань та акцій» [5].

Натомість, Конституція України щодо всіх існуючих в Україні видів виборів містить, умовно кажучи, т.з. «непряму» заборону або іншими словами - заборону «під умовою». Йдеться про те, що положенням частини другої ст. 71 Основного Закону України «виборцям гарантується вільне волевиявлення» [1]. Звідси, для проведення будь-яких виборів першою і основною (конституційною) умовою виступає особиста безпека виборця, оскільки без її гарантування в принципі неможливим є «вільне волевиявлення» громадян України. Натомість, в умовах повномасштабної російської

війни, коли ракетним обстрілам агресора піддаються усі без виключення території України, гарантувати особисту безпеку виборцям на будь-якій частині України видається більш ніж проблематичним.

У той же самий час, в Конституції України є приписи, які в тій чи іншій мірі мають відношення до «заборони» організації та проведення парламентських виборів під час воєнного стану. Так, відповідно до частини четвертої ст. 83 Конституції України «у разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України під час дії воєнного чи надзвичайного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного чи надзвичайного стану» [1].

Натомість «прямі» приписи щодо неможливості («заборони») проведення як президентських, так і місцевих виборів в Україні під час воєнного стану в Основному Законі України фактично відсутні.

3. Організація і проведення перших повоєнних виборів (після закінчення воєнного стану) буде значно утруднена низкою об'єктивних обставин та потребуватиме наявності своєрідного підготовчого періоду. Метою останнього, насамперед, буде відновлення режиму демократичного правління в країні, вирішення безпекових питань для всіх без виключення учасників виборчого процесу, а також, зокрема, «оновлення» реєстру виборців. При цьому, пропозиції щодо можливої організації та проведення т.з. «електронного голосування» або «голосування поштою» громадянами України, які перебувають закордоном на перших повоєнних виборах видаються не тільки передчасними, але й такими що не зможуть бути належним чином організовані; саме такі організаційні форми голосування не можуть бути гарантовані від втручання в них сторонніх осіб, а також від масових фальсифікацій [6]. Значною проблемою буде також підготовка і ухвалення т.з. «тимчасових виборчих законів» – спеціального (разового) законодавства для організації та проведення перших повоєнних виборів.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/#Text>
2. Про вибори в Україні говорить лише Путін (Зеленський). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RphRGGAjnY0>
3. Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні". Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-IX#Text>
4. Про Заяву Верховної Ради України про підтримку демократії в Україні в умовах агресії російської федерації. Постанова Верховної Ради України від 25 лютого 2025 року № 4252-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4252-20#Text>
5. Про правовий режим воєнного стану. Закон України. *Відомості Верховної Ради*, 2015, № 28, ст.250.
6. Стецюк Н. Вибори і виборче право після війни: проблеми реалізації. *Конституція України в період війни та післявоєнного відновлення: матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди Дня Конституції України (23 червня 2023 року)*: ел.збірник/ Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

2023, C.86-87. URL: https://drive.google.com/file/d/1K5Eb94hxDex_sPUdabZ5V3abnqFI2uFB/view

7. Трамп назвав Зеленського «диктатором без виборів» і закликав його «діяти швидко». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-tramp-dyktor-bez-vyboriv/33320693.html>

8. Ультиматум Трампа-Путіна. Чи реально Україні провести вибори цього року? URL: <https://glavcom.ua/publications/ultimatum-trampa-putina-chi-realno-ukrajini-provesti-vibori-tsoho-roku-1045931.html>

9. Участь в експертному обговоренні Річного звіту «Огляду демократичних інститутів України під час війни». URL: <https://razumkov.org.ua/novyny/uchast-v-ekspertnomu-obgovorenni-richnogo-zvitu-oglyadu-demokratychnykh-institutiv-ukrainy-pid-chas-viiny>

Руслан ХВАН

кандидат юридичних наук, докторант
Національного авіаційного університету, м. Київ

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ «КОНСТИТУЦІЙНА ЛЮДИНА» ТА ЇЇ РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ В РОЗУМІННІ ПРІОРИТЕТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ІМАНЕНТНОГО ЕЛЕМЕНТУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Одним з логічних висновків формування, існування, функціонування та реалізації концепту демократичної правової державності, що заснована на ліберально-демократичних цінностях, виступає інституціоналізація феноменології «конституційна людина». Причому тут треба уявити і розуміти, що профільна феноменологія виступає не тільки важливою ознакою ідентифікації концепції демократичної правової державності, а й важливим фактором розуміння її як концепту, макротенденції (мегатренду), макрофеноменології, міфологеми, телеологічної домінанти соціально-державного розвитку, – тобто, як у її вузькому та широкому розумінні. Крім того, варто мати на увазі, що в системній контекстуалізації, конотації, наративності і актуалізації саме феноменологія «конституційна людина» виступає як телеологічна константа такої державності, ознака і свідчення, іманентний елемент її сутнісного, ціннісного та праксеологічного розвитку і вдосконалення.

Варто зазначити, що авторські доктринальні нароби феноменології «конституційна людина» характеризуються різними підходами щодо розуміння її теоретичної глибини, нормативної системності, комплексності ознак тощо. Так, австралійсько-американська дослідниця З. Робінсон у своєму науковому дослідженні «Constitutional Personhood» («Конституційна людина») розглядає поняття «конституційної людини» як особливу форму правового статусу, що визначає людину як носія конституційних прав, на якого поширюється захист, передбачений конституцією США. Важливим суб'єктно-визначальним аспектом такого підходу є те, що конституційна людина не обмежується тільки громадянством чи резидентством, а включає будь-яку особу, яка підпадає під юрисдикцію конституційного права, що надає захист фундаментальних прав та свобод [1, р. 666].

Отже, наведена авторка в дефінітивному визначенні профільної феноменології акцентує увагу на таких послідовних ознаках:

А) це особлива форма правового статусу (статусна ознака – авт.);

Б) вона визначає людину як носія конституційних прав (визначально-біхевіористична ознака – авт.);

В) саме на неї, як носія конституційних прав поширюється захист, передбачений конституцією (конституційно-захисна ознака – авт.);

Г) «конституційною людиною» може виступати не тільки громадянин або резидент відповідної держави, а й будь-яка фізична особа, що підпадає під юрисдикцію національного конституційного права (суб'єктно-визначальна ознака – авт.); ба більше наведена дефініція володіє суттєвим розширювальним тлумаченням, а саме:

а) якщо «конституційною людиною» може бути будь-яка особа, яка підпадає під юрисдикцію конституційного права, що надає захист фундаментальних прав та свобод, тоді нею може бути будь-яка фізична особа, що володіє будь-яким правовим станом (громадянство, іноземство, апатридство, біпатридство) або будь-яким ступенем територіально-податкового локалізму у його темпоральному вимірі (резидентство, нерезидентство тощо);

б) феноменологія «конституційна людина» базується не тільки на національному захисті фундаментальних прав та свобод (вузьке тлумачення і розуміння – авт.), а також спирається на систему їх міжнародного захисту, включаючи й їх охорону, реалізацію, гарантування тощо (широке тлумачення і розуміння – авт.), бо останнє логічно та юридично слідує з міжнародно-правових зобов'язань держави, що містяться у підписаних нею міжнародних договорах.

Своєю чергою, вітчизняні дослідники Баймуратов М.О. та Кофман Б.Я., у своїй науковій статті «Феноменологія «конституційна людина»: до розуміння нормативно-параметральних ознак, ролі і значення в формуванні демократичної правової державності» вказують на те, що в основі профільної феноменології «конституційна людина» лежить:

а) об'єктивізація, актуалізація, оптимізація, контекстуалізація необхідності концептуального обґрунтування правового статусу людини, особистості і громадянина в конституційному праві саме за умов глобалізації (комплексно-системний глобально-статусний критерій – авт.),

б) включаючи, насамперед, й її правову форму (профілюючий нормативно-визначальний критерій – авт.),

в) за допомогою комплексу доктринально-теоретичних знань, накопичених відносно об'єкту дослідження (ретроспективно-доктринальний критерій – авт.) та

г) з використанням нових і новітніх загальнодемократичних та гуманістично-гуманітарних надбань сучасного конституційного права (формування четвертого, п'ятого, шостого покоління прав людини) (методологічно-історичний та інструментально-технологічний критерій – авт.), що

г') базується на основоположних засадах демократичної правової державності [2, с.168] (засадничо-публічний критерій – авт.).

Наш доктринальний підхід: а) характеризується більш суттєвою онтологією, що враховує ознаки, характерні для розуміння профільної феноменології, які запропоновані названими вище представниками конституційної доктрини,

б) відрізняється більш глибоким теоретичним підходом, аксіологічними та функціональними характеристиками, а також в) організаційним та організаційно-правовим супроводженням і забезпеченням. Отже, ми пропонуємо розуміти феноменологію «конституційна людина» як:

а) особливу системно-комплексну форму правового статусу (статусно-правова ознака – авт.),

б) що визначає людину як реального носія системного комплексу конституційних прав, свобод і обов'язків (визначально-біхевіористична ознака – авт.),

в) які напряду реалізуються на локальному рівні соціуму, в умовах місцевого самоврядування, в межах територіальної громади, в філософському стані повсякденності (локально-сферна і самоврядно-повсякденна ознака – авт.),

г) через самостійну діяльність людини, її груп та асоціацій (поведінково-діяльнісна ознака – авт.),

г') за допомогою органів публічної державної та публічної самоврядної влади (публічно-владна ознака – авт.),

д) що забезпечують належні, оптимальні та ефективні заходи охорони, захисту, гарантування реалізації такого статусу (охоронювально-захисна ознака – авт.),

е) що передбачений конституцією держави та її міжнародно-правовими зобов'язаннями (законодавчо-облігаторна ознака – авт.).

Отже, на нашу думку, наявність тільки таких абсолютно конституційних підходів до визначення феноменології «конституційна людина», та відсутність усвідомлення визначальної ролі і значення феноменології муніципалізму, що визначає та детермінує повсякденне життя будь-якої людини, особливо в процесі її існування і функціонування, а також формування, функціонування і реалізації її прав і свобод, їх подальшого розвитку і вдосконалення, – не стільки констатує стан, що склався, скільки актуалізує та інтенсифікує доктринальні дослідження в цій сфері, а й робить такі пошуки доктринально, теоретично і праксеологічно обґрунтованими, детермінованими, необхідними та своєчасними.

Резюмуючи, можна зробити проміжний висновок, що незалежно від доктринальних підходів в процесі формування, усвідомлення і розуміння феноменології «конституційна людина» як іманентного елементу демократичної правової державності, виникає та діє складний нормативно-процесуальний ланцюжок, що володіє великим методологічним та праксеологічним потенціалом, існування, функціонування та використання якого пов'язане і детерміновано правами людини, тобто її можливостями, що надані їй, її групам та асоціаціям в повсякденному житті природним правом і публічною владою держави для реалізації своїх екзистенційно-важливих інтенцій, намагань, настанов, потреб та інтересів.

Отже, профільний нормативно-процесуальний ланцюжок з пріоритетною акцентуацією на людину та її права може виглядати таким чином: «людина» (без врахування її правового стану або будь-яких характерологічних ознак) – «права людини» (як прояв і реалізація сукупності її природних інтенцій, намагань, настанов, потреб та інтересів) – «поведінково-діяльнісний прояв людини на рівні держави, але в межах локального соціуму» (щодо практичної локально-територіальної реалізації зазначених природних інтенцій, намагань, настанов, потреб та інтересів) – «конституція» (як основоположний нормативно-правовий акт, в якому легалізовані та

легітимізовані природні та визначені публічною владою держави права і свободи людини, а також її обов'язки) – «конституційний захист» (у широкому його розумінні, включаючи самозахист та судовий захист прав і свобод) – «конституційна людина» (як квінтесенція існування людини в межах державно організованого соціуму).

З наведеного вище видно, що формування феноменології «конституційна людина» відбувається на стику національного конституційного та національного муніципального права, що обумовлено стратегічними настановами муніципалізму, який виступає повсякденною ідеологічно-ціннісною, соціально-нормативною та гуманістично-гуманітарною основою існування людини, її груп та асоціацій в умовах місцевого самоврядування, в межах територіальної громади та в філософському стані повсякденності, – тобто, в тих умовах, в яких будь-яка людина здійснює свій життєвий цикл.

Звідси можна констатувати, що в основі процесів формування феноменології «конституційна людина» лежить конституційно-правовий статус людини, який реалізується на локальному рівні соціуму в умовах місцевого самоврядування та в межах територіальної громади, що об'єктивно робить муніципалізм, – в межах якого й здійснюється реалізація прав і свобод людини, – первинним, іманентним і визначальним фактором у зазначених процесах.

На наш погляд, феноменологія «конституційна людина» володіє комплексним характером, бо вона передбачає не тільки володіння конституційно-правовим статусом людиною, але й її групами та асоціаціями, – причому у всьому його різноманітті наявності, багатовимірному прояву, формування, існування, функціонування, багаторівневості реалізації та розвитку і вдосконаленню системного комплексу організаційних та організаційно-правових механізмів щодо реалізації такого статусу, а також публічно-правових засобів його захисту, охорони і гарантування.

Підводячи підсумки, можна констатувати, що феноменологія «конституційна людина» володіє не тільки великим онтологічно-аксіологічним потенціалом (у теоретико-методологічному та доктринально-технологічному аспектах), а й суттєвим праксеологічним «наповненням» та змістовністю (у конституційно-нормативному та законодавчо-нормативному аспектах), що робить її вельми важливим фактором в усвідомленні і розумінні пріоритету прав людини як іманентного елементу демократичної правової державності та оптимально-ефективним об'єктом для подальших наукових досліджень та пошуків.

Список використаних джерел

1. Robinson, Z. Constitutional personhood. *George Washington Law Review*, 2016. № 84(3). С. 605–667.
2. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Феноменологія «конституційна людина»: до розуміння нормативно-параметральних ознак, ролі і значення в формуванні демократичної правової державності. *Національні інтереси України*. 2024. № 1. С. 151-170. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-3041-1793-1\(1\)-151-170](https://doi.org/10.52058/3041-3041-1793-1(1)-151-170)

Микола САМБОР

кандидат юридичних наук, член-кореспондент
Національної академії наук вищої освіти України,
викладач вищої категорії, начальник сектора моніторингу
Прилуцького районного відділу ГУНП в Чернігівській області,
голова Первинної профспілкової організації
Прилуцького ВП ЧОО ПАП ОВС України,
депутат Прилуцької районної ради

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У НАПОВНЕННІ ЗМІСТУ ПРАВА

Політичні процеси, якими охоплене світове співтовариство, актуалізують питання місця та ролі права, ефективності його дії у національно-державному соціальному та планетарному соціальному масштабах. Інтереси суб'єктів міжнародного права демонструють їх лідери, тобто доволі часто інтереси держав, народів та націй є не результатом інтересів окремих осіб, а навпаки – виступають підґрунтям формування чи реалізації особистих, індивідуальних інтересів, а подекуди – амбіцій, окремих представників політичних еліт.

Зазвичай, у міжнародному праві домінували погляди і доктрини, які сформувалися після періоду Другої світової війни. Відповідні міжнародні документи, зокрема Статут Організації Об'єднаних Націй, Загальна декларація прав людини, стали квінтесенцією гуманістичних ідей та сформованих на їх основі демократичних базових засад розбудови міжнародних та міжнаціональних відносин, які знайшли своє продовження у регіональних міжнародних документах, національному законодавстві.

Тривалий період міжнародне співтовариство дотримувалося, виконувало заздалегідь обумовлені та схвалені принципи взаємоіснування. Міжнародні судові інстанції сформували усталену практику забезпечення прав і свобод людини, їх поновлення. У такий спосіб сучасники підтвердили та розширювали демократичні горизонти розуміння змісту, форми, використання, здійснення, охорони, захисту і поновлення прав, свобод та інтересів людини, їх значення та пріоритету над інтересами колективних соціальних утворень. Відтак утверджувалося переконання і культура сили права, що отримувала природно-правове начало і знаходила себе у позитивістських, етатистських джерелах.

Право, у тому вигляді, яке воно відоме людству, являє ніщо інше, як продукт людської діяльності, у середовищі собі подібних (у суспільстві), метою якого є впорядкування відносин його членів у спосіб, що має забезпечити свободу існування та розвитку кожної особистості, шляхом встановлення нормативних приписів, які не допустять зловживання можливостями особи у реалізації її інтересів та пригнічення інтересів інших, а також знаходить підтримку та забезпечення з боку найбільшого інституту організації людей – держави [1, с. 63]. Суть права виявляється у тому, яке йому надає наповнення суспільство, закладаючи відповідні підвалини формування шаблонів суспільних відносин, що відповідають інтересам суспільства і держави, при цьому інтересам останнього, мабуть, більше ніж першого, хоча держава є похідним інститутом стосовно самого суспільства.

Творення права – процес інтелектуально-вольовий, заснований на впровадженні у формування патернів соціальних відносин інтересів суб'єктів, наділених

повноваженнями формувати позитивне право, з метою утвердження прав, свобод та інтересів людини, тим самим виражаючи волю носія державної влади – народу, або ж усуваючи останнього від вказаного процесу та мети. Демократія, як форма правління, форма організації суспільства, засвідчила, що найбільше відповідає суспільним запитам та інтересам особистості.

Вочевидь, що демократичне суспільство здатне найбільш ефективно формувати та впроваджувати право, як регулятор суспільних відносин у соціальне середовище, забезпечуючи інтереси його представників, формуючи умови свободи, рівності та справедливості використання і здійснення прав, свобод та інтересів людини. Відтак, на передньому плані постає дія права та його ефективність.

Ефективність права – це здатність норм права урегульовувати суспільні відносини, що виникають у соціальному середовищі, у відповідності до інтересів суспільства, котрі виступають рушійним фактором прийняття таких норм та визначають їх цілі і завдання, з дотриманням принципів верховенства права, дотримання прав і свобод людини, законності [2, с. 48].

Оскільки схвалення відповідних шаблонів поведінки у якості норм права належить до виключної (за винятком окремих проявів плебісциту) сфери повноважень держави, яка уособлюється з відповідними представниками політичних еліт, котрі здобули, утримують, використовують державну владу, тому гасла лідерів країни, політичних еліт часто сприймаються не лише як заклики до дії, а як утвердження відповідних правил, як норм позитивного права [3]. Такі гасла політичних лідерів сприймаються суспільством чи не як санкціоновані державою правила поведінки, які у суспільстві викликають різного роду емоції – від позитивних, пов'язаних із схваленням таких норм відповідно до інтересів суспільства, так і до абсолютно негативних – коли населення країни, а інколи й різних країн не сприймають подібного роду тези, що призводить до соціальної напруги, котра може стати відправною точкою для різного роду масових акцій, як форм прояву використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, як лакмусового папірця в оцінці стану демократичності суспільних відносин, та національного супротиву, як ще однієї особливої форми реалізації права на свободу зібрань та вираження свободи слова і думки.

Геополітика та її творці повинні усвідомлювати відповідальність не лише перед власним народом, як джерелом його влади у країні, так і перед людством, як єдиним і цілісним джерелом влади у світовому масштабі. Відтак, формування, виконання та дотримання міжнародних правових норм, що засновані, перш за все, як видається із сучасних подій, винятково на засадах доброї волі (good will) учасників міжнародних відносин, має отримати належні охоронні інструменти від усіх соціальних регуляторів: соціальних норм, моралі, звичаїв, традицій і, звісно, права у межах як національних правових систем, так і міжнародного права.

Політичні інструменти не повинні мати емоційного, експресивного впливу на зміст та форму права, зокрема міжнародних норм, які визначають фундаментальні засади співіснування людства. Відтак, права, свободи та інтереси людини, які взяли на себе захищати країни, не можуть за жодних обставин ставати предметом договірних дискурсів політиків, які можуть втілювати власні амбіції, інтереси, залишаючи поза увагою загальносоціальні інтереси, як невід'ємний елемент та першоджерело міжнародних відносин.

Статика і динамізм права – це елементи, котрі лише у єдності здатні забезпечувати якість права, ефективність його норм. Разом із цим наукова обґрунтованість, правова визначеність, зрозумілість і доступність, мають стати ключовим фактором у наповненні, оновленні права та правових систем. Поряд з цим за жодних обставин не слід піддавати сумнівові історично сформовану доктрину прав і свобод людини, як стрижня права, що визначає його призначення у суспільстві.

Свідомі з того, що форми держави, зокрема і політичного режиму, визначають саме ставлення соціального інституту – держави, до прав, свобод та інтересів людини. Натомість не слід забувати й те, що саме права і свободи виступають критерієм держави та його форм.

Рефлексії навколо прав, свобод та інтересів за жодних обставин не можуть спиратися виключно на погляди політичних еліт чи окремих політичних або інших лідерів. Науковість, соціальна обумовленість мають перебувати у підґрунті розуміння та наповнення змісту, визначення форми використання та здійснення, реалізації прав, свобод та інтересів за жодних факторів можливості звуження їх змісту. Отож переконані, що дослідження прав, свобод та інтересів має відбуватися винятково за вектором розширення горизонтів сприйняття змісту, гуманізації засобів втручання у їх використання та здійснення. Відтак, право, а у його стрижні – права, свободи та інтереси людини, мають завжди перебувати у центрі наукових пошуків відповідно до соціальних запитів з метою відстоювання наявних здобутків та перспектив удосконалення у інтересах людини.

Список використаних джерел

1. Самбор М. Право як поняття та підходи до його розуміння. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2011. № 87. С. 59-63.
2. Самбор М. Ефективність адміністративно-деліктного права України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2016. № 2 (103). С. 45-48.
3. Самбор М.А. Взаємодія норм, що встановлюють адміністративну відповідальність та політичних гасел у межах взаємодії політики і права. Актуальні проблеми юридичної науки в контексті розвитку громадянського суспільства: матеріали науково-практичного семінару (м. Дніпропетровськ, 29 квіт. 2014 р.); уклад. : к.ю.н., доц. О.М.Куракін, к.ю.н., доц. О.В.Талдикін. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. С. 37-43.

Олена КОВАЛЬЧУК

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»,
Заслужена юристка України

ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ВІДКЛИКАННЯ ВИБОРЦЯМИ НАРОДНОГО ДЕПУТАТА УКРАЇНИ

Питання запровадження інституту відкликання виборцями народного депутата України періодично постає в Україні та не є новим. В умовах воєнного стану особливо гостро постає питання запровадження в Україні інституту відкликання виборцями народного депутата України, тобто реальної можливості впливати на народних обранців у випадку невиконання, або неналежного виконання ними передвиборної програми, порушення положень Конституції і законів України, систематичного невиконання депутатських обов'язків, використання своїх повноважень в особистих корисливих цілях, систематичного порушення норм депутатської етики і моралі та в інших випадках.

Конституція України визначає народ носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні. Владу народ здійснює безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [1].

Цінність інституту відкликання виборцями народного депутата України полягає в тому, щоб забезпечити виконання цією особою своєї основної функції – трансформувати бажання та потреби виборців у закони [2, с. 22].

На законодавчому рівні Законом України «Про відкликання народного депутата України» в 1995 році вже були спроби запровадження відкликання народного депутата України [3], однак вже в 2001 році при викладенні Закону України «Про статус народного депутата України» в новій редакції Закон України «Про відкликання народного депутата України» втратив чинність [4].

Позитивним є той факт, що періодично ініціюються законопроекти щодо відкликання народного депутата України. Так, для прикладу, був зареєстрований проект закону № 3972 від 10.08.2020 р. «Про відкликання народного депутата України за народною ініціативою» [5]. Підставами для відкликання виборцями обраного ними народного депутата України за народною ініціативою в даному проекті є: порушення ним положень Конституції і законів України; систематичне невиконання депутатських обов'язків, визначених Законом України «Про статус народного депутата України» і Регламентом Верховної Ради України; використання повноважень народного депутата України в особистих корисливих цілях; систематичне порушення норм депутатської етики і моралі; невідповідність практичної діяльності депутата основним принципам і положенням його передвиборної програми; приховування власного майна і доходів, занесення суттєво неточних даних у декларацію щодо майна і доходів (відхилення на еквівалент 10 мінімальних зарплат і більше). Право порушувати питання про відкликання народного депутата України належить виключно виборцям відповідного виборчого округу [5].

Також варто згадати проект закону № 7672 від 15.08.2022 р. «Про відкликання народного депутата України з ініціативи виборців» [6].

Підстави для відкликання виборцями обраного ними народного депутата України з ініціативи виборців збігаються з попереднім проектом. Лише щодо підстави приховування власного майна і доходів, занесення суттєво неточних даних у декларацію щодо майна і доходів, змінено відхилення на еквівалент замість 10 на 50 мінімальних зарплат і більше. Право порушувати питання про відкликання народного депутата України належить також виключно виборцям відповідного виборчого округу [6].

На відміну від запропонованих проектів С.І. Станік пропонує у майбутньому Законі України «Про відкликання виборцями народного депутата України» закріпити положення, що єдиною підставою для відкликання виборцями народного депутата України є невиконання або неналежне виконання положень передвиборної програми та встановити вимоги до передвиборної програми кандидата в народні депутати України: поетапну деталізацію її виконання із зазначенням терміну кожного етапу; наявність альтернативних варіантів стратегії в разі, якщо через ті чи інші обставини не вдасться реалізувати певні положення програми; обґрунтування положень програми із застосуванням економічних тощо показників; наявність пояснювальної записки, яка містить пояснення основних соціально-економічних тощо понять програми [2, с. 22].

Звичайно, що питання невиконання або неналежного виконання положень передвиборної програми є першочерговим, але видається за доцільне не відмовлятися від інших підстав для відкликання.

Вибори народних депутатів України відповідно до Виборчого кодексу України здійснюються на засадах пропорційної системи за єдиними списками кандидатів у депутати у загальнодержавному виборчому окрузі, з яких формуються регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від партій [7].

Однією з умов реєстрації кандидатів у народні депутати України є отримання Центральною виборчою комісією від кандидата передвиборної програми партії, затвердженої з'їздом (зборами, конференцією) партії.

Слід зауважити, що однією з підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України, передбаченою статтею 81 Конституції України, є невходження народного депутата України, обраного від політичної партії (виборчого блоку політичних партій), до складу депутатської фракції цієї політичної партії (виборчого блоку політичних партій) або виходу народного депутата України із складу такої фракції. Його повноваження припиняються достроково за рішенням вищого керівного органу відповідної політичної партії (виборчого блоку політичних партій) з дня прийняття такого рішення [1]. Видається не в повній мірі справедливим той факт, що політична партія у разі не дотримання депутатом своїх зобов'язань перед нею має механізм впливу на депутата, а виборець позбавлений такого права.

В статті 81 Конституції України серед підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України мала б бути передбачена підстава відкликання виборцями народного депутата України. Також така підстава мала б бути відображена в Законі України «Про статус народного депутата України». Окрім того, передбачити в ньому процедуру проведення відкликання, а не в окремому законі. Така практика існує на прикладі Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» в

якому в окремому розділі визначений порядок відкликання депутата місцевої ради за народною ініціативою.

Крім того, І.В. Рижук доводить наявність в Конституції України норм, які встановлюють конституційно-правову відповідальність, серед яких дострокове припинення народних депутатів України [8, с. 44], отже відкликання доцільно також розглядати як вид конституційно-правової відповідальності.

Тривалий час громадянам нав'язувалась думка, що якщо обрали – потрібно очікувати завершення строку на який обрано народного депутата, іншого варіанту немає. Така постановка питання є неприйнятною, оскільки виборець має мати реальне право відкликати народного депутата України, якого він обрав з підстав, які чітко повинні визначатись у Законі України «Про статус народного депутата України». Станом на сьогодні питання залишається не вирішеним.

Запровадження відкликання виборцями народного депутата України сприятиме здійсненню народними обранцями більш ефективно та якісно своїх повноважень задля добробуту громадян та подальшої розбудови демократичного устрою та парламентаризму в Україні.

Список використаних джерел

1. Конституція України (1996, 28 червня). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.04.2025).
2. Станік С. Р. Інститут відкликання народного депутата України виборцями: проблеми теорії і практики. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/5849c66a-ace4-48c2-838a-c41f47e55faa> (дата звернення: 03.04.2025).
3. Про відкликання народного депутата України (1995, 19 жовтня): Закон України № 396/95-ВР (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.04.2025).
4. Про внесення змін до Закону України «Про статус народного депутата України» (2001, 22 березня): Закон України № 2328-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2328-14#Text> (дата звернення: 03.04.2025).
5. Про відкликання народного депутата України за народною ініціативою (2020, 10 серпня): проект закону України № 3972. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=69660 (дата звернення: 03.04.2025).
6. Про відкликання народного депутата України з ініціативи виборців (2022, 15 серпня): проект закону № 7672. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40246> (дата звернення: 03.04.2025).
7. Виборчий кодекс України (2019, 19 грудня): кодекс України № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 03.04.2025).
8. Рижук І.В. Правове регулювання конституційно-правової відповідальності парламентаріїв в Україні та зарубіжних країнах. *Університетські наукові записки*. 2015. № 2(54). С. 42–48.

Олена РОМЦІВ

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

Олеся КОВАЛЬЧУК

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ПОДВІЙНОГО (МНОЖИННОГО) ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

З розвитком та стрімкою модернізацією суспільства, а також із впливом багатьох політичних, економічних, соціальних та інших факторів, держави розділилися на дві групи: ті, які сповідують принцип єдиного громадянства та ті, які закріплюють подвійне або ж навіть множинне громадянство.

Яскравим прикладом та визначенням поняття «єдиного громадянства» може стати Конституція України, стаття 4 якої закріплює однаковий правовий статус для всіх громадян, які проживають на території України та мають її громадянство. Принцип єдиного громадянства сприяє стабільності в політичній і соціальній сферах, запобігаючи національним конфліктам серед громадян, які спільно працюють над розбудовою незалежної України [1].

Принцип єдиного громадянства має два основні аспекти. Перший впливає з унітарного устрою держави і полягає в забороні існування громадянства окремих регіонів чи областей. Другий аспект стосується біпатризму – одночасного громадянства двох або більше держав.

Проблема множинного громадянства набула особливої гостроти як для України, так і для міжнародної спільноти в цілому. У першу чергу це пов'язано із зростанням темпів міграційних процесів. За офіційними статистичними даними ООН 232 млн осіб, або кожний тридцятий житель планети, проживають не на території країни свого народження [2, с. 25].

Саме тому варто розглянути більш детально українське законодавство, яке безперечно регулює питання громадянства на території України. Відповідно до статті 2 Закону України «Про громадянство України», якщо громадянин України отримує громадянство іншої держави, у правовідносинах з Україною він всеодно вважається лише громадянином України. Аналогічно, якщо іноземець набуває українське громадянство, то у відносинах із державою він визнається виключно громадянином України [3].

Згідно з частиною 1 статті 19 цього Закону, добровільне отримання українським громадянином громадянства іншої країни є підставою для припинення його громадянства України. Однак це не означає, що подвійне громадянство прямо заборонене. Це пояснюється тим, що втрата українського громадянства настає не автоматично після набуття іншого, а лише після видання відповідного Указу Президента України про припинення громадянства стосовно конкретної особи [3].

Крім того, є обставини, за яких громадянин України може отримати громадянство іншої держави без порушення українського законодавства. Наприклад,

якщо дитина громадянина України народилася за кордоном, вона може мати як українське громадянство, так і громадянство країни народження (згідно із законодавством цієї країни). Проте в правовідносинах з Україною така дитина вважається виключно громадянином України.

Формально закон забороняє громадянам України мати паспорт іншої держави. Закон України «Про громадянство України» вказує на втрату українського громадянства у разі добровільного набуття іншого. Однак на практиці механізму для реалізації такої втрати наразі не існує. Це означає, що громадяни України можуть фактично мати паспорти інших країн, адже законодавство України наразі не передбачає жодних санкцій за це.

Тобто, виходить так, що Конституція України закріплює принцип єдиного громадянства, водночас прямо не забороняючи подвійного чи множинного, а також відповідно і не створюючи жодних юридичних наслідків за таке порушення. Саме тому значний відсоток українців користується такою прогалиною в законодавстві і набуває іноземного громадянства, що створює багато проблем.

Однією з них можна виділити якраз таки виконання військового обов'язку. Адже в ч. 6 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» зазначено, що військовий обов'язок не поширюється на іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні. Тобто чи не виходить так, що громадянину України, який має подвійне громадянство, достатньо скористатися паспортом іншої держави для того, аби ухилитися від військового обов'язку в Україні [4].

Також, варто додати, що на підставі даних аналітичної доповіді до щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році» стало відомо, що протягом 2017 р. виявлено 441 факт набуття іноземного громадянства представниками (органів публічної влади) державних органів та органів місцевого самоврядування, насамперед із числа секретноносців (осіб, які мали доступ до державної таємниці)[5].

Ці дані вважаємо підтвердженням того, що громадяни України, які є службовцями органів публічної влади, правоохоронних органів та здійснюють державно-владні повноваження, мають доступ до державної безпеки, скарбниці та таємниці, по-перше, не можуть бути біпатридами, по-друге, повинні бути винятково громадянами України за народженням, а не набути громадянство України у зв'язку із натуралізацією. Питання вірності осіб із подвійним (множинним) громадянством, які є службовцями органів публічної влади держави одного зі своїх громадянств, створює нові сучасні виклики щодо цінностей, патріотизму та національної безпеки в Європі та у світі [3, с. 79].

Можна дійти до висновку, що українське законодавство вже давно потребує оновлення, оскільки багато норм залишаються застарілими та недоопрацьованими. Другою з основних проблем можна виділити якраз таки необхідність повернути українських біженців назад в Україну якнайшвидше.

Саме тому 22 січня 2024 р. Президент України В. Зеленський анонсував новий законопроект про множинне громадянство, покликаний розв'язати актуальні проблеми: врегулювати правовий статус іноземців, які захищають Україну, залучити більше етнічних українців до відбудови країни, відвернути ризики демографічної кризи та врахувати актуальні загрози з боку країни-агресора.

Цей законопроект передбачає створення списку країн, громадяни яких зможуть отримати громадянство України у «спрощеному порядку» та фактично легально мати подвійне громадянство. Зазвичай цей перелік включає країни, з якими Україна має безвізовий режим. Громадяни зазначених країн можуть отримати українське громадянство, не відмовляючись від громадянства своєї держави. Для цього вони мають подати декларацію, у якій визнають себе громадянами України.

При цьому законопроект зазначає, що такі особи, набувши українське громадянство, в межах правовідносин із державою Україна вважаються виключно її громадянами. Це означає, що, перебуваючи в Україні, вони не зможуть розраховувати на правовий захист як громадяни іншої держави.

Аналогічний підхід застосовується до громадян України, які отримали паспорти інших країн. У правовідносинах з Україною вони визнаються лише громадянами України. Наприклад, якщо чоловік призовного віку, маючи український та іноземний паспорти, в'їде на територію України, на нього поширюватимуться обмеження щодо виїзду за кордон, встановлені для українських громадян.

Аналізуючи потенційні переваги цього законопроекту, слід зазначити, що множинне громадянство може стати інструментом державної політики, спрямованої на підтримку та розвиток світової української спільноти. Крім того, це свідчить про поступове наближення України до демократичних стандартів західних країн. Сьогодні понад 100 держав світу визнають подвійне або множинне громадянство.

Однак разом із позитивними перспективами існують і певні ризики. Громадяни мають не лише права, а й обов'язки. Люди, що володіють паспортами двох або більше країн, можуть користуватися привілеями цих держав, але водночас можуть зіткнутися з подвійним оподаткуванням або виконанням військового обов'язку в різних країнах. Це ставить питання про те, як саме така особа виконуватиме свої зобов'язання перед обома державами.

Окрему загрозу для України становить політичний аспект множинного громадянства. Прагнучи приєднатися до міжнародних політичних, економічних чи безпекових об'єднань, Україна має переконатися, що країни зі «спрощеного переліку» залишатимуться дружніми до неї в довгостроковій перспективі.

Нарешті, одним із найважливіших викликів у питанні громадянства є визначення правового статусу людей, які мають тісний зв'язок з Україною, але володіють російськими або білоруськими паспортами.

Отже, питання громадянства в Україні залишається надзвичайно актуальним і потребує вдосконалення законодавчої бази відповідно до сучасних викликів та реалій. Хоча Конституція України закріплює принцип єдиного громадянства, фактично множинне громадянство не заборонено, що створює певні юридичні прогалини та викликає ряд практичних проблем.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР .
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text> (дата звернення: 20.03.2025).
2. Дмитрук Б. П. Світові міграційні процеси: мотивація, види і наслідки для країн виїзду та приймаючих країн. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту*. 2016. № 1(20). С. 18–27.

3. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 № 2235-III : станом на 24 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення: 20.03.2025).

4. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII : станом на 17 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 20.03.2025).

5. Аналітична доповідь до щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році» URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini/analitichna-dopovid-do-schorichnoho-poslannya-prezidenta>

Ірина ПЕРІВ

асистентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

КОНВЕНЦІЯ РАДИ ЄВРОПИ ПРО ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ ЩОДО ЖІНОК І ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ТА БОРОТЬБУ ІЗ ЦИМИ ЯВИЩАМИ: ВИКЛИКИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Стамбульська конвенція, офіційно – Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами [1], є ключовим міжнародним документом, спрямованим на усунення всіх форм насильства проти жінок. Україна підписала Конвенцію у 2011 році, однак процес її ратифікації було відкладено на понад 10 років через політичну, релігійну та суспільну напругу навколо деяких її положень. Лише 20 червня 2022 року Україна завершила процес ратифікації, що стало важливим кроком у захисті прав жінок, особливо в контексті.

Імплементация Стамбульської конвенції в Україні є викликом, але водночас і шансом. Успішне впровадження її положень здатне змінити не лише законодавство, а й саму структуру соціальних відносин – на користь більш безпечного, рівноправного й людського суспільства. Міжнародний досвід показує, що системний підхід, підтриманий політичною волею та громадською активністю, дає реальні результати. Для України ці зміни є не лише правозахисною, а й національною безпековою потребою.

Імплементация положень Стамбульської конвенції в національну практику України передбачає поетапне приведення законодавства, судової та адміністративної практики, а також інституційних механізмів у відповідність до міжнародних стандартів протидії гендерно зумовленому та домашньому насильству. Зокрема, це охоплює адаптацію кримінального та процесуального законодавства (зокрема, перехід до консенсуального визначення зґвалтування у статті 152 Кримінального кодексу України [2]), запровадження освітньо-інформаційних програм для представників правоохоронних і судових органів, створення системи спеціалізованих служб допомоги постраждалим (притулки, кризові центри, гарячі лінії), а також забезпечення міжвідомчої координації в реалізації державної політики у сфері запобігання та реагування на насильство. Важливим компонентом імплементации є трансформація суспільних установок, подолання гендерних стереотипів і зміцнення довіри до

механізмів захисту прав людини, що забезпечує комплексний підхід до реалізації принципів Конвенції на національному рівні.

Для забезпечення контролю за виконанням положень Стамбульської конвенції була створена Група експертів з протидії насильству щодо жінок і домашньому насильству (GREVIO).

Цей незалежний орган, до складу якого входять 15 висококваліфікованих експертів, здійснює моніторинг імплементації Конвенції, оцінює зусилля держав-учасниць і надає рекомендації щодо вдосконалення політик у сфері запобігання та реагування на насильство. GREVIO разом із Комітетом Сторін утворюють офіційний механізм нагляду за дотриманням стандартів Конвенції [3].

Попри значний прогрес у приведенні українського законодавства у відповідність до вимог Стамбульської конвенції, основним викликом залишається реальна імплементація норм на практиці. Експерти GREVIO зазначають, що відтворення стереотипів або надмірно формальне застосування норм закону здатні як пом'якшити кримінальну відповідальність злочинця, так і перекласти частину провини на потерпілу особу. Така практика не лише суперечить міжнародним стандартам, але й підриває довіру до системи правосуддя серед жінок, які стали жертвами насильства.

У висновках щодо імплементації Стамбульської конвенції в Україні Група експертів з питань боротьби з насильством стосовно жінок і домашнім насильством (GREVIO) надала низку рекомендацій, спрямованих на усунення існуючих викликів і підвищення ефективності захисту постраждалих. Рекомендації стосуються вдосконалення законодавчих норм, практик розслідування, судового розгляду справ, а також загальної зміни інституційних підходів.

Одним із ключових напрямів є подолання гендерних міфів і стереотипів, а також забезпечення підходу, орієнтованого на жертву. GREVIO рекомендує оновити навчальні програми Національної школи суддів України, інтегрувавши новітні міжнародні стандарти та практики, що впливають із законодавчих змін, пов'язаних із ратифікацією Стамбульської конвенції [3]. Передбачається залучення Верховного Суду України до підтримки цього процесу. Також запропоновано розробити Верховним Судом консультативні роз'яснення щодо застосування статей 152 і 153 Кримінального кодексу України із фокусом на нове розуміння поняття згоди у контексті сексуальних злочинів [2].

Окрема увага приділяється посиленню професійної підготовки правоохоронців та суддів. GREVIO наголошує на необхідності регулярного оновлення тренінгових програм для прокурорів, слідчих та суддів, орієнтованих на розпізнавання гендерних упереджень, правильну інтерпретацію поняття добровільної згоди та контекстуальної оцінки доказів у справах про сексуальне насильство.

Пропонується спеціалізувати слідчих і прокурорів у справах про насильство щодо жінок шляхом проходження сертифікованих курсів і наставницьких програм. Додатково рекомендовано призначати до розслідування таких справ виключно підготовлених фахівців [3].

Серед важливих аспектів також відзначено подолання бар'єрів доступу до правосуддя. Зокрема, слід розробити практичні інструкції для правоохоронців щодо збору доказів у справах про сексуальне насильство, забезпечуючи можливість продовження розслідування навіть без активної участі потерпілих (ex parte).

Підкреслюється потреба у впровадженні механізмів перевірки причин відкликання заяв жертв із метою запобігання випадкам залякування або примусу.

Строки давності, передбачені статтею 49 Кримінального кодексу України, мають бути переглянуті з урахуванням необхідності забезпечення права постраждалих на доступ до правосуддя у випадках сексуального насильства [2].

Усунення дискримінаційних практик також залишається важливим завданням. Рекомендації стосуються необхідності удосконалення практики проведення слідчих дій, забезпечення добровільності та інформованості у питаннях проведення гінекологічних обстежень потерпілих, а також збільшення кількості спеціалізованих медичних експертів, які працюють відповідно до Стамбульського протоколу [3].

Щодо питань угод про примирення GREVIO рекомендує обмежити можливість укладання таких угод лише для правопорушень, що класифікуються як проступки, за умови обов'язкової участі представника потерпілої сторони або державного захисника. Усі рішення мають ухвалюватися тільки за добровільною згодою потерпілої особи.

У тіншовому звіті Асоціації жінок-юристок України «Юрфем» зазначено, що в Україні існує розвинена мережа жіночих громадських організацій. Водночас, незважаючи на наявність активної громадськості, держава на національному та місцевому рівнях фактично не забезпечує фінансової підтримки жіночих організацій. Звіт також фіксує труднощі у взаємодії громадськості з центральними органами влади, що проявляється, зокрема, у тривалому неприйнятті законопроекту про протидію дискримінації на робочому місці, ухваленні законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству з виключенням із тексту таких понять, як «гендер», «гендерна ідентичність», «гендерно обумовлене насильство», «гендерні стереотипи» та «сексуальна орієнтація», а також у затримці ратифікації Стамбульської конвенції, яка відбулася лише через одинадцять років після її підписання [4].

В Україні все ще існують суттєві труднощі у впровадженні положень Стамбульської конвенції щодо забезпечення доступу постраждалих осіб до спеціалізованих притулків. Залишається нерозв'язаною проблема територіальної нерівномірності доступу до послуг захисту. У багатьох регіонах притулки взагалі відсутні, а там, де вони існують, їхня кількість недостатня для покриття реальної потреби. Притулки переважно розташовані у великих містах та обласних центрах, тоді як у сільських районах і малих населених пунктах можливості для отримання допомоги є надзвичайно обмеженими [5].

У контексті міжнародного досвіду варто відзначити успішні моделі імплементації Стамбульської конвенції у країнах Західної Європи. Наприклад, в Іспанії встановлено національний стандарт: один притулок на кожні 10 000 мешканців, причому їх фінансування гарантується окремою бюджетною програмою, що дозволяє притулкам діяти незалежно від політичних змін. У Швеції муніципалітети зобов'язані забезпечити наявність доступних кризових центрів, а держава здійснює постійний нагляд за якістю послуг через систему незалежного аудиту. У Франції, окрім бюджетного фінансування притулків, активно залучаються недержавні організації, а також діють мобільні групи швидкого реагування для постраждалих, що забезпечує гнучкість і оперативність допомоги.

Успіх зазначених країн базується на кількох принципах: обов'язковості державного фінансування, законодавчому закріпленні стандартів доступності,

системній співпраці державних і громадських організацій та незалежному моніторингу ефективності послуг.

Таким чином, для ефективної реалізації положень Стамбульської конвенції в Україні необхідно не лише розширити мережу притулків з урахуванням потреб у різних регіонах, але й забезпечити відкритість інформації, передбачити сталі механізми державного фінансування, розробити чіткі стандарти діяльності притулків, а також залучити громадські організації до управління та моніторингу цих закладів. Запровадження кращих міжнародних практик може стати важливою передумовою створення системи захисту, яка відповідає сучасним європейським стандартам у сфері прав людини.

Список використаних джерел

1. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. URL: <https://rm.coe.int/168008482e>
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Керівні принципи підготовки звітів для базового оцінювання групи експертів Ради Європи з боротьби з насильством стосовно жінок і домашнім насильством (GREVIO). URL: <https://rm.coe.int/ua-covaw-ii-guidelines-on-reporting-for-grevio-evaluations/1680aedbec>
4. Тінювий звіт Асоціації жінок-юристок України «ЮрФем» про виконання Україною Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством, 2023. URL: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2023/11/Звіт-ГРЕВІО-ЮрФем-1.pdf>
5. ГО Центр «Жіночі перспективи». Звіт про проведене дослідження в рамках підготовки інформаційної кампанії «Стамбульська Конвенція рік після ратифікації Україною». URL: <http://www.women.lviv.ua/wp-content/uploads/2023/07/Zvit-Stambulska-Konventsija-informatsiy-na-kampaniya-finalnyy-.pdf>

Святослав ВОРОБЕЦЬ

аспірант Львівського національного
університету імені Івана Франка

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ПРАВА ЯК ЕЛЕМЕНТ ASQUIS ЄС

Конституція України, підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, закріпила стратегічний курс України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі (абзац п'ятий преамбули, пункт 5 частини першої статті 85, частина третя статті 102, пункт 11 статті 116) [1].

Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з другого боку, ратифікованої Законом України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої

сторони» від 16 вересня 2014 року №1678–VII (далі – Угода про асоціацію) Україна зобов’язалась забезпечувати поступову адаптацію законодавства України до *acquis* ЄС відповідно до напрямів, визначених в Угоді про асоціацію та забезпечувати ефективне її виконання [2]. Сторони визначили, що така адаптація розпочинається з дати підписання Угоди про асоціацію і поступово пошириться на всі елементи *acquis* ЄС.

28 лютого 2022 року Україна подала заявку на вступ до ЄС [3]. Після рішення Європейської Ради від 14-15 грудня 2023 року про відкриття переговорів про вступ з Україною та схвалення Радою програми переговорів з Україною, 25 червня 2024 року ЄС офіційно відкрив переговори з Україною про вступ до ЄС [4].

Вихід на завершальну стадію переговорів щодо вступу України до ЄС формує нові виклики як перед державою в цілому, так і до науковців та юристів-практиків в частині забезпечення інтеграції у правову систему ЄС.

Проте, ще у 2004 році Законом України від 18 березня 2004 року № 1629-IV «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» було визначено механізм досягнення Україною відповідності критеріям набуття членства в Європейському Союзі [5]. Цей механізм, законодавчо закріплений у 2004 році, передбачав адаптацію законодавства, утворення відповідних інституцій та інші додаткові заходи, необхідні для ефективного правотворення та правозастосування. Метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу було визначено досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом до держав, які мають намір вступити до нього. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС визначена пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу. Елементом адаптації законодавства мала стати перевірка проектів законів України та інших нормативно-правових актів на їх відповідність *acquis communautaire* з метою недопущення прийняття актів, які суперечать *acquis* Європейського Союзу.

Також заслуговує на увагу зафіксоване зазначеним Законом визначення термінів. Зокрема, *acquis communautaire* (*acquis*) визначено як правову систему Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ. Наведено класифікацію (первинні та вторинні) та перелік джерел *acquis communautaire*. У переліку вторинних джерел *acquis communautaire* закріплено «загальний принцип права Європейського співтовариства».

Частина 3 статті 6 Договору про Європейський Союз [6] містить пряме посилання на загальні принципи права ЄС, згідно з якими основоположні права, гарантовані Європейською Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, які впливають з конституційних традицій, спільних для держав-членів, становлять загальні принципи права ЄС. Загальні принципи права розглядаються як доповнення норм установчих Договорів ЄС. Визнання загальних принципів права самостійним джерелом права ЄС обґрунтовується необхідністю подолання прогалів, і одним із засобів заповнення прогалів є застосування неписаних правових принципів [7]. При цьому зазначається, що джерелом походження загальних принципів права є національні правові системи держав-членів ЄС. Ці неписані принципи були виведені

Судом ЄС із права держав-членів шляхом, який нагадує розвиток загального права англійськими судами [8].

Каталог загальних принципів включає як низку принципів, що стосуються людини (наприклад, принцип рівного ставлення та недискримінації, які є фундаментальними правами, а також загальними принципами права ЄС; принцип правової визначеності та пов'язаний з ним принцип законних очікувань, захист набутих прав, заборона зворотної сили або право на ефективний засіб правового захисту), а також низку структурних і прикладних принципів (наприклад, принцип пропорційності).

Враховуючи, що саме первинне право є джерелом загальних принципів права, з цієї причини загальні принципи права ЄС мають пріоритет над вторинним правом. Підтвердженням цього є те, що Суд ЄС включає їх в автономні «конституційні рамки» права ЄС – поряд з фундаментальними цінностями, закріпленими в статті 2 Договору про Європейський Союз, положеннями ДФЄС та положеннями Договорів (Висновок 1/17 CETA (англ. Opinion 1/17 EU-Canada CET Agreement), п. 110) [9].

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР; зі змінами, внесеними згідно з Законом України № 27-ІХ від 03.09.2019. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (27.06.2014). *Офіційний вісник України*. 2014. 26 верес. № 75. Т. 1. Ст. 2125. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
3. Володимир Зеленський підписав заявку на членство України у Європейському Союзі : 28лют.2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-pidpisav-zayavku-na-chlenstvo-ukrayini-u-73249>
4. Україна на шляху вступу до ЄС. URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/ukraines-path-towards-eu-accession_uk
5. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 № 1629-ІV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#n161>
6. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/С 83/01). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU10267>
7. Гердеген М. Європейське право / пер. з нім. К., 2008. С. 181–182.
8. Погребняк С. П. Загальні принципи права як джерело права. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1(64). С. 17.
9. TOMÁŠEK, M., ŠMEJKAL, V. та ін. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Прага: Wolters Kluwer ČR, 2024. [C. 1391-1392. URL: https://hcg.gov.ua/sites/default/files/field/komentar_do_dogovoru_pro_funkcionuvannya_ys.pdf](https://hcg.gov.ua/sites/default/files/field/komentar_do_dogovoru_pro_funkcionuvannya_ys.pdf)

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Місцеве самоврядування – це один із визначальних конституційних інститутів демократичної, правової держави та базис розвитку громадянського суспільства, позаяк не є формою державного управління, а формується на основі самоорганізації громадян. Вперше засади місцевого самоврядування закріпила Європейська хартія місцевого самоврядування, які визнанні на конституційному рівні у більшості демократичних країнах світу, зокрема в Україні. Однак, повномасштабне вторгнення росії на територію України безпосередньо вплинуло на діяльність всіх органів публічної адміністрації, зокрема і органів місцевого самоврядування. Нині на цей інститут покладається ціла низка завдань щодо забезпечення нормальних умов життєдіяльності соціуму в умовах воєнних реалій.

Виконання цих завдань потребує необхідної динаміки цілей публічної адміністрації, певних змін у пріоритетності забезпечення прав громадян, що, відповідно до ст. 3 Конституції України [1], є основною метою та завданнями держави. Вимоги оборони та оперативності управління під час війни часто зумовлюють зміну способів здійснення влади, інколи і певне звуження сфери дії демократичних процедур. Проте, це не може бути обмеженням демократії в державі, і всі дії влади в умовах війни мають відповідати вимогам права.

В умовах воєнного стану органи місцевого самоврядування здебільшого продовжують функціонувати, однак відповідно до потреб національної безпеки та оборони визначено спеціальний порядок їх діяльності. Певною мірою посилено роль голови громади, зокрема, на територіях активних бойових дій їх наділено додатковими повноваженнями, пов'язані з реалізацією заходів воєнного стану. Разом з тим, Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [2] передбачено можливість функціонування на рівні територіальних громад військових адміністрацій населених пунктів, проте їх утворення є скоріше винятком.

Відповідно до вищезазначеного Закону основними підставами для утворення військової адміністрації населеного пункту є бездіяльність органів місцевого самоврядування громади (місцевої ради, голови громади) або порушення ними Конституції та законів України, зокрема, у процесі виконання головою громади додаткових повноважень, наданих у зв'язку із воєнним станом [2]. У такому разі, військові адміністрації можуть функціонувати (у межах спеціальних повноважень, передбачених Законом України «Про правовий режим воєнного стану» та іншими законодавчими актами) паралельно з органами місцевого самоврядування, повноваження яких можуть бути звужені (зокрема, у сфері бюджетних відносин).

Після утворення військової адміністрації як до обласних, так районних рад, із-за певних обставин можуть застосовуватися додаткові заходи щодо зупинення діяльності органів місцевого самоврядування територіальної громади з можливістю поновлення діяльності після припинення або скасування воєнного стану. Це реалізовується

відповідним рішенням Верховної Ради України (за поданням Президента України) про покладення на начальника військової адміністрації населеного пункту здійснення всіх повноважень органів місцевого самоврядування громади. На підставі розгляду конкретної ситуації таке рішення ініціюється Главою держави та приймається парламентом у межах їх дискреції.

Окрім зазначених випадків, функціонування органів місцевого самоврядування *de facto* зупиняється у разі перебування території громади у зоні активних бойових дій, що супроводжується евакуацією більшої частини населення. Зауважимо, якщо у першому випадку діяльність органів місцевого самоврядування може бути відновлена рішенням парламенту після припинення чи скасування воєнного стану, то у випадках зупинення діяльності органів (ради та голови громади) *de facto*, внаслідок бойових дій чи окупації, застосування цієї норми не передбачено.

Як показує досвід, утворення військових адміністрацій населених пунктів із другої половини 2022 р. значно розширилася, що зумовлюється фактичними підставами, як правило, перебуванням певних територіальних громад під окупацією або у зоні бойових дій, а також на звільнених територіях з огляду на потребу оперативної організації місцевого управління. Статистика військових адміністрацій населених пунктів вказує, що більшість з них знаходяться на прикордонних територіях із країною-агресором (Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Харківській та Херсонській областях), дві – на заході України (Вараська міська військова адміністрація Вараського району Рівненської області; Нетішинська міська військова адміністрація Шепетівського району Хмельницької області) та 1 – у м. Києві (Київська міська військова адміністрація) [3].

Сконцентруємося на відновленні ефективного управління у визволених територіальних громадах, то Кабінетом Міністрів України затверджено План дій з відновлення деокупованих територій територіальних громад [4]. Так, у перших двох пунктах цього Плану зазначається, що відновлення діяльності органів місцевого самоврядування територіальної громади повинно відбутися протягом одного місяця з дати завершення тимчасової окупації, зокрема, місцева рада має здійснити скликання та провести позачергове сесійне засідання. У разі неспроможності місцевої ради діяти (відсутності скликання позачергового засідання місцевої ради), відсутності (не відновлення) роботи сільського, селищного, міського голови, виконавчих органів ради, протягом двох тижнів із дати завершення тимчасової окупації, обласна військова адміністрація зобов'язана внести пропозиції Президенту України щодо утворення військової адміністрації населеного пункту у відповідній громаді [4].

Попри певну неузгодженість встановлених строків, ці заходи, з одного боку, вказують на пріоритетність відновлення функціонування органів місцевого самоврядування територіальних громад (там, де це можливо) у найкоротший термін після деокупації. З іншого, забезпечують оперативне управління відповідними територіями, необхідне для відновлення умов життєдіяльності населення у звільнених населених пунктах та виконання завдань оборони. Наголосимо, що Планом передбачається утворення військових адміністрацій населених пунктів лише у випадках відсутності дієздатних органів місцевого самоврядування.

Знову зацентруємо, що в усіх описаних випадках в умовах воєнного стану йдеться про зупинення діяльності, а не припинення повноважень відповідних органів

самоврядування. Інститут зупинення діяльності органів місцевого самоврядування в особливих випадках поряд із загальною можливістю їх функціонування (за відповідних умов) паралельно та взаємоузгоджено з військовими адміністраціями є певним засобом збереження демократичного конституційного інституту місцевого самоврядування, зокрема з метою протидії можливим надмірним централізаційним тенденціям у системі державної адміністрації під час та після закінчення війни.

Попри вкрай складні обставини агресивної війни, яка є фактично геноцидом проти українського народу, всі переконанні (і влада, і суспільство) у перемозі України. Предметом активного обговорення як науковцями, громадськістю, так і законодавцем є опрацювання шляхів відновлення повноцінного функціонування інститутів демократичної держави після закінчення війни і припинення воєнного стану. Вважаємо, що першочергових завдань такого повоєнного відновлення – забезпечення повноцінного функціонування конституційного інституту місцевого самоврядування. Для цього у багатьох випадках буде необхідне своєчасне оновлення складу представницьких органів місцевого самоврядування та виборних посадових осіб – сільських, селищних, міських голів. Таке оновлення означає проведення місцевих виборів, як правило, позачергових або проміжних (в малих територіальних громадах, де вибори депутатів проводяться за мажоритарною виборчою системою в багатомандатних округах). Безумовно проведення цих місцевих виборів зумовлює низку проблемних питань, а саме: які вибори у певних територіальних громадах чи адміністративно-територіальних одиницях доцільно провести після припинення воєнного стану; за яких умов можуть бути призначені і проведені такі вибори; коли можуть бути призначені і проведені такі вибори.

Отже, місцеве самоврядування є одним із визначальних конституційних інститутів, який не повинен бути втрачений демократичною державою навіть під час війни, а відновлення його повноцінного функціонування має першочерговим завданням після перемоги. Діяльність місцевого самоврядування в умовах воєнних реалій воєнного стану повинна бути адаптована до цілей оперативного управління та швидкого виконання рішень, що передбачає певне звуження сфери застосування демократичних процедур. Проте цінною складовою цього правового режиму в Україні є прагнення навіть у цих складних обставинах максимально зберегти саме існування місцевого самоврядування. Важливим є також законодавче закріплення мети – якнайшвидше відновити повноцінну діяльність органів місцевого самоврядування в майбутньому, після закінчення війни, зокрема, через проведення позачергових місцевих виборів.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Військові адміністрації населених пунктів. *Офіційне інтернет-представництво «Президент України»*. URL:

<https://www.president.gov.ua/lustration/lustr-list/lustr-local-adm/vijskovi-administraciyi-naselenih-punktiv>

4. Про затвердження плану дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 року № 1219-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1219-2022-p>

Оксана КЛИМ

аспірантка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ПОРЯДОК ВПРОВАДЖЕННЯ ЦІННІСНО-ПРАВОВИХ КОНСТАНТ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

Перехідне правосуддя є ключовим механізмом для подолання наслідків збройного конфлікту та забезпечення справедливості в контексті російської агресії проти України. Аналіз міжнародного досвіду дає підстави зрозуміти, що досі не існує універсальної формули застосування моделі перехідного правосуддя, адже кожна держава боролась з наслідками конфліктів найефективнішими саме для неї методами. Більше того, на сьогодні не існує виняткового переліку засобів для цього, і нові методи розробляються постійно. Однак, незважаючи на різноманітність підходів до розуміння цієї моделі, серед науковців сформувалась певна структура перехідного правосуддя, яка включає такі ціннісно-правові константи як констатація істини, відповідальність, відшкодування (репарації) та інституційні реформи. Дані ціннісно-правові константи, як засоби подолання наслідків війни в Україні, вимагають ретельного дослідження та пошуку ефективного порядку їх впровадження.

У вітчизняній науковій доктрині можна простежити різні підходи щодо порядку застосування ціннісно-правових констант перехідного правосуддя. Наприклад, А. Блага та О. Мартиненко встановили, що будь-який вихід з кризи має передбачати чотири напрямки: кримінальне переслідування; відшкодування; констатація істини; інституційні реформи [1, с.31-32]. І. Брунова-Калісецька, Т. Кисельова, О. Мартиненко вважають усталеними чотири напрямки перехідного правосуддя: 1) притягнення винних до відповідальності; 2) відшкодування шкоди жертвам конфлікту; 3) право знати правду; 4) гарантії неповторення конфлікту, зокрема через інституційні реформи, освіту і вільний простір для громадянського суспільства [2, с.11]. На протипагу такому підходу А. Мерник підкреслює, що до елементів процесу перехідного правосуддя слід віднести: 1) засудження винних; 2) відшкодування збитків; 3) інституціональні реформи; 4) збір та оприлюднення інформації про воєнний конфлікт [5, с. 58]. В наведених вище прикладах простежується схоже розуміння авторів щодо необхідності першочергового застосування такої ціннісно-правової константи перехідного правосуддя як відповідальність. Серед зарубіжних вчених також не досягнуто консенсусу в розумінні порядку застосування ціннісно-правових констант перехідного правосуддя. Знаковою є праця Єви Бремс «Правосуддя перехідного періоду в прецедентному праві Європейського суду з прав людини». Цікавим є те, що авторка, виділяючи основні

елементи перехідного правосуддя, пропонує розпочати пошук правди одразу після кримінального переслідування, а відшкодування шкоди та інституційні реформи, відповідно, останніми [6, с. 282]. Відмінною є позиція А. Мір, яка відзначає, що «на ранньому етапі перехідне правосуддя полягало здебільшого в негайній сатисфакції шляхом страт чи вигнання, або ж у бланкетній амністії. Пізніше, під час Другої світової війни, такий підхід було змінено на переслідування винних та надання допомоги особам, постраждалим від конфлікту» [7, с. 18]. Проте, незважаючи на різні підходи до розуміння порядку застосування ціннісно-правових констант перехідного правосуддя, в ході проведеного дослідження простежується спільний висновок – потреба постконфліктних суспільств у негайному притягненні винних до відповідальності.

На нашу думку, в українському контексті, де суспільство знаходиться в умовах тривалого військового стану, проголошення правди є особливо актуальним. Встановлення об'єктивної істини про події конфлікту дозволяє суспільству усвідомити масштаби та природу порушень прав людини, що є першим кроком до примирення та відновлення довіри. Констатація істини як ціннісно-правова константа перехідного правосуддя полягає у встановленні фактів, пов'язаних з певним інцидентом. Як влучно підкреслює Н. Кошель: «Зіткнувшись із ситуаціями заперечення чи суперечливого викладу певних фактів, правда про порушення прав людини та порушення МГП стосується об'єктивного встановлення низки фактів, щоб визначити, що насправді сталося. Правда про певні події також охоплює контекст, у якому ці дії відбувалися, ідентифікуючи винних та причину таких дій» [4, с. 16]. До прикладу, Російська Федерація активно використовує пропаганду не тільки для того, щоб виправдовувати збройний напад перед своїми громадянами, але що найголовніше – приховати правду про воєнні злочини на території України та спотворити інформацію про них шляхом застосування різних технік. Результатом ж буде різне усвідомлення подій війни громадськістю. Звісно, що неточності в свідченнях жертв війни будуть, людська свідомість має здатність спотворювати інформацію, а через травматичний досвід значимі факти просто забуваються. Проблема полягає саме в різному усвідомленні важливих подій, коли жертви російської пропаганди сприймають воєнні злочини на території України як «необхідне зло» або ж звинувачують в них саме українську сторону. Тому саме констатацію істини варто розглядати як перший крок, необхідний для подальшого застосування інших ціннісно-правових констант перехідного правосуддя в контексті український реалій.

Якщо коротко означити перелік заходів, які включає в себе процес констатації істини в перехідному правосудді, то до нього входять: розслідування фактів та документування порушень; створення комісій правди; забезпечення доступу до архівів; просвітницька діяльність та збереження історичної пам'яті. Наприклад, збір, систематизація та ведення чіткого обліку інформації (зادля недопущення втрати окремих даних з плином часу) сприятиме судовому розгляду справ підозрюваних у вчиненні воєнних злочинів, зокрема, для виправлення пред'явлених помилкових звинувачень. Більше того, під час досудового розслідування та судового процесу деяка важлива інформація може бути втрачена, наприклад, докази, отримані з порушенням встановленої законом процедури, які не можуть в подальшому бути використані в суді. Проте дана обставина не робить ці докази такими, що не

відображають реальної дійсності. Частково вирішити цю проблему можуть спеціально створені комісії зі встановлення правди, які, за словами С. Кіщенка, є структурами, створеними з метою встановлення історичних подій, пов'язаних з порушенням прав людини, які можуть включати в себе злодіяння військових/урядовців/повстанців [3, с. 4]. В Україні цей інститут може стати ефективним, адже комісії правди створюють для того, щоб з'ясувати правду про події в минулому, порушення прав людини в минулому, виявлення причин, які їх викликали та формування рекомендацій задля їх не повторення. Крім того, комісії правди можуть допомогти подолати розбіжності у відтворенні історичних подій і завдяки цьому сприяти компенсації завданої шкоди людям, що постраждали під час збройного конфлікту. Вони збирають і вивчають докази, опитують свідків, складають звіт про результати розслідування, але не мають права вирішувати питання вини і залучати до юридичної відповідальності. До прикладу, співпрацюючи з такими комісіями особа може навіть отримати звільнення від кримінальної відповідальності, що стане для неї додатковим стимулом розкрити правду про злочини.

Не менш важливу роль констатація істини відіграє для того, щоб родичі (зокрема, родичі убитих або зниклих без вести) дізналися, що сталося з їх близькими, і встановили їх місцезнаходження, а виявлення масштабів злочинів дає змогу запровадити програми компенсацій та реабілітації для жертв. Наведена теза також свідчить про ефективність першочергового пошуку правди для реалізації ще однієї ціннісно-правової константи перехідного правосуддя – відшкодування (репарації). Крім того, просвітницька діяльність та збереження історичної пам'яті шляхом встановлення меморіалів, проведення освітніх програм про минулі злочини, підтримка музеїв, присвячених жертвам порушень прав людини тощо сприятиме примиренню та дасть суспільству можливість відійти від розділеного минулого до спільного майбутнього.

Констатація істини може позитивно вплинути і на запуск інституційних реформ в Україні у період перехідного правосуддя, оскільки вона дає суспільству та владі чітке розуміння масштабів минулих порушень, їхніх причин та винуватців. Отож, варто дослідити, як саме констатація істини вплине на процеси реформування після війни в Україні. По-перше, виявити системні проблеми у державних структурах допоможуть результати розслідувань та звіти комісій правди і примирення. Вони продемонструють, які саме інституції (суди, поліція, армія, спецслужби тощо) були причетні до порушень прав людини По-друге, запровадити механізми контролю та прозорості шляхом створення незалежних наглядових органів, потреба в яких виникне після виявлення злочинних схем в державних органах. Зокрема, цьому сприятиме відкриття архівів, розсекречення документів, пов'язаних із репресіями, військовими злочинами чи іншими порушеннями. По-третє, реформа освітньої та інформаційної політики неможлива без проведення просвітницької діяльності та збереження історичної пам'яті.

У результаті проведеного дослідження, можна дійти висновку, що досі не існує виняткового порядку впровадження ціннісно-правових констант перехідного правосуддя. Отже, для подолання наслідків війни в Україні може бути створений власний унікальний порядок застосування цих констант. Пропонуємо викласти ціннісно-правові константи перехідного правосуддя в такому порядку: 1) констатація

істини; 2) відповідальність; 3) відшкодування (репарації); 4) інституційні реформи. Саме такий порядок впровадження ціннісно-правових констант перехідного правосуддя в Україні буде найефективнішим з огляду на таке: збір, систематизація та ведення чіткого обліку інформації сприятиме судовому розгляду справ підозрюваних у вчиненні воєнних злочинів та допоможе запобігти помилковим звинуваченням; виявлення масштабів злочинів дасть змогу запровадити програми компенсацій та реабілітації для жертв; знання правди створить основу для довготривалих демократичних реформ, оскільки буде чітко визначено, що саме потребує змін.

Список використаних джерел

1. Блага А., Мартиненко О., Концепція перехідного правосуддя в Україні: введення у площину юридичної науки. *Юридичний вісник. Реформи в Україні*. 2019. № 4. С. 30–35.
2. Брунова-Калисецька І., Кисельова Т., Мартиненко О. Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції: наук.-практ. вид. Київ, 2020. 60 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5c9c5360-05bb-47a7-be17-60fb055b944b/content> (дата звернення: 04.03.2025р.).
3. Кіщенко С. Комісія зі встановлення правди: міжнародний досвід та реалії України. Мир та безпека. 2020. 18 с. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17232.pdf> (дата звернення: 04.03.2025 р.).
4. Кошель Н. Правові стандарти Ради Європи та механізми здійснення перехідного правосуддя. URL: <https://er.nau.edu.ua/items/de020f4b-cf9d-499f-812b-4a1493b64e04> (дата звернення: 04.03.2025 р.).
5. Мерник А. Перехідне правосуддя як засіб відновлення порушених прав людини в умовах особливих правових режимів. *Вісник Національної академії правових наук України*. Том 29. 2022. №4 С. 53–65.
6. Brems E. Transitional justice in the case law of the european court of human rights. *International journal of transitional justice*. Vol. 5. No. 2. 2011. P. 282–303. URL: <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijr010> (дата звернення: 04.03.2025р.).
7. Mihr A. An introduction to transitional justice in Simić. *An Introduction to Transitional Justice* Abingdon. Oxon: Routledge. 2017. P. 1–27.

Юлії РУДНИЦЬКИЙ

аспірант Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

МУНІЦИПАЛЬНА НОРМОТВОРЧІСТЬ ЯК ПРАВОВЕ ЯВИЩЕ ТА ЙОГО ВИЗНАЧЕННЯ У РОЗУМІННІ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ПРАВОТВОРЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ»

Питання встановлення юридичної природи, сутнісних ознак муніципальної нормотворчості, відмінності цієї категорії від інших понять та напрацювання пропозицій щодо вдосконалення процесів в контексті саме муніципальної нормотворчості є важливим напрямом сучасної науки муніципального права.

Аналіз праць, присвячених проблематиці муніципальної нормотворчості дає підстави для висновку, що станом на сьогодні в юридичній науці досі чітко не сформульовано розуміння цієї категорії серед науковців, особливо в контексті саме співвідношення понять «муніципальна нормотворчість» та «муніципальна правотворчість».

Немає єдності думок щодо самого понятійного розуміння категорії, обсягу кожного з цих понять, їхніх якісних ознак. Наявні тези та думки, що муніципальна нормотворчість є складовим елементом муніципальної правотворчості, або ж що вона дорівнює поняттю «правотворчості» та фактично є синонімом.

На думку Петришиної М.О., категорія «муніципальна нормотворчість» має комплексний науковий характер і може аналізуватись у різних аспектах: інституційному, функціональному та організаційному. Зокрема, за функціональним підходом, на її переконання, муніципальна нормотворчість являє собою визначений законодавством вид муніципально-владної діяльності територіальних громад, органів та посадових осіб місцевого самоврядування щодо розроблення і прийняття муніципально-правових актів, які встановлюють загальнообов'язкові правила поведінки, що здійснюється у межах компетенції та відповідно до встановлених процедурних норм [1, с. 8].

Барський В.Р. наголошує, що прийняття (видання) нормативних актів місцевого самоврядування здійснюється як результат комплексу певних правовідносин, для характеристики яких доцільно використовувати поняття «муніципальна нормотворчість». Вчений підкреслює, що зазначене поняття чітко відображає суб'єктно-діяльнісні характеристики муніципальних нормотворчих правовідносин, що полягають у виявленні волі територіальної громади, формуванні владних імперативів відповідно до неї та їх закріпленні в актах прямої правотворчості або в нормативних актах органів місцевого самоврядування [2, с. 265]. Водночас він зазначає, що муніципальна нормотворчість в умовах правової реальності сучасної України є самостійним видом правотворчої діяльності [3, с. 21].

За визначенням Песцова Р.Г., муніципальна правотворчість охоплює наступні компоненти: а) процес створення нормативного акту, спрямованого на вирішення питань місцевого значення, зокрема реалізації повноважень, делегованих державою; б) вирішення таких питань здійснюється як безпосередньо населенням, так і органами муніципальної (місцевої) влади [4, с. 230].

Чернецька О.В. звертає увагу на те, що в юридичній літературі термін «нормотворчість» часто вживається поряд із терміном «правотворчість». Вона визначає правотворчість як діяльність уповноважених суб'єктів щодо встановлення, зміни чи скасування норм права. Авторка пропонує на конституційному рівні чітко визначити межі правотворчої компетенції представницьких органів місцевого самоврядування через встановлення сфер регулювання їхніх актів, що сприятиме системності регулювання відносин на рівні територіальних громад України [5, с. 95].

Роговенко О.В. підкреслює, що діяльність місцевого самоврядування щодо створення нормативних актів прямо стосується процесу правотворчості. Водночас він зазначає, що для української правової системи ближчим є термін «нормотворчість» у контексті цієї діяльності [6, с. 13].

На підставі аналізу наведених та інших наукових позицій щодо понять «муніципальна нормотворчість» та «муніципальна правотворчість» можна визначити кілька підходів до їхнього співвідношення: а) використання як синонімів; б) визнання одного поняття підвидом іншого; в) розмежування цих категорій з огляду на їх соціальне і юридичне призначення. Водночас наявна наукова дискусія характеризується браком достатньої аргументації щодо істинності того чи іншого підходу. Беззаперечно, це питання потребує подальшого комплексного та системного дослідження.

Водночас видається слушним розглядати муніципальну нормотворчість як діяльність суб'єктів місцевих відносин з формування різноманітних соціальних норм, серед яких особливе місце посідають норми права.

За Законом України «Про правотворчу діяльність» [7], прийнятим 24 червня 2023 року, правотворча діяльність – це діяльність, що здійснюється суб'єктом, визначеним ст. 4 цього Закону (у тому числі органом місцевого самоврядування), з метою: 1) планування розроблення та прийняття (видання) нормативно-правових актів; 2) розроблення проектів нормативно-правових актів; 3) прийняття (видання) нормативно-правових актів; 4) ведення обліку нормативно-правових актів; 5) здійснення правового моніторингу. Фактично, прийняття парламентом цього Закону багато у визначає подальше розмежування правового поняття «муніципальна нормотворчість» від поняття «муніципальної правотворчості», оскільки саме законодавче визначення поняття правотворчості акцентує увагу лише на діяльності уповноважених суб'єктів щодо правових норм, не охоплюючи жодним чином впливу та взаємодії із суспільством норм саме соціальних.

Таким чином, на наше переконання, муніципальна нормотворчість охоплює два ключові аспекти: соціальний та правовий, при цьому соціальний аспект зазвичай передує правовому. Важлива роль у регулюванні муніципальних відносин належить соціальним нормам – моралі, традиціям, звичаям, релігійним нормам тощо. Проте ефективність цих норм як регуляторів є обмеженою з точки зору гарантованого дотримання та забезпечення юридичної відповідальності за їх порушення.

Водночас, муніципальна правотворчість визначається як діяльність територіальної громади, її окремих частин, органів та посадових осіб місцевого самоврядування, які відповідно до Конституції України, міжнародних договорів (як частини національного законодавства), законів України, підзаконних нормативно-правових актів створюють, вводять у дію, змінюють або скасовують муніципальні нормативно-правові акти.

На нашу думку, поняття «муніципальна нормотворчість» є ширшим за «муніципальну правотворчість». Це пояснюється тим, що муніципальна нормотворчість включає в себе не лише правотворчу діяльність уповноважених суб'єктів місцевого самоврядування (тобто муніципальну правотворчість у вузькому значенні), але й процес формування всього комплексу соціальних норм, що виникають та діють у відносинах між учасниками муніципального життя. Конкретизацію такого співвідношення понять від загального («муніципальна нормотворчість») та конкретного («муніципальна правотворчість») закріплено у положеннях Закону України «Про правотворчу діяльність», який і визначає правотворчу діяльність органів місцевого самоврядування саме як вузьку сферу діяльності.

Список використаних джерел

1. Петришина М.О. Нормотворча діяльність в органах місцевого самоврядування в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 8 с.
2. Барський В.Р. Муніципальна нормотворчість як вираз інтересів громадського суспільства. Актуальні проблеми держави і права. 2008. С. 262-267. URL: <http://www.apdp.in.ua/v40/45.pdf> (дата звернення: 21.02.2025 р.)
3. Барський В.Р. Нормотворчість представницьких органів місцевого самоврядування в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2006. 21 с
4. Песцов Р.Г. Муніципальна правотворчість, як один із напрямів діяльності органів місцевого самоврядування. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*: зб. наук. пр. Серія 18, Економіка і право. 2015. С. 227-232. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nchnpu_018_2015_27_34.pdf (дата звернення: 25.02.2025 р.)
5. Чернецька О.В. Конституційні основи правотворчої компетенції представницьких органів місцевого самоврядування. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 92-96. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Chkup_2013_1_24.pdf (дата звернення: 25.02.2025 р.)
6. Роговенко О.В. Зіставлення понять нормотворчості та правотворчості органів місцевої влади. *Приватне та публічне право*. 2018. № 1. С. 9-14. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/prpulaw_2018_1_4.pdf (дата звернення: 05.03.2025 р.)
7. Закон України «Про правотворчу діяльність» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 14.03.2025 р.)

Роман СТОЙКО

аспірант спеціальності

015 Професійна освіта (за спеціалізаціями)

Національного університету «Львівська політехніка»

ПІДГОТОВКА ЮРИСТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЦІННІСНИЙ ВИМІР

Україна, як незалежна країна, зіткнулася із численними викликами і перешкодами на своєму шляху до демократії та розвитку. Одним із найбільших випробувань для України стала російська окупація, яка почалася в 2014 р. Ця війна не лише порушила територіальну цілісність країни, але й суттєво вплинула на всі сфери життя українського суспільства, включаючи його освітню систему, що має вкрай важоме значення для підтримки демократичних цінностей, прав людини та розвитку правової держави в Україні.

Повномасштабна війна розпочата рф у 2024 р. призвела до серйозного збурення всієї системи освіти в Україні, позаяк бойові дії, беззаконня та невизнання міжнародного права створили складні умови для навчання та діяльності юристів. Багато навчальних закладів було зруйновано, зайнято або перенесені у більш безпечні території, чимало викладачів та студентів вимушено залишили свої рідні міста через загрозу для своєї безпеки.

Однак, незважаючи на всі виклики та труднощі, українська юридична освіта зуміла зберегти свою репутацію та продовжити розвиватися. Багато українських вишів змогли забезпечити належну якість освіти та зберегти європейські стандарти навчання. Багато викладачів та студентів продовжували працювати та навчатися за межами окупованих територій, забезпечуючи передачу знань та підтримку освітнього процесу. Українські студенти юридичних вишів, коледжів продовжували боротьбу за збереження та відродження своїх професійних цінностей. Вони шукали альтернативні шляхи отримання правової освіти, зверталися до закордонних університетів та правових організацій для отримання допомоги та підтримки. Значна кількість студентів з півдня та сходу України переїхали до інших регіонів країни, де знайшли притулок та продовжили своє навчання. Вони стали активними учасниками різноманітних правозахисних та громадських організацій, що сприяло збереженню духу правової держави в Україні.

Українські та міжнародні громадські організації відіграли вкрай важливу роль у забезпеченні прав майбутніх юристів, забезпечуючи доступ до правової інформації, організовуючи онлайн-тренінги та семінари для них, допомагаючи в евакуації з окупованих територій, надавали допомогу у переведенні до інших закладів освіти. Українська влада також вживала заходів для збереження правової освіти та правоохоронної діяльності у межах можливостей вирішення цих проблем. Були прийняті закон та розроблені програми, спрямовані на підтримку та розвиток юридичної освіти в умовах окупації та на материковій Україні в умовах воєнного стану. Навчальні заклади та університети перебудовувалися, намагаючись забезпечити умови для навчання та роботи викладачів та студентів [1].

Одним з ключових аспектів підготовки юристів є забезпечення доступу до актуальної інформації про правові зміни, що відбуваються на окупованих територіях. Українські навчальні заклади, правозахисні організації та правові фахівці працювали над збором та аналізом цієї інформації, щоб забезпечити юристам необхідні знання.

Другим важливим аспектом є підготовка юристів до захисту прав та інтересів українських громадян перед міжнародними судами та організаціями. Військова агресія рф порушила численні міжнародні правові норми, тому слід вести роботу зі збору доказів та підготовки справ для пред'явлення їх у відповідних юрисдикційних органах.

Третім важливим аспектом є підготовка юристів до роботи в умовах війни та нестабільності. Правники повинні були володіти навичками аналізу ситуації, швидкого реагування та прийняття рішень у складних умовах. Додатково, важливим є навчання навичкам захисту своєї безпеки та безпеки клієнтів у небезпечних умовах.

Попри важкі умови, підготовка юристів в Україні під час війни здійснюється з високою відповідальністю та професіоналізмом. Велика кількість юристів продовжує свою роботу, незважаючи на загрози й небезпеки, що існують під час війни. Їхні

зусилля спрямовуються на захист прав людей, відновлення порушених правових норм і збереження незалежності України та демократичної правової системи.

Особливим питанням, яке стоїть перед Україною в умовах воєнного стану є підготовка юристів та забезпечення належного функціонування правосуддя і правоохоронної системи. Україна зробила значний крок у підготовці юристів, щоб вони могли ефективно функціонувати в умовах російської агресії. Державні інститути, навчальні заклади та організації громадянського суспільства співпрацюють для створення програм навчання, які би надавали необхідні знання та навички юристам для виконання їхніх обов'язків у цих надскладних умовах [2, с. 29].

Одним з ключових аспектів підготовки юристів є ознайомлення з міжнародним гуманітарним правом та правами людини. Враховуючи порушення прав людини під час війни вкрай важливим є те, щоб юристи були добре обізнані з міжнародними нормами та стандартами, які регулюють поведінку у воєнних конфліктах. Це допоможе їм збирати докази, дотримуючись міжнародних стандартів, та забезпечувати принцип справедливості у розслідуваннях злочинів [3].

Окрім того, важливою складовою підготовки юристів є навчання їх процедурам та практикам, які використовуються в розслідуваннях воєнних злочинів. Це включає ознайомлення з правилами збору доказів, ведення допитів, аналізу документів та інших процесуальних дій. Така підготовка дозволить юристам ефективно виконувати свої обов'язки та забезпечувати належну обробку кримінальних справ.

Вкрай важливим є практичне навчання юристів, стажування та практичні заняття сприяють отриманню практичних навиків у проведенні розслідувань, захисті прав постраждалих, а також забезпечують можливість обміну досвідом з більш досвідченими колегами. Це зміцнює їхні знання та дає можливість швидше адаптуватися до нових викликів, що виникають під час війни.

Крім державних зусиль, вагоме значення у підготовці юристів займають міжнародні партнери та організації. Вони надають фінансову та технічну підтримку для організації тренінгів, семінарів та інших форм навчання, спрямованих на підвищення кваліфікації юристів. Це сприяє зміцненню їхніх знань та вмінь, необхідних для ефективного захисту прав людини, розслідування воєнних злочинів.

Одним з ключових аспектів підготовки юристів є обізнаність з національним та міжнародним правом. Україна активно співпрацює з міжнародними партнерами та організаціями, такими як Європейський Союз, НАТО та Юридична служба Збройних Сил України, для надання необхідної підтримки та навчання. Юристи отримують знання про міжнародні конвенції, закони війни та правила поведінки у збройному конфлікті.

Також значна увага приділяється навчанню процесуальних норм та процедур, що стосується військового правосуддя та військової юстиції, включаючи слідчі дії, судовий процес та виконання судових рішень. Це важливо для забезпечення справедливості та правопорядку серед військовослужбовців.

В умовах збройної агресії РФ підготовка юристів є надзвичайно важливою для забезпечення справедливості та дотримання прав людини. Зусилля держави, навчальних закладів та міжнародних партнерів дозволяють забезпечити необхідну підготовку та підвищити кваліфікацію юристів, що сприяє належному розслідуванню злочинів, вчинених під час війни, та захисту прав та інтересів постраждалих.

Особлива увага приділяється психологічній підготовці юристів, адже робота в умовах воєнного конфлікту є емоційно напруженою та стресовою, тому важливо, щоб вони були готові до цього. Їм повинні надаватися необхідні навички для управління стресом, підтримки військовослужбовців і роботи в екстремальних умовах [4].

Таким чином, Україна зазнає важкої випробування під час війни з РФ, що має серйозні наслідки для різних сфер життя країни. Однією з таких сфер є система правосуддя і підготовка майбутніх юристів, позаяк російська агресія створює цілий комплекс проблем, які впливають на підготовку юридичних кадрів та функціонування правової системи. Серед них: втрата експертів; реформування правової системи; зміна пріоритетів в навчальних програмах; безпека юристів, правоохоронців; загальна економічна ситуація; актуалізація навчальних програм; спеціалізовані курси; інтеграція практики; розвиток навичок ведення судових справ; міжнародне співробітництво та досвід; інформаційна кампанія, збереження професійної етики та ін.

Ці напрями розвитку допоможуть забезпечити, що майбутні юристи будуть готові до роботи в умовах війни, знатимуть свої права та обов'язки, а також зможуть ефективно захищати права громадян у складних ситуаціях. Для досягнення цих цілей важливо залучити міжнародну підтримку та співпрацю. Україна повинна співпрацювати з іншими країнами, організаціями та закладами вищої освіти для обміну досвідом, надання експертної допомоги й підтримки у реформуванні юридичної освіти. Також необхідно забезпечити доступ до актуальної наукової літератури, оновлення навчальних програм та забезпечення високої якості підготовки викладачів.

Список використаних джерел

1. Орлюк О. Юридична освіта: якою вона має бути? URL: <https://yvu.com.ua/yurydychna-osvita-yakoyu-vona-maye-buty/>
2. Бугайко Ю. О. Вплив воєнного стану на організацію освітнього процесу в юридичних закладах вищої освіти. *Правова наука та освіта в умовах воєнного стану*: збірник матеріалів науково-практичної конференції, присвяченої Дню науки, (м. Київ, 20 травня 2022 року). Одеса: Видавничий дім Гельветика; Київський регіональний центр НАПрН України, 2022. С. 28–31.
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання державної цільової підтримки окремим категоріям осіб у сферах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти» від 23 лютого 2023 року № 2940-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2940-20#n11>
4. Кот О. О. Вища юридична освіта в Україні: практичні проблеми та шляхи вирішення. *Реформування вищої юридичної освіти: виклики часу. Збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Н. Ю. Кузнецової*. Відп. ред. О.В. Кохановська О.О. Кот. К.: ПрАТ «Юридична практика», 2019. С. 127–141.

ІНСТИТУТ РЕАБІЛІТАЦІЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Інститут реабілітації має глибоке історичне коріння і розвивався разом із розвитком правової системи та концепцією справедливості. Історичний аспект інституту реабілітації можна розглядати через різні етапи розвитку та зміни в суспільних і правових нормах:

1. Стародавні часи. У багатьох давніх правових системах не було розвинуеного інституту реабілітації. Звинувачення та покарання часто базувалися на звичаях та традиціях, і поняття про відновлення справедливості було обмеженим.

2. Середні віки. У цей період виникли перші юридичні норми, які передбачали можливість оскарження вироків та перегляду справ. Водночас, реабілітація була рідкістю, і засуджені часто мали обмежені можливості для виправдання.

3. Новий час. Розвиток правових систем та принципів верховенства права призвів до більшого визнання права на справедливий судовий розгляд і можливості апеляції. Протягом 18-19 століть почали з'являтися механізми для перегляду справ та виправдання невинних осіб.

4. XX-XXI століття. Зміцнення прав людини та демократичних принципів призвело до більшої уваги до інституту реабілітації. У багатьох країнах розроблені юридичні механізми, що дозволяють незаконно засудженим особам оскаржувати вирoki та отримувати компенсацію.

5. Реабілітація після тоталітарних режимів. Після закінчення Другої світової війни та краху тоталітарних режимів у різних частинах світу, зокрема в Європі, з'явилося особливе завдання щодо реабілітації жертв політичних репресій і несправедливого правосуддя.

6. Розвиток міжнародного права. У сучасному світі розвиток міжнародних стандартів прав людини, зокрема тих, що стосуються справедливого судового розгляду, вплинув на практику реабілітації в національних правових системах.

У Середньовіччі поняття «реабілітація» не мало того значення, яке йому надається сьогодні. Звинувачувальний характер судочинства впливав на ставлення суспільства до можливого злочинця, оскільки кримінальна процесуальна діяльність ще не була повністю розвинена. Тому невідомо, чи вважався виправданим у суспільстві обвинувачений, який зумів довести свою невинуватість через так званий ордалій («суд Божий») [2].

З часом концепція «реабілітації» зазнала кількох змін. Почавшись як акт помилування, реабілітація перетворилася на самостійний правовий інститут [3, с. 738]. Цей розвиток був пов'язаний із соціально-економічними змінами в Європі, які вплинули на розуміння і мету кримінального покарання. Давнє та середньовічне право розглядали покарання як спосіб відплати і засіб остаточного усунення злочинця з суспільства. Переважали смертна кара та позбавлення волі зі втратою всіх прав засудженого (цивільна смерть) [2].

З переходом від феодальної до буржуазної системи в світі змінилися погляди на покарання. Воно стало сприйматися як спосіб виправлення злочинців. Тепер позбавлення прав мало тимчасовий характер, даючи можливість покараному, за певних умов, відновити свою правоздатність та соціальний статус. Це відновлення називали реабілітацією. У деяких європейських країнах, таких як Румунія, Угорщина та Балканські країни, до 70-х років XIX століття реабілітація означала скасування правових наслідків засудження злочинця після відбуття покарання.

Розуміння реабілітації сформувалося в XVIII столітті, коли зросла кількість прихильників концепції відповідальності держави перед невинно засудженими. Наприклад, у Тосканському карному уложенні 1786 р. (Італія) виправданим надавалися як моральні, так і матеріальні винагороди. З цією метою створили спеціальні фонди для компенсації збитків особам, які постраждали від злочинів або були виправдані судом. На території Лівобережної України в XVII-XVIII століттях діяли закони на основі угод між гетьманами Малоросії та царським урядом, що передбачали відповідальність суддів за неправомірні вироки [1, с. 4].

У XIX столітті інститут реабілітації зазнав подальших змін. В Наддніпрянській Україні діяли норми «Зводу законів Російської імперії», які встановлювали відповідальність за наслідки неправомірних рішень посадових осіб, що мали цивільно-правовий характер.

Говорячи про епоху, яка почалась після проголошення незалежності України, не можна не пригадати вчених-процесуалістів (В.Т. Маляренко, М.Є. Шумило, М.Р. Мазур, Г.М. Гапотченко, О.В. Капліна та інші), які неодноразово наголошували у своїх дослідженнях про необхідність законодавчого унормування інституту реабілітації. Чинним кримінальним процесуальним законодавством реабілітаційні заходи передбачені для померлих підозрюваних, обвинувачених, попри те, що інститут відшкодування унормований окремими нормами цивільно-правового законодавства (ст. 1174, 1176 ЦК України) [4, с. 3].

Отже, інститут реабілітації продовжує розвиватися разом із змінами в правових системах і суспільних поглядах на справедливість. Це важливий механізм для забезпечення прав людини та відновлення довіри до правосуддя. Реабілітація також має значення для тих, хто страждав від судових зловживань та неправомірних обвинувачень, відновлюючи їхню репутацію та повертаючи їм право на гідність. Цей інститут забезпечує механізм захисту прав людини, який сприяє вдосконаленню правової системи та забезпечує виправлення помилок.

Підтримуючи ідеали верховенства права, реабілітація слугує інструментом для забезпечення справедливості та рівності перед законом. Крім того, це сприяє збереженню громадської довіри до судових процесів та правових органів, коли вони показують готовність виправити неправильно винесені вироки. Зміни у законодавстві щодо реабілітації також можуть стимулювати розвиток ефективніших механізмів попередження судових помилок, таких як більш ретельний судовий розгляд справ та захист прав підозрюваних. Розширення прав осіб, які постраждали від неправомірних дій, зміцнює демократичні цінності та підвищує загальний рівень довіри до правосуддя.

Список використаних джерел

1. Мазур М. Р. Захист прав та законних інтересів реабілітованих у кримінальному процесі : дисертація канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2011. 20 с.
2. Остренко М., Осауленко О. Історичний розвиток формування інституту реабілітації. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/4/54.pdf> (дата звернення: 21.03.2024)
3. Тихомиров І. Ю. Юридична енциклопедія. НСК. 2005. С. 738.
4. Шуило М. Є. Способи компенсації моральної шкоди, завданої особі незаконним кримінальним переслідуванням. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2010. № 1. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n1/10smynkp.pdf>

Тетяна ГЛАДИНЮК

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наукова керівниця:

Ірина ПЕРІВ

асистентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

ВПЛИВ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЄСПЛ НА НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Сучасний розвиток правових систем у світі значною мірою зумовлений впливом міжнародних судових інституцій, серед яких особливе місце займає Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ). Його діяльність відіграє важливу роль у формуванні стандартів захисту прав людини та уніфікації правових норм у країнах, що є членами Ради Європи. Рішення ЄСПЛ мають не лише безпосередній вплив на правову систему тієї чи іншої держави, але й створюють прецедент, який сприяє вдосконаленню законодавства, узгодженню його з європейськими правовими традиціями та міжнародними стандартами.

З огляду на те, що Україна є учасницею Європейської конвенції з прав людини, вона зобов'язана виконувати рішення ЄСПЛ та враховувати їх у своїй правозастосовній діяльності. Однак реалізація цих зобов'язань на практиці стикається з низкою труднощів, серед яких можна виділити неузгодженість національного законодавства з європейськими нормами, певний опір правової системи до змін, а також складність імплементації судових рішень у реальну практику.

Європейський суд з прав людини є однією з найважливіших судових інституцій, що забезпечує захист прав і свобод громадян у межах Ради Європи. Його юрисдикція охоплює всі держави, які ратифікували Європейську конвенцію з прав людини, і саме цей орган здійснює контроль за дотриманням її положень. Важливість діяльності ЄСПЛ полягає у створенні єдиного правового простору, де права людини гарантуються не лише національним законодавством, а й міжнародними стандартами, закріпленими у Конвенції та розвиненими в прецедентній практиці Суду.

Основною функцією ЄСПЛ є розгляд скарг, поданих фізичними особами, групами осіб або державами щодо порушень прав, передбачених Європейською конвенцією з прав людини. Суд не є апеляційною інстанцією щодо національних судових рішень, а здійснює контроль за тим, щоб національні системи правосуддя дотримувалися міжнародних стандартів у сфері прав людини. Він також може надавати консультативні висновки щодо тлумачення норм Конвенції, що сприяє єдиному підходу до правозастосування в усіх державах-учасниках. Тобто рішення ЄСПЛ є лише підставою для ініціації відповідного судового провадження у Верховному Суді України, але не «замінює» чи «відміняє» судові рішення, яке стало предметом розгляду в ЄСПЛ. Тобто останній не визнає судових рішень такими, що порушують міжнародні зобов'язання України, натомість, він визнає порушення Конвенції державою Україна. Остаточну крапку ж ставить Верховний Суд України, використовуючи свої екстраординарні повноваження із перегляду рішення, постановленого нижчестоящими судами [1, с. 10-11].

Правова система Європейського суду з прав людини базується на низці джерел, які визначають його юрисдикцію та процедури розгляду справ. Основним і найважливішим документом є Європейська конвенція з прав людини, яка встановлює перелік основних прав і свобод, захист яких забезпечується Судом. Вона також регламентує порядок подання скарг та механізм виконання рішень ЄСПЛ. Окрім Конвенції, важливими джерелами є додаткові протоколи до неї, які розширюють і уточнюють окремі аспекти правового регулювання, зокрема стосовно процедур Суду та нових прав, що поступово включаються до системи захисту прав людини.

Важливе місце у правовій системі ЄСПЛ займає його власна прецедентна практика. Зокрема, А.О. Селіванов зазначає, що право, яке створене Європейським судом, є класичним прецедентним правом, основою якого є принцип «ratio decidendi» («підстава для вирішення»), коли правило, що сформульоване судом під час вирішення конкретної справи, стає нормою права для цього ж суду і для внутрішніх судів держав-учасниць Конвенції [2]. Схожу позицію з цього приводу висловлює і Д.В. Кухнюк, який вважає, що практика ЄСПЛ має природу судового прецеденту як для Страсбурзького суду, так і судів судової системи України [3].

Вплив рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) на національне законодавство та судову практику є ключовим аспектом інтеграції міжнародних стандартів у правову систему держав-членів Ради Європи. Рішення ЄСПЛ не лише визначають порушення прав людини, а й стають важливим механізмом удосконалення внутрішнього законодавства та правозастосовної практики.

Імплементація рішень ЄСПЛ у правову систему держави відбувається через різні правові механізми, включаючи законодавчі зміни, тлумачення норм національного законодавства відповідно до стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також через правозастосовну діяльність судових та інших органів влади. Одним із важливих інструментів є врахування висновків ЄСПЛ у рішеннях національних судів, що сприяє гармонізації правозастосування та підвищенню ефективності судового захисту прав людини.

Прецедентне право ЄСПЛ виступає важливим джерелом права, що визначає основні підходи до тлумачення та застосування норм Конвенції. Судова практика ЄСПЛ впливає на формування конституційного права, зокрема в аспектах захисту

основоположних прав і свобод, принципу верховенства права та співвідношення міжнародного й національного права. Конституційні суди нерідко використовують практику ЄСПЛ як орієнтир для розгляду справ щодо відповідності законодавчих актів міжнародним стандартам прав людини.

Важливим є також вплив рішень ЄСПЛ на кримінальне та адміністративне судочинство. Йдеться про гарантії права на справедливий суд, презумпцію невинуватості, захист від катувань і неналежного поведіння, дотримання розумних строків розгляду справи. У кримінальних провадженнях практика ЄСПЛ змушує національні суди більш ретельно аналізувати питання допустимості доказів, дотримання процесуальних прав обвинувачених та баланс між правами сторін.

Щодо цивільного та господарського судочинства, рішення ЄСПЛ допомагають забезпечити справедливість розгляду справ, право на доступ до правосуддя, рівність сторін у судовому процесі та ефективність судових рішень. Це особливо важливо у справах, що стосуються захисту власності, права на сімейне життя, свободи вираження поглядів та інших сфер, де міжнародні стандарти відіграють ключову роль.

Імплементація рішень ЄСПЛ в Україні є важливим аспектом розвитку правової системи країни. В Україні існує нормативно-правова база, що регулює виконання рішень ЄСПЛ, зокрема Закон України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини», прийнятий у 2006 році [4]. Цей закон визначає основні принципи виконання рішень ЄСПЛ, органи, які відповідають за це, та механізми, що забезпечують виконання зобов'язань України перед Судом. Крім того, Конституція України та інші акти законодавства, такі як Кодекс адміністративного судочинства, містять норми, що регулюють виконання рішень ЄСПЛ у національній судовій практиці.

Україна була стороною у ряді важливих справ, розглянутих ЄСПЛ. Однією з найбільш резонансних є справа «Волков проти України», в якій Суд визнав порушення прав людини, зокрема права на справедливий суд, що призвело до створення нових прецедентів для українського правосуддя [5]. Ця справа та інші, зокрема, стали основою для подальших реформ в Україні.

Основною проблемою, що ускладнює ефективну імплементацію рішень ЄСПЛ, є недостатня правова культура та відсутність належного механізму для оперативного виконання рішень. Не завжди національні суди враховують практику ЄСПЛ, що може призводити до порушення прав людини. Однією з перспектив є посилення ролі Верховного Суду України у застосуванні практики ЄСПЛ та зміцнення правової освіти для суддів. Також необхідно вдосконалити механізми компенсації збитків для осіб, чий права були порушені, і створити більш ефективні інструменти для контролю за виконанням рішень ЄСПЛ на національному рівні.

Можна зробити висновок, що Україна здійснила певний прогрес у виконанні рішень ЄСПЛ, проте існує ще низка проблем, що потребують вирішення. Багато рішень ЄСПЛ допомогли змінити практику судового розгляду в Україні, але для повної гармонізації національного законодавства з правами людини та міжнародними стандартами необхідно продовжувати роботу у цьому напрямку.

Список використаних джерел

1. Ващенко Л.В. Правові аспекти виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні. Міжнародно-правове забезпечення стабільності та безпеки суспільства: матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів та студ. юридичного фак-ту, м. Суми, 25 травня 2013 р. Суми : СумДУ, 2013. С.10-12.
2. Селіванов А.О. Конституція. Громадянин. Суд. Професійні та суспільні погляди. Київ: УАІД «Рада». 2009. С. 348.
3. Кухнюк Д.В. Судовий прецедент як джерело кримінально-процесуального права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2008. С. 11.
4. Закон України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
5. Справа «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text

Володимир ШУРАК

студент Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наукова керівниця:

Олена РОМЦІВ

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка
кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

КОНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ЗАСІБ ОБМЕЖЕННЯ ВЛАДИ ДЕРЖАВИ

Конституційна юрисдикція відіграє ключову роль у зміцненні, розвитку та захисті фундаментальних загальнолюдських цінностей, закріплених у конституціях різних держав. Рішення та висновки органів конституційної юрисдикції мають значний вплив на функціонування державної влади, місцевого самоврядування та громадянського суспільства.

У сучасних демократичних суспільствах питання обмеження державної влади та забезпечення верховенства права набуває особливого значення. Україна, яка обрала шлях до побудови правової держави, стикається з необхідністю створення ефективних механізмів стримування державної влади від посягань на конституційні права громадян.

Конституційний контроль є одним із найважливіших інструментів, що забезпечує баланс між гілками влади та захищає основоположні права і свободи людини від неправомірного втручання з боку держави. Особлива актуальність зумовлена сучасними викликами для української держави, включаючи воєнний стан, необхідність реформування державних інституцій та євроінтеграційні процеси, які

вимагають відповідності правової системи України європейським стандартам [1, с. 187-201].

Український дослідник М. С. Кельман визначає конституційний контроль як діяльність уповноважених органів, спрямовану на забезпечення верховенства Конституції, законів та інших нормативних актів. Він виділяє такі характерні риси цього інституту:

- є видом соціального та державного контролю, що здійснюється постійним державним органом і безпосередньо пов'язаний із виконанням державних повноважень;
- охоплює не лише сферу управління, а й нормотворчу діяльність адміністрації та впливає на законодавчий процес;
- орган конституційного контролю є спеціалізованим механізмом захисту Конституції як акта найвищої юридичної сили;
- займає найвищий рівень серед форм контролю після парламентського та референдумного [2, с. 6-13].

Доцільно також відзначити, що конституційний контроль функціонує як специфічний механізм правового захисту Конституції, реалізований через діяльність уповноважених спеціалізованих інституцій. В українській правовій системі цю функцію виконує Конституційний Суд України, діяльність якого спрямована на три ключові завдання: ідентифікацію порушень конституційних положень, їх ефективне усунення та запровадження превентивних заходів щодо можливих майбутніх порушень.

Конституційно-правовий статус цього органу чітко визначений статтею 147 Основного Закону, яка встановлює виключну юрисдикцію Конституційного Суду України в питаннях конституційного контролю та наділяє його повноваженнями щодо перевірки відповідності будь-яких законодавчих актів та інших нормативно-правових документів положенням Конституції України [3].

Інститут конституційного контролю в Україні значною мірою запозичив і впровадив фундаментальні засади організації та діяльності, притаманні розвиненим демократіям. Однак цей процес супроводжується певними проблемними аспектами, що обумовлені комплексом взаємопов'язаних факторів: складнощами перехідного періоду формування демократичної правової держави; систематичними спробами представників органів державної влади уникнути виконання обов'язкових рішень органів конституційного контролю; деструктивним впливом окремих політичних угруповань та фінансово-промислових груп на функціонування Конституційного Суду; недостатнім рівнем правосвідомості та правової культури населення; відсутністю історичного досвіду функціонування механізмів конституційного контролю, а також не вирішеними питаннями щодо правового статусу Конституційного Суду України в системі органів державної влади.

Функціонування конституційного контролю як механізму обмеження влади держави базується на кількох основоположних принципах. По-перше, принцип верховенства права, закріплений у статті 8 Конституції України, встановлює, що Конституція має найвищу юридичну силу, а закони та інші нормативно-правові акти приймаються на її основі і повинні відповідати їй [3]. Цей принцип створює фундамент для конституційного контролю, дозволяючи визнавати неконституційними акти, що суперечать Основному Закону.

По-друге, принцип поділу влади, закріплений у статті 6 Конституції України, передбачає розподіл державної влади на законодавчу, виконавчу та судову [3]. Конституційний контроль виступає своєрідним "арбітром" у системі розподілу влади, не допускаючи надмірної концентрації повноважень в руках однієї з гілок.

По-третє, принцип правової безпеки людини, тобто, закони мають бути передбачуваними та зрозумілими. Це означає, що вони повинні бути чіткими, однозначними та не містити посилань на інші нормативні акти. Правові норми, закріплені в законі, мають сприяти досягненню конкретних результатів і створювати правову ситуацію, яку громадянин може передбачити, плануючи своє майбутнє.

Важливим аспектом конституційного контролю є також захист конституційних прав і свобод громадян від свавільного втручання з боку держави. Відповідно до статті 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави [3].

Ці принципи активно використовуються як критерії оцінки конституційності законів, спрямовані на захист прав і свобод людини та громадянина від можливих зловживань і свавілля з боку держави та її органів.

Конституційний Суд України реалізує свою функцію обмеження державної влади через низку повноважень, визначених у статті 150 Конституції України та Законі України "Про Конституційний Суд України". Ключовими серед них є:

1. Вирішення питань про відповідність Конституції України законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим [3].

2. Надання офіційного тлумачення Конституції України.

3. Вирішення питань про відповідність Конституції України міжнародних договорів.

4. Надання висновків щодо відповідності законопроектів про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

5. Розгляд конституційних скарг громадян щодо відповідності Конституції України законів України, які застосовані в остаточному судовому рішенні [4].

Особливо важливим інструментом конституційного контролю є інститут конституційної скарги, запроваджений в Україні в рамках конституційної реформи 2016 року. Згідно зі статтею 151-1 Конституції України, кожен громадянин має право звернутися до Конституційного Суду з конституційною скаргою, якщо вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні закон суперечить Конституції України [3]. Цей механізм значно розширив можливості обмеження влади.

Практика Конституційного Суду України демонструє численні приклади ефективного обмеження влади держави. Так, у своєму рішенні від 13 червня 2019 року № 5-р/2019 Конституційний Суд визнав неконституційними окремі положення Закону України "Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг", обмеживши таким чином надмірні повноваження Президента та Верховної Ради щодо формування регуляторного органу [5].

Ефективність конституційного контролю як засобу обмеження влади держави залежить від незалежності органу конституційної юрисдикції, якості законодавчої бази та правової культури суспільства. В умовах сучасних викликів для України необхідно

постійно вдосконалювати механізми конституційного контролю, розширювати доступ громадян до конституційного правосуддя та зміцнювати авторитет Конституційного Суду як гаранта верховенства права [6, С. 88-97].

Отже, конституційний контроль є фундаментальним інститутом правової держави, що забезпечує обмеження державної влади та захист конституційних прав і свобод громадян. В Україні цей механізм, реалізований через діяльність Конституційного Суду, відіграє ключову роль у системі стримувань і противаг, не дозволяючи жодній з гілок влади вийти за межі своїх конституційних повноважень.

Список використаних джерел

1. Тодика Ю. Конституція України: проблеми теорії і практики. Харків. 2000. С. 608.
2. Кельман М. С. Конституційний контроль як засіб захисту в правових системах континентального права. Київ. 2001. С. 19.
3. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. С. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Рішення Конституційного Суду України від 13 червня 2019 року № 5-р/2019, щодо визнання неконституційними окремих положень Закону України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-19#Text>.
4. «Про Конституційний Суд України» Закон України. Відомості Верховної Ради. 2017. С. 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>.
6. Дуброва О. Б. Поняття, суб'єкти та різновиди конституційного контролю. Київ. 2011. С. 88–97.

Марина ХИМИНЕЦЬ

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наукова керівниця:

Олена РОМЦІВ

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка
кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

РОЛЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ У ЗБЕРЕЖЕННІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Конституційний Суд України (далі – КСУ) відіграє ключову роль у забезпеченні верховенства Конституції України та захисті прав і свобод людини, особливо в умовах воєнного стану, коли виникає ризик надмірної концентрації владних повноважень і можливих відхилень від конституційних принципів.

Військова агресія, що триває з 2014 року та суттєво загострилася після 24 лютого 2022 року, поставила перед державними органами безпрецедентні виклики, зокрема щодо збереження демократичних основ конституційного ладу. Відповідно до статті 147 Конституції України, КСУ є єдиним органом конституційної юрисдикції, основним завданням якого є офіційне тлумачення Конституції та перевірка

нормативно-правових актів на відповідність Основному Закону [1]. З огляду на важливість принципу верховенства права, незалежність КСУ є наріжним каменем конституційного ладу.

Діяльність КСУ регламентується Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України», Законом України «Про правовий режим воєнного стану» та Регламентом Суду. Відсутність у законодавстві спеціальних норм щодо функціонування Суду в умовах воєнного стану не означає припинення його діяльності. Відповідно до конституційних положень, повноваження КСУ залишаються чинними навіть у період збройного конфлікту, що підкреслює його значення як гаранта стабільності конституційного ладу [2]. Загалом, КСУ виконує низку важливих функцій, серед яких конституційний контроль, захист прав і свобод громадян, офіційне тлумачення Конституції та вирішення компетенційних спорів.

Конституційний контроль в Україні є основною функцією Конституційного Суду, визначеною статтею 150 Конституції України [1]. Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України», провадження у справах здійснюється на пленарних засіданнях Великої палати, Сенатів, а також постійних і тимчасових колегій. КСУ уповноважений ухвалювати рішення та надавати висновки щодо конституційності законів та інших нормативно-правових актів, прийнятих Верховною Радою України, актів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, а також актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим[3].

Зазначена компетенція набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану, коли законодавчі та виконавчі органи змушені оперативно ухвалювати рішення, що можуть впливати на конституційні права громадян. У таких обставинах КСУ виконує ключову роль у забезпеченні конституційної законності, гарантуючи, що навіть в екстремальних умовах державна влада діє в межах Конституції України, дотримуючись принципу верховенства права.

Одним із центральних аспектів діяльності КСУ є захист конституційних прав і свобод громадян. Відповідно до статті 151¹ Конституції України, Суд здійснює контроль за відповідністю законів Основному Закону за конституційними скаргами осіб, які вважають, що застосований у їхній справі закон суперечить Конституції [1]. Це забезпечує ефективний механізм захисту фундаментальних прав громадян, дозволяючи їм ініціювати скасування неконституційних положень.

КСУ також має повноваження визначати пріоритетність розгляду справ, зокрема у питаннях, що стосуються національної безпеки та конституційного ладу. У таких випадках строки конституційного провадження можуть бути скорочені з метою оперативного ухвалення рішень [4].

Офіційне тлумачення Конституції України є ще одним ключовим напрямом діяльності Конституційного Суду, що закріплено у статті 147 Конституції України [1]. В умовах суспільно-політичної нестабільності, воєнного чи надзвичайного стану може виникати необхідність у роз'ясненні конституційних норм, зокрема щодо меж обмеження прав і свобод, розподілу повноважень між органами державної влади, застосування міжнародних договорів у національному правопорядку тощо. Надання офіційного тлумачення Конституційним Судом сприяє правовій визначеності, запобігаючи ризикам порушення конституційного ладу.

Крім того, КСУ виконує арбітражну функцію у вирішенні компетенційних спорів між органами державної влади, запобігаючи узурпації повноважень і забезпечуючи баланс між гілками влади. Відповідно до статті 152 Конституції України, Суд розглядає питання конституційності актів державних органів, що сприяє стабільності конституційного порядку та гарантує функціонування державної влади виключно в межах, визначених Конституцією України [1].

У зв'язку з викликами, спричиненими війною, КСУ адаптував свою діяльність до умов, внівши зміни до Регламенту, що дозволили проводити засідання дистанційно через відеоконференції. Крім того, були скориговані процедури розгляду справ, враховуючи нові ризики та обмеження в сфері безпеки [2].

З початком повномасштабного вторгнення відзначається якісна трансформація предмета конституційних подань. Значно зросла кількість звернень щодо відповідності Конституції України правових норм, що регулюють питання воєнного стану, національної безпеки, обмеження прав і свобод громадян та розширення повноважень органів виконавчої влади. Водночас кількість звернень щодо загальних питань конституційного права зменшилася, що свідчить про актуалізацію правозахисного аспекту діяльності КСУ в умовах воєнного конфлікту [2].

Варто додати, що функціонування Конституційного Суду України на даний момент супроводжується численними викликами, зокрема загрозою фізичній безпеці суддів, необхідністю забезпечення безперервності здійснення конституційного контролю в умовах збройних нападів та кібератак, а також гарантуванням доступу громадян до правосуддя [4].

Міжнародна практика свідчить, що в умовах війни органи конституційної юрисдикції відіграють ключову роль у підтриманні верховенства права та захисті основоположних прав людини. До того ж, досвід конституційних судів Ізраїлю, Колумбії та Грузії підтверджує важливість судового контролю за діями органів державної влади в умовах збройних конфліктів [2].

Правознавці вважають, що для підвищення ефективності діяльності КСУ у збереженні конституційного ладу під час війни доцільним є:

1. розробка та впровадження спеціальних процедур розгляду справ в умовах воєнного стану з метою забезпечення оперативності та ефективності конституційного контролю.

2. посилення гарантій незалежності та безпеки суддів КСУ в умовах війни, включаючи розробку та впровадження спеціальних заходів безпеки.

3. розвиток цифрових технологій для забезпечення можливості дистанційної роботи КСУ у випадку необхідності.

4. вдосконалення механізмів взаємодії КСУ з іншими органами державної влади та міжнародними організаціями у сфері захисту конституційного ладу.

5. розробка планів на випадок виникнення надзвичайних ситуацій, які можуть вплинути на функціонування КСУ [2].

Незважаючи на виклики, Конституційний Суд України продовжує виконувати свою ключову функцію гаранта конституційного ладу, забезпечуючи дотримання прав і свобод людини та контроль за діяльністю органів державної влади навіть у найскладніші періоди для нашої держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text> (дата звернення: 19.03.2025).
2. Діяльність Конституційного суду України під час воєнного стану. URL: <https://archive.liga.science/index.php/conference-proceedings/issue/view/inter-01.12.2023/55> (дата звернення: 19.03.2025).
3. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 19.03.2025).
4. Роль конституційного суду у захисті громадянських прав під час воєнного стану. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1012/903> (дата звернення: 19.03.2025).

Наталія КИЧМА

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наукова керівниця:

Олена РОМЦІВ

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ І СУЧАСНІ РЕАЛІЇ

Актуальність вивчення конституціоналізму сьогодні є надзвичайно важливою, особливо в умовах воєнного стану. У такі складні часи Конституція повинна залишатися основним гарантуючим документом, що забезпечує обмеження державної влади і захист прав та свобод громадян.

Як юридичний акт, конституція – це основний закон держави, універсальний правовий акт, який регулює найважливіші суспільні відносини, створює юридичну базу для нормотворчої діяльності всіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування. Конституція є особливим інститутом правової системи країни. Їй належить правове верховенство по відношенню до всіх інших правових актів держави. Конституція оформляє національну правову систему, об'єднує чинне законодавство в єдине ціле, визначає основи законності і правопорядку в державі [1, с. 50].

Конституціоналізм гарантує, що всі акти державної влади повинні відповідати нормам Конституції, а будь-яке перевищення влади чи порушення прав людини є неприпустимим. Це основа правового порядку, що забезпечує стабільність і справедливість у суспільстві.

Варто зазначити, що відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України», забезпечення верховенства Конституції України здійснює саме Конституційний Суд. Відповідно до статті 1 цього закону Конституційний Суд України є незалежним органом в системі судової влади, покликаним забезпечувати

відповідність законів, інших нормативних актів органів законодавчої і виконавчої влади Конституції України, охорону конституційних прав та свобод особи [2].

Конституціоналізм характерний для сучасних розвинутих демократичних країн світу. Водночас конституціоналізм це й історичне явище, оскільки він розглядається як напрацювання попередніх епох, які знайшли своє втілення у сучасній конституційно-правовій думці. Процес формування конституціоналізму у країнах світу мав свої особливості. Це дає підстави стверджувати, що він носить національний характер. Український конституціоналізм розвинувся під впливом європейських країн, які першими стали на шлях його формування [3, с. 12].

Конституціоналізм бере свій початок ще з давнини. Доцільно першочергово зазначити те, що саме «Конституція Пилипа Орлика» заклала основу концепції правової держави в Україні та стала першою писаною конституцією в світі.

Конституція була написана двома мовами – давньоукраїнською і латиною. Вона складалася із преамбули і 16 статей. Преамбула розкриває історію виникнення та розвитку українського (руського) народу 47 і Війська Запорозького. Основна ідея Конституції полягає у тому, що українська державність бере свій початок у Київській Русі. Цим закладався історичний пріоритет українського народу та його природне право на власну національну державу. Конституція проголошувала Україну незалежною державою: «Україна обох боків Дніпра має бути на вічні часи вільною від чужого панування. Ст. I проголосила православ'я державною релігією України, відновила автокефалію української православної церкви та підпорядкування Константинопольському патріархату. Ст. II закріпила державний суверенітет України та територію в межах визначених Зборівською угодою 1649 р. Конституція зобов'язала гетьмана вжити заходів для звільнення земель України та Запорозької Січі, забезпечення суверенітету і територіальної цілісності Української держави [3, с. 46-47].

Отже, дана конституція стала важливим етапом у формуванні українського конституціоналізму. Вона заклала основи для ідеї незалежності України та розуміння правової держави, що пізніше знайшло своє відображення в сучасній Конституції України.

Можна також підкреслити, що розвиток конституціоналізму в Україні є результатом довгого історичного процесу, що включає не лише зовнішні фактори, але й глибокі внутрішні зміни в політичній і правовій свідомості народу. Сучасна Конституція України стала логічним продовженням цих історичних етапів, зберігаючи багато важливих принципів, таких як демократія, поділ влади та захист прав людини.

Під час воєнного стану деякі права та свободи людини можуть тимчасово обмежуватися. Однак варто зазначити, що відповідно до Конституції України [4] не можуть бути відчужені такі права та свободи як: рівність прав та рівність перед законом; позбавлення громадянства та право змінити громадянство; право на життя; право на повагу до гідності; право на свободу та особисту недоторканність; право на звернення; право на житло; право на шлюб та рівні права і обов'язки у сім'ї; право на рівність дітей незалежно від походження та сімейного статусу батьків; права і свободи захищаються судом; право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними діями органів влади; гарантія знання своїх прав і обов'язків; закони не мають зворотної дії, окрім випадків пом'якшення відповідальності; право на безоплатну правничу допомогу в передбачених законом випадках; право на вибір

захисника; ніхто не зобов'язаний виконувати злочинні накази; ніхто не може бути двічі притягнений до відповідальності за одне й те саме правопорушення; особа вважається невинуватою, поки її вина не буде доведена; особа не несе відповідальності за відмову давати показання щодо себе чи родичів. Водночас конституційний обов'язок громадян захищати незалежність і територіальну цілісність країни набуває особливого значення.

Права людини визнаються сьогодні надпозитивними цінностями, які складають фундамент конституціоналізму і сучасних конституцій. Саме права людини виступають головним критерієм при перевірці конституційними судами нормативно-правових актів на предмет їх конституційності. Власне, без надійних гарантій прав людини й основоположних свобод сучасна конституція є немислимою [5, с. 155].

Важливим аспектом конституціоналізму в умовах воєнного стану є забезпечення стабільності конституційного ладу. Згідно з статтею 157 Конституції України [4], основний закон країни не може бути змінений під час воєнного або надзвичайного стану. Це означає, що навіть під час війни Конституція залишається незмінною, що гарантує збереження демократичних принципів, прав і свобод громадян. Однак варто зазначити, що після завершення воєнного стану [6] може виникнути потреба у внесенні змін до Конституції. Одним із прикладів, що потребує перегляду, є стаття 73 Конституції, яка встановлює, що питання про зміну території України можуть вирішуватися виключно на всеукраїнському референдумі.

Такий підхід може бути проблематичним, оскільки він створює ризики для територіальної цілісності країни, оскільки референдум може бути маніпульований або проведений під зовнішнім тиском. Питання територіальної цілісності повинно залишатися незмінним і знаходитися під захистом як на національному, так і на міжнародному рівнях. Іншим прикладом є стаття 17 Конституції, яка забороняє на території України створення і функціонування збройних формувань, не передбачених законом [4].

Дану статтю також слід переглянути, оскільки деякі європейські країни розглядають можливість розміщення своїх військових сил на території України як частину механізму безпеки, що наразі суперечить положенням нашої Конституції. Крім того, у разі вступу України до НАТО питання щодо розміщення іноземних військових баз на території країни стане особливо важливим, і може виникнути необхідність змінити відповідну норму Конституції, щоб врахувати нові реалії міжнародної безпеки.

Конституціоналізм – це не просто набір певних, навіть демократичних за своїм змістом ідей, утілених у текстах конституцій, тим паче, коли їхньою метою є створення видимості демократичності держави (ширми, зовнішнього фасаду), а й реальна політична ідеологія держави. Конституціоналізм – це також конституційна практика, яка значною мірою залежить як від справжніх намірів і волі владарюючих, так і від історичних політичних і правових традицій, рівня культури й ментальності народу, розвинутості державних і правових інститутів та інших чинників [7, с. 13].

Отже, конституціоналізм в Україні є основою правової системи, що забезпечує стабільність, захист прав громадян та обмеження влади. Історично він розвивався під впливом європейських країн, а «Конституція Пилипа Орлика» стала першою писаною конституцією в світі. Сучасна Конституція України гарантує демократичні принципи, права людини та роль Конституційного Суду в забезпеченні верховенства права. Процес змін, що може статися після завершення воєнного стану, має бути спрямований

на зміцнення правової держави і гарантування безпеки громадян. Конституціоналізм є важливим аспектом розвитку правової держави в Україні.

Список використаних джерел

1. Майданник О. О. Конституційне право України: навч. посіб. Київ: Алерта. 2011. 380 с.
2. Про Конституційний Суд України : Закон України від 03.06.1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>
3. Козаченко А. І. Історія розвитку конституціоналізму в Україні : навч. посіб. Полтава : “Астроя”, 2020. 217 с.
4. Конституція України : Основний Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws>
5. Конституційне право України : Підручник. 11-е видання: (присвячене 30-ій річниці заснування юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет») перероблене та доповнене. Ужгород : РІК-У, 2023. 536 с.
6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
7. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри./ Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. Київ : Ваіте. 2021. 528 с.

СЕКЦІЯ II

МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

Андрій ВЕРГУН

доктор медичних наук, доцент кафедри сімейної медицини,
антиплагіатний експерт, старший інспектор наукового відділу,
Львівський національний медичний університет
імені Данила Галицького,
професор НМД ТУСО
Львівського торговельно-економічного університету

Богдан ПАРАЩУК

кандидат медичних наук, доцент кафедри сімейної медицини,
Львівський національний медичний університет
імені Данила Галицького

Оксана ВЕРГУН

кандидатка медичних наук, доцентка кафедри терапії №1, медичної діагностики та
гематології, трансфузіології ФПДО,
старша інспекторка наукового відділу,
Львівський національний медичний університет
імені Данила Галицького

Оксана МОЩИНСЬКА

завідувачка відділення паліативної допомоги, Комунальне некомерційне підприємство
“Львівське територіальне медичне об’єднання “Клінічна лікарня планового лікування,
реабілітації та паліативної допомоги”,
відокремлений підрозділ “4-а лікарня”

Михайло ЛИТВИНЧУК

ординатор відділення паліативної допомоги, Комунальне некомерційне підприємство
“Львівське територіальне медичне об’єднання “Клінічна лікарня планового лікування,
реабілітації та паліативної допомоги”,
відокремлений підрозділ “4-а лікарня”

ПРАВО НА ПАЛІАТИВНУ ДОПОМОГУ ПРИ НАЯВНОСТІ УСКЛАДНЕНЬ У ІММОБІЛЬНИХ ПАЦІЄНТІВ

Як відомо, паліативна допомога – це комплекс заходів, спрямованих на покращення якості життя пацієнта з захворюваннями, що обмежують життя, або з захворюваннями, що загрожують життю, відповідно до критеріїв визначення пацієнта, що потребує паліативної допомоги, шляхом запобігання та полегшення фізичних, психологічних, духовних страждань і допомоги членам його сім’ї, іншим особам, що здійснюють за ним догляд (пункт 5 Порядку надання паліативної допомоги, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров’я України від 04 червня 2020 року № 1308) [1]. Наявні чіткі критерії, щодо застосування терміну «паліативний пацієнт», що переважно відповідає поняттям «status incurable» та «prognosis pessima». Згідно з цими критеріями, паліативні хворі – пацієнти усіх вікових груп, які страждають на

злоякісні новоутворення у III-IV стадії захворювання, іммобільність, ВІЛ-інфекцію/СНІД, вроджені вади розвитку, серцево-судинні, неврологічні, респіраторні, атрофічно-дегенеративні та інші прогресуючі захворювання та посттравматичні стани, що не можуть бути вилікувані сучасними і доступними методами та засобами, і супроводжуються вираженими больовими симптомами, тяжкими розладами життєдіяльності, потребують кваліфікованої медичної допомоги, догляду, психологічної, соціальної, духовної та моральної підтримки у термінальній стадії захворювання або за умови обмеженого прогнозу життя, сумнівному прогнозі одужання чи покращення стану або повноцінного відновлення функцій життєдіяльності [2]. Існують три рівні надання паліативної допомоги: амбулаторна, консультативна (із залученням при необхідності «вузькопрофільних» фахівців) і стаціонарна. В основі надання паліативної допомоги стоїть мультидисциплінарний підхід, який передбачає залучення мультидисциплінарної команди. Її склад може бути різним та визначається в залежності від стану пацієнта, обсягів допомоги, розміру території обслуговування. Причому, паліативну допомогу можуть надавати як комунальні заклади охорони здоров'я, так і приватні, а також фізичні особи-підприємці, які отримали відповідну ліцензію на медичну практику [2]. Згідно наказу №1308 «Про удосконалення організації надання паліативної допомоги в Україні» від 04.06.2020, із змінами і доповненнями, внесеними наказами Міністерства охорони здоров'я України від 27 грудня 2023 року №2216, від 4 листопада 2024 року №1853 (враховуючи зміни, внесені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 26 листопада 2024 року №1970) вибір місця надання паліативної допомоги і місця смерті для Пацієнта обговорюється та погоджується з Пацієнтом та/або з його законним представником. Бажання Пацієнта є пріоритетним та фіксується в Плані спостереження [2, 3]. Оцінка стану пацієнтів у межах пакету стаціонарної паліативної допомоги здійснюється через стаціонарну взаємодію шляхом внесення спостереження або діагностичного звіту з відповідним коментарем. Оскільки наразі не всі спостереження доступні в ЕСОЗ, частина з них має обліковуватися через діагностичний звіт [3].

Паліативна допомога, як відомо, включає не тільки догляд та знеболення, але також симптоматичне лікування коморбідних процесів, та їх ускладнень. Згідно з міжнародною класифікацією хвороб, правильним терміном для позначення «пролежнів» є декубітальна виразка, що характеризується виразково-некротичним процесом, який розвивається у ділянках постійно існуючої хронічної зовнішньої патологічної компресії, – найчастіше у виснажених лежачих хворих на тих ділянках тіла, які сприймають найбільший тиск постелі. Варто наголосити, що найважливішим пунктом цієї дефініції є саме хронічний тиск, тому «золотим стандартом» профілактики компресійних ускладнень у іммобільних хворих є наявність протипролежневих матраців та обмежувальних ортопедичних засобів. Висока частота виникнення пролежнів у лежачих хворих детермінує актуальність цієї проблеми в контексті паліативної допомоги, а різноманітність морфологічних змін не завжди дозволяє ствердити їх варіанти у відповідності щодо стандартної чотирьохстадійної класифікації. У відповідності щодо нашого досвіду комплексного лікування 320 тяжких випадків декубітальних виразок за 10-річний період нами запропонована адаптація клінічних варіантів до вимог Європейської експертної комісії з пролежнів та Національної експертної комісії з пролежнів [E&NPUAP, 2009]. Стадія I: поверхневого

(епідермального) пошкодження. I a, – стійкої гіперемії обмеженої ділянки шкіри. Цілісність шкіри не порушена, але на ній є обмежена зона стійкого почервоніння (еритема), яке найчастіше знаходиться над виступаючою кісткою. I b, – ознаки локальної мацерації шкірних покривів. I c, – локальної десквамації епідермісу – наявні зливні вогнища з формуванням ерозованої поверхні. Стадія II: ураження шкіри з формуванням виразки. II a, – дно виразки з ознаками гранулювання та (або) кіркування. II b, – дно виразки з вираженими фібринозними нашаруваннями. II c, – декубітальна виразка з ознаками бактерійної екземи (перифокального мокнуття) або (та) локальними вогнищевими некрозами. Стадія III: ураження (повна втрата) всієї товщі шкіри. Формування некрозу м'яких тканин; в рані можна побачити некротичний детрит, але не видно і не відчуються (при зондуванні чи пальцевої ревізії) на дотик кістки, сухожилля чи м'язи. III a, – формування обмеженого коагуляційного (сухого) некрозу. III b, – формування обмеженого колікваційного (вологого) некрозу без вираженого абсцедування. III c, – “пролежнев” бешиха (бешихове запалення шкіри в ділянці хронічної компресії). Стадія IV: глибоке ураження тканин. Візуально диференціюються елементи некротизованої клітковини та (або) м'язи та (або) сполучнотканинні структури з нагноєнням, абсцедуванням; часто бувають «кишені» й «тунелі» заповнені гноем, некрозами та некротичним детритом. Характерна наявність фокальних «конгломератних» некротів, обабіч або з-під яких виділяється гній або ознаки анаеробної / гнильної інфекції. IV a, – формування абсцесу (флегмони) дна або (та) стінок пролежня без (або з формуванням) гнійних затьоків. IV b, – поширення процесу на прилеглі (сусідні) сполучнотканинні структури з формуванням узурувань, перихондриту, періоститу, остеомієліту тощо. IV c, – пролежень (ні) кінцівки (ок), фокально морфогенетично комбінований (ні) з ішемічними гангренозними змінами на фоні облітеруючих уражень артерій (в т.ч. у хворих на цукровий діабет). Відсутність грануляцій, ексудация з рани, наявність нежиттєздатних локусів і неприємного запаху з декубітальних виразок III-IV стадій свідчать про критичну патогенну колонізацію рани [4].

Комплексне лікування тяжких пролежнів є неможливим без застосування клінічних стратегій (TIME, DOMINATE або NODITE) та клінічних протоколів [4, 5]. Наша клінічна стратегія NODITE, адаптована до умов паліативної допомоги включає загальноприйняті заходи вторинної та третинної профілактики і комплексного лікування, включаючи хірургічні інтервенції [5]. При наявності пролежнів III-IV стадій та гнійної рани, а також доопераційно здійснюємо *N (Nutrition)*, – адекватне нутритивне забезпечення. Доопераційно та в післяопераційному періоді здійснюємо також *O (Offloading)*, – розвантаження, декомпресію – зниження зовнішнього тиску на пролежень застосуванням спеціальних засобів для догляду та ортопедичних пристроїв, що сприяє фазі проліферації ранового процесу. Переривчастість фактора тиску з успіхом забезпечується системами з регульованим тиском і вібрацією, які зменшують локальний тиск на шкіру. Місцеве лікування включає ретельний туалет області зміненої шкіри. Оперативне втручання включає положення *D (Debridement)*, – видалення нежиттєздатних тканин із рани, розкриття та дренирування гнійних затьоків з прецизійною поетапною некр-, а при необхідності – секвестрнекректомією. Положення *I (Infection)*, – найдоцільніше поєднання місцевого застосування антисептиків та антибіотиків і загальної антибіотикотерапії. *T (Tissue management)*, – створення у рані відповідного

середовища, догляд та стимуляція крайової епітелізації. *E (Educations)*, – передбачає адекватний догляд, спостереження за динамікою ранового процесу пролежнів та корекцію локального венозного та (або) лімфатичного стазу. Таким чином, способи та стратегії лікування пролежнів III-IV стадій з коліквацийним некрозом м'яких тканин та гнійними ускладненнями у відділеннях паліативної допомоги базуються на чинному законодавстві, клінічних стратегіях та локальних протоколах і включають обґрунтовану послідовність заходів догляду, системної та місцевої терапії; первинної некректомії з ревізією затьоків, планових санаційних ренекректомій з комбінованим дренажуванням, боротьбу з інфекцією.

Список використаних джерел

1. Паліативна допомога. URL. <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php>
2. Про удосконалення організації надання паліативної допомоги. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE34892?an=49>.
3. Нові правила роботи з пакетами паліативу №23 та №24 у 2025 році. URL: <https://blog.h24.ua/uk/novi-pravyla-roboty-z-paketamy-paliatyvu-23-ta-24-u-2025-rotsi/>.
4. Вергун А.Р., Чуловський Я.Б., Красний М.Р. та ін. (2022). Проліжні (декубітальні виразки), стратегія комплексного лікування: авторські погляди на проблему з позицій клінічного досвіду у відділенні паліативної допомоги. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. № 13(18). 730-747.
5. Vergun A. R., Krasnyi M. R., Vergun O. M. et al. (2024). Pressure ulcers (bedsores, decubitus ulcers): complication and clinical strategy of complex treatment in a palliative care department from the position of clinical experience. *Health & Education*. №1. 10-21.

Альона РОМАНОВА

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСВІТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Держава, громадські об'єднання, освітянська спільнота повинна вживати усіх заходів для повноцінного розвитку майбутнього покоління українців, яким належить нелегка місія розбудови України після перемоги у війні проти росії.

Відповідно до законодавства України внутрішньо переміщені особи користуються такими правами, як і усі інші громадяни України.

З початку повномасштабного вторгнення росії, кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні стрімко збільшилася, порівняно з періодом від 2014 року.

За законодавством України внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на

законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [1].

Держава гарантує усім громадянам без винятку забезпечення і реалізацію їх основних прав і свобод. В умовах воєнного стану ряд прав громадян законно обмежені, але не порушені.

В умовах російської агресії Міністерство освіти і науки України використовує Секторальну робочу групу «Освіта і наука» як майданчик для діалогу з максимально широким колом партнерів та друзів України для формування міжнародної коаліції на підтримку української освіти і науки. Можна констатувати, що в Україні право на освіту забезпечується максимально як для військового стану з його певними обмеженнями.

З огляду на важливість завдань, що стоять перед системою освіти, команда Міністерства освіти і науки України підготувала перелік ключових пріоритетів для політики в сфері освіти, вчасне впровадження яких мінімізує освітні втрати та забезпечить стійкість української освіти [2]:

- проєкtnі пропозиції щодо невідкладних потреб української освіти;
- невідкладні потреби в комп'ютерному обладнанні та пристроях;
- потреби закладів П(ПТ)О які приймають ВПО;
- невідкладні потреби у сфері психологічної підтримки та супроводу.

Важливим моментом є безпрецедентна підтримка міжнародних партнерів, що надається не лише у військовому плані, але й у соціальній площині, зокрема в контексті можливостей пільгового вступу випускників шкіл у закордонні університети, коледжі, а також, ряд соціальних гарантій щодо проживання, охорони здоров'я і безпосередньо можливості навчання українською мовою.

Під час військового стану представники закордонних закладів освіти розробляють для українських студентів, а також, майбутніх студентів програми лояльності підтримки у питаннях фінансування навчання. В Україні теж діють пільгові програми вступу до ЗВО для внутрішньо переміщених осіб, дітей сиріт, дітей з прифронтових територій та інших категорій осіб. Держава робить той максимум для реалізації мети освіти, забезпечення права на освіту і збереження стабільності в освітньому просторі який можливий в умовах воєнного стану. За умов війни збільшується потік людей, що виїжджають за кордон через прагнення збереження життя і здоров'я своїх дітей. Це природна реакція людини на смертельну небезпеку, але дуже багато громадян України повертаються і продовжують своє навчання в порівняно безпечних регіонах.

Важливою є проблема реалізації права на освіту особами з особливими освітніми потребами. В сучасних умовах таким особам важливо забезпечити якісний доступ як до навчального процесу, так і безпеку під час небезпеки в умовах воєнного стану (безперешкодний доступ до укриття під час повітряної тривоги, можливість користування засобами зв'язку для участі в онлайн-сесіях у «пунктах незламності» тощо.

Державна служба якості освіти розробила рекомендації, які допоможуть директорам шкіл організувати безпечне освітнє середовище і в очному, і в дистанційному, і у змішаному форматі навчання, а також більш ефективно змінювати формати залежно від безпекової ситуації. У збройних конфліктах питання збереження закладів освіти як безпечного простору є надзвичайно гострим. У 2015 році ООН розробило Декларацію про безпеку шкіл, яку станом на 2022 рік підписало 109 країн, серед яких немає росії. Сьогодні ж в Україні ця країна-агресор розглядає заклади освіти як об'єкти для обстрілів. За інформацією Міністерства освіти і науки України, станом на 18 серпня 2022 року від бомбардувань та обстрілів пошкоджень зазнали 2300 закладів освіти, з них 286 зруйновані повністю [3].

Сьогодні українські студенти і школярі навчаються за різними формами (очна, дистанційна, змішана). Такий формат навчання не став для освітнього середовища новим і несподіваним, адже пандемія коронавірусу стала причиною для переходу на такий формат навчання значно раніше. Ми можемо констатувати, що в Україні право на освіту забезпечується максимально як для військового стану з його певними обмеженнями.

Список використаних джерел

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2015. № 1, ст.1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>.
2. Міністерство освіти і науки України. (2022). *Потреби освіти і науки та отримана допомога*. <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/pidtrimka-osviti-i-nauki-ukrayini-pid-chas-vijni/nevidkladni-potrebi-osviti-i-nauki-ukrayini>.
3. Державна служба якості освіти України. (2022). *Безпечне освітнє середовище: нові виміри безпеки*. <https://sqe.gov.ua/bezpechne-osvitnie-seredovishhe-novi-vim/?fbclid=IwAR0zGEGT6vdTRfyfZ7VCLPhKBvxNSMnyJ5yrnjIEyFoIFqE8fjR0hN8W5-0>

Ірина АНДРУСЯК

докторка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

ЛОГІЧНІ МЕТОДИ У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА БОГДАНА КІСТЯКІВСЬКОГО

У сучасній юридичній науці логічні методи дослідження відіграють ключову роль у побудові правових концепцій та аргументації. Богдан Кістяківський (1868–1920) – видатний український філософ, правознавець і соціолог, який значно вплинув на розвиток методології правознавства. Його праці щодо філософії та науки права займають важливе місце в розвитку юридичної думки не лише України, а й Європи.

Підхід вченого до права був тісно пов'язаний із філософією, соціологією та методологією науки, що робить його внесок у правову науку унікальним. Кістяківський, як представник неокантіанства, розглядав право не просто як сукупність юридичних норм, а як важливу частину системи знань і раціонального пізнання. Він опирався на ідеї Іммануїла Канта, стверджуючи, що право має розумітися через призму категорій чистого розуму, тобто як ідеальна система норм, яка повинна бути логічно узгодженою і відповідати етичним принципам [1, с. 68].

Дослідник наукової спадщини Мойсієнко В.М. акцентує на тому, що Богдан Кістяківський передовсім орієнтувався на європейські політикоправові ідеали та стандарти обґрунтування норм та цінностей суспільного життя. Зокрема, він чимало ввів із загальних соціально-філософських уявлень про людину і суспільство, вироблених під час співпраці з Г. Зіммелем та М. Вебером [2, с. 30]. При цьому, як зазначає науковець Толстов І.В. у статті «Богдан Кістяківський – засновник української інтегральної філософії права», вчений свідомо називав себе українцем, відстоював самостійність української культури, наголошував не на її відокремленні від інших національних культур, у тому числі й російської, а на своєрідності внеску у світову культурну скарбницю. Тому в його дослідженнях велику увагу приділено ідеям універсалізму в поєднанні з культурним різноманіттям, неприйняттям однобічності й крайнощів в оцінці різних філософсько-правових тенденцій [3, с. 52].

Богдан Кістяківський активно розвивав ідею взаємозв'язку між правом і соціологією. Він вважав, що наука права повинна враховувати соціальні умови, в яких право функціонує, оскільки воно завжди є продуктом суспільного життя. Він виступав за те, щоб дослідження права не обмежувалося лише формальним аналізом правових норм, але й охоплювало вивчення соціальних факторів, які впливають на їх реалізацію та функціонування. Одним із ключових елементів поглядів Кістяківського була ідея правової держави. Він вважав, що держава повинна підпорядковуватись праву і діяти в межах закону. Державна влада не може бути абсолютною, вона повинна бути обмежена правовими нормами, які забезпечують захист прав і свобод громадян.

У філософських і правових дослідженнях Богдана Кістяківського логічні методи займають центральне місце. Його науковий підхід до правових явищ ґрунтувався на принципах раціональності, послідовності та наукової обґрунтованості. Він виступав за інтеграцію правознавства з іншими суспільними науками, особливо з соціологією, але при цьому наголошував на необхідності чіткої логічної структури правових понять і теорій.

Богдан Кістяківський не був безпосередньо логіком, але у своїх працях він використовував логічний аналіз і методи, особливо в контексті правознавства, соціології та філософії. Його дослідження стосувалися методології науки, філософії права та соціології, де він застосовував логічні принципи [4, с. 517 - 518].

Однією з ключових тем його досліджень було логічне осмислення понять «правова держава» і «правовий порядок». Його підхід полягав у застосуванні логічного методу для структурування зазначених понять. Правова держава повинна базуватися на верховенстві права та відповідності правових норм принципам формальної логіки. Правовий порядок як категорія має логічну цілісність: будь-яке правове правило повинно бути узгодженим із загальними принципами права та не вступати в суперечність із іншими нормами [5, с. 593 - 612].

Кістяківський підкреслював важливість чіткого визначення цих категорій через логічне структурування, що давало змогу уникати суб'єктивізму та спекуляцій, поширених у філософії права початку XX століття. Він вважав, що право не можна зводити ані до позитивістського підходу, ані до натуралістичних інтерпретацій, оскільки обидві тенденції нехтують логічною природою правової норми.

У своїй критиці юридичного позитивізму Кістяківський спирався на засади формальної логіки, застосовуючи раціональний аналіз для виявлення суперечностей і неповноти в існуючих теоріях. Він вважав, що право має бути не лише нормативною, а й логічно впорядкованою системою, у якій кожне поняття та категорія мають чітко визначене місце. Саме тому значну увагу він приділяв категоріальному аналізу та поняттєвій строгості, розглядаючи логіку як основу для побудови юридичної науки.

Його внесок у розвиток юридичної логіки полягає у спробі створити наукову методологію дослідження права, вільну від метафізичних спрощень. Кістяківський показував, що лише через логічний аналіз можна досягти глибокого розуміння правових явищ, встановити чітке розмежування між правом, мораллю та державою і побудувати правову систему, що відповідає принципам справедливості та правової визначеності.

У сучасному контексті ці підходи не втрачають актуальності. Логічна послідовність, категоріальна ясність і міждисциплінарність, на яких наполягав Кістяківський, залишаються важливими для формування аналітичної правової науки, спроможної відповідати на виклики сучасності.

Філософія права є однією з ключових дисциплін юридичної науки, адже саме вона формує основи праворозуміння та закладає теоретичні підвалини правотворення. Методологічний апарат, що використовується у цій сфері, визначає глибину і точність правового аналізу. Саме тому дослідження логічних підходів, які застосовував Богдан Кістяківський, має важливе значення для сучасної науки права.

Список використаних джерел

1. Андрусак І.П., Романова А.С., Перів І.В. Юридична логіка: словник / Львів: Растр-7, 2024. 152 с.
2. Мойсієнко, В. М. *Українська самоідентичність у світоглядних орієнтирах Богдана Кістяківського*. Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави : збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, Черкаси, 21 травня 2021 р. / редкол. : С. В. Джолос, В. М. Мойсієнко, Ю. С. Кононенко. С. 30-35.
3. Толстов І.В. Б. Кістяківський – засновник української інтегральної філософії права. Гуманітарний часопис: Збірник наукових праць. Харків : ХАІ, 2015. № 1. С. 52 – 57
4. Гарасимів Т.З. Юридична логіка: навчально-методичний посібник / Т.З. Гарасимів, О.І. Гарасимів. О.В. Ряшко. Львів : СПОЛОМ, 2017. 608 с.
5. Кистяковскій Б. А. Соціальныя науки и право. 1916. 704 с.

ЛЮДИНА ТА ЇЇ ПРАВА: ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНИЙ ДИСКУРС

Проблематику людини можна розглядати з двох позицій. Антропоцентрична концепція розуміє людину, як розумну істоту, яка знає себе настільки, наскільки її пізнає власна свідомість, тобто людина в центрі уваги. Теоцентрична концепція розглядає людину як істоту, яка пізнає себе завдяки пізнанню Бога, тобто пізнаємо себе настільки, наскільки пізнаємо Бога, бо правда дана людині через Творця.

Людину можна усвідомлювати по-різному. давньогрецький філософ Арістотель поділяв людину на матерію (тіло) і субстанціальну форму (душу); св. Тома Аквінський (1224 – 1274 рр.) звертав увагу на буттєву структуру людини, тобто істоти, яка існує; К. Маркс вказував, що буття людини складається з матерії; через призму її смерті (М. Хайдеггер), тобто, все, що людина робить, робить з огляду на її смерть; через призму її творів, культури, звичаїв, мови, листів (Леві-Строс (Levi - Strauss), Ф. Соссюр (Saussure)), тобто дивимось на людину через те, що вона творить; як на істоту звернену не до смерті, але до іншої людини (М. Бубер (M.Buber), Ф.Розенцверг (F.Rozenzverg), Е.Левінас (E.Levinas), Тішнер (Tischner), бути для іншого, тобто людина знаходить сенс у відкритті до іншої людини і боїться безсенсовності життя; святий папа Іван Павло II (Karol Wojtyła) дивився на людину через призму її діянь (“*Agere sequitur esse*” - Діяння слідує за існуванням; “Яке є існування – таке є діяння”); З.Фрейд наголошував, що людина складається з потягів та інстинктів; через призму свідомості – феноменологія, а саме: людина сама себе вияснює як вона себе бачить (М. Шелер, Е. Гуссерль, Н. Хартман, Д. фон Гільдебранд); через призму підсвідомості – психоаналіз (З. Фрейд, Е. Фромм, Г. Юнг, Адлер). Ці представники говорили, що людина не є свідомою, а нею керують потяги; через призму людської свободи, бо людина є вільною істотою (Ж.П. Сартр, А.Ф. фон Гаск та представники постмодернізму); через призму екзистенції, трагізму буття – екзистенціалізм (М. Хайдеггер). На людину можна дивитися або як на предмет, або як на суб’єкт, який виявляє свого духа – досліджуючи людську свідомість. Людина – адекватна істота, що має зв’язок з іншими, але одночасно є окремий індивідуум, що творить спільноту друзів, нації, країни.

Антропоцентризм розглядає поняття людини в чотирьох глобальних категоріях: людина як фізична істота, як організм, що складається з органів і систем. Цим поняттям оперують фізіологічні, анатомічні і медичні науки; індивід як типовий представник соціального типу (“один з...”). Це поняття вивчає соціологія, етнографія, демографія, економічна географія; особа як член суспільства, “соціальна одиниця”. Цим поняттям користується антропологія, психологія, етика, естетика, педагогіка; індивідуальність – неповторність, унікальна якість особистості, яка властива одній єдиній особі.

Французький філософ, фізик і математик Блез Паскаль (1623-1662 рр.) писав: “Людина – ламка очеретина, найбільш слабка річ у природі, але вона є мисляча

очеретина. Ціла вселена не потребує озброїтись, щоб знищити її, достатньо пари, однієї краплі, щоб убити її, але навіть, щоб вся вселена знищила її, все ж людина залишиться величнішою, ніж те, що її убило. Бо вона знає, що вмирає, що вселена цього не знає, що вбиває”.

За висловом Івана Багряного у творі “Сад Гетсиманський”: “Людина – найвеличніша з усіх істот, людина – найнещасніша з усіх істот, людина – найпідліша з усіх істот”. Людина – це три світи: тілесний, в якому діють інстинкти, чуття; пізнавальний (відчуття, сприймання, мислення, пам’ять, уява); афективний (емоції, зворушення, пристрасті). Людина з точки зору християнської філософії – це щось абсолютно особне, тобто, особа як душа і тіло разом узяті, що інакша своєю сутністю, покликанням, діяльністю, гідністю, із труднощами і призначенням. Творячи людину, Бог не створив її, як тварин, двоскладовою. Вона поєднує в собі “глину” (тіло), дух (життя), душу (подоба Божа). Таке раціональне поєднання трьох компонентів людини вказує на велику розумність Творця, Який творячи людську особу, поєднав у ній два світи: земний і небесний. Візантійський богослов Немезій Емеський, беручи до уваги ці складові людини, сказав, що завдяки поєднанню “земного” і “небесного” в людині, вона стала посередницею між двома світами, їх зв’язковою ланкою, завдяки якій Бог є у світі.

У християнстві стосовно Бога людина має статус синівства. А ближчих стосунків, як стосунків між батьком і сином, не може бути. На людському рівні ми добре розуміємо, що Син повністю успадковує все, що йому дістається від батька. Так само християнство трактує людину, як наслідника всього, що має Бог. Біблія пише, що Бог поставив людину панувати над цілим світом, тобто все, що Бог створив, вручив людині не як наймитові, а як своїй улюбленій дитині.

Людина – це, насамперед ество (те що існує), що відрізняється від інших істот, але також подібна до них, і перша подібність існує на субстанціальному рівні, як те, що здатне до самостійного існування, як суб’єкт. Друга подібність – людина має інстинкт самозбереження, продовження роду, статевий потяг. Якщо б цього не було, то людина б не існувала. Людина відрізняється від інших створінь тим, що має розум і волю та природні нахили. Щодо природних нахилів, в етиці існує принцип: “той хто діє, діє в напрямку цілі”. Ціллю людської дії є добро, тобто те чого людина прагне. Прагнення – це ніщо інше як природний нахил.

Людина є втіленням духом і одухотвореним тілом, а її людський дух виражається тілесно. Тіло і душа людини – це не дві дійсності, що відокремлені одна від одної. Тіло – це жива матерія, злучена з душею. Тіло, маючи здатність до живлення, руху, відпочинку, розмноження, підпадає під закони матерії, тобто, зокрема, під закон смерті. Тіло наділене п’ятьма органами чуття. Людська душа оживляє тіло, виявляє духовну спроможність абстрактно мислити, творити ідеї, оцінки, міркування, вільно приймати рішення. Вона не зазнає тілесної смерті і не може розкладатися. Душа людини безсмертна, має свій початок із моменту зачаття і відповідає за вчинки особи. “Не бійтеся тих, що вбивають тіло, душі ж убити не можуть” (Мт. 10,28). Згідно з християнським ученням людина отримує тіло через своїх батьків, а душу безпосередньо від Бога. Душа після смерті людини не перевтілюється в жодне інше тіло, а очікує його воскресіння при другому приході Ісуса Христа та Страшного Суду, на якому Він судитиме її діла. Душа має розум і власну свободну волю. В душі

проявляються думки, почуття і бажання. Розум – це здатність душі творити ідеї, оцінки, міркування, розрізняти добро і зло. Воля – це здатність людини в певній ситуації поступити так або інакше. Бог не примушує людину вірити в Нього, чи робити так або інакше – це є прояв вільної волі людини. Не випадково народна мудрість повчав: “Вільному воля, а блаженному рай”. Блаженний Августин навчав: “Людино, Бог, що створив тебе без тебе, спасти тебе без тебе не зможе” [2, с. 136].

Рух, спрямований на визнання і проголошення прав людини, – це одна з найвизначніших спроб ефективно відповісти на незаперечні вимоги людської гідності. Церква вважає ці права надзвичайною можливістю, яку надає наш час: їхнє утвердження сприяє визнанню й універсальному поширенню людської гідності як характерної риси, якою Бог Творець наділив своє творіння. Учительський уряд Церкви дав позитивну оцінку Загальній декларації прав людини, яку Організація Об'єднаних Націй ухвалила 10 грудня 1948 р., а папа Іван Павло II назвав «справжньою віхою на шляху морального прогресу людства». Дійсно, початки прав людини слід шукати у гідності, що належить кожній людській істоті. Цю гідність, притаманну людському життю і рівну в усіх людей, ми можемо збагнути, перш за все, розумом. Природні підвалини прав набувають іще більшої ваги [1, с. 103].

Лише у надприродному світлі ми усвідомлюємо, що людську гідність, даровану Богом, а згодом глибоко вражену гріхом, прийняв і відкупив Господь наш Ісус Христос через Своє Воплощення, Смерть і Воскресіння. Гідність – це специфічна цінність людської особи. Гідність особи полягає в тому, що вона є не лише щось, але є хтось. Вона здатна пізнавати себе, володіти собою, добровільно дарувати себе та входити в спільноту з іншими особами; вона покликана до союзу зі Своїм Творцем, покликана дати Йому відповідь вірою і любов'ю, якої ніхто інший не може дати замість неї. Гідність кожної людини відноситься до її особового існування і може розглядатися у двох аспектах: природному та надприродному. У природному аспекті гідність виражає здатність людини до вільного і свідомого діяння, до інтелектуального та морального розвитку. В надприродному вимірі гідність відкриває участь людини в трансцендентній дійсності, в життю Божих Осіб [2, с. 46].

Істинне джерело прав людини – це не проста воля людей, існування держави, громадська влада, а саме людина і Бог, її Творець. Ці права – «універсальні, непорушні, невід'ємні». Універсальні, бо присутні в усіх людях, незалежно від часу, місця і особи. Непорушні, бо «властиві людській особі і її гідності» і «не мало б жодного сенсу проголошувати права, не роблячи одночасно все для того, щоб забезпечити їхнє дотримання всіма людьми, всюди і щодо всіх». Невід'ємні, бо «ніхто не може на законних підставах позбавити цих прав іншу людину, ким би вона не була, інакше це б стало насиллям над її природою». Необхідно захищати не лише окремі права людини, але всіх їх у сукупності: захищати їх лише частково означає якоюсь мірою не визнавати їх. Права людини суголосні вимогам людської гідності і передбачають, насамперед, задоволення основних потреб людини в матеріальній і духовній сфері. «Ці права стосуються всіх періодів життя й усіх політичних, соціальних, економічних і культурних ситуацій. Разом вони складають єдину цілість, яка має чітке спрямування – сприяти кожному аспекту блага особи і суспільства... Всебічне ствердження всіх категорій прав людини – це справжня заповідь цілковитого дотримання кожного окремого права». Універсальність і неподільність – характерні риси прав людини; вони

становлять «два провідних принципи, що одночасно вимагають, аби права людини були закорінені в кожній культурі, а їхній правовий статус – закріплений задля забезпечення цілковитого дотримання цих прав» [1, с. 104].

Вчення папи Івана XXIII Другого Ватиканського Собору і папи Павла VI докладно роз'яснюють концепцію прав людини, сформульовану Учительським урядом Церкви. Папа Іван Павло II подав перелік прав в енцикліці «*Centesimus annus*»: «право на життя, що включає право дитини на розвиток у лоні матері з моменту зачаття; право жити у повній родині і сприятливий для розвитку дитячої особистості моральний атмосфері; право розвивати свій розум і свободу, шукаючи і пізнаючи істину; право брати участь у розумному використанні земних благ і працею заробляти на себе і свою родину; право вільно створювати сім'ю, мати і виховувати дітей, відповідально ставляться до свого сексуального життя. У певному сенсі релігійна свобода, під якою маємо на увазі право жити згідно із правдою віри і трансцендентною гідністю особи, – це джерело і синтез цих прав». Першим правом у цьому переліку є право на життя від зачаття до природної смерті. Це право зумовлює реалізацію всіх інших прав і визнає, зокрема, незаконною будь-яку форму абортів чи евтаназії. Підкреслюється також найвища цінність права на релігійну свободу: «всі люди повинні бути вільні від примусу чи то з боку окремих осіб, соціальних груп, чи то з боку будь-якої людини».

Обов'язок людської влади, щоб нікого не змушували – приватно чи публічно, одного чи разом з іншими – діяти проти власних переконань». Дотримання цього права – важливе свідчення «справжнього людського прогресу за будь-якого устрою, в кожному суспільстві, системі чи середовищі» [1, с. 105]

З правами людини нерозривно пов'язане питання обов'язків, котрому Церква приділила у своїх виступах належну увагу. Неодноразово згадується нерозривний взаємозв'язок прав та обов'язків, насамперед, в людській особі, котрій вони належать. Цей зв'язок має також соціальний вимір: «у людському суспільстві кожному праву окремої людини відповідає обов'язок усіх інших людей, а саме: обов'язок визнавати і поважати це право». Учительський уряд Церкви наголошує, що утвердження прав без урахування відповідних обов'язків містить внутрішнє протиріччя. «Отже ті, що вимагають власних прав, але водночас забувають виконувати свої відповідні обов'язки чи зневажають їх, – це люди, які однією рукою будують, а іншою руйнують» [1, с. 105].

Сфера прав людини поширилась також на права народів і націй: «те, що дійсне для окремої людини, дійсне і для народів». Учительський уряд вказує, що міжнародне право «опирається на принцип однакової поваги до держав, до права кожної людини на самовизначення і на принципи вільної співпраці задля вищого спільного блага людства». Мир будується на дотриманні не лише прав людини, а й прав народів, зокрема права на незалежність. Права народів – це ніщо інше, як «права людини, що плекаються на особливому рівні суспільного життя». Нація має «фундаментальне право на існування», на «власну мову і культуру, через котрі вона виявляє і розвиває... свій духовний суверенітет»; на «життя за власними звичаями, виключаючи, звісно, порушення основних прав людини і, зокрема, утиск меншин»; на «будівництво свого майбутнього через належне виховання молодшого покоління». Міжнародний порядок вимагає рівноваги між окремим і універсальним, і досягти цієї рівноваги покликані всі нації, адже їхній найперший обов'язок – жити в мирі, повазі і солідарності з іншими народами [1, с. 106].

Урочисте проголошення прав людини заперечує болюча дійсність їхнього порушення, війн і будь-якого насилля; насамперед, це геноцид і масові депортації, а також розповсюдження на глобальному рівні все нових форм рабства: торгівлі людьми, використання дітей на війнах, експлуатації робітників, нелегальної торгівлі наркотиками і проституції. «Навіть у демократичних країнах права людини не завжди належним чином дотримуються». На жаль, виникає велика різниця між «літерою» і «духом» прав людини, коли їх визнають лише формально. Соціальна доктрина Церкви стоїть на сторожі прав кожної людини і постійно повторює, що «багатший має відмовитись від певних своїх прав, аби щедріше прислужуватися своїм добром на користь інших», і що надмірне утвердження рівності «може породити індивідуалізм, при якому кожен вимагає дотримання своїх прав, не прагнучи взяти відповідальність за спільне благо». Вбачаючи свою за суттю релігійну місію у захисті прав людини і сприянні їм, Церква «високо цінує сучасний динамізм, з яким повсюди утверджуються ці права». Вона глибоко відчуває потребу дотримуватись справедливості і прав людини й у власній структурі [1, с. 107].

Список використаних джерел

1. Компендіум соціальної доктрини Церкви. К.: Кайрос, 2008. 546 с.
2. Огірко О.В. Християнська етика для всіх: словник християнсько-етичних термінів. Черкаси – Львів: Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького ; Черкаси, 2016. 273 с.

Денис БОБРОВНИК

кандидат економічних наук, докторант
Національного авіаційного університету

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНЦЕПТІ «ГЛОБАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ»

У методологічному контексті дослідження актуальних проблем формування глобалізаційного потенціалу територіальної громади (далі – ТГ) є органічно і безпосередньо пов'язаним з феноменологією глобалізації, та її інституційно-видовими тенденціями, що не тільки посилюються та розповсюджуються на держави, їх населення та на міжнародне співтовариство держав, набуваючи характер мегатренду сучасного розвитку людської цивілізації, а й на всі рівні існування і функціонування державно організованого соціуму, причому переважно на його локальний рівень, тобто там де існує і функціонує, розвивається і вдосконалюється, реалізує свої екзистенційні інтереси локальна територіальна людська спільнота – ТГ.

Треба усвідомити та розуміти, що в усіх основних формах глобалізації – економічній, політичній, правовій, що суттєвим чином впливають не тільки на стратегічні настанови існування і функціонування державності та міжнародної спільноти держав в цілому, а й на повсякденне життя людей, їх груп і асоціацій, формуючи нові форми комунікативної взаємодії наведених суб'єктів та детермінуючи загальні телеологічні домінанти їх існування у вигляді загальної інтерсуб'єктивності, основоположну роль відіграють права людини, що виступають основним об'єктом

міжнародної співпраці держав на міжнародній арені. Це підтверджується тим, що процес глобалізації прав людини почався з моменту прийняття Статуту ООН 1945 р. [1] (*права людини визначені як основний об'єкт міжнародного міждержавного співробітництва на міжнародній арені – авт.*), потім продовжений у прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН Загальній декларації прав людини 1948 р. [2] (*на міжнародному рівні був вперше легалізований кадастр прав і свобод людини – авт.*). Новим етапом у глобалізації прав людини стало прийняття в межах ООН Міжнародних пактів: Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права і Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. [3] (*наведений у Загальній декларації прав людини кадастр прав людини доповнений національними і міжнародними механізмами легалізації, реалізації, охорони, захисту, гарантування зазначених прав через закріплення міжнародно-правових зобов'язань держав – авт.*). Варто зазначити, що паралельно йшли процеси європеїзації прав людини, що знайшли своє закріплення і легалізацію в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [4] (*містить регіональну інтерпретацію і тлумачення основоположних прав і свобод людини, що легалізовано на універсальному рівні та забезпечують їх реалізацію, охорону і захист з боку держав-учасників цієї конвенції через конвенційний контроль та міжнародний регіональний судовий захист – авт.*). Окрім європейського рівня можна констатувати наявність американської, африканської, мусульманської систем захисту прав людини, що у різній мірі не тільки здійснюють такий захист через відповідні міжнародні регіональні судові установи, а й виступають своєрідним свідченням тенденції глобалізації прав людини, що розповсюджуються не тільки на групи держав, а й володіють регіонально-функціональними властивостями.

Разом з тим, необхідно зазначити, що така глобалізація прав людини має свій об'єктивний локальний дискурс, що детермінується, насамперед, його муніципалізацією, тобто:

А) усвідомленням і розумінням основоположних засад існування і функціонування людини в умовах місцевого самоврядування (*просторова ознака – авт.*),

Б) в межах ТГ (*суб'єктна ознака – авт.*),

В) в філософському стані повсякденності (*становая ознака – авт.*),

Г) з метою вирішення питань місцевого значення (*об'єктно-предметна ознака – авт.*)

Г') у індивідуально-груповій та індивідуально-колективній взаємодії, співпраці та співробітництві з іншими членами локальної територіальної людської спільноти (ТГ) (*комунікативно-колабораційна ознака – авт.*) та

Д) в процесі реалізації людиною свого конституційно-правового статусу (*статусна ознака – авт.*), а також обумовлюється

Е) наявністю загальної телеологічної домінанти – існування та функціонування людини в межах локальної територіальної людської спільноти (ТГ) (*інтерсуб'єктивна ознака – авт.*) і

Є) усвідомленням кожної людини і одночасно жителя-члена такої спільноти (ТГ) приналежності до неї з запозиченням та використанням її історичних, географічних, економічних, культурологічних, етнічних, релігійних та інших особливостей та надбань (*ознака ідентичності – авт.*).

Отже, насамперед, йдеться про локальну природу прав людини, що:

а) зароджуються у вигляді відповідних екзистенційних інтересів, що

б) формуються на базі відповідних інтенцій, устремлінь, потреб людини, її груп та асоціацій, та

в) які виникають в процесі здійснення людиною свого життєвого циклу.

Наступним етапом виступає соціалізація людини, в тому числі й її правові форми, – в межах якої вона пізнає, усвідомлює, розуміє, апробує і реалізує екзистенційні права і свободи людини, а також її обов'язки, формуючи відповідні поведінкові настанови (*атитюди*) та реалізуючи їх через відповідні форми практичної життєдіяльності (*габітуси*), – саме така атитюдно-габітусна парадигма й виступає: а) функціонально-статусною та методологічно-моделюючою суттю прав людини, б) їх характерологічною аксіологією та в) екзистенційною праксеологічністю, призначенням і системним цілепокладанням.

Реалізуючи права людини в межах ТГ, її жителі-члени знаходять безпосередню організаційну та організаційно-правову підтримку, стратегічне керівництво і управлінський підхід з боку органів місцевого самоврядування (далі – ОМСВ), що формуються безпосередньо (*через використання виборчих технологій – представницькі ОМСВ, міські, сільські голови, голови об'єднаних ТГ*), або опосередковано (*через механізм демократичних призначень – виконавчі ОМСВ*) та в межах своїх компетенційних повноважень, що фактично опосередковані екзистенційними інтересами людини, її груп та асоціацій, репрезентують такі інтереси та сприяють їх практичній реалізації.

Звідси, можна констатувати, що в основі глобалістського потенціалу ТГ лежить:

- по-перше, розуміння і призначення життєвого циклу людини як локального простору, в якому виникають, формуються та проявляються екзистенційні інтереси (*біхевіористичний критерій – авт.*);

- по-друге, наявність локальної територіальної людської спільноти, в межах якої існують та функціонують її жителі-члени, що знаходяться в міжособистісних, індивідуально-групових та індивідуально-колективних зв'язках системного характеру [5] (*комунікативний критерій – авт.*);

- по-третє, формування самоврядного простору, в межах якого реалізуються конституційний статус людини (*самоврядно-реалізаційний критерій – авт.*);

- по-четверте, наявність органів публічної влади (публічної самоврядної /муніципальної/ влади [6]), що сформована самою ТГ в цілому та відображає її колективні та групові інтереси, а також інтереси її жителів-членів (*публічно-репрезентативний критерій – авт.*);

- по-п'яте, існування простору формування інституційної структури громадянського суспільства, її діяльності та активізації, в межах якої людина, її групи та асоціації вирішують та реалізують свої багатоаспектні інтереси (*самоврядно-самодіяльнісний критерій – авт.*);

- по-шосте, формування і становлення в межах ТГ локальної системи охорони і захисту прав і свобод людини, в основному за рахунок діяльності ОМСВ [7] (*публічно-захисний критерій – авт.*).

Одним з найважливіших критеріїв у формуванні глобалістського потенціалу ТГ виступає наявність національної законодавчої бази (причому у її широкому розумінні,

що включає національні законодавчі акти, нормативно-правові акти виконавчої влади та нормативно-правові акти локальної нормотворчості), а також міжнародно-правові акти договірної природи, що прийняті міжнародною або регіональними спільнотами держав в сфері МСВ (*нормативний критерій* – авт.).

Наведені параметральні ознаки володіють не тільки важливістю та значимістю на локальному і загальнодержавному рівнях, але набувають свого універсального значення, особливо в умовах глобалізації, де феноменологія демократичної правової державності відіграє своєрідну та важливу ідентифікаційну роль для розвинених держав, що функціонують на основі ліберальних демократично-гуманістичних цінностей та гуманітарно-інституційних засадах, а також володіє функціонально-методологічним значенням для міжнародної спільноти держав в контексті сприяння, нормативного супроводження і забезпечення існування і функціонування такої феноменології.

Отже, тригером цього процесу виступає міжнародне договірне право, – тобто, глобалістський потенціал ТГ знаходить своє відображення в праві міжнародних договорів, причому як:

а) об'єкт міжнародно-правової регламентації та регулювання, а також

б) джерело міжнародно-правових зобов'язань держав-підписантів міжнародних угод, що

в) скеровані на легалізацію інституту локальної демократії на території держав-членів регіональної або універсальної спільноти, що

г) об'єктивно передбачає стабільне, оптимальне, ефективне існування та функціонування ТГ, які фактично є

г') інституційно, організаційно, функціонально (управлінські), компетенційно, матеріально-фінансово забезпеченими і спроможними, а також

д) володіють необхідною суб'єктністю, як національною, так й міжнародно-правовою, що й виступає результатом формування глобалістського потенціалу ТГ.

Звідси йдеться про сукупність відповідних міжнародно-правових джерел, причому не тільки договірних, а й корпоративної природи, у яких закріплено порядок врегулювання суспільних відносин, які виникають у процесі організації й функціонування органів публічної влади на місцевому і регіональному рівнях, насамперед, самоврядних органів, а також які стосуються регіональної політики, політики у сфері МСВ, системи міжнародного співробітництва ТГ, а саме: транскордонної і прикордонної співпраці, побратимських відносин, відносин з підприємницькими, банківськими та іншими зарубіжними структурами та суб'єктами тощо.

При цьому міжнародно-правові джерела муніципального права можна класифікувати таким чином:

1. Міжнародно-правові акти універсального характеру – Міжнародна хартія про охорону історичних міст (Вашингтонська хартія) 1987 р. та ін.

2. Міжнародно-правові акти регіонального характеру – Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями 1980 р., Європейська хартія місцевого самоврядування, прийнята Радою Європи 1985 р., Європейська хартія міст (II Маніфест нової урбаністики) 1992 р., Хартія Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи 1994 р., Соціальна Хартія

міст-членів союзу Балтійських міст 2001 р.; Хартія «Міста Європи на шляху до стійкого розвитку (Ольборгська Хартія) 1994 р.; Європейська хартія регіонального/просторового планування 1983 р. (Торремолінська хартія), Хартія про участь молоді в муніципальному та регіональному житті 1994 р. тощо.

3. Міжнародні акти рекомендаційного характеру – Всесвітня декларація місцевого самоврядування 1985 р., прийнята Всесвітньою асоціацією місцевого самоврядування; Стамбульська декларація з населених пунктів 1996 р., прийнята Хабітат II; Декларація про міста та інші населені пункти в новому тисячолітті 2001 р., прийнята ГА ООН; Європейська декларація прав міст 1992 р., прийнята CLRAE PE; Декларація щодо регіоналізму в Європі 1996 р., Гельсінська декларація щодо регіонального самоврядування 2002 р., Декларація про принципи місцевого самоврядування в державах-учасниках СНД 1994 р. тощо.

4. Міжнародно-правові звичаї, міжнародно-правова доктрина, а також міжнародні судові рішення [8].

На наш погляд, більш вдалою та детальнішою у предметно-об'єктному розумінні виступає класифікація джерел міжнародного муніципального права, що запропонована відомими вітчизняними дослідниками М. Баймуратовим та Б. Кофманом, що розроблена ними в процесі дослідження феноменології європейського муніципального права. Наведені дослідники пропонують класифікувати відносно широке коло міжнародно-правових договорів профільної спрямованості таким чином [9, с. 71-72]:

А) міжнародні угоди, що конституують та інституціоналізують сам інститут локальної демократії державою-учасником такої угоди, визначають принципові засади його організації та реалізації на її території (Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 р. і Додаткові протоколи до неї);

Б) міжнародні угоди, що фіксують і легалізують відповідні напрями діяльності ОМСВ в межах системи міжнародного європейського співробітництва (Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями 1980 р. і Додаткові протоколи до неї);

В) міжнародні угоди, що скеровано на визначення правового статусу окремих категорій суб'єктів – жителів, що одночасно виступають і членами ТГ (Конвенція про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні 1992 р.; Переглянута Європейська хартія про участь молоді в місцевому та регіональному житті 2003 р.);

Г) міжнародні угоди, що скеровано на формалізацію міжнародних стандартів електоральної демократії та виборчого процесу (Кодекс належної практики у виборчих справах, ухвалений Венеційською Комісією 18–19 жовтня 2002 р. (англ. Code of Good Practice in Electoral Matters: Guidelines and Explanatory Report, CDLAD (2002) 023rev)]; Кодекс належної практики щодо референдумів (англ. Code of Good Practice on Referendums, CDL-AD (2007) 008rev), ухвалений Радою з демократичних виборів 16 грудня 2006 р. та Венеційською Комісією 16–17 березня 2007 р.; Кодекс належної практики щодо політичних партій (англ. Code of Good Practice in the field of Political Parties, CDL-AD (2009) 002), ухвалений Венеційською Комісією 12–13 грудня 2008 р.; Кодекс кращих практик участі громадськості в процесі прийняття рішень (англ. Code of Good Practice for Civil Participation in the Decision Making Process, CONF/PLE (2009)

CODE1), ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій РЄ на засіданні 1 жовтня 2009 р.);

Г) міжнародні угоди, що скеровано на формалізацію провідної ролі і значення міст у втіленні МСВ (Європейська хартія урбанізму, робота над якою розпочалася в 1980 р., а завершилася в 1993 р. (розроблена й прийнята вона Постійною конференцією місцевих і регіональних влад РЄ); Європейська Декларація міських прав, прийнята на пленарній сесії Постійної конференції місцевих і регіональних влад РЄ (березень 1992 р.);

Д) міжнародні угоди, що скеровано на формалізацію становлення, легалізації та розвиток регіонального самоврядування (Європейська хартія регіонального самоврядування, що розроблена й прийнята в рамках РЄ (1999 р.) і відкрита для підписання державами-членами РЄ; Європейська хартія регіонального/просторового планування (англ. European regional/spatial planning Charter), також відома як Торремолінська хартія (англ. Torreinos Charter) 1983 р.);

Е) міжнародні угоди, що скеровано на формалізацію просторових меж МСВ (Європейська конвенція про ландшафти, розроблена Конгресом місцевих і регіональних влад Європи, прийнята РЄ (жовтень, 2000 р.);

Є) міжнародні угоди, що скеровано на формування суб'єктності людини в державі та на рівні ТГ, а також формалізацію правозахисної функції МСВ (Європейська конвенція про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. (з протоколами), прийнята РЄ та є його статутно-основоположним договором, на основі якого запроваджено Європейський суд з прав людини;

Ж) міжнародні угоди, що скеровано на формалізацію правового статусу міст, які оголосили себе правозахисниками або містами прав людини (Human Rights Cities): Європейська хартія для захисту прав людини в місті (травень, 2000 р.);

З) міжнародні угоди й документи, що формують нові напрями діяльності європейських органів місцевого самоврядування, зокрема на міському рівні, наприклад, Лейпцизька хартія сталих європейських міст 2007 р. (Leipzig Charter on Sustainable European Cities), Марсельська заява 2008 р. (Marseille Statement), Толедська декларація 2010 р. (Toledo Declaration), Познанські висновки 2011 р. (Poznan Conclusion), Звіт «Міста завтра 2011 р. (Cities of Tomorrow Report), Ризька декларація 2015 р. (Riga Declaration) [15], що прийняті на міжнародних зборах міністрів держав-членів ЄС, які є відповідальними за міський розвиток, з метою визначення, закріплення й первинної міжнародної легалізації нових і сучасних принципів і стратегій міського розвитку з урахуванням їх просторової, бізнес-ділової й темпоральної характеристик;

И) документи т. зв. «м'якого права» (soft law), що в недалекій перспективі набудуть силу міжнародних договірних домовленостей: Робочий документ співробітників Комісії щодо результатів громадських консультацій стосовно ключових особливостей міської програми ЄС 2015 р. (Commission Staff Working Document on the results of the public consultation on the key features of an EU Urban AGENDA), результатом яких стало виникнення “Acquis URBAN” (Використання найкращих практик міст для Європейської політики згуртованості), що зумовило появу загальноєвропейського “urbain acquis”. Отже, «міський вимір» визнаний і включений суттєвим елементом у політику згуртованості, під якою останніми роками в ЄС зазвичай розуміють його регіональну політику;

Й) міжнародні угоди т. зв. локальної міжнародної нормотворчості, що укладають муніципалітети й інші ОМСВ різних держав: а) між собою або б) з іншими зарубіжними суб'єктами – підприємницькими, банківськими, благодійними, екологічними, релігійними структурами тощо, в) з міжнародними асоціаціями місцевих влад, а також прямо з г) міжнародними міжурядовими організаціями з питань місцевого розвитку, соціальної реабілітації територій, громад, що на них функціонують, і місцевого господарства (міжнародні угоди з порідненими містами, містами-партнерами, угоди про співробітництво з асоціаціями місцевих влад, угоди про співробітництво з міжнародними партнерами тощо).

Отже, можна констатувати, що наведені документи або прямо, або опосередковано торкаються прав і свобод людини, що вона реалізує в межах ТГ, формування правового статусу самих ТГ, правового статусу різних рівнів МСВ, що суттєво впливає на формування саме глобалістського потенціалу ТГ.

Ба більше, можна стверджувати, що саме на таких складових (критеріях) базується процесуально-нормативний ланцюжок формування та функціонування глобалістського потенціалу ТГ, що включає наступні елементи, а саме:

а) людина, її групи та асоціації – «людина»;

б) наявність, існування, функціонування ТГ як локальної територіальної людської спільноти, що трансформується у соціальний простір реалізації індивідуальних, групових та колективних інтересів членів такої спільноти – «територіальна громада»;

в) формування і структуризація інститутів громадянського суспільства як обов'язкових і легально-визнаних державою структур, методів, засобів, форм реалізації екзистенційних інтересів людини, її груп та асоціацій – «громадянське суспільство»;

г) існування і функціонування системи органів публічної влади (публічної самоврядної /муніципальної/ влади) на основі власних компетенційних повноважень – «публічна влада», результатом чого виступає

г') формування та функціонування локальної системи охорони і захисту прав людини – «локальна система захисту прав людини»;

д) визнання МСВ як об'єкта міжнародно-правового регулювання – «МСВ як об'єкт міжнародно-правового регулювання»;

е) формування в межах міжнародного договірного права блоку міжнародних домовленостей, їх перспективна формалізація через міжнародне нормопроєктування та міжнародну нормотворчість з метою формування блоку міжнародно-правових зобов'язань держав-підписантів таких угод щодо легалізації, визнання та функціонування наведених вище ознак і критеріїв локальної демократії, в межах якої права людини відіграють визначальне значення, бо саме ТГ та її жителі-члени виступають їх продуцентом, користувачем, бенефіціаром – «міжнародне договірне право»;

ж) саме міжнародне договірне право, що формує глобалістський потенціал ТГ, який у вигляді міжнародно-правових зобов'язань держав-підписантів відповідних міжнародних угод повертаються на національний рівень, – що знаходить свій прояв у розробці, втіленні, запозиченні, розвитку і вдосконаленні норм та правових джерел (зазвичай, законодавства) національної держави в профільній сфері – «глобалістський потенціал ТГ»;

з) формування і наявність міжнародної системи щодо виконання міжнародно-правових зобов'язань держав-підписантів відповідних міжнародних угод, що імплементовані в їх національне конституційне право (механізм конвенційного контролю /спостереження, повідомлення, звіти, комісійне обстеження тощо/) – «реалізація глобалістського потенціалу ТГ».

Всі наведені вище елементи процесуального ланцюжка складаються і характеризуються внутрішньою логікою, органічною єдністю, високим потенціалом практичного застосування.

Резюмуючи викладене вище, можна констатувати, що дослідження теоретичних питань в сфері визначення глобалістського потенціалу територіальної громади є актуальним і продуктивним, має акцентуацію на рівень суспільно-нормативної практики, здійснюється через врахування глобальних тенденцій, ба більше – вони мають свій суттєвий та зримий вихід на локальний рівень існування і функціонування локальної територіальної людської спільноти, зокрема через використання дихотомії «локальне/глобальне», як основоположного концепту набуття міжнародної правосуб'єктності самою громадою.

Список використаних джерел

1. Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 року. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/MU45001U>
2. Загальна декларація прав людини: Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права: Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. Док. ООН А/RES/2200 А (XXI) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. Док. ООН А/RES/2200 А (XXI). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
4. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
5. Баймуратов, М., & Кофман, Б. (2023). Територіальна громада як пріоритетний суб'єкт локальної демократії. Scientific Collection «InterConf», (140), 454–462. Retrieved from: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/2215>
6. Баймуратов М.О., Григор'єв В.А. Муніципальна влада: актуальні проблеми становлення й розвитку в Україні. Одеса: АО БАХВА, 2003. 192 с.
7. Баймуратов М.О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. Юридична освіта і правова держава : збірник наук. праць. Одеса, 1997. С. 96–101.
8. Камінська Наталія. Міжнародно-правові джерела муніципального права. URL: https://fileview.ukr.net/?url=https%3A%2F%2Fmail.ukr.net%2Fapi%2Fpublic%2Ffile_view%2Flist%3Ftoken%3DXPb9PBx5kGQU1eW3pzL1CcZ-26uagz9bW4bp3hjXT87MK7nofm2ttauY9fdkxSDLop0ZlvoVGseXb-ckU4mEhgwdqzpdra0IEa

9. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Європейське муніципальне право: до ідентифікації параметрально-номенологічних засад. *Правовий часопис Донбасу / LAW JOURNAL OF DONBASS*. 2023. № 2(83). С.67-74.

Вячеслав ВАСЕЦЬКИЙ

кандидат юридичних наук, науковий співробітник
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ЗНАЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

В наш час відбиття агресії РФ на Україну, протидії всього цивілізованого світу наступу тоталітаризму з особливою актуальністю виникає необхідність осмислення ситуації, що складається, та розробки нових напрямів в правовій сфері, які б гарантували у майбутньому достойне життя людини, її безпеку, захист її прав та свобод, безперервність економічного розвитку.

Серед величезного об'єму проблем в можливому напрямі майбутніх правових змін у підсумку ключовими і взаємозалежними можуть виявитися як підходи до питань безпеки, що потребують реформування правових інститутів, які гарантують безпеку держав та їх громадян, так і питання, які стосуються підвищення уваги до забезпечення прав і свобод людини, що спрямовані на отримання додаткових гарантій безпеки з боку громадянського суспільства. Предметом дослідження в правовому механізмі держави є саме такий аспект про можливі зміни у відношенні до ролі прав і свобод людини.

Жахи Другої світової війни та неспроможність Ліги Націй протистояти агресії держав гітлерівської коаліції поставили перед державами-переможцями завдання створення нової організації колективної безпеки, яка б забезпечувала міжнародний мир і співробітництво між державами. Однак, як зазначає О. Скрипнюк, перехід російсько-української війни до повномасштабної стадії свідчить про неефективність універсальної системи підтримання миру та безпеки в рамках ООН, кризу якої можна порівняти з кризою системи Ліги Націй напередодні Другої світової війни [4, с. 13-22].

Суттєвою складовою Статуту ООН є положення про загальну повагу до прав людини, у статтях 1 та 55 якого ООН зобов'язана сприяти повазі до прав людини і основоположних свобод. На європейському континенті прийнята у 1950 р. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яка пізніше була доповнена відповідними протоколами, зобов'язувала держави, що приєдналися до Конвенції, дотримуватися комплексу прав і свобод людини, які є загальнообов'язковим для будь-якої правової системи, будь-якої держави [3].

Напрацювання в області забезпечення прав людини стало одним з основних чинників, що обмежують свавілля держави по відношенню до людини та ставлять державні рішення в залежність від потреб суспільства і конкретної особи. Найвищою соціальною цінністю в Україні згідно ст.3. Конституції України відзначаються «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека». Однак комплекс правових обмежень, пов'язаних з обов'язком держав по забезпеченню прав і

свобод людини, як виявилось, не став достатнім гальмом проти агресивних дій авторитарних держав. На наш погляд, такі обмеження є дієвими для демократичних держав, які і так не керуються політикою агресії. Але вони майже зовсім не впливають на держави з авторитарною і тим більш тоталітарною формами правління.

На думку О. Кваші, саме безпека є поняттям, що уособлює всі найважливіші людські цінності – життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість, тому заслуговує на першість у цьому переліку. Вона робить висновок, що історія України XXI століття свідчить, що слабка держава не здатна захистити права і свободи своїх громадян, гарантовані Конституцією України. Тому пріоритетною метою стратегії національної безпеки є, безперечно, безпека держави. Саме держава є імперативом в ієрархії цінностей кримінально-правової охорони, бо її вразливість та незахищеність зумовлює загрози для кожної людини та несе небезпеку для українського суспільства в цілому. Держава має обов'язок створення ефективної системи захисту власної безпеки для забезпечення прав і свобод своїх громадян, гарантованих Конституцією України. [2, с. 44-51]. Все ж здається, що така однострямованість обумовлена сьогodнішніми умовами повномасштабної війни. Але тут висловлюється однозначна точка зору на взаємозв'язок між безпекою і забезпеченням прав людини. Якщо коректним є постановка питання пріоритетів між напрямками, то це скоріше питання історичного моменту. В умовах війни на перше місце стає питання безпеки держави. Але у післявоєнний період не менше значення займе питання забезпечення всіх цінностей, тих, що закладені у Конституцію України.

Ще одне питання пов'язане з правореалізацією по забезпеченню прав і свобод людини. Воно стає актуальним не тільки у воєнний період, а й у післявоєнні часи, які з необхідністю будуть характеризуватися суттєвими змінами у правовій сфері. До останнього часу на європейському просторі значну роль відіграє Європейський Суд з прав людини, повноваження якого визначені у Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини [3]. Практика Суду може стати підставою для внесення державами-учасниками Конвенції значних змін до свого національного законодавства. Відповідно до положень Конвенції держава повинна не лише мати законодавство, яке найповніше забезпечує дотримання конвенційних прав та свобод, а й вживати всіх необхідних заходів для того, щоб воно реально діяло. В Україні міжнародно-правові гарантії обумовлені міжнародними договорами, обов'язковими для України. Вони разом з відповідними правовими гарантіями реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина визначають юридичну відповідальність держави перед особою в області прав і свобод людини [1, с. 96-102].

Зміни у правовій сфері, які відбуваються зараз і які будуть мати місце у близькому майбутньому, торкнуться багатьох сторін правової дійсності. В них, як можна передбачити, знайдуть необхідний баланс питання як безпеки держави і суспільства, так і питання забезпечення прав і свобод людини, що є необхідною умовою для додаткових гарантій безпеки з боку громадянського суспільства і кожної людини окремо. Такі зміни у правовій сфері відображають суттєву рису правореалізації – динамічність, тобто діяльність суб'єктів в процесі правореалізації, яка не є одномоментним актом, а постійним процесом, що спрямований на втілення в життя приписів законодавства, які є здібними до трансформації у відповідності до суспільних відносин, що змінилися.

Список використаних джерел

1. Васецький В.Ю. Юридична відповідальність держави як фактор гуманізації правової системи в сфері забезпечення прав і свобод людини. Правова держава. Вип. 29. К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2018. С. 96-102.
2. Кваша О.О. Кримінально-правова охорона державної безпеки України. Альманах права. Правові засади нормотворчої діяльності: національний і зарубіжний досвід. Вип. 15. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2024. С. 44-51. DOI: 10.33663/2524-017X-2024-15-44-51.
3. Конвенція про захист прав і свобод людини (ETS No.5) із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11. Збірка договорів Ради Європи. Українська версія. К.: Парламентське видавництво, 2000. 656 с.
4. Скрипнюк О.В. Міжнародно-правова допомога Україні в боротьбі проти російської агресії. Альманах права. Актуальні проблеми правового розвитку в умовах війни та післявоєнної відбудови держави. Вип. 13. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2022. С. 13-22. DOI: 10.33663/2524-017X-2022-13-2.

Лілія ЯРМОЛ

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

Юлія ГРИНИШИН

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

В Україні під час повномасштабного збройного вторгнення російська федерація (далі – рф) здійснює геноцид проти українського народу, масово порушуючи основні права людини. рф систематично порушує право на життя, заборону катувань та жорстокого поводження, право на свободу та особисту недоторканість, право на справедливий суд, право на свободу вираження поглядів тощо. Ці порушення суперечать нормам міжнародного та національного права.

Права людини та їх юридичне забезпечення: загальнотеоретична характеристика. Поняття прав людини трактують як: справедливість, міру поведінки, взірць, систему юридичних норм, можливості суб'єктів суспільства, свободу, дар від Бога, культурний феномен тощо. Залежно від джерела походження права людини розглядають у двох аспектах: природні права і права як юридичне явище (суб'єктивне юридичне право). Джерелом походження природних прав є «природа», під якою розуміють суспільство, людину, Бога тощо.

Вважаємо, що основним первинним джерелом походження природних прав людини є Бог як ідеальне джерело. Бог сотворив людину, заклавши в її свідомість здатність до пізнання права, прав людини та навколишнього світу. Люди сформували численні об'єднання, створили різні структури – держави, громадські організації тощо, але, попри це, первинним суб'єктом походження природного права надалі є Бог.

Людина осягає ідеї про природні права, розкриває їх, спілкуючись, звертаючись до Бога.

Необхідною передумовою виникнення у людини суб'єктивних юридичних прав є її державне визнання як особи правоздатної та, за певних умов, дієздатної. Володіючи суб'єктивним юридичним правом, особа набуває таких можливостей (свобод): самій чинити певні активні дії (право на свої дії); вимагати від інших суб'єктів вчинення певних дій (право на чужі дії); звертатися до держави за захистом, примусовим забезпеченням свого юридичного права (право на забезпечувальні дії держави).

Рабінович П. М. природні права людини визначає так: « буттєві права і свободи – це певні можливості людини, які необхідні для задоволення біологічних і соціальних потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів [11, с. 17]. Отже, науковець вважає, що джерелом походження природних прав людини є суспільство.

Ганс Кельзен вважає, що права людини – це визнані світовим співтовариством блага й умови життя, яких може домогатися особа від держави і суспільства, в яких вона живе та забезпечення яких реальне в умовах досягнутого людством прогресу [2].

Кельман М. С. зазначає, що основні права людини – це певні можливості людини, які необхідні для її існування та розвитку в конкретних історичних умовах; об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства (економічним, духовним, соціальним) і мають бути загальними та рівними для всіх людей [3].

На нашу думку, *права людини як різновид природного права* – це можливості людини, надані їй Богом як ідеальним джерелом, пізнання, усвідомлення, розкриття яких залежить від самої людини та рівня розвитку суспільства.

Права і свободи можуть стримувати владу, запобігаючи її свавілля, і саме це є характерною ознакою демократичної держави. В авторитарних і тоталітарних режимах права людини не визнаються як природні і залежать від рішень влади. Демократична держава зазвичай не стає агресором у війні, тоді як недемократичні держави, які не визнають права людини, схильні до загарбницьких війн. Під час воєнного стану демократична держава не може відмовитися від своїх зобов'язань щодо захисту прав людини [4].

Юридичне забезпечення прав людини. Будь-яке право людини потребує забезпечення. Особливе, одне з найважливіших гарантувань прав людини – це юридичне, яке здійснює держава. Вона виступає саме тим суб'єктом суспільства, який має найефективніші засоби для забезпечення прав людини. Сукупність юридичних засобів (гарантій), які спрямовані на реалізацію, охорону та захист прав людини, становлять юридичний механізм забезпечення прав людини.

Юридичний механізм забезпечення прав людини є складовою частиною соціального механізму забезпечення прав людини. У структурі соціального механізму забезпечення прав людини є соціальні норми, зокрема релігійні, моральні, юридичні, міжнародно-правові принципи та норми, гласність, громадська думка, діяльність різноманітних суб'єктів щодо забезпечення прав людини тощо.

Юридичні гарантії (засоби) – це основа юридичного механізму забезпечення прав людини. Водночас це один з різновидів гарантій загалом. Механізм юридичних

гарантій може бути представлений і в статичі (сукупність правових засобів), і в динаміці через дію інститутів (тобто юридичну діяльність суб'єктів прав людини й уповноважених суб'єктів). Механізм юридичних гарантій в дії представлений як сукупність інституційних гарантій, де структури державної влади досліджені як інститути судового і позасудового захисту прав; при цьому роль їх у механізмі гарантій нерівнозначна. Отже, юридичний механізм забезпечення прав людини – це система ефективних юридичних засобів (гарантій) їх реалізації, охорони та захисту, закріплених у нормативно-правових актах та в інших джерелах права.

Розглядаючи права людини в умовах воєнного стану, необхідно з'ясувати, що ж закладено у зміст поняття воєнного стану. Воєнний стан є особливим правовим режимом, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. У цьому понятті визначено воєнний стан як основну правову підставу обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина [10].

У Конституції України від 28 червня 1996 року також викладено окремі положення, які визначають особливості реалізації прав людини в умовах воєнного стану. Ці нормативні приписи містяться у розділі II Основного закону України. Зазначено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть установлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень (ч. 2 ст. 64) [4].

У зв'язку з війною, в Україні було криміналізована низка суспільно-небезпечних діянь. Вони закріплені в Кримінальному Кодексі України від 05.04.2001 року і пов'язані з особливим захистом прав і свобод військовослужбовців та юридичній відповідальності за їх недотримання, а також із юридичною відповідальністю за здійснення колабораційної діяльності та поширення інформації, яка може нашкодити Збройним Силам України.

Стан та проблеми юридичного забезпечення прав людини в Україні. Дуже важливою під час війн є діяльність Ради Безпеки ООН, проте якщо один з постійних її членів голосує проти – рішення вважається відхиленим. Україна неодноразово ініціювала питання про проведення засідання Ради Безпеки ООН через анексію Автономної Республіки Крим та загострення війни на Донбасі, а після 24.02.2022 р. через повномасштабне вторгнення. Однак, рф, як постійний член цього органу, блокує прийняття рішень щодо України. Тому питання безпеки України є на контролі і постійному обговоренні Ради Безпеки ООН, але рішень, які б зобов'язали рф виконати міжнародні зобов'язання не було прийнято. Зараз стоїть питання про реформування Ради Безпеки ООН [14, с. 49-58]. На нашу думку, рф як держава терорист мала б бути виключена з постійних членів Ради Безпеки ООН.

На сайті Офісу Генерального Прокурора України зазначена статистика злочинів вчинених в період повномасштабного вторгнення рф на територію України. З кожним

днем злочинів стає все більше. Станом на 04.02.2025 р. зареєстровано 154 911 злочинів агресії та воєнних злочинів, з них 150206 – порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 Кримінального Кодексу України), 114 – планування, підготовка або розв’язання та ведення агресивної війни (ст.437 Кримінального Кодексу України), 85 – пропаганда війни (ст. 436 Кримінального Кодексу України), 4506 – інші. Також 20 565 злочинів проти національної безпеки, з них 3071 – посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 Кримінального Кодексу України), 3961 – державна зрада (ст. 111 Кримінального Кодексу України), 9251 – колабораційна діяльність (ст.111-1 Кримінального Кодексу України), 1453 – пособництво державі-агресору (ст. 111-2 Кримінального Кодексу України), 362 – диверсія (ст. 113 Кримінального Кодексу України), 2467 – інші. В магістральній справі щодо агресії рф є 735 підозрюваних (представники військово-політичного керівництва рф). Серед них: міністри, депутати, військове командування, посадовці, керівники правоохоронних відомств та розпалювачі війни та пропагандисти рф. Якщо брати до уваги злочини проти дітей (без повного врахування з місць активних військових дій), то загинуло 599 дітей, а поранено 1752 дитини [1].

У щорічній доповіді Уповноваженого з прав людини України 2024 р. особливо наголошується на порушеннях прав рф щодо: військовополонених (незаконні суди, позасудові страти, відмова рф у репатріації тяжкопоранених і тяжкохворих військовополонених, відсутність належного розслідування масового вбивства військовополонених у смт. Оленівка, діяльність щодо захисту прав військовополонених), цивільних осіб, позбавлених свободи внаслідок війни в Україні, незаконно утримуваних осіб, депортованих та примусово переміщених осіб [7, с. 27-38].

Під час війни головною проблемою в Україні стає загроза життю та здоров’ю людей. Охорона здоров’я має ключове значення. Повномасштабна війна суттєво пошкодила медичну систему України: зруйновано інфраструктуру, порушено профілактику та лікування, бракує медичних кадрів у деяких регіонах, а логістичні труднощі ускладнюють постачання медикаментів. У цих умовах Україну підтримує ЄС: за даними Єврокомісії, до країн ЄС евакуйовано понад 1000 українських пацієнтів, а низка європейських держав розпочала партнерство для зміцнення громадського здоров’я України [12].

Через початок повномасштабного вторгнення рф на територію України чимало українців емігрувало, тому 3 вересня 2024 року Кабінет Міністрів України видав розпорядження «Про затвердження плану заходів на 2024 і 2025 роки щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року» [9]. Цей план заходів допоможе врегулювати відносини у сфері міграційної політики України під час війни.

Розпочинаючи з 24 лютого 2022 року значна частина українців отримала статус внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО). Структура механізму забезпечення прав і свобод ВПО включає нормативно-правовий, інституційний, організаційно-управлінський рівні та систему гарантій. З’ясувалося, що приділено недостатню увагу до ролі органів місцевого самоврядування (далі – ОМС) у забезпеченні прав ВПО, що створює перешкоди для розробки ефективних стратегій інтеграції [8].

В умовах війни держава має зосередити особливу увагу на захисті прав дитини та створенні для неї безпечних і сприятливих умов. В Україні здійснюються заходи для підтримки дітей-сиріт та тих, хто втратив батьків. Під час воєнного стану не можуть бути всиновлювачами громадяни України, які постійно або тимчасово проживають за кордоном, іноземці, а також особи з тимчасово окупованих територій – через неможливість гарантувати дотримання процедури та контроль за умовами проживання дитини.

Війна суттєво вплинула на економіку України. У 2022 році ВВП скоротився на 28,8%, проте у 2023 році зріс на 5,3%. Споживча інфляція, що до повномасштабного вторгнення становила 10% р/р, у жовтні 2022 року досягла піку — 26,6% р/р. Завдяки стабілізації ситуації їй вдалося стримати наприкінці 2022-го та протягом 2023 року, однак у 2024 році інфляція знову почала зростати. Всі власні доходи держбюджету від початку вторгнення спрямовуються на оборону, яка займає близько половини бюджету. Цивільні видатки покриваються переважно за рахунок міжнародної допомоги. Підтримка економіки у воєнний час є критично важливою, адже саме з неї формується державний бюджет [13].

Ринок праці України також гостро відчуває наслідки повномасштабної війни. На початку вторгнення паніка спричинила різке падіння як попиту, так і пропозиції: бізнеси не наймали, а люди не шукали роботу. Згодом попит почав повільно відновлюватися, проте відкривати бізнес під час війни ризиковано через руйнування інфраструктури та нестабільну економіку [13].

Під час війни порушується право на освіту, хоча згідно зі статтею 53 Конституції України держава зобов'язана забезпечити рівний доступ до неї. Кожна дитина має право на безоплатну середню освіту незалежно від місця перебування. Через повномасштабне вторгнення мільйони людей залишили країну, і нині понад 500 тисяч дітей навчаються за кордоном. Водночас багато українських шкіл не мають належно обладнаних укриттів, оскільки більшість з них розміщені у старих будівлях, де за будівельними нормами того часу захисні споруди не передбачались [6].

Пропозиції щодо удосконалення механізму юридичного забезпечення прав людини в Україні. Актуальність пропозицій щодо удосконалення механізму юридичного забезпечення прав людини в Україні полягає в тому, що без належного юридичного захисту громадяни не можуть повною мірою реалізовувати свої права, що підриває довіру до держави та її інституцій. Ось кілька пропозицій для удосконалення цього механізму:

- чітке нормативне врегулювання підстав, порядку впровадження заходів воєнного стану та меж тимчасових обмежень прав і свобод. В Україні вже існує відповідна правова база для впровадження воєнного стану з урахуванням обмежень прав і свобод, однак вона потребує подальшого вдосконалення [5];
- систематизація норм, які регулюють захист прав і свобод, для забезпечення більшої зрозумілості та доступності;
- усунення колізій та прогалин у нормативно-правовій базі, особливо в галузях кримінального процесу, свободи вираження поглядів, захисту особистого життя;
- посилення ролі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- забезпечення незалежності судів, підвищення професійної підготовки суддів у сфері прав людини;

- спрощення доступу до подання скарг, звернень та отримання правової допомоги онлайн;
- підвищення ефективності системи безоплатної правової допомоги;
- активніше використання механізмів міжнародного моніторингу прав людини – імплементація рекомендацій ООН, Ради Європи, ЄСПЛ;
- державна підтримка бізнесу та створенню нових робочих місць. Це можна забезпечити через податкові пільги для підприємств, що наймають ВПО та ветеранів, а також гранти для малого і середнього бізнесу, зокрема в енергетичній сфері, яка залишається критично вразливою;
- покращення системи освіти під час війни, належне облаштування укриттів, забезпечення психологічної підтримки в школах і університетах, осучаснення програми, додаючи тактичну медицину та військову підготовку та інші.

Розв'язана війна рф проти України спричинила масові порушення прав людини, які в окремих випадках набувають ознак геноциду. В умовах війни правовий захист людини постає не лише як юридичне, а й як глибоко моральне та філософське питання. Попри складнощі, українська держава продовжує реалізовувати свої зобов'язання щодо гарантування прав і свобод, а також активно співпрацює з міжнародними інституціями для документування воєнних злочинів і притягнення винних до відповідальності. Однак ефективна правозахисна політика в умовах війни потребує подальшого вдосконалення механізмів правового регулювання, а також посилення уваги до найбільш уразливих категорій населення.

Міжнародна підтримка, інтеграція України в ЄС та НАТО, реформування Ради Безпеки ООН – це важливі кроки, які наближають перемогу України в боротьбі з ворогом.

Список використаних джерел

1. Злочини вчинені в період повномасштабного вторгнення рф. Офіс Генерального Прокурора України. URL: <https://gp.gov.ua/> (дата звернення: 29.01.2025).
2. Кельзен Г. Чисте правознавство: з додат. Проблеми справедливості; наукове вид.; пер. з нім. Мокровольського О. Київ: Юніверс, 2004. 496с.
3. Кельман М. С. Загальна теорія права: підручник. Вид. шосте, доповнене. Тернопіль: ТОВ «Терно-граф», 2023. 742 с.
4. Корнієнко М. В. Права людини в умовах воєнного стану: загально правовий дискурс. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5d3f2d60-cc80-4f3b-a533-c0fc57e9ae3d/content> (дата звернення: 30.03.2025).
5. Курганська О. В. Обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану: проблеми правового регулювання. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/8977/1/Restrictions%20on%20human%20and%20civil%20rights%20and%20freedoms%20under%20martial%20law%20problems%20of%20legal%20regulation.pdf> (дата звернення: 24.01.2025).
6. Лубінець Д. В. Право на освіту в умовах війни: між навчанням і безпекою. URL: https://lb.ua/blog/dmytro_lubinets/579376_pravo_osvitu_umovah_viyini_mizh.html (дата звернення: 28.01.2025).
7. Лубінець Д.В. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в

Україні у 2023 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/images/documents/annual-report-2023.pdf> (дата звернення: 24.01.2025).

8. Марченко А.В. Органи місцевого самоврядування у механізмі забезпечення прав і свобод ВПО: теоретико-правовий аспект. Дисертація. Міністерство внутрішніх справ України. Дніпро. 2024. 284 с.

9. Про затвердження плану заходів на 2024 і 2025 роки щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження від 3 вересня 2024 р. № 837-р. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837-2024-r#Text> (дата звернення: 28.01.2025).

10. Про правовий режим воєнного стану: Закон України № 389-VIII від 12.05.2015. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 24.01.2025).

11. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3fmb_finan/Rabinovychtheory_philosophy_prava_posibnik_2021.pdf (дата звернення: 01.03.2025).

12. Ресурси системи охорони здоров'я в умовах війни. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/resursy-sistemy-okhorony-zdorovya-v-umovakh-viyny-zhovten-2022r> (дата звернення: 28.01.2025).

13. Самойлюк М. Трекер економіки України під час війни. URL: <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/> (дата звернення: 28.02.2025).

14. Сучасні механізми захисту прав людини: колективна монографія. Кельман М. С., Токарська А. С., Ярмол Л. В., Цебенко С. Б., Дутко А. О. Львів : Галицька видавнича спілка, 2020. 220 с.

Лілія ЯРМОЛ

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

Оксана ПІДГОРОДЕЦЬКА

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ІНФОРМАЦІЮ В ЦИФРОВУ ЕПОХУ: ВИКЛИКИ, ЗАХИСТ І ПЕРСПЕКТИВИ

Сучасний світ перебуває у процесі цифрової трансформації, що суттєво змінює способи отримання, використання та захисту інформації. В епоху розвитку цифрових технологій інформаційні права набувають дедалі більшого значення, оскільки вони безпосередньо впливають на свободу вираження поглядів, право на приватність та захист персональних даних.

У цифрову епоху інформаційні права стали одними з основних прав людини, оскільки кожна особа неминуче стикається з питаннями збереження конфіденційності, кібербезпеки, цифрової ідентичності та контролю над власними даними. Виклики, пов'язані з порушенням інформаційних прав, охоплюють проблеми несанкціонованого

збору, обробки та розповсюдження персональної інформації, кіберзлочинності, масового стеження, а також порушення балансу між правом на інформацію та необхідністю обмеження її в інтересах суспільної безпеки.

У нових умовах традиційні та поширені в цілому світі права та свободи людини трансформуються, наповнюються новими аспектами та змістом, розгалужуються на різновиди, пов'язані саме з цифровізацією [1, с. 23].

У ч. 1 ст. 34 Основного Закону України кожному гарантується право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [2].

Інформаційні права людини як складова свободи вираження поглядів мають подвійне підпорядкування – належать і до права на формування поглядів людини (можливість пошуку, доступу, отримання, фіксування, зберігання інформації й ідей), і до права на їх вираження (можливість поширення, передачі, використання інформації й ідей).

Основні проблеми у сфері забезпечення реалізації інформаційних прав в Україні полягають у неефективній інформаційній політиці у сфері протидії інформаційній війні, яка ведеться РФ проти України; недосконалості законодавства України з питань інформаційних прав; необґрунтованому зарахуванню інформації до інформації з обмеженим доступом; закритті публічних реєстрів; неоприлюдненні розпорядниками інформації на офіційних вебсайтах суспільно важливої інформації; зловживанні окремими запитувачами правом на доступ до публічної інформації; припиненні розгляду запитів на інформацію, звернень громадян; поширенні особами інформації, яка заборонена законодавством України тощо.

На нинішньому етапі стрімкого розвитку інформаційного суспільства особливо актуальним стає питання щодо прийняття уже не рекомендаційного, а обов'язкового документа європейського, та й, зрештою, всесвітнього рівня, присвяченого інформаційним правам людини.

Для реалізації права людини і громадянина на інформацію важлива наявність не лише правових норм-гарантій, а й засобів їх реалізації, які мають забезпечувати і органи публічної влади. Під час війни в Україні законодавець надалі повинен удосконалювати національне законодавство у сфері реалізації права на інформацію. Слушною є пропозиція деяких вітчизняних учених щодо систематизації інформаційного законодавства та прийняття Інформаційного кодексу України, який забезпечував краще розуміння інформаційних прав та їх реалізацію.

В Інформаційному кодексі України мають бути розкриті різні аспекти регулювання інформаційних відносин, інформаційних прав публічно-правового характеру, які ЦК України не врегульовує.

У процесі цифрової трансформації конституційні права людини поступово розширюються та набувають нового змістового тлумачення. Зокрема, Європейський суд з прав людини все частіше стикається з необхідністю поповнення переліку прав людини сучасними концепціями – йдеться про право на перенесення даних і право бути забутим. Це означає, що суб'єкт даних має право заперечувати проти подальшої обробки своїх персональних даних, а контролер зобов'язаний їх видалити, якщо вони більше не потрібні для визначених цілей. Таке рішення стало прецедентом для

переосмислення підходів до конституційних прав людини та визнання можливості їх реалізації в цифровому середовищі [3, с. 372].

Отже, у сучасному цифровому світі інформаційні права відіграють визначальну роль у забезпеченні свободи вираження поглядів, права на приватність та захисту персональних даних. Процес цифрової трансформації, що відбувається в цілому світі, ставить перед суспільством нові виклики, пов'язані з безпекою даних, кіберзлочинністю, інформаційною війною та правовим регулюванням цифрових прав людини.

Перспективи розвитку інформаційних прав пов'язані з подальшою цифровізацією суспільства, впровадженням нових технологій та удосконаленням правових механізмів захисту персональних даних. Зокрема, концепції права на перенесення даних та права бути забутим стають новими стандартами, які змінюють підходи до регулювання інформаційних відносин.

Таким чином, забезпечення інформаційних прав у цифрову епоху можливе лише за комплексного підходу, що охоплює законодавче врегулювання, ефективні механізми правозастосування, цифрову грамотність населення та міжнародне співробітництво у сфері інформаційної безпеки.

Список використаних джерел

1. Петришин О. В. Права людини в цифрову епоху: виклики, загрози та перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28, № 1. С. 17-35.
2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/9%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.03.2025).
3. Литвиненко Є.В., Скоблик М.О. Особливості забезпечення прав людини в умовах цифрової трансформації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 369–373.

Лілія ЯРМОЛ

докторка юридичних наук, професорка
професорка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

Юлія СЛОБОДЕНЮК

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

МІЖНАРОДНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЖІНОК В УКРАЇНІ

Сучасний стан захисту прав жінок варто відзначити як задовільний. Безсумнівно зрушення є: так, нарешті жінок почали менше утискати в сфері зайнятості, а чоловіки можуть йти у декретну відпустку тощо. Та все ще констатується багато прогалин у багатьох сферах суспільного життя.

В Україні, особливо зараз, коли наша держава у стані війни, трапляються випадки порушення прав жінок, зокрема масові вбивства, зґвалтування, викрадення, приниження їх честі та гідності тощо. Окремо варто зазначити про розлучення жінок з дітьми, що також є порушенням не лише прав жінок, а й дітей.

Юридичні гарантії захисту прав людини полягають у конституційному нагляді, контролі, відповідальності правопорушника; встановлення заходів відповідальності винуватців за порушення прав і свобод людини; визначенні заходів захисту прав, відновлення порушеного права [1, с. 189-190].

Юридичні гарантії – це закріплені в законодавстві засоби, які безпосередньо забезпечують правомірну реалізацію, охорону і захист прав [2, с. 95]. Отже, юридичні гарантії забезпечення прав жінок – це засоби, які спрямовані на здійснення, охорону та захист прав жінок.

Міжнародні гарантії забезпечення прав жінок включають діяльність та документи ООН (Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 03.09.1981 р., Пекінська декларація від 15.09.1995 р., Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» від 31.10.2000 р.), Ради Європи (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., набула чинності в Україні 11.09.1997 р., Конвенція Ради Європи «Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами», що набула чинності в Україні 01.11.2022), ОБСЄ (сприяння гендерній рівності через інститути та проекти), а також положення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Міжнародні організації спрямовані на боротьбу з дискримінацією та насильством щодо жінок, розширення їхніх прав і можливостей у різних сферах життя, а Україна як учасниця бере на себе зобов'язання щодо їх упровадження.

Попри здійснювані на різних рівнях заходи, проблеми все ж не зникають. Міжнародна організація «ООН Жінки» наголошує, що для досягнення гендерної рівності при наявному рівні її розвитку потрібно ще 300 років [3]. Великий вплив на цей процес мають антигендерні наративи та рухи, які протистоять урівненню прав між жінками та чоловіками, оскільки їхні стереотипні висловлювання та трансляції стереотипів у суспільство, знецінюють усі правові напрацювання жінок.

Важливим міжнародним актом у цій сфері є Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації відносно жінок (ратифікована Україною 03.09.1981 року), яка на законодавчому рівні допомагає регулювати захист прав жінок [4]. Її доповнює Конвенція № 100 МОП «Про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності» (1951) – вона закріплює принципи рівності в оплаті праці, що є важливим для забезпечення справедливих умов для жінок на ринку праці [5].

До національних юридичних гарантій забезпечення прав жінок, насамперед, належать: Конституція України від 28.06.1996 р., Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р., Кодекс законів про працю України від 17.12.1971 р., Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р., Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. та інші закони, зокрема: «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р. та «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 р.

Їх дієвість може підтвердити той факт, що лише у 2017 році Міністерство охорони здоров'я України скасувало наказ про заборону на понад 450 професій для жінок [6]. Тобто, лише вісім років тому ми могли хоча б трохи наблизитися до рівного доступу у сфері праці. Дані проблеми збереглися в нас, точніше, глибоко вкорінилися в наш менталітет після СРСР, бо подібні заборони досі залишаються у країнах колишнього союзу.

Юридичне забезпечення прав жінок в Україні стикається з проблемами неефективності правозастосовних механізмів через низький рівень притягнення до відповідальності за гендерно зумовлене насильство та дискримінацію, формальний підхід правоохоронних органів і складність доведення фактів дискримінації. Це зумовлено, зокрема, прогалинами та неузгодженостями в законодавстві, відсутністю чіткого визначення всіх форм дискримінації та недостатнім регулюванням окремих сфер, а також неповною імплементацією міжнародних стандартів. Соціальні стереотипи та гендерні упередження впливають на правосуддя та обмежують доступ жінок до нього. Спостерігається недостатність спеціалізованої допомоги та підтримки, зокрема обмежена кількість кризових центрів та кваліфікованих фахівців, а також низький рівень правової обізнаності серед жінок.

Для удосконалення юридичних гарантій прав жінок в Україні необхідно посилити ефективність правозастосовних механізмів, забезпечити невідворотність покарання, підвищити кваліфікацію правоохоронців та спростити доведення дискримінації. Потрібно удосконалити законодавство шляхом чіткого визначення всіх форм дискримінації, детального регулювання гендерної рівності у ключових сферах та повної імплементації міжнародних стандартів. Важливо подолати соціальні стереотипи через інформаційні кампанії та гендерну експертизу. Необхідно розширити доступ до спеціалізованої допомоги, збільшити кількість кризових центрів та підготувати кваліфікованих фахівців. Підвищення правової обізнаності жінок через освітні програми та забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги є також важливим. Нарешті, доцільно посилити міжвідомчу співпрацю для координації зусиль у сфері забезпечення прав жінок.

Отже, юридичні гарантії забезпечення прав жінок в Україні не є вичерпними. З часом вони доповнюються та вдосконалюються з метою забезпечення всебічного захисту прав та інтересів жінок.

Список використаних джерел

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. 4-те видання. К.: Алерта, 2016. 528 с.
2. Заворотченко Т. М. Гарантії реалізації конституційних політичних прав і свобод людини й громадянина в Україні. 4-те вид. Київ, 2013. 200 с.
3. Албул С. На досягнення гендерної рівності знадобиться 300 років, *Генсек ООН. LB.ua*. URL: https://lb.ua/world/2023/03/07/548113_dosyagnennya_gendernoi_rivnosti.html (дата звернення: 07.04.2025)
4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 10.04.2025).
5. Конвенція про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності №100: Конвенція Міжнар. орг. пр. від 29.06.1951. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_002#Text (дата звернення: 10.04.2025).
6. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства охорони здоров'я України від 29 грудня 1993 року № 256: Наказ МОЗ України від 13.10.2017 № 1254. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1508-17#Text> (дата звернення: 17.04.2025).

Соломія ЦЕБЕНКО

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії, яке передбачене і гарантоване національним законодавством та міжнародними стандартами. Людина, маючи можливість вільно обрати світоглядні орієнтири свого життя, повинна мати також можливість і діяти відповідно до своїх релігійних поглядів і під час воєнного стану, який зараз триває в Україні.

Право на свободу віросповідання не відноситься до переліку захищених прав, які не підлягають обмеженню [1]. Це мало б означати, що люди різного віросповідання можуть бути мобілізовані для виконання конституційного обов'язку для захисту незалежності та територіальної цілісності України.

Як зазначив директор Інституту релігійної свободи М. Васін, військовий обов'язок є однаковим як для віруючих, так і для невіруючих. Конституція закріплює рівність усіх громадян і не допускає дискримінації за ознакою релігії [2].

Стаття 15 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ЄКПЛ) не передбачає прямої заборони відступу від зобов'язань по статті 9 Конвенції, однак такі заходи не повинні суперечити іншим міжнародним зобов'язанням держави

[3], зокрема зобов'язанням по виконанню Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року.

Через таку неоднозначність національні судові органи мають різну судову практику щодо вирішення даного питання. Адже багато з військовозобов'язаних подають до суду з метою встановлення ч продовження відстрочки від мобілізації під час дії воєнного стану з релігійних мотивів.

Аналізуючи рішення Верховного суду, можна було б дійти висновку, що відмовитися від мобілізації за релігійними переконанням фактично неможливо. Однак, Дмитро Зелінський, будучи засудженим через невиконання військового обов'язку та відстоюючи своє право на альтернативну (невійськову) службу під час воєнного стану в жовтні 2024 року звернувся до Конституційного Суду України з конституційним стверджуючи, що «конституційне право на свободу світогляду та віросповідання охоплює право на альтернативну невійськову службу» [4].

У грудні 2024 р. Конституційний Суд України звернувся до Венеціанської комісії з проханням проаналізувати питання альтернативної (невоєнізованої) служби в умовах воєнного стану та надати експертний висновок. Запит, надісланий в. о. Голови Конституційного Суду України, став важливою подією у правовому просторі країни, адже торкнувся фундаментальних питань прав людини, свободи совісті та ролі держави в забезпеченні цих прав у часи війни.

У зверненні Конституційний Суд України поставив два питання, які потребували детального аналізу:

- Який стан міжнародного та європейського права у сфері прав людини, включно з порівняльним конституційним правом, стосовно права на відмову від військової служби за переконаннями?
- Як це право застосовується в умовах оборонної війни, яку веде Україна? [5].

На 142 Пленарному засіданні 14-15 березня 2025 року Венеціанська комісія надала детальний аналіз, посилаючись на статтю 9 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) та статтю 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПГПП). У своєму Висновку Комісія звернула увагу на динамічне тлумачення Європейським судом з прав людини даного питання. У п. 16 Висновку Комісія зазначила, що «Під час холодної війни Європейська комісія з прав людини вважала, що стаття 9 ЄКПЛ не може бути тлумачити як таку, що передбачає право на відмову від військової служби з міркувань совісті». Однак, у справі «Баятян проти Вірменії» у 2011 році, ЄСПЛ постановив, що право на відмову від військової служби з міркувань совісті гарантується статтею 9 ЄКПЛ. У цьому рішенні Велика Палата ЄСПЛ зробила висновок, що стаття 9 ЄКПЛ не містить прямого посилення на право на відмову від військової служби з міркувань совісті. Однак ЄСПЛ вважає, що відмова від військової служби, якщо вона мотивована серйозним і непереконним конфліктом між обов'язком служити в армії і совістю особи або її глибокими і щирими релігійними чи іншими переконаннями, є переконанням або вірою достатньої переконливості, серйозності, єдності і важливості для того, щоб на неї поширювалися гарантії статті 9 ЄКПЛ (п. 17 і 18 Висновку Венеціанської комісії) [6].

У всіх інших справах, які розглядав з цього питання ЄСПЛ обмежував відмову від військової служби з міркувань совісті релігійними або іншими переконаннями, що

включають, зокрема, тверду, постійну і щирю відмову від будь-якої участі у війні або носіння зброї. [7, § 81; 8, с.26].

Згідно з висновком Венеціанської комісії, покарання тих, хто «відмовляється виконувати свій обов'язок», «не може вважатися заходом, що відповідає демократичному суспільству». З висновку «Сама природа відмови від військової служби з міркувань совісті передбачає, що вона не може бути повністю виключена під час війни, хоча свобода розсуду держави є ширшою, особливо у випадку мобілізації». Тобто, це означає, що держави мають певну свободу розсуду при визначенні обставин, за яких вони визнають право на відмову від військової служби з міркувань совісті, а також держави-учасниці також вільні у встановленні механізмів розгляду прохань про відмову від військової служби з міркувань совісті [9].

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-БП / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Васін М. Мобілізація віруючих і альтернативна служба під час війни: питання та відповіді. 19.03.2022. URL: <https://irs.in.ua/p/103>
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 04.11.1950 / Рада Європи. *Урядовий кур'єр*. 2010. 17 листоп. № 215.
4. Патріоти України: Українець відмовився від мобілізації до ЗСУ через релігію і був засуджений до трьох років в'язниці, але не здався (25 жовтня 2024 р.). URL: <https://web.ccu.gov.ua/novyna/patrioty-ukrayiny-ukrayinec-vidmovyvsya-vid-mobilizaciyi-do-zsu-cherez-religiyu-i-buv>
5. Самойленко А. Альтернативна служба під час війни: Венеціанська комісія відповіла Україні. URL: <https://glavcom.ua/country/society/alternativna-sluzhba-pid-chas-vijni-venetsianska-komisija-vidpovila-ukrajini--1050239.html>
6. Uropean Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). Ukraine – Amicus curiae brief on alternative (non-military) service. Adopted by the Venice Commission at its 142nd Plenary Session (Venice, 14-15 March 2025). CDL-AD(2025)006-e. URL: <https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/ukraine-amicus-curiae-brief-on-alternative-non-military-service>
7. Enver Aydemir v. Turkey: ECHR, 07.06.2016. (*Application* № 26012/11). HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/{%22tabview%22:%22document%22},{%22itemid%22:%22001-163456%22}}>
8. Guide on Article 9 of the European Convention on Human Rights. Freedom of thought, conscience and religion. Most recently on 31 August 2022. 107 p. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/guide_art_9_eng.
9. Venice Commission: There is a right to refuse military service on grounds of conscience. URL: <https://unn.ua/en/news/venice-commission-there-is-a-right-to-refuse-military-service-on-grounds-of-conscience>

Лілія ЯРМОЛ

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

Діана ЧЕКАЛЮК

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ЮРИДИЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ВЛАСНІСТЬ В УКРАЇНІ

У системі прав людини особливе місце посідає право на власність, яке є важливим засобом для реалізації інших можливостей суб'єктів.

Право на власність можна розглядати у двох аспектах:

- як природне явище (загальносоціальне явище, божественне право тощо);
- як юридичне явище.

Право на власність як природне явище – це надана Богом можливість людини володіти, користуватися і розпоряджатися річчю та вимагати від інших суб'єктів не перешкоджати їй у цьому. Таке право не породжене державою.

Право на власність як явище юридичне (точніше – суб'єктивне юридичне право) проголошується і забезпечується державою. У Конституції України (1996 р.) закріплено, що кожен має право володіти, користуватись і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ч. 1 ст. 41). Ніхто не може бути, всупереч закону, позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним (ч. 3 ст. 41 Конституції України).

Велика увага інституту права власності приділялась у римському приватному праві. Основні надбання римської юриспруденції досі використовуються в юридичній науці та у правовій системі України загалом. Для римського приватного права характерні такі риси права власності:

- безпосередня влада над річчю;
- абсолютна влада над річчю (яка, втім, може бути обмежена в інтересах суспільства або третіх осіб);
- захист права власності від порушень з боку «всіх і кожного»;
- еластичність права власності;
- можливість для власника використовувати позитивні властивості речі;
- можливість отримувати та використовувати на свій розсуд плоди, які дає річ;
- можливість для власника визначати фізичну та юридичну долю речі;
- право власника витребувати свою річ від особи, що утримує цю річ без законних на те підстав [1, с. 411–412].

Перелічені риси права власності відображені і в сучасному цивільному праві України.

Важливими також є ідеї, погляди відомого вченого Ганса Кельзена щодо інституту права власності. Він справедливо наголошував, що «право на річ є водночас і правом стосовно осіб. Коли правознавці, аби закріпити розрізнення між речовими та особистими правами, визначають перше як право індивіда розпоряджатися певною

річчю в який-небудь спосіб, вони не враховують того, що це право зводиться лише до правової зобов'язаності інших терпіти це його розпоряджання, себто, не перешкоджати йому в цьому й жодним іншим чином на це не впливати – що, отже, *jus in get* принаймні почасти є також і *jus in personam*. Першорядне значення тут мають міжлюдські відносини, що, і в випадку так званого речового права зводяться до якоїсь певної поведінки стосовно котрої-небудь іншої людини. Зв'язок із річчю має другорядне значення, позаяк він слугує лише точнішому визначенню того первинного стосунку. Йдеться-бо про поведінку якогось індивіда у зв'язку з котрою-небудь певною річчю – таку поведінку, що зобов'язує всіх інших індивідів поборжувати ту його поведінку терпіти» [2, с. 152].

Юридичне забезпечення права власності — це система правових норм, механізмів і інститутів, що регулюють виникнення, реалізацію, захист та припинення правомочностей власника щодо майна. Воно включає в себе не лише нормативно-правову базу (як національну, так і міжнародну), а й ефективну діяльність правозастосовчих органів, наявність процедур фіксації та підтвердження права, а також способи захисту у випадку його порушення.

Після повномасштабного вторгнення рф в Україну наша держава вживає різноманітні заходи для забезпечення ефективного контролю та використання майна. Однак права власників можуть бути тимчасово обмежені чи перервані – власники можуть бути зобов'язані співпрацювати з владою щодо використання їхнього майна для потреб оборони. В умовах серйозної загрози державній безпеці виникає потреба мобілізації ресурсів для захисту країни. Це може включати реквізицію майна для потреб оборони, обмеження використання певних ресурсів або регулювання діяльності підприємств з метою забезпечення національної безпеки. В умовах війни держава отримує додаткові повноваження щодо регулювання власності, що проявляється в примусовому відчуженні майна, обмеженні прав користування та інших заходах, спрямованих на забезпечення обороноздатності країни [3, с. 124]. Одним із головних механізмів державного регулювання власності стає примусове відчуження або вилучення майна для військових потреб. Це питання регулюється Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17.05.2012 р. [4].

В умовах війни, зважаючи на масштабні порушення права на власність, Україна активно використовує міжнародно-правові механізми захисту, зокрема дипломатичні та правові інструменти для притягнення російської федерації (надалі – рф) до відповідальності через ООН та інші міжнародні організації за незаконне захоплення майна на окупованих територіях – це, так званий механізм судових позовів проти рф, який передбачає можливість стягнення компенсацій через міжнародні суди та механізми конфіскації російських активів [5, с. 27].

Станом на 25 лютого 2025 р. пряма шкода Україні сягнула 176 мільярдів доларів (в лютому 2024 року ця сума становила 152 мільярди доларів). Зокрема, найбільш постраждалими вважаються житло; транспорт; енергетика; торгівля; промисловість; освіта; охорона здоров'я. Так, 3% загального житлового фонду пошкоджено або зруйновано, а це понад 2,5 млн домогосподарств [6].

рф також знищила або пошкодила щонайменше 630 церков, молитовних будинків та інших релігійних споруд [8, с. 6]. Релігійні споруди в Україні передусім

постраждали внаслідок російських повітряних обстрілів ракетами і дронами-камікадзе, а також артилерією, в тому числі через цілеспрямовані обстріли цивільних об'єктів.

Одним із нових механізмів компенсації для відшкодування втраченого майна є створення державних програм. Як приклад – програма «Відновлення», яка дає змогу громадянам отримати грошову допомогу на ремонт пошкодженого житла через додаток «Дія»; створення Реєстру пошкодженого та знищеного майна, за допомогою якого фіксуються військові збитки і який стане основою для майбутніх виплат компенсацій. Оскільки війна призводить до знищення паперових документів та реєстрів, активно використовують блокчейн-технології, які забезпечують збереження записів у захищеному форматі.

У воєнний період право на власність піддається суттєвим обмеженням, що зумовлено потребами національної безпеки та ліквідацією наслідків збройної агресії. Для ефективного реагування на ці виклики Україні необхідно сформувати дієві механізми компенсації, удосконалити нормативно-правове регулювання та забезпечити активну міжнародну підтримку, які забезпечили б притягнення держави-агресора до відповідальності за завдані збитки. При цьому важливо не лише гарантувати захист права на власність, а й створювати умови для економічного відновлення країни. Зокрема, держава вже ініціює законодавчі зміни, спрямовані на реконструкцію житлових об'єктів, бізнесу та інфраструктури. Ефективними інструментами відбудови можуть стати податкові пільги, державні гранти для власників зруйнованого майна, а також програми пільгового кредитування для малого й середнього бізнесу. Такий комплекс заходів сприятиме не лише фізичному відновленню, а й посиленню правової стабільності та довіри до державних інститутів у післявоєнний період.

Список використаних джерел

1. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Приватне право як концепт. Том 1. Витоки. Одеса: Фенікс, 2018. 556 с.
2. Кельзен Г. Чисте правознавство: з додатком: проблеми справедливості / пер. з нім. О. Мокровольського. Київ: Юніверс, 2004. 496 с.
3. Бірюкова Н.Н. Теоретико-правові аспекти визначення понять права власності і права державної власності в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. Серія «Юридичні науки»*. Том 25 (64) №2. 2012. С. 121–128. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoretiko-pravovi-aspekti-viznachennya-ponyati-pravavlasnosti-i-prava-derzhavnoyi-vlasnosti-v-ukrayini/pdf> (дата звернення 04.03.25)
4. Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17.05.2012 р. № 4765-VI. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення 04.03.25)
5. Гриняк А. Б. Примусове відчуження майна в умовах воєнного стану в Україні. *Нове українське право*, Вип. 2. 2022, С. 21–28 URL: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.3> (дата звернення 04.03.25)
6. Моргун Валерія. Сотні мільярдів доларів: у Світовому банку оцінили суму відновлення України після війни. *Новини економіки* URL: https://24tv.ua/economy/vidnovlennya-ukrayini-pislya-viyni-svitovomu-banku-otsinili-sumu_n2761527 (дата звернення 04.03.25)

7. Васін, Максим. Вплив російського вторгнення на релігійні громади в Україні Інститут релігійної свободи. К.: Вид. Пугач О. В., 2024. 28 с. URL: <https://bit.ly/2024-IRF-Report-Ukraine-ua> (дата звернення 04.03.2025)

Соломія ЦЕБЕНКО

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

Іван КОНДРЕЦЬКИЙ

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ДІТЕЙ НА ТЛІ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Реалізація прав дітей під час війни є критично важливим завданням для населення України. Повинні вживатись заходи для захисту дітей, особливо для малолітніх, тобто тих, хто не досяг 14-річного віку, щоб вони не брали участі у воєнних діях. Зокрема, на факти порушення прав людини і залучення дітей до збройних конфліктів Генеральна Асамблея ООН звернула увагу у своїй резолюції № 75/192 «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь, Україна», що прийнята у грудні 2020 р.. У цьому документі ООН закликає РФ утриматись від створення курсів чи проведення вишколів кримських дітей з метою підготовки до військової служби та їх воєннопатріотичного виховання, а також призову, з метою участі в російських збройних конфліктах [1].

Важливо гарантувати належний догляд, захист і доступ до освіти, адаптованої до культурних традицій дітям, які втратили батьків або були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок бойових дій, отримують [2, с.19].

В умовах війни права дітей в Україні зазнали системних порушень з боку російських окупантів. Це питання стало предметом міжнародного розгляду, зокрема на засіданні Комітету ООН з прав дитини 30-31 серпня 2022 року. Висновки щодо Стратегії з прав дитини, прийняті Радою ЄС 9 червня 2022 року, підкреслюють необхідність розробки комплексної політики щодо захисту прав дітей в Україні. На європейському континенті розроблена і запроваджена Стратегія Ради Європи з прав дитини на 2022–2027 рр.: «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства».

Однак на цей момент в Україні відсутня загальна Національна стратегія забезпечення прав дитини та План дій щодо її реалізації, що ускладнює виконання міжнародних зобов'язань. Хоча у листопаді 2024 року була прийнята Стратегія забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки, але цей документ в основному зосереджений на тому, щоб створити можливості жити і розвиватися дитині в сімейному оточенні [3]. Цей документ спрямований вдосконалити внутрішнє законодавство щодо правового статусу дітей, які залишилися без батьківського піклування через війну. Адже запровадження

спеціальних процедур усиновлення, тимчасової опіки та патронату відповідно до міжнародних стандартів сприятиме кращому захисту прав таких дітей.

Для ефективного захисту прав дітей потрібна тісна співпраця між державними органами, громадянським суспільством та міжнародними партнерами. Тому і було створено у 2023 році Державну службу України у справах дітей [4].

Соціальні послуги для дітей-біженців, які опинилися у складних життєвих обставинах через війну, потребують суттєвого покращення. Незважаючи на наявність мережі закладів соціального забезпечення, багато громад не можуть надати необхідну допомогу через обмежені ресурси. Тому важливо передбачити державне фінансування для розвитку таких послуг, як денний догляд за дітьми з інвалідністю, підтримане проживання, інклюзивне навчання та стаціонарний догляд.

У сфері ювенальної юстиції Україна орієнтується на європейські стандарти. Відповідно до Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини, наша держава реалізує заходи з імплементації відповідних норм. Зокрема, у 2018 році було схвалено Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року. Вона передбачала комплексний підхід до захисту дітей, які стали жертвами або свідками правопорушень, а також ресоціалізацію неповнолітніх правопорушників [5].

Для ефективної реалізації ювенальної юстиції необхідна тісна співпраця між судами, прокуратурою, Національною поліцією, соціальними службами, організаціями громадянського суспільства та освітніми закладами. Важливо, щоб ця система не лише захищала права дітей у контакті із законом, а й сприяла профілактиці правопорушень та соціальній реабілітації дітей.

Згідно з міжнародними правовими нормами, захист прав дітей в умовах війни є пріоритетом, визначеним у Конвенції ООН про права дитини та Женевських конвенціях. Важливими правовими аспектами є забезпечення юридичного статусу дітей-біженців, захист від примусової депортації та доступ до правосуддя для жертв воєнних злочинів.

Юридичний захист дітей, які стали жертвами воєнних злочинів, вимагає ефективного механізму розслідування та документування порушень їхніх прав. У цьому контексті необхідною є тісна співпраця України з міжнародними судовими інституціями, зокрема Міжнародним кримінальним судом та Європейським судом з прав людини, з метою притягнення до відповідальності осіб, причетних до злочинів проти дітей.

Особливої уваги потребує питання деокупації та повернення незаконно вивезених дітей. Україна має посилити дипломатичний тиск і юридичну взаємодію з міжнародними організаціями, такими як ООН та ЮНІСЕФ, задля ефективного повернення дітей на батьківщину. Важливим кроком є створення реєстру примусово вивезених дітей, що дозволить систематизувати інформацію та посилити механізми їхнього пошуку. Крім того, необхідно розробити чіткий алгоритм дій для родин, які розшукують своїх дітей, та забезпечити їм безкоштовну правову допомогу. Важливим напрямом є укладання міжнародних угод, які б зобов'язували країни-партнери сприяти поверненню дітей та визнавати незаконність їхнього переміщення. Посилення санкційного тиску на держави та осіб, причетних до примусового вивезення дітей, також має стати одним із інструментів боротьби з цим явищем.

Ще один документ, я

Отже, забезпечення прав дітей під час війни потребує не лише гуманітарних заходів, а й ефективної юридичної політики, яка включає розслідування воєнних злочинів, повернення депортованих дітей, вдосконалення національного законодавства та міжнародну правову співпрацю. Реалізація прав дітей в умовах війни вимагає невідкладних заходів: розробки комплексної державної політики, створення центрального органу з питань прав дітей, покращення соціальних послуг для вразливих категорій дітей та реформування ювенальної юстиції. Це дозволить забезпечити ефективний захист дітей, які постраждали від війни, та гарантувати їм безпечне і гідне майбутнє.

Список використаних джерел

1. Problem of the militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine, as well as parts of the Black Sea and the Sea of Azov: Resolution adopted by the General Assembly on 7 December 2020 № 75/29 , United Nations. *Official site of the United Nations* URL: <https://undocs.org/en/A/RES/75/29>
2. Мельничук О. Ф., Гайду Г. В., Мельничук М. О. Захист прав дітей під час збройних конфліктів. Захист прав дітей в умовах війни. Збірник матеріалів круглого столу до 110-річчя Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, 17 травня 2022 року). Вінниця, 2022. С. 17-20.
3. Стратегія забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки: схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26.11.2024 р. № 1201-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-2024-%D1%80#Text>
4. Положення про державну службу України у справах дітей: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 29.09.2023 р. № 1048. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-2023-%D0%BF#n10>
5. Розпорядження від Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018р. №1027-р Київ Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text%D0%B>

Соломія ЦЕБЕНКО

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

Володимир ШУРАК

студент Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

МЕХАНІЗМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Захист прав людини та їх повага сьогодні є одним з основних напрямів діяльності Європейського Союзу (далі – ЄС), відповідно до його цілей та принципів, закріплених у засновницьких договорах. На початку 1950-х років, в період, коли європейська інтеграція була на підйомі, питання захисту прав людини не було пріоритетом для ЄС. Це відображалось в тому, що в установчих договорах про Європейські Співтовариства не було зазначено про права людини. Розглядаючи справи Суд ЄС також звертався і до законодавства держав-учасниць співтовариств, тому, у своїх рішеннях неодноразово визнавав, що основні права людини є невід'ємною частиною конституційних принципів, спільних для держав-членів Європейських Співтовариств.

Механізми захисту прав людини в Європейському Союзі є багаторівневою системою, що поєднує національні, наднаціональні та міжнародні інструменти. Вони ґрунтуються на положеннях первинного та вторинного права ЄС, а також на юрисдикції Суду Європейського Союзу [1, с. 10-15]. Особливе місце у цій системі займає Хартія основоположних прав ЄС, яка закріплює ключові права та свободи громадян Союзу. Водночас важливу роль відіграють Європейський суд з прав людини та механізми, передбачені національними конституціями держав-членів.

Варто зазначити, що на початкових етапах формування Європейського Союзу питання захисту прав людини не отримували достатньої уваги в межах самого об'єднання. На думку наднаціональних органів, ці питання були поза межами економічної інтеграції, тому в установчих договорах про ЄС не було переліку прав людини.

Положення права ЄС тлумачились як такі, що мають пріоритет перед національними конституціями держав-членів щодо прав і свобод людини. Внаслідок цього наднаціональні інститути ЄС не боялись, що держави-члени вимагатимуть відповідності положень права ЄС до їхнього внутрішнього законодавства у сфері захисту прав людини. Однак повноваження інститутів ЄС у цій сфері були обмеженими. У договорах про створення Європейських Співтовариств фактично не йшлося про захист прав людини. Деякі попередні, більш амбітні плани європейської інтеграції, зокрема Європейське оборонне співтовариство та проект Статуту Європейського політичного співтовариства, певною мірою торкалися цього питання. Проте ці плани зазнали невдачі, а батьки-засновники ЄС прагнули обмежити угоду лише економічними потребами співтовариства [1, С. 14-28].

У Суду Європейського Союзу була відсутня кримінальна юрисдикція, що суттєво обмежувало його спроможність у питаннях захисту прав і свобод людини. Під час розгляду справ Суду лише зрідка доводилось розглядати окремі політичні та соціальні права, тож він не займався питаннями захисту прав людини на постійній основі. Однак, саме Суд ЄС виступив ініціатором процесу розширення компетенції Європейського Союзу у сфері захисту прав людини [2, С. 76-91].

З плином часу в Європі сформувалися дві незалежні системи захисту прав людини — одна в рамках Ради Європи, інша в Європейському Союзі. Проте система захисту в ЄС була неповною та певною мірою фрагментарною, оскільки на початкових етапах свого розвитку охоплювала переважно економічні права.

Поступово, з поширенням європейської інтеграції на політичну сферу та сферу юстиції і внутрішніх справ, почали з'являтися рішення судів держав-членів ЄС, у яких вони частково відмовлялися визнавати принцип примату права ЄС над внутрішнім законодавством стосовно прав і свобод людини.

Фундаментальним у розвитку системи захисту прав людини в ЄС стало рішення у справі «Штаудер проти міста Ульма» 1969 року, коли Суд ЄС вперше визнав, що основні права людини є невід'ємною частиною загальних принципів права Співтовариства, які він зобов'язаний захищати. Це рішення стало відповіддю на зростаючу стурбованість національних судів, особливо німецького Федерального конституційного суду, щодо відсутності належного захисту основних прав на рівні Співтовариства [3].

Наступним ключовим етапом розвитку стало рішення у справі «Інтернаціональ Гандельсгезельшафт» 1970 року, в якому Суд ЄС підтвердив, що захист основних прав є складовою правових принципів Співтовариства і що при визначенні цих прав Суд керується спільними конституційними традиціями держав-членів. Таким чином Суд почав формувати «неписаний каталог» основних прав, спираючись на конституційні традиції держав-членів та міжнародні договори з прав людини [4].

Маастрихтський договір 1992 року став першим установчим договором, який формально закріпив повагу до основних прав людини як один з принципів ЄС. У статті F зазначалося, що «Союз поважає основні права, гарантовані Європейською конвенцією про захист прав людини та основних свобод... та як вони впливають із спільних конституційних традицій держав-членів, як загальні принципи права Співтовариства». Це положення підтвердило практику Суду ЄС і надало їй договірної основи [5].

В свою чергу Амстердамський договір 1997 року значно посилив заходи із захисту прав людини в ЄС. Він запровадив процедуру призупинення прав держави-члена у випадку серйозного та постійного порушення нею принципів, на яких засновано Союз, включаючи повагу до прав людини. Також було введено принцип недискримінації як один із основоположних принципів ЄС і розширено повноваження ЄС у сфері боротьби з дискримінацією [6].

Прийняття Хартії основоположних прав ЄС у 2000 році стало визначальним етапом у розвитку системи захисту прав людини в ЄС. Хартія систематизувала та кодифікувала широкий спектр прав – громадянських, політичних, економічних, соціальних та культурних – в єдиному документі. Хоча спочатку Хартія мала характер

політичної декларації, Лісабонський договір 2007 року надав їй такої ж юридичної сили, як і установчим договорам [7].

Слід наголосити на тому, що Лісабонський договір, окрім надання юридичної сили Хартії основоположних прав ЄС, також передбачив приєднання Європейського Союзу до Європейської конвенції з прав людини [8]. Це мало на меті зміцнити узгодженість між двома європейськими системами захисту прав людини та забезпечити додатковий зовнішній контроль за діяльністю ЄС у сфері прав людини. Проте у 2014 році Суд ЄС у своєму Висновку 2/13 визначив, що проект угоди про приєднання ЄС до ЄКПЛ є несумісним з установчими договорами, зокрема через ризик підриву автономії правопорядку ЄС. Це рішення тимчасово призупинило процес приєднання, який досі залишається на стадії переговорів [1, С. 25-34].

Отже, слід зазначити, що механізми захисту прав людини в Європейському Союзі пройшли значну еволюцію від другорядного аспекту економічної інтеграції до фундаментальної цінності та пріоритету ЄС. Ця система характеризується багаторівневістю та комплексністю, поєднуючи судові, законодавчі, інституційні, політичні, фінансові, дипломатичні та стратегічні механізми.

Незважаючи на досягнутий прогрес, система захисту прав людини в ЄС продовжує стикатися з викликами, зокрема, неповною гармонізацією стандартів у різних державах-членах, проблемами верховенства права в окремих країнах та новими загрозами, пов'язаними з технологічним розвитком і міграційними процесами. Подальший розвиток цієї системи залишається важливим завданням європейської інтеграції.

Список використаних джерел

1. Бочарова Н. В. Роль суду ЄС в конституціоналізації правової системи Європейського Союзу. 2018. № 4. С. 14–18.
2. Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини. Київ 2018. С. 168.
3. Judgment of the Court of 12 November 1969. - Erich Stauder v City of Ulm - Sozialamt. URL: <https://surli.cc/ezfwkj>
4. Judgment of the Court of 17 December 1970. Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel. Case 11-70. URL: <https://surl.li/trqlag>
5. VERDRAG BETREFFENDE DE EUROPESE UNIE (92/C 191/01) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/?uri=celex%3A11992M%2FTXT>
6. Treaty of Amsterdam Amending the Treaty on European Union, the Treaties Establishing the European Communities and Certain Related Acts (97/C 340/01). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A11997D%2FTXT>
7. Charter of Fundamental Rights of the European Union Council (2000/C 364/01). URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.
8. Consolidated Versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union (2016/C 202/01). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT>.

РЕАЛІЗАЦІЯ ЮРИДИЧНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ З ОГЛЯДУ НА РЕЛІГІЙНІ ЧИ ІНШІ ПЕРЕКОНАННЯ

Юридичні обов'язки є складовою правового статусу громадянина, реалізація яких відіграє важливу роль у суспільстві та в державі. Юридичні обов'язки спрямовані на задоволення потреб громадян, держави, суспільства загалом. В умовах воєнного стану в Україні реалізація юридичних обов'язків громадянами набуває особливої актуальності, в них виникає особлива потреба. Сумлінна реалізація військового обов'язку (це один із юридичних обов'язків) – це запорука перемоги над ворогом. Однак в Україні є громадяни, релігійні переконання яких суперечать реалізації військового обов'язку. Для них цей обов'язок має бути замінений іншим – обов'язком проходити альтернативну (невійськову) службу, в порядку визначеному законодавством України.

Юридичний обов'язок – це закріплена в юридичних нормах і забезпечувана державою необхідність певної поведінки суб'єкта, спрямованої на здійснення його відповідного буттєвого обов'язку [7, с. 47].

Ганс Кельзен щодо суб'єктивного юридичного права наголошував, що «певний індивід є юридично зобов'язаним – ба навіть начебто й усі індивіди є юридично зобов'язаними – поводитись стосовно когось іншого, наділеного правом індивіда, безпосередньо у певний спосіб. Поведінка, до якої котрий-небудь індивід зобов'язаний удаватися у своїх безпосередніх стосунках із кимось іншим, може бути позитивною або негативною поведінкою, себто певною дією чи невиконанням дії» [1, с. 147–148].

Реалізація юридичних обов'язків громадян України – це здійснення зобов'язуючих та забороняючих норм у фізичних діях громадян, яке необхідне для задоволення їхніх особистих потреб існування та розвитку або інших суб'єктів (держави, організацій та ін.). Наслідком невиконання зобов'язуючих і забороняючих норм є вчинення особою юридичного правопорушення.

На реалізацію юридичних обов'язків важливий вплив мають переконання людини, зокрема релігійні. Переконання займають центральне місце серед складників світогляду, є його ядром. Переконання тлумачиться також як тверда впевненість, певність у чому-небудь; віра у щось [4, с. 267]. Отже, віра становить один зі складників переконань людини.

Дотримання і сповідування людиною релігійних чи інших переконань може призводити до її відмови вчиняти певні діяння. Такі відмови можуть бути об'єднані у дві групи:

- відмова від здійснення юридично необов'язкових дій (наприклад, від споживання певної їжі, від участі в громадських заходах). Така відмова в усіх випадках повинна розглядатись як правомірна поведінка, оскільки в Конституції України від 28.06.1996 р. зазначено, що «ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством» (ч. 1 ст. 19);

- відмова від реалізації юридичних обов'язків. Така відмова вважається протиправною поведінкою і передбачає юридичну відповідальність.

У міжнародних документах з прав людини проголошені право людини відмовлятися від військової служби з заміною її альтернативною та право утримуватися від певних дій щодо одягу, їжі, релігійних свят (з можливістю відповідного звільнення з роботи). Так, у ч. 2 ст. 10 Хартії основних прав Європейського Союзу (2000) проголошене право на відмову від військової служби за переконаннями совісті відповідно до національного законодавства. У Рекомендації № 1202 «Щодо релігійної терпимості в демократичному суспільстві» (Ради Європи, 1993) закріплене положення про те, що європейська спільнота повинна бути гнучкою при узгодженні різноманітної релігійної практики (наприклад, одягу, їжі та релігійних свят) (п. "I" ст. 16).

У Конституції України від 28.06.1996 р. закріплено, що ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів з мотивів релігійних переконань. При цьому дозволяється заміна військового обов'язку на альтернативну службу (ч. 4 ст. 35). Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 р. передбачає, що «заміна виконання одного обов'язку іншим з мотивів переконань допускається лише у випадках, передбачених законодавством» (ч. 3 ст. 4). Тобто, Закон України не конкретизує цих випадків, на відміну від Конституції, котра передбачає лише один випадок такої заміни.

На нашу думку, положення ч. 1 ст. 3 Конституції України – «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» – дає підстави вважати, що в усіх випадках, коли це практично можливо і не призводить до порушення суспільних інтересів та прав окремих людей, держава може дозволити громадянам з огляду на їхні переконання, зокрема релігійні, замінити окремі юридичні обов'язки на інші.

Юридичними обов'язками, виконання яких в Україні (та й в інших державах) може суперечити релігійним чи іншим переконанням людини, є наступні: проходження військової, а інколи й альтернативної служби; складання присяги у визначених законодавством випадках; вакцинування особи; переливання крові, коли це необхідно для збереження життя людини тощо.

Розглянемо приклади наявних в Україні правових можливостей заміни юридичних обов'язків альтернативними, коли їх виконання суперечить релігійним чи іншим переконанням людини.

Складання присяги. У деяких країнах громадяни зобов'язані складати релігійну присягу перед тим, як обійняти певну посаду, або скористатися певними правами. Зазвичай зміст такої присяги визначений законодавством. Однак певна категорія людей через свої релігійні чи інші переконання може відмовитися від складання присяги. У такому випадку законодавство різних держав дозволяє змінити певні слова у присязі на інші. Наприклад, згідно з Розділом 1 ст. 11 Конституції США, «перед заступанням на посаду Президент складає таку присягу або дає урочисту обіцянку: «Я урочисто клянусь (або обіцяю), що чесно виконуватиму обов'язки» [2]. У законодавстві держави може бути передбачене складання присяги відповідно до своєї релігії чи віровчення. Так, у Конституції України визначено зміст присяги Президента України (ст. 104). На практиці Президенти України складали присягу народові України на Пересопницькому Євангелії. Таку звичаєву норму доцільно було б закріпити у Конституції України, але з

одночасним гарантуванням главі держави права на альтернативну форму складання присяги відповідно до його релігійних чи інших переконань.

Проходження військової, а інколи й альтернативної служби. У Законі України «Про військовий обов'язок та військову службу» від 25.03.1992 року (у редакції Закону України від 04.04.2006 року) проголошено, що «громадяни України мають право на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою згідно з Конституцією України та Законом України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12.12.1991 р. (у редакції Закону від 18.02.1999) (ч. 4 ст. 1) [5]. Попри це, у сучасних умовах в Україні – в період дії воєнного стану – постало чимало питань щодо порядку проходження альтернативної служби. У Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 року (у редакції Закону України від 02.03.2005) [6] питання щодо проходження альтернативної служби не регламентовані. Існує неоднозначна юридична практика щодо питання проходження такої служби. Наприклад, у Львівському обласному Територіальному центрі комплектації та соціальної підтримки повідомили, що в час воєнного стану альтернативної служби немає, відтак, громадяни, віросповідання яких не допускає користування зброєю, підлягають призову на загальних підставах [3]. Така ситуація свідчить про те, що необхідно чітко конкретизувати нормативні положення про проходження альтернативної служби в період воєнного стану в Україні: умови, її особливості тощо. Адже Конституція України (ст. 35), дає право громадянам на заміну військової служби альтернативною (невійськовою) службою, якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням.

Список використаних джерел

1. Кельзен Г. Чисте правознавство: з додатком: Проблеми справедливості / пер. з нім. О. Мокровольського. Київ: Юніверс, 2004. 496 с.
2. Конституція Сполучених Штатів Америки: Посібник для всіх. Пер. з англ. К.: Веселка, 1993. 192 с.
3. Начальник Львівського обласного ТЦК повідомив, як відбувається призов громадян, віросповідання яких не допускає користування зброєю. URL: https://varta1.com.ua/news/nachalnik-lvivskogo-oblasnogo-tck-povidomiv-yak-vidbuvaetsya-prizov-gromadyan-virosповідannya-yakih-ne-dopuskaie-koristuvannya-zbroieyu_376309.html (дата звернення: 10.03.2025).
4. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. Київ: Аконіт, 1998. Т. 3: Обє–Роб. 927 с.
5. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12.12.1991 № 1975-XII (у редакції Закону від 18.02.1999). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text> (дата звернення: 20.03.2025).
6. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 ,№ 3543-XII (у редакції Закону України від 2.03.2005). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-1> (дата звернення: 22.03.2024).
7. Рабінович П.М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право». 2021. 256 с.

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАХИСТІ ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УМОВАХ ВІЙНИ

Дотримання прав людини в умовах війни – це найзłożоденніша проблема, тому сьогодні одним із визначальних векторів діяльності держави має бути забезпечення ефективної національної системи захисту прав кожної людини. Цей напрям потребує фокусування на окремі категорії осіб, які особливо потребують цього захисту, наприклад особи з інвалідністю. Реалії свідчать, що виникає необхідність надання належних правових гарантій цим особам, зокрема у сфері соціальних послуг, поліпшення їх фінансово-матеріального стану та належної безпеки від агресивних дій ворога. Задля досягнення цих цілей створено цілу низку потужних інструментів, які реалізуються міжнародними інституціями, державними органами, громадськими організаціями, метою яких є максимально забезпечити права і свободи осіб з інвалідністю.

Повномасштабна війна росії проти України дозволила визначити неефективність діяльності, передусім державних органів, їх неспроможність захистити та забезпечити права людини з інвалідністю в умовах воєнного стану. І саме оперативна реакція громадських організацій на виклики, які постали перед цією категорією осіб, дозволила певною мірою уникнути чи зменшити їх негативні наслідки.

Основними цілями діяльності громадських організацій у сфері захисту та забезпечення прав осіб з інвалідністю є: сприяння реалізації їх інтересів, прав та свобод через надання консультування, представництва інтересів (адвокація); надання соціальних послуг і підтримка, допомога як самих осіб з інвалідністю, так і їх сімей. Соціальна допомога, як напрям діяльності громадських організацій, дозволяє їм бути суб'єктами процесу формування ринку соціальних послуг в Україні, що передбачено та регулюється Законом України «Про соціальні послуги» [1].

Від початку повномасштабної війни простежується тенденція до значного збільшення громадських організацій. Станом на кінець 2024 р. згідно даних Державної служби статистики України зареєстровано 104 483 організацій різного спрямування [2], серед яких значну частину займають громадські організації людей з інвалідністю. Зокрема на всеукраїнському рівні досить позитивно себе зарекомендували такі громадські організації людей з інвалідністю, як: ГС ВГО НАІУ, ГС «ВСГО «Конфедерація ГОІ України», ВСГО «НКНВСІУ», Всеукраїнське об'єднання осіб з інвалідністю, Всеукраїнська Асоціація працездатних інвалідів та інші. Аналіз їх діяльності дозволив нам з'ясувати визначальні напрямки їх роботи, а саме: захист основоположних (конституційних) прав людини; підвищення ролі й соціального статусу осіб з інвалідністю у суспільстві; консолідація громадських зусиль щодо моральної, психологічної, матеріальної підтримки цієї категорії осіб; створення належних умов для соціальної адаптації та інтеграції шляхом надання послуг й проведення заходів соціального напрямку.

Дотримання та забезпечення основоположних прав осіб з інвалідністю в умовах воєнного стану повинне передусім ґрунтуватися на нормах міжнародного гуманітарного права. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю вимагає, що держави-учасниці мають забезпечити інклюзію людям цієї категорії при виконанні своїх зобов'язань, що передбачені міжнародним правом [3]. Ця конвенція є ратифікована як Україною, так і Росією, тому ними повинні вживатися усі можливі заходи для безпеки і захисту осіб з інвалідністю в умовах небезпек, зумовлених війною. Преамбула та ст. 11 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю чітко декларує, що дотримання прав та захист прав людей з інвалідністю під час збройних конфліктів та іноземної окупації є одним із визначальних обов'язків держав-учасниць.

Чинічне ігнорування Росією положень міжнародного гуманітарного права, зокрема норм Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, призводить до катастрофічних наслідків. Вже на початку війни (14 квітня 2022 р) Комітетом із прав осіб з інвалідністю в Женеві було анонсовано, що повномасштабна війна Росії в Україні поставила під загрозу понад 2,7 млн. українців з інвалідністю [4]. І на жаль, внаслідок довготривалої війни в Україні простежується тенденція глобального збільшення кількості осіб з інвалідністю.

Безумовно, що вирішенням захисту прав осіб з інвалідністю повинна насамперед займатися держава в особі своїх органів, які в силу тих чи інших обставин не в змозі надавати необхідну допомогу. Зокрема, це стосується місцевостей на яких ведуться активні бойові дії чи знаходяться поблизу лінії зіткнення. На цих територіях державні органи до компетенції яких входить надання соціальної допомоги особам з інвалідністю, з метою забезпечення безпеки персоналу, працюють здебільшого дистанційно. Така форма роботи унеможлиблює надання якісної допомоги у сфері соціальних послуг тим особам, які її потребують, догляді, реабілітації, забезпеченні ліками, соціально-побутовій допомозі тощо.

Тому, значний масив роботи щодо захисту прав осіб з інвалідністю взяли на себе громадські організації та волонтери, які забезпечують їх евакуацію, доставлять їм ліки, питну воду, продукти харчування та інші засоби першої необхідності. Передусім, це громадські об'єднання та організації, метою створення та основним напрямом діяльності яких є максимальне сприяння реалізації прав людей з обмеженими можливостями.

Зосередивши увагу на особах з інвалідністю, слід зауважити, що ця категорія є доволі гетерогенною, до якої належать як особи, що мають складні розлади здоров'я та потребують постійного медичного та/або соціального супроводу, так і особи, які мають стійкі порушення здоров'я без порушення мобільності та/або психоінтелектуального розвитку. Це, зі свого боку, зумовлює різні можливості для кожної конкретної особи даної категорії у процесі реалізації особистих прав, свобод, інтересів, забезпечення потреб тощо. Так, особи із порушенням фізичним здоров'ям, зрідка можуть розуміти та усвідомлювати як особисті потреби, так і небезпеку, пов'язану зі воєнними реаліями. Натомість, особи із порушенням ментальним здоров'ям чи комплексними порушеннями здебільшого є неміними, залежними від допомоги інших людей та часто не можуть розуміти, усвідомлювати реальну небезпеку й корегувати власні дії щодо збереження свого життя. Така гетерогенність цієї категорії осіб, яку визначає Конвенція про права осіб з інвалідністю у п. «і» Преамбули [3], зумовлює різні кількісні та якісні потреби у

соціальних і медичних послугах, які зобов'язана таким особам надавати держава через органи соціального захисту населення.

Як на вже зауважувалося, що з огляду на воєнні реалії в окремих регіонах є неможливим або значно ускладненим виконання завдань державними органами соціального захисту населення, а сама потреба у послугах цієї служби помітно зростає. На потенційну небезпеку перекладання своїх обов'язків з боку держави на недержавні інституції міжнародного та громадського характеру, наголошують сучасні науковці. Нині значно розширилася низка соціальних послуг, які надають саме громадські об'єднання, зокрема із залученням закордонних організацій. Слід погодитися з М. Алмаші, який наголошував на особливій значущості громадських організацій у сфері захисту прав людини як цілісної системи, що складається з інституційної та нормативної складових, що діє на локальному, національному та міжнародному рівнях [5, с. 98].

Аналізуючи особливості діяльності громадських організацій слід відзначити їх фінансову спроможність, що значною мірою забезпечується міжнародними донорами. Саме матеріальний потенціал є запорукою ефективної діяльності у захисті прав осіб з інвалідністю, позаяк дозволяє створити умови для оздоровлення, реабілітації, залучити відповідних фахівців, надати конкретну соціальну допомогу тощо.

Таким чином, значне підвищення активності існуючих громадських організацій в Україні та створення нових від початку війни є яскравим свідченням активного долучення їх не лише до спільної діяльності задля збереження держави та перемоги над окупантом, але і соціально-гуманітарної сфери. Це особливо виражається в наданні допомоги особам з інвалідністю, передусім, які проживають у населених пунктах поблизу лінії зіткнення та які постраждали від знищення критичної інфраструктури. Вважаємо, що діяльність громадських організацій є найефективнішим шляхом реалізації прав, свобод та ініціатив людей з обмеженими можливостями. Саме за допомогою громадських організацій людина може реалізувати значну частину своїх прав, захистити свої інтереси, що підвищує їх соціальну роль. Так, громадські організації намагаються максимально надавати ті послуги особам з інвалідністю, за які раніше несла відповідальність держава. Тому, співпраця між громадськими організаціями та державою має значний потенціал для розвитку соціально-гуманітарної сфери у суспільстві, підвищення якості соціальних послуг в Україні, формування адекватних моделей надання соціальних послуг особам з інвалідністю.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 № 2671-VIII. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
2. В Україні збільшується кількість громадських організацій попри війну – аналітики. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3921815-v-ukraini-zbilsuetsa-kilkist-gromadskih-organizacij-popri-vijnu-analitiki.html>
3. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю від 13. 12. 2006 р. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

4. Ukraine: 2.7 million people with disabilities at risk, UN committee warns. *United Nations*. URL: <https://www.ohchr.org/en/statements/2022/04/ukraine-27-million-peopledisabilities-risk-un-committee-warns>

5. Алмаші М. М. Захист прав людини неурядовими правозахисними організаціями. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 32. Т. 1. С. 98–103.

Анастасія ГЕНЕРАЛОВА

аспірантка спеціальності 081 «Право»

Національного університету «Львівська політехніка»

ПРОТИПРАВНА ПОВЕДІНКА ДІТЕЙ В КІБЕРПРОСТОРИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Кіберпростір – це один із важливих фронтів ведення агресивної війни РФ проти України, коли ворог підступно та завуальовано атакує українських громадян, зокрема дитячого віку, які є найбільш вразливою категорією. Закономірним вже є те, що у сучасному глобалізованому суспільстві діти активно користуються новітніми інформаційними технологіями, багато часу проводять у соціальних мережах, що призводить до надмірної цифрової свободи, різного маніпулятивного впливу та стають жертвами порушень цифрових прав людини.

Загалом, Інтернет є позитивним елементом для розвитку та освіти дитини, однак вкрай важливо не потрапити під вплив інформаційних маніпуляцій та досягти правового захисту кіберпростору. Розглядаючи поведінку дітей в кіберпросторі слід зазначити, що це не просто місце їх дозвільного (ігрового) проведення часу чи засіб навчання, а багатофункціональне середовище, яке передає, приймає та поширює цифрову інформацію. Окрім того, сучасний Інтернет став комерційним простором, який служить більше економічним інтересам, а не інформаційним правам та свободам цифрових користувачів. Тому ціла низка вчених, заважаючи на великий вплив підприємницької діяльності та економічних інтересів на сучасний Інтернет, розуміють його як «Інтернет речей», що підкреслює природу кіберпростору та цифрових операцій, що здійснюються через Інтернет без участі людини [1, р. 5]. І, безперечно, ця тенденція має глобальний вплив на права дитини, їх поведінку (правомірну чи протиправну).

На основі концепції «Інтернету речей», ми можемо визначити новий підхід до цифрового регулювання прав дітей, окреслити позитивний і негативний вплив Інтернету на поведінку дитини. Слід зауважити, що в основі розуміння кіберпростору закладений Інтернет речей, який повинен забезпечувати права людини, інформаційну безпеку та право доступу до цифрового інформаційного простору [2, р. 103]. Звідси, основні критерії прав дитини, що використовуються у звичайному Інтернеті правомочні для Інтернету речей, єдиною відмінністю є те, що останній є ширшим простором і механізмом забезпечення соціальних і економічних інтересів дітей. Такий підхід до кіберпростору вказує на наявність у дітей таких прав: авторські права, інтелектуальну власність та підприємництво. Інтернет речей (кіберпростір) – це нова форма соціального та цифрового електронного середовища, а суспільство знань – це новий погляд на соціальне формулювання, який слідує за інформаційним суспільством з

огляду на історичний прогрес. Ці два поняття тісно взаємопов'язані між собою, і значно впливають на цифрові права дітей.

Слід зауважити, що якщо кіберпростір достатньо розвинутий у всьому світі, то суспільство знань не достатньо впроваджене у глобальному масштабі. На жаль, в епоху інформаційного суспільства нові ІКТ та цифрові пристрої супроводжуються серйозними загрозами, що виникають у їх правовому регулюванні. Найбільш очевидним прикладом цих небезпек є зростання кількості різних порушень прав дитини у кіберпросторі, крадіжка інформації та даних, зловживання інформаційними правами тощо. На думку багатьох вчених, основною причиною всіх цих негативних ситуацій та порушень прав людини в Інтернеті є низькі знання та неграмотність, що потребує формування у соціумі «інтернет-грамотності» [3, р. 249]. Тобто, суб'єкти та учасники кіберпростору повинні, передусім, розуміти свою правову поведінку, права та свободи, а також знати технічні та правові аспекти безпеки Інтернету. Ці знання зроблять кіберпростір безпечнішим та забезпечать користувачам і суб'єктам цифрового права повну правову безпеку.

Отже, кожен суб'єкт може регулювати власну поведінку та безпеку в кіберпросторі, і тоді жодного втручання держави не знадобиться. Зі свого боку вважаємо, що необхідним є максимальне вжиття заходів різними суб'єктами (законодавцем, владою, інститутами громадського суспільства, батьками, освітніми установами тощо) щодо підвищення рівня «інтернет-грамотності» учасників кіберпростору з метою запобігання чи мінімізації кількості цифрових порушень та формування «кіберкультури».

Непоодинокі випадки жорстокого поводження з дітьми у кіберпросторі, порушення прав дитини та схилення дітей до багатьох цифрових правопорушень пов'язані із низьким рівнем інтернет-грамотності дітей. Вважаємо, що ця проблема не є виною лише дітей, низький рівень їх інтернет-грамотності – це не те, за що вони повинні нести відповідальність. Позаяк, батьки, навчальні установи, виховні заклади, влада, інститути громадянського суспільства несуть відповідальність за формування у дітей належної «інтернет-грамотності» та до достатніх юридичних знань. Тобто, коли діти стають жертвами інтернет-злочинів, то їх дитяча наївність, незнання прав, інтернет неграмотність – це не лише їхня «вина», але й суб'єктів, які її оточують.

Разом з тим вважаємо, що основними причинами порушення цифрових прав дитини чи її неправомірної поведінки в кіберпросторі є не лише інтернет неграмотність чи правова невідомість. Це значною мірою зумовлено і низьким рівнем управління та контролю у кіберпросторі, який не повинен обмежуватися правами та свободами його учасників, а має бути цифровим середовищем, що регулюється верховенством права, державним і громадським контролем. З метою кращого забезпечення цифрових прав дітей в кіберпросторі слід окреслити обсяг та зміст їх прав у ньому, визначити неправомірні дії та методи боротьби з незаконною діяльністю суб'єктів кіберпростору. Базуючись на концепції «Інтернет-речей» права дітей у кіберпросторі можемо поділити на дві групи: 1) онлайн-права – це права, якими володіють діти, коли вони активно приєднуються до кіберпростору, беруть участь в обігу цифрової інформації; 2) загальні електронні права, що передбачають доступ дітей до кіберпростору, до своїх персональних даних та їх використання.

Слід зауважити, що ні конвенції ООН, ні регіональні конвенції з прав людини не містять статей, які би безпосередньо стосувалися цифрових прав дітей. Підхід міжнародних правозахисних організацій до питання прав дітей в кіберпросторі, на нашу думку, доволі неоднозначний, позаяк вони їх розглядають на рівні всіх суб'єктів кіберпростору. Аналізуючи причини та наслідки кіберзлочинності, вважаємо, що дії, які суперечать правам дітей, повинні бути проаналізовані в окремому розділі. У цьому аспекті рекомендація Ради Європи

під назвою «Посібник з прав людини для користувачів Інтернету» є похвальною [4]. У ній зазначено, що для всіх людей є вільний доступ до кіберпростору, зокрема право на свободу думки та вираження поглядів, свободу інформації, свободу об'єднань та зібрань, конфіденційність приватного життя та недоторканність приватного життя, освіту тощо. Також у ній наголошується, що слід постійно підтримувати інформацію про дітей та їхню чутливість в інтернет-просторі.

Однак у зазначеному документі є певні недоліки, що характерні й іншим міжнародно-правовим документам, які регулюють аналогічні питання. Насамперед це те, що не всі права користувачів кіберпростору (дорослих людей, неповнолітніх та дітей) висвітлені у документі. Відтак, проблеми катування та нелюдського поводження в кіберпросторі, трудових прав, права на індивідуальність та ін. не мають вияснення, а ціла низка прав користувачів розкрита загальною, або лише в окремих аспектах.

Проблема полягає в тому, що право дітей на доступ до Інтернету – це не лише право онлайн-користувачів. Існують деякі неонлайн-права, які також

потрібно забезпечити, зокрема, право на інформаційну безпеку, авторські права тощо. Сфера прав дітей в Інтернеті речей доволі широка, це і права власності дітей, права дітей на нові форми дозвілля, медичні права, культурні права, права участі у громадських об'єднаннях та ін. Це твердження суперечить деяким усталеним нормам, позаяк діти не є повністю дієздатними суб'єктами учасниками цивільно-правових відносинах. Вважаємо, що перегляд роботи міжнародних організацій щодо прав дітей у розширеному кіберпросторі допоміг би вирішити ці суперечності.

Відзначимо, що дотепер у юридичній літературі не визначено чіткого переліку прав дітей в кіберпросторі, позаяк не можливо з'ясувати всі загрози, які може нести кіберпростір дитині та провокувати до неправомірної поведінки. Також не має повної системи цифрових прав дитини як у документах міжнародного права, так і у самій концепції «Інтернету речей», оскільки кіберзлочинність є значним викликом і для нових механізмів кіберпростору. На підставі вищевикладеного, ми можемо класифікувати правопорушення проти прав дітей та їх протиправні дії на основі різних критеріїв у межах Інтернету речей. Приміром, перша група незаконних дій може порушувати всі права людини, а друга група стосуватиметься правопорушень лише проти прав дитини. З іншого боку, хоча певні порушення прав людини пов'язані з активним використанням кіберпростору, інші незаконні дії можна уникнути лише за допомогою електронних засобів доступу, володіння, використання та розпорядження. Слід зазначити, що міжнародне право більше зосереджується на безпечному використанні кіберпростору дітьми, запобіганні конкретним діям, спрямованим на дітей в кіберпросторі, ніж на наданні повного переліку прав дітей у ньому.

Таким чином, права дітей в кіберпросторі характеризуються своїм особливим місцем у системі прав людини. Кіберпростір вимагає нового підходу як до

міжнародних, так і до національних норм прав людини, позаяк більшість кіберзлочинів та порушень цифрових прав спрямовані на дітей. Це означає, що під час оновлення стандартів цифрового регулювання прав людини, як міжнародні організації, так і національні законодавці, повинні максимально сприяти інтересам дітей, моральним потребам та турботам нових поколінь.

Список використаних джерел

1. Martin D.S. The Internet of Things and business. USA, New York: Routledge. 2017. 99 p.
2. Maras M. H. Internet of Things: security and privacy implications. *International Data Privacy Law*. 2015, Vol. 5, No. 2. P. 99–104
3. Gomes de Andrade N.N. and Lúcio T.F. New technologies and human Rights: challenges to regulation. 1st ed. USA, New York: Routledge, Taylor&Francis Group. 2016. 352 p.
4. Рекомендація CM/Rec (2014)6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо Посібника з прав людини для інтернет-користувачів та пояснювальний меморандум. URL: <https://rm.coe.int/16802e3e96>

Оксана БАСКАКОВА

асистентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

Наталія КИЧМА

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Міжнародний захист основоположних прав людини під час воєнного стану є надзвичайно важливою та актуальною темою в умовах сучасних збройних конфліктів.

Відповідно до ч. 1 статті 1 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1].

Однак навіть у таких екстремальних умовах міжнародне гуманітарне право забезпечує захист основних прав людини, що не можуть бути порушені, навіть під час війни. Важливо, щоб ці права залишалися непорушними, а будь-які обмеження

здійснювались відповідно до міжнародних стандартів, були пропорційними і необхідними для досягнення легітимних цілей безпеки та стабільності.

Насамперед, потрібно зауважити, що найважливішу роль у створенні Міжнародно гуманітарного права завдячуємо швейцарському підприємцю Анрі Дюнану і офіцеру швейцарської армії Гійом-Анрі Дюфуру. Виникнення МГП починає свою історію з 24 червня 1859 року, подорожуючи Італією, Дюнан став свідком сумних наслідків битви під Сольферино. Повернувшись до Женеви, він описав побачене в книзі «Спогад про битву під Сольферино», опублікованій в 1862 році. Генерал Дюфур, який знав про війну, надав Дюнану активну моральну підтримку, ставши, зокрема, головою дипломатичної конференції 1864 року, на якій було прийнято Першу Женевську конвенцію, що стало початком сучасного МГП [2, с. 11]. Страшні наслідки цієї події спонукали до створення в 1863 році Міжнародного комітету допомоги пораненим, що у 1876 році отримав сучасну назву Міжнародний Комітет Червоного Хреста [3, с. 396].

Отже, міжнародною організацією яка відповідає за моніторинг ситуації за правами людини під час збройних конфліктів є Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ), який має важливу роль у забезпеченні захисту людей, які не беруть участі в бойових діях.

Основними напрямками діяльності МКЧХ є турбота про загинлих під час збройного конфлікту та пошук зниклих безвісти; відвідування затриманих у місцях утримання під вартою та участь у звільненні та передачі осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом; відновлення сімейних зв'язків через збройний конфлікт; розповсюдження знань з МГП серед представників збройних сил та силових структур та інше [4, с. 51].

Також важливими механізмами є міжнародні суди та трибунали, які допомагають притягувати до відповідальності осіб, які порушують міжнародне гуманітарне право та права людини, як приклад можна навести Міжнародний кримінальний суд. Відповідно до частини 1 статті 5 Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду, юрисдикція Суду обмежується найбільш тяжкими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства. Відповідно до цього Статуту Суд має юрисдикцію стосовно таких злочинів:

- a) злочин геноциду;
- b) злочини проти людяності;
- c) воєнні злочини;
- d) злочин агресії [5].

Крім того, ООН має низку органів, зокрема Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (UNHCR), що займається моніторингом ситуації з біженцями та переміщеними особами, а також реагує на випадки порушення прав людини.

Варто приділити увагу тому, що МГП надає захист всім жертвам збройних конфліктів, включаючи цивільних осіб і комбатантів, які склали зброю. Характер наданого їм захисту варіюється і залежить від того, чи є відповідна особа комбатантом або цивільною особою [2, с. 28].

Сторони, що перебувають у конфлікті, повинні завжди розрізняти цивільне населення й комбатантів – для того, щоб оберігати цивільне населення і цивільні об'єкти. Не мають зазнавати нападу ні цивільне населення в цілому, ані окремі цивільні особи. Напади повинні бути спрямовані лише на військові об'єкти. Сторони, що перебувають у конфлікті, обмежені у своєму праві вибору методів і засобів ведення

бойових дій. Забороняється застосовувати зброю або методи ведення військових дій, що мають невибіркову дію або здатні завдавати надмірних ушкоджень чи зайвих страждань.

Забороняється ранили або вбивати ворога, який здається в полон або вже не здатен брати участь у бойових діях. Особи, які припинили участь у військових діях, а також особи, які не беруть у них безпосередньої участі, мають право на повагу до їхнього життя, а також на психічну і фізичну недоторканість. За будь-яких обставин вони повинні перебувати під захистом і відчувати гуманне ставлення без будь-якої різниці несприятливого характеру. Поранених і хворих необхідно розшукувати і підбирати, їм повинна надаватися допомога, як тільки обставини дозволять це зробити. Під захистом перебувають медичний персонал, медичні установи, санітарний транспорт і обладнання. Емблема Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала на білому тлі є знаком, що вказує на те, що ці особи й об'єкти перебувають під захистом.

Взяті в полон комбатанти і цивільні особи, які перебувають під владою супротивника, мають право на збереження життя, повагу до їхньої гідності, особистих прав і політичних, релігійних та інших переконань. Вони повинні бути захищені від будь-яких насильницьких дій і репресалій. Вони мають право на листування зі своїми сім'ями і на отримання допомоги. У разі кримінального переслідування їм повинні бути забезпеченні основні судові гарантії [2, с. 6-7].

Варто зазначити, що однією з основних міжнародних угод, яка регулює права людини під час війни є Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни, варто зазначити що відповідно до статті 2 ця Конвенція застосовується до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни [6].

Також, важливим міжнародним документом є Протокол II до Женевських конвенцій 1977 року, який забороняє напади на цивільних осіб і цивільні об'єкти, забезпечує право на гуманітарну допомогу, а також захищає осіб, які не беруть участі у бойових діях. Протокол наголошує на пропорційності дій та обмеженні шкоди для цивільного населення, що є критично важливим для мінімізації порушень прав людини під час війни. Водночас, навіть в умовах воєнного стану, Протокол II гарантує, що деякі основоположні права, такі як право на життя, захист від катувань, заборона рабства та примусової праці, не можуть бути порушені

Варто зазначити, що в умовах воєнного стану деякі права та свободи можуть бути обмежені. Міжнародне право допускає тимчасові обмеження прав людини, якщо це необхідно для забезпечення безпеки держави та її громадян.

Україна 17 липня 1997 року ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Відповідно до частини 1 статті 15 даної конвенції під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом [7].

Водночас, відповідно до частини 2 статті 15, деякі основні права не підлягають обмеженню навіть в умовах надзвичайного стану. Це стосується:

- статті 2 — права на життя, за винятком випадків, коли смерть настала внаслідок воєнних дій.

- статті 3 — заборони катувань та нелюдського поводження.

- статті 4 (пункт 1) — заборони рабства та примусової праці.

- статті 7 — принципу, згідно з яким не може бути застосоване покарання без чіткої правової підстави.

Це означає, що навіть у часи війни чи під час надзвичайного стану держава не має права порушувати ці фундаментальні права, оскільки вони є непорушними за будь-яких обставин.

Міжнародний захист основоположних прав людини під час воєнного стану є важливою складовою правової системи, що гарантує захист прав навіть в умовах збройного конфлікту. Хоча в умовах воєнного стану можливе тимчасове обмеження певних прав і свобод, основоположні права, такі як право на життя, заборона катувань і рабства, залишаються непорушними. Україна, ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини, зобов'язується дотримуватися міжнародних стандартів навіть у ситуаціях надзвичайного стану. Жодна держава не може порушувати ці фундаментальні права, незалежно від обставин війни чи надзвичайної небезпеки.

Список використаних джерел

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2025 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
2. Міжнародне гуманітарне право. Відповідаємо на ваші запитання. Міжнародний Комітет Червоного Хреста. Швейцарія, Женева. 2020. 108 с.
3. Мельцер Нільс. Міжнародне гуманітарне право. Київ: Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2020. 396 с
4. Міжнародне гуманітарне право: навчально-методичний посібник / за ред. О. В. Бігняка. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 136 с.
5. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : Статут від 01.07.2002 р. № 995_588 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
6. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : Конвенція від 12.08.1949 р. № 995_154 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція від 01.01.1990 р. № 995_004 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

Оксана БАСКАКОВА

асистентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

Юлія МОЗОЛЬОВА

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЖІНОК

Проблематика юридичних гарантій захисту прав жінок залишається актуальною вже понад століття. Незважаючи на закріплення рівноправності статей та заборону дискримінації у численних міжнародних і національних правових актах, механізми захисту прав жінок досі мають недоліки. Жінки продовжують стикатися з порушеннями своїх прав, зокрема з недотриманням принципу гендерної рівності, недостатнім захистом від насильства та нерівністю у сфері праці. У зв'язку з численними фактами порушення прав жінок ця проблема набуває особливої актуальності.

На початку XX століття розпочався новий етап, коли міжнародна спільнота приділила підвищену увагу питанню захисту прав жінок. У 1902 р. в Гаазі були прийняті міжнародні конвенції, що стосувались колізій національних законів з питань шлюбу, розлучення та опіки над неповнолітніми, а в 1904 та 1910 рр. – міжнародні конвенції, що стосувалися заборони торгівлі жінками та дітьми. Міжнародне співробітництво держав, яке мало відношення до прав жінок, здійснювалось у трьох ключових напрямках: боротьба з злочинністю (наприклад, протидія проституції); вирішення колізій національно права держав з різних питань (наприклад, щодо громадянства жінок); міжнародне регулювання праці (наприклад, особлива охорона праці жінок) [1, с. 284].

Один із фундаментальних принципів Загальної декларації прав людини – це забезпечення рівноправ'я між чоловіками та жінками. В статті 2 закріплено, що кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії тощо. Згідно зі ст. 7 Декларації, всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом [2].

Основу міжнародно-правового механізму захисту прав жінок закладено у статті 1 Статуту ООН, де вказується, що держави повинні поважати усіх людей незалежно від статі [3]. Органи системи ООН ухвалили низку міжнародно-правових документів, спрямованих на захист конкретних прав жінок. До цих актів належать такі: Загальна декларація прав людини 1948 року; Конвенція про політичні права жінок 1952 року; Конвенція про громадянство одруженої жінки 1957 року; Конвенція про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік і реєстрацію шлюбів 1962 року та Рекомендація до неї 1965 року; Декларація про захист жінок і дітей у надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів 1974 року; Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року (CEDAW); Декларації про викорінювання насилля щодо жінок 1993 року; Пекінська Платформа Дій та Пекінська декларація 1995 року; Декларація тисячоліття ООН 2000 року; Цілі сталого розвитку 2016–2030

(Порядок денний для сталого розвитку – 2030) [4, с. 153]. Усі названі договори забороняють дискримінацію за ознакою статі.

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок має особливе значення, оскільки є єдиним міжнародним документом, спеціально спрямованим на захист прав жінок. Є частиною законодавства України і має обов'язкову юридичну силу. Конвенція спрямована на подолання дискримінації та забезпечення прав жінок у різних сферах життя, включаючи громадянські, політичні, культурні, соціальні та економічні права. Вона охоплює як публічну, так і приватну сферу. Зобов'язує держави попереджати й протистояти дискримінації у публічній сфері, вимагає, щоб приватні суб'єкти – члени родини, бізнес тощо – докладали таких зусиль. Конвенція наголошує на відповідальності урядів держав за дискримінацію жінок. Права жінок можуть гарантуватися тільки державою, що зумовлює важливість розробки відповідної національної політики у цій сфері на виконання положень Конвенції [5, с. 23].

У 2000 році ухвалений документ, який захищає права жінок- Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека». Вона наголошує на тому, що жінки непропорційно страждають від військових конфліктів та їхніх наслідків, водночас залишаючись виключеними з процесів ухвалення рішень і мирних переговорів. Резолюція закликає держави сприяти ширшій участі жінок на всіх рівнях ухвалення рішень, посилювати фінансову, технічну та матеріальну підтримку програм з підготовки персоналу з урахуванням гендерних аспектів, а також застосовувати гендерно чутливий підхід під час узгодження та реалізації мирних угод. Резолюція не потребує ратифікації, бо не є документом зобов'язального характеру, але передбачає, що держави-члени ООН мають розробити національні плани дій на виконання цієї резолюції [6, с. 25].

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству, більш відома як Стамбульська конвенція, була розроблена за участі всіх держав-членів Ради Європи. Її ухвалення зумовлене необхідністю подолання насильства щодо жінок, яке в деяких країнах набуло масштабного та безкарного характеру. Цю конвенцію інколи називають революційним документом, оскільки вона пропонує комплексний підхід щодо протидії домашньому та гендерно-обумовленому насиллю, а відповідальними за її реалізацію визначаються не лише державні органи, а також громадянське суспільство, недержавні установи та медіа [7].

Вирішення спорів щодо захисту прав жінок значною мірою залежить від діяльності таких судових інституцій, як Європейський суд з прав людини, Комітет ООН з прав людини, Комітет ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок та Суд Європейського Союзу. Найавторитетнішими є рішення Європейського суду з прав людини. Суд ЄС, зі свого боку, ухвалив низку рішень, що стосуються забезпечення рівної оплати праці для чоловіків і жінок, та визначив принцип рівності між ними як універсальний і беззаперечний.

Міжнародна організація праці (МОП) є провідним спеціалізованим нормотворчим органом у сфері праці та соціального забезпечення і наразі входить до складу спеціалізованих установ ООН. У своїй діяльності МОП приділяє особливу увагу трудовим правам вразливих категорій працівників, зокрема жінок, вагітних, матерів, працівників із сімейними обов'язками, дітей і підлітків, трудових мігрантів, осіб похилого віку та надомних працівників. Ці групи потребують підвищеного рівня

захисту не лише на національному рівні, а й з боку міжнародної спільноти. В умовах глобалізації питання регулювання праці жінок залишається одним із ключових напрямів роботи МОП. За сучасних умов завдання світової спільноти полягає у подоланні за допомогою міжнародних трудових стандартів національних стереотипів щодо трудових функцій, які виконують жінки як найбільш вразлива категорія працівників [8, с. 151]. Конвенції МОП, спрямовані на забезпечення гендерної рівності у сфері праці, становлять фундамент для всієї діяльності організації в цьому напрямі.

Враховуючи зазначене вище, можна зробити висновок, що існує значна кількість міжнародно-правових документів, які гарантують забезпечення прав жінок. Однак їхня реалізація на практиці досі залишається викликом. У багатьох країнах зберігаються проблеми, пов'язані з дискримінацією, насильством щодо жінок, нерівною оплатою праці та недостатньою участю жінок у процесах ухвалення рішень. Для ефективного захисту прав жінок необхідно не лише ухвалювати відповідні правові акти, а й забезпечувати їхнє дієве впровадження через механізми контролю, політичну волю держав і активну участь громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Сергеева С. М. Міжнародно-правовий захист прав жінок: історія і сучасність. *Часопис Київського університету права*: науково-теоретичний журн. 2011. № 3. С. 284-288 (дата звернення: 12.03.2025).
2. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948. Офіційний вісник України. 2008. 15 груд. № 93. Ст. 3103.
3. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 12.03.2025).
4. Щербак Н. В. Міжнародні стандарти з питань гендерної рівності та їх упровадження в Україні (в умовах реформування державного управління). Право та державне управління: збірник наукових праць 2020. № 4. С. 153-165.
5. Уварова О. О. Права жінок та гендерна рівність: навч. посіб. Київ, 2018. 204 с.
6. Жінки. Мир. Безпека: інформаційно-навчальний посібник з гендерних аспектів конфліктів для фахівців соціальної сфери. Київ, 2017. 172 с.
7. Антонюк Л. Нормативні засоби захисту прав жінок на міжнародному рівні. URL: <http://womeninaction.com.ua/normativni-zasobi-zahistu-prav-zhinok-na-mizhnarodnomu-rivni> (дата звернення: 12.03.2025).
8. Грекова М. М., Греков Є. А. Міжнародні трудові стандарти у сфері захисту прав жінок. Прикарпатський юридичний вісник. 2019. Т. 1, вип. 3(28). С. 151-155.

Герман ПРИХОДЬКО

студент Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наукова керівниця:

Богдана МЕЛЬНИЧЕНКО

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В ПРОЦЕСІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Євроінтеграція України є стратегічним напрямом розвитку держави, спрямованим на посилення демократичних інститутів, удосконалення правової системи та забезпечення прав людини. Проте цей процес супроводжується низкою викликів, які потребують невідкладного вирішення. Це зумовлює актуальність обраної тематики.

Попри зусилля уряду, досі трапляються випадки порушень прав людини, зокрема у сферах свободи слова та права на справедливий суд. Це ставить під сумнів відповідність країни європейським стандартам правової держави. Крім того, недостатній прогрес у боротьбі з корупцією та неефективність правоохоронних органів створюють загрозу для демократії та прав людини. Корупція залишається серйозним бар'єром на шляху євроінтеграції.

Відповідно до статті 55 Конституції України, кожен громадянин має право звернутися до суду для захисту своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав і свобод. Крім того, ця стаття передбачає альтернативний механізм – можливість подання заяви до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [1].

Адаптуючи Цивільний процесуальний кодекс України [1] до стандартів Європейського Союзу, законодавець запровадив значну кількість нововведень, які суттєво змінили підходи до судового захисту порушених прав.

Зокрема, було надано можливість використовувати електронні засоби обробки інформації для подання позовних заяв, отримання матеріалів справи, а також направлення заяв і клопотань. Відповідно до статті 14 Цивільного процесуального кодексу України, у судах функціонує Єдина судова інформаційно-комунікаційна система, яка дозволяє сторонам справи подавати та отримувати документи в електронному форматі [3].

Відповідно до «Перехідних та прикінцевих положень» Цивільного процесуального кодексу України, впровадження Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи здійснюється поетапно.

Станом на сьогодні система поступово запроваджується, проте особи, які бажають захистити свої права та свободи в судовому порядку, здебільшого використовують традиційні підходи до судового звернення. Це свідчить про труднощі у впровадженні нововведень та їх адаптації в суспільстві.

На нашу думку, процес цифровізації судового провадження, що має спростити доступ до судового захисту відповідно до вимог Європейського Союзу, впроваджується недостатньо ефективно. Причиною цього є те, що, зважаючи на чинне матеріальне та

процесуальне законодавство, громадяни продовжують використовувати вже установлені алгоритми звернення до суду, які були чинними протягом багатьох років.

З цього випливає ще одна проблема, що виникає під час адаптації українського законодавства до норм ЄС. Зокрема, особа обмежена у виборі власного представника, оскільки, відповідно до норм чинного законодавства, представництво в суді може здійснювати виключно адвокат, який має відповідне свідоцтво про право на здійснення адвокатської діяльності, за винятком випадків, передбачених Цивільним процесуальним кодексом України.

Так звана «адвокатська монополія», яка була запроваджена з метою підвищення якості юридичних послуг, спричинила як певні труднощі, так і нові можливості. З одного боку, законодавство визначає чіткі критерії для осіб, які мають право представляти інтереси інших у суді. Представництво у судовому процесі як форма правничої допомоги здійснюється виключно адвокатами, що передбачає надання професійної правничої допомоги та належний захист інтересів особи.

Цю норму підтверджує й Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», який встановлює вимоги до осіб, що можуть отримати право на здійснення адвокатської діяльності. Зокрема, адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою на належному рівні, має не менше двох років стажу роботи в галузі права, успішно склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (за винятком окремих випадків, передбачених законом), склала присягу адвоката України та отримала відповідне свідоцтво [2].

Отже, особа, яка представляє інтереси іншої особи в суді, повинна відповідати встановленим державою вимогам, що свідчить про високі стандарти захисту прав і свобод у судовому процесі.

Проте варто зазначити, що існують винятки щодо вимог до представництва в суді адвокатом. Зокрема, у справах, що виникають із трудових відносин, а також у малозначних спорах, представником може бути особа, яка досягла вісімнадцятирічного віку, має цивільну процесуальну дієздатність, або законний представник неповнолітньої чи малолітньої особи, а також особи, визнані недієздатною [3].

Один із головних викликів сьогодення – гарантування захисту прав і свобод громадян України в процесі її інтеграції до європейського простору. Ефективний захист прав і свобод громадян у процесі інтеграції України до європейського простору вимагає всебічного підходу, спільної роботи держави, громадянського суспільства та міжнародних партнерів, а також детального стратегічного планування. Необхідно продовжувати роботу над реалізацією запропонованих ідей.

Втілення цих заходів сприятиме зміцненню захисту прав і свобод громадян у процесі європейської інтеграції України та сприятиме створенню міцної й стабільної демократичної держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.03.2025).

2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05 липня 2012 року. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5076-17> (дата звернення: 15.03.2025).

3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 15.03.2025).

Олег ХОЦЯНОВИЧ

студент Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наукова керівниця:

Майя ПИВОВАР

докторка філософії, доцентка
кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

ВИКРАДЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ ЯК ОДИН ІЗ ЗЛОЧИНІВ КРАЇНИ-АГРЕСОРА

Повномасштабне вторгнення росії в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, завдало значних страждань українським громадянам. Окрім вбивств, державатерорист вчиняє й інші воєнні злочини, зокрема викрадення дітей.

Конвенція ООН про права дитини є найбільш визнаним міжнародним документом у сфері захисту прав людини, її ратифікували майже всі країни світу. Прийнята 20 листопада 1989 року, вона охоплює весь спектр прав дітей, зокрема громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні. Попри те що росія ратифікувала цей документ, вона систематично його порушує, як і інші міжнародні угоди та договори.

Серед найпоширеніших порушень прав українських дітей – право на життя (стаття 6 Конвенції), право на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки (стаття 8), а також право на освіту (статті 28, 29) [1]. На жаль, в умовах війни неможливо точно встановити кількість дітей, яких незаконно вивезли до росії, оскільки це число постійно зростає. За офіційними даними, станом на 31 липня 2023 року з 24 лютого 2022 року з України до рф депортували 19 546 дітей [2]. Це лише зафіксовані випадки, про які повідомили Національному інформаційному бюро України батьки, опікуни чи свідки депортації.

Юристка Save Ukraine Мирослава Харченко зазначає, що в росії дитина може отримати статус такої, що позбавлена батьківського піклування, якщо протягом шести місяців за нею ніхто не звертається. Після цього її передають під опіку російських сімей, усиновлюють громадянами рф або направляють до інтернатів. Такі дії спрямовані на те, щоб українська влада втратила можливість відстежувати місцеперебування цих дітей.

Уповноважений Верховної Ради з прав людини Дмитро Лубінець повідомив, що є підтверджені випадки усиновлення 386 українських дітей, яких росія незаконно депортувала на свою територію [3]. Це є прямим порушенням норм міжнародного

гуманітарного права, яке забороняє усиновлення дітей із країн, що перебувають у стані міжнародного збройного конфлікту.

Попри ці заборони, держава терорист продовжує чинити злочини. Зокрема, документи, що опинилися у розпорядженні BBC Rapogama, свідчать про те, що один із ключових політичних союзників Володимира Путіна усиновив дитину, викрадену з українського дитячого будинку в Херсоні. Згідно із записами, ім'я та по батькові дитини були змінені. Дівчинка, яку раніше звали Маргарита Прокопенко, стала однією з 48 дітей, яких під час окупації міста російська армія вивезла з херсонського дитбудинку [4].

Наразі можна лише здогадуватися про масштаби страждань, яких зазнають українські діти на території країни-агресора. За даними громадської організації "Регіональний центр прав людини", у 2023 році зафіксовано щонайменше 87 випадків переміщення понад 8 330 українських дітей до так званих "таборів перевиховання" [5]. Такі установи розташовані у 30 регіонах РФ, а також на тимчасово окупованій території Криму та в Білорусі.

Як зазначає голова центру Катерина Рашевська, офіційно ці табори позиціонуються як реабілітаційні, проте насправді дітей піддають політичній індоктринації, примусовому "патріотичному вихованню", русифікації та нав'язуванню громадянства рф. Крім того, значну частину дітей розміщують у військових таборах, що свідчить про їхню мілітаризацію. Це грубе порушення права дитини на освіту та збереження її національної ідентичності [5].

Варто підкреслити, що до викрадення українських дітей причетна не лише росія, а й Білорусь, хоча вона також є державою-учасницею Конвенції про права дитини. За даними програми Conflict Observatory, що підтримується Державним департаментом США, Білорусь бере активну участь у систематичному вивезенні дітей з України під час незаконної та неспровокованої війни, розв'язаної Росією. У звіті зазначено, що переважно депортують дітей із соціально вразливих груп: сиріт, дітей військовослужбовців, малозабезпечених сімей, а також дітей з обмеженими можливостями [6].

Міжнародна спільнота визнає злочинні дії росії, що стало підставою для видання Міжнародним кримінальним судом у Гаазі ордерів на арешт президента рф та уповноваженої з прав дітей Марії Львової-Белової. Відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду, держави-учасниці, які отримали цей ордер, зобов'язані вжити всіх необхідних заходів для арешту та передачі підозрюваних до суду. Оскільки положення Римського статуту є обов'язковими для виконання, існує сподівання, що винні у злочинах проти України будуть притягнуті до відповідальності, що також допоможе запобігти подальшим порушенням.

Список використаних джерел

1. The United Nations Convention on the rights of the child approved by UN General Assembly Resolution 44/25 of December 21, 1989. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>
2. Радіо Свобода. «Верещук розповіла, скільки дітей, незаконно вивезених до росії, повернули в Україну». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-vereshchukdity-vyvezeni-do-rosiji/32541019.html>

3. Дмитро Михайлов: «Лубінець заявив, що є підтвердження щодо всиновлення 386 українських дітей у РФ». URL: <https://suspilne.media/564041-lubineczaakviv-so-e-pidtdverdzenna-sodo-vsinozlenna-386-ukrainskih-ditej-u-rf/>
4. Гіларі Андерссон. BBC Panorama. «Як соратник Путіна в дочерив викрадену з Херсона українську дівчинку і змінив їй ім'я». URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-67506138>
5. Укрінформ. «У 2023 році Росія доправила до «таборів перевиховання» понад 8 тисяч українських дітей – експертка». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubricsociety/3780546-u-2023-roci-rosia-dopravila-do-taboriv-perevihovanna-ponad-8-tisacukrainskih-ditej-ekspertka.html>
6. Укрінформ. «Держдеп: Влада Білорусі причетна до незаконного вивезення дітей з України». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3787921-derzdeplvada-bilorusi-pricetna-do-nezakonnogo-vivezenna-ditej-z-ukraini.html>

Христина ЗУЗАК

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наукова керівниця:

Іванна ЩЕРБАЙ

асистентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

ПОРУШЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Права і свободи людини – правові можливості, що є необхідні для існування і розвитку особи, безпосередньо в демократичній державі, що є невід’ємними, невідчужуваними, непорушними, невичерпними та гарантованими державою.

Воєнний стан – правовий режим, що вводиться в країнах у зв’язку зі збройною агресією. В Україні воєнний стан вводиться відповідно до Закону України “Про правовий режим воєнного стану”. Загалом це те, з чим стикнулись українці з початком повномасштабного вторгнення, а також те, що частково блокує, те, що повинно гарантуватись державою без будь-яких умов, наші права та свободи.

Досить багато вітчизняних вчених-юристів присвятили свої праці стосовно забезпечення прав і свобод людини, а також їх порушенню та гарантуванню забезпечення в різних життєвих обставинах. Досить багато наукових праць вітчизняні вчені присвятили гарантуванню, забезпеченню, запровадженню і дотриманню прав і свобод людини в цілому та в умовах особливого правового режиму, а саме: О.М. Бандурко, Ю.Г. Барабаш, Ю.М. Бисага, С.О. Горулько, А.М. Колодій, К.Б. Левченко, О.В. Марцеляк, П.М. Рабінович, Ю.М. Тодика, О.Ф. Скакун та ін. В Україні з 24 лютого 2022 року введено воєнний стан у зв’язку з військовою агресією російської федерації проти України. Саме введення Указ Президента України № 64/2022 зумовило істотні обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод людини. Незважаючи на введення військового стану, необхідним є зазначити, що права і свободи людини та громадянина мають бути під захистом держави. Тобто, права і свободи гарантуються

державою і не можуть бути скасовані. Якщо приймаються нові закони або вносяться зміни до вже існуючих є неможливим звуження змісту та обсягу вже існуючих [1, с. 1-2].

В умовах воєнного стану захист прав людини є особливо ускладненим. Конституція України та інші нормативно-правові акти передбачають механізм, що допускає обмеження здійснення окремих прав громадян. Однак, такі обмеження повинні бути обґрунтованими, обмеженими часом та ресурсами, використовуватися згідно з принципами демократії та правової держави з метою захисту інтересів суспільства, збереження громадського порядку і безпеки, а також прав і свобод інших громадян [2, с. 4].

Кожен з нас володіє природними правами – це права, якими ми наділені від народження. Виходячи з цього факту, можна сказати, що держава не гарантує ці права, принаймні у часі воєнного стану.

Яскравим прикладом є протиправні дії з боку Територіальних центрів комплектування, проте вони лише демотивують суспільство. Адже частими є випадки, коли через таких осіб, що на примусовій основі прийшли у військо, гинули цілі бригади, бо ці люди допускали певну халатність у своїй роботі. Тому, ми повинні як мінімум взяти за основу статтю 1 Конституції України – правова, суверенна та демократична держава, що означає народ = влада, дії усього суспільства = законодавству та загалом загальним засадам справедливості.

З метою забезпечення конституційного права на життя та його захисту, особливо в умовах воєнного стану, необхідно також приділити особливу увагу функціонуванню захисних споруд. Укриття, як превентивний захід, є критично важливим для збереження життя цивільного населення під час обстрілів.

Однак, практика свідчить про наявність системних проблем у цій сфері. Зокрема, непоодинокими є випадки, коли укриття залишаються зачиненими під час повітряних тривог, або ж не відповідають встановленим стандартам безпеки. Це ставить під сумнів ефективність реалізації гарантій держави щодо захисту життя громадян.

Таким чином, необхідно провести ретельний аналіз стану захисних споруд, забезпечити їх належне функціонування та вжити заходів для усунення виявлених недоліків.

Отже, забезпечення прав і свобод людини є фундаментальним принципом правової системи будь-якої демократичної держави. Особливо важливим це питання стає в умовах воєнного стану, коли дотримання законності та правопорядку набуває критичного значення для збереження національної стабільності.

Незважаючи на можливий тиск з боку міжнародних партнерів, зовнішніх опонентів чи недружніх сил, держава повинна неухильно дотримуватися принципів правової захищеності своїх громадян. Недопущення правового хаосу є запорукою збереження суверенітету та цілісності країни, оскільки безлад може призвести до внутрішнього ослаблення та руйнування державних інститутів.

Кожен громадянин має усвідомлювати власну відповідальність за дотримання правових норм, оскільки держава — це, передусім, її народ. Починаючи з власної поведінки та ставлення до прав інших, ми формуємо суспільство, у якому фундаментальні свободи є незаперечною цінністю. Гарантування прав усіх громадян на

особистому рівні сприятиме зміцненню загального правопорядку, що унеможливить їх знецінення або порушення в майбутньому.

Список використаних джерел

1. Леонтьєва Л.В. Права і свободи людини і громадянина під час воєнного стану. URL: http://lsej.org.ua/3_2023/18.pdf
2. Маркович Х.М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/09/15.pdf>

Тереза БОГДАНОВА

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наукова керівниця:

Оксана БАСКАКОВА

асистентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Одним із найбільших викликів ХХІ століття є забезпечення захисту людей, які повинні були залишити свої оселі внаслідок небезпеки на території, де вони проживали та які вимушені були шукати захисту в межах своєї рідної країни. З початку 2014 року, зокрема з моменту окупації АР Криму та збройного конфлікту в Донецькій та Луганській областях Україна зіткнулася з новим явищем масового вимушеного внутрішнього переміщення населення. Станом на 29 березня 2021 року, за даними Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб, 1 463 746 переселенців з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим взято на облік [1]. На сьогодні ж Україна займає дев'яте місце у світі за кількістю внутрішньо переміщених осіб [2].

Основними критеріями, які характеризують внутрішнє переміщення є недобровільний характер руху, а також те, що внутрішньо переміщені особи мігрують в межах міжнародно-визнаного державного кордону [3]. Саме друга ознака і відрізняє внутрішньо переміщених осіб від біженців, що спричиняє відмінність у правовому регулюванні цих двох груп осіб. Наприклад, якщо питання біженців мають міжнародно-правове регулювання, то питання щодо внутрішньо переміщених осіб мають національне регулювання. І все ж таки, хоча основна відповідальність за захист внутрішньо переміщених осіб покладається насамперед на уряди, на міжнародному та регіональному рівнях було прийнято ряд міжнародних документів, які хоча і не мають зобов'язального характеру, проте є авторитетним джерелом у цій сфері. Наприклад, Порядок денний для сталого розвитку до 2030 року; Керівні принципи ООН з питань про переміщення осіб усередині країни від 1998 року, які були розроблені Комісією ООН з прав людини [4]; Рекомендація Парламентської Асамблеї 1631 про внутрішньо переміщених осіб в Європі в межах Ради Європи від 2003 року [5]; Резолюція Парламентської Асамблеї 1708 про вирішення майнових питань біженців і внутрішньо

переміщених осіб від 2010 р. [6]; Лісабонський документ, прийнятий ОБСЄ у 1996 році [7]; Договір про підтримку біженців та вимушених мігрантів, прийнятий СНД від 1993 р. [8] визначають внутрішньо переміщених осіб, як вразливу групу осіб, яка повинна бути захищеною.

Окрім того, слід зазначити, що в Україні такі міжнародні організації, як Управління Верховного комісара ООН у справах біженців та Міжнародна організація з міграції залучені до надання допомоги внутрішньо переміщеним особам. Наприклад, УВКБ ООН надає внутрішньо переміщеним особам в Україні гуманітарну допомогу, допомагає у наданні тимчасового житла та фінансової допомоги, а також займається питаннями адвокатиї, тощо. Водночас МОМ регулярно проводить опитування щодо ситуації з внутрішньо переміщеними особами в Україні, допомагає з розселенням, надає психосоціальну підтримку, підтримку засобів до існування, грошову допомогу та індивідуальну допомогу, тощо. Щодо національного законодавства, то необхідно зазначити, що у 2014 році Кабінет міністрів України видав Постанову No 595 про деякі питання фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей, а також інших платежів з рахунків, відкритих в органах Казначейства. Зокрема, нею було закрито всі урядові установи в непідконтрольних уряду районах та припинене фінансування пенсій, соціальних виплат та інших послуг. До того ж, Постанова No 595 також відкликала підтримку для шкіл та лікарень.

Окрім того, Постанова Кабінету міністрів України No 637 про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам введена в дію також у 2014 році. Зокрема, нею передбачалось, що пенсії повинні виплачуватися лише зареєстрованим ВПО, які проживають у контрольованих урядом районах. Таким чином, багатьом пенсіонерам, які проживали на територіях, підконтрольних збройним угрупованням, довелося залишити місце проживання на підконтрольних їм територіях та переїхати до контрольованих урядом районів, щоб продовжувати отримувати свої пенсії. Офіси Центрального банку України також закрились, обмеживши доступ до готівкових та банківських послуг. Завдяки цим діям пенсії та соціальні виплати тепер доступні лише особам, які мають зареєстроване місце проживання на території підконтрольних уряду районах, що призвело до збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб. Так, з метою стабілізації ситуації та забезпечення конституційних прав та свобод внутрішньо переміщених осіб на національному рівні Україна прийняла ЗУ «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 2014 року та створила Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Варто також зазначити, що станом на 2021 рік Україна знаходиться серед 26 країн світу, в яких розроблене спеціальне законодавство, що регулює питання внутрішньо переміщених осіб. Зокрема, це такі країни: Азербайджан, Боснія і Герцеговина, Колумбія, Хорватія, Сальвадор, Грузія, Кенія, Киргизстан, Мексика, Нігер, Перу, Таджикистан [9].

До національних судів внутрішньо переміщені особи найчастіше звертаються з метою встановлення фактів, що мають юридичне значення; вирішення пенсійних суперечок, та отримання соціальних виплат; отримання компенсації за шкоду, завдану здоров'ю та майну; вирішення податкових та трудових спорів. Важливим у цьому контексті є застосування судами України «намібійських винятків», відповідно до яких документи, видані окупаційною владою, можуть братися судами до уваги та

оцінюватись разом з іншими доказами в їх сукупності та взаємозв'язку, якщо їх нехтування веде за собою серйозні порушення або обмеження прав громадян. При цьому, розгляд судами таких документів не означає автоматичного визнання окупаційної влади [10, с. 90]. До того ж, за захистом своїх прав внутрішньо переміщені особи можуть звертатись до Європейського суду з прав людини. Проте необхідно враховувати, що внутрішньо переміщені особи не мають спеціального статусу, а тому вони можуть захищати свої права на загальних засадах, зокрема, посилаючись на Конвенцію про захист прав та основоположних свобод людини 1950 року, а також на ратифіковані Україною Протоколи до неї. Наразі Європейський суд з прав людини виніс ряд ухвал щодо прийнятності або неприйнятності стосовно внутрішнього переміщення в Україні, зокрема це такі справи, як: справа «Антон Васильович Лісний та дві інших заявки проти України і Росії»; Справа «Денис Олександрович Половинко та три інших заявки проти України і Росії»; Любов Миколаївна Цезар та шість інших заяв проти України; Хлебик проти України; Кандиба Людмила Миколаївна та інші проти України, тощо [11].

Таким чином, Україна зіштовхнулась з найбільшим внутрішнім переміщенням осіб з часів здобуття незалежності. Незважаючи на значні досягнення України у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб, питання щодо працевлаштування, відновлення документів, втрати майна внутрішньо переміщеними особами все ще залишається відкритим. Тому метою вирішення даних питань, необхідно удосконалювати законодавство та механізми реалізації прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. Щоб допомогти переміщеному населенню, уряду також потрібно впорядкувати свій підхід та запровадити гарантії захисту внутрішньо переміщених осіб.

Список використаних джерел

1. Міністерство соціальної політики України URL: <https://www.msp.gov.ua/news/19826.html>.
2. The UN Refugee Agency URL <https://cutt.ly/acMSVbX>.
3. Проценко О. О. «Внутрішньо переміщені особи» як категорія теоретизування та соціальної практики. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2018. No 4. С. 47-55.
4. Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення 1998 URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf>.
5. The Parliamentary Assembly Recommendation 1631, Internal Displacement in Europe, Council of Europe (2003); URL:<http://www.assem.bly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17163&lang=en>.
6. Резолюція Парламентської Асамблеї 1708 про вирішення майнових питань біженців і внутрішньо переміщених осіб від 2010 року URL: <https://rm.coe.int/16806b5a6d>.
7. The Lisbon Document, OSCE (1996)
8. The Treaty on Support to Refugees and Forced Migrants, CIS (1993); URL:[http://www.delhihighcourt.nic.in/library/articles/may/CIS%20treaty%20on%20support%20to%20refugees%20and%20forced%20migrants\(1993\).pdf](http://www.delhihighcourt.nic.in/library/articles/may/CIS%20treaty%20on%20support%20to%20refugees%20and%20forced%20migrants(1993).pdf).
9. Laws on internal displacement URL:<https://www.globalprotectioncluster.org/laws/>.

10. Нестерович В. Верховенство права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. НАУКОВІ ЗАПИСКИ НаУКМА. 2017. С. 85-92.

11. Офіс Ради Європи в Україні [URL:https://www.coe.int/uk/web/kyiv/idps2-ukr/-/asset_publisher/apxz/ANo4kCFp/](https://www.coe.int/uk/web/kyiv/idps2-ukr/-/asset_publisher/apxz/ANo4kCFp/)

Світлана ЧАЙКОВСЬКА

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наукова керівниця:

Ірина ПЕРІВ

асистентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД У ПРАКТИЦІ ЄСПЛ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Глобальний досвід побудови демократичної правової держави та розвитку громадянського суспільства в умовах сучасних викликів засвідчує важливість дотримання основоположних прав і свобод людини, зокрема права на справедливий судовий розгляд.

З огляду на європейську інтеграцію України та необхідність зміцнення правової системи, питання дотримання стандартів ЄСПЛ набуває особливої актуальності. Українська судова система стикається з низкою викликів, таких як затягування судових процесів, корупція, недотримання принципів незалежності суду та рівного доступу до правосуддя.

Оскільки право на справедливий судовий розгляд є ключовим механізмом захисту прав людини, гарантованим Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, його належне правове забезпечення та ефективна правозастосовна практика в Україні мають особливе значення. До того ж, у контексті євроінтеграційних прагнень України зростає необхідність гармонізації національного законодавства з положеннями Конвенції 1950 року та практикою Європейського суду з прав людини, а також їх повноцінного впровадження у судову систему країни.

Вперше зазначене право було передбачене Загальною декларацією прав людини, прийнятої і проголошеної резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р., де ст. 8 та 10 передбачали, що кожна особа має право на ефективне відновлення своїх прав шляхом розгляду її справи компетентними національними судами, якщо вона вважає, що її основні права, гарантовані конституцією або законом, були порушені [1].

Пізніше у ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод від 04.11.1950 р. (далі – Конвенція) передбачається право кожної особи на публічний судовий розгляд незалежним та об'єктивним судом упродовж розумного строку [2].

Суддя Г. Р. Крет, аналізуючи зазначені положення, дійшла висновку, що право на справедливий судовий розгляд є багатограним і включає різні аспекти. Зокрема, воно охоплює такі складові: відкритість судового процесу, розгляд справи незалежним і неупередженим судом, створеним відповідно до закону, своєчасність розгляду, гарантії

прав обвинуваченого для належного захисту, а також обґрунтованість і законність висунутого обвинувачення [3].

Щодо проблем, які фіксує ЄСПЛ у своїх рішеннях щодо України, то вони включають:

1. Порушення розумних строків судового розгляду – надмірно тривале розглядання справ, що призводить до обмеження права на доступ до правосуддя.

2. Відсутність ефективних засобів правового захисту – неможливість громадян ефективно оскаржити порушення своїх прав у національних судах.

3. Втручання у діяльність судової влади – проблеми з незалежністю суддів та політичний вплив на судову систему.

4. Відсутність належного виконання судових рішень – навіть у разі винесення справедливих рішень їх виконання в Україні залишається проблемним.

У частині 1 статті 6 Європейської конвенції з прав людини чітко визначено, що кожна людина має право на розгляд своєї справи судом, створеним відповідно до закону. У справі «Сокуренько і Стригун проти України» Європейський суд з прав людини підкреслив, що термін «встановлений законом» у контексті цієї статті гарантує незалежність судової влади від виконавчих органів та передбачає її діяльність виключно на основі законодавчих актів, ухвалених парламентом. Ця вимога стосується не лише правових підстав існування суду, а й дотримання ним визначених процесуальних норм [6].

У цій справі ЄСПЛ встановив, що Верховний Суд України порушив статтю 6 Конвенції, ухваливши рішення, яке не було передбачене чинним процесуальним законодавством. Аналогічний висновок Суд зробив і у справі «Верітас проти України», підтверджуючи важливість дотримання принципу законності у діяльності судових органів [7].

Зважаючи на виявлені проблеми у сфері судочинства, Україні необхідно вжити низку заходів для вдосконалення судової системи. Основними перспективними напрямами реформування є:

1. Реформувати судову систему з метою забезпечення незалежності суддів та підвищення довіри громадян до судів.

2. Оптимізувати строки розгляду справ, щоб гарантувати право на суд у розумний строк.

3. Посилити виконання судових рішень, зокрема шляхом впровадження ефективного контролю за їх реалізацією.

4. Гармонізувати законодавство з нормами Європейської конвенції з прав людини та практикою ЄСПЛ.

Отже, право на справедливий судовий розгляд є фундаментальним елементом демократичного суспільства та правової держави. Воно забезпечує громадянам рівний доступ до правосуддя, гарантує неупередженість судових рішень та сприяє дотриманню основних прав людини. В Україні, як і в багатьох інших країнах, це право досі стикається з низкою серйозних викликів, серед яких – затягування судових процесів, корупція, вплив політичних чинників на судову систему, проблеми з виконанням судових рішень та відсутність ефективних механізмів правового захисту.

Дослідження практики Європейського суду з прав людини демонструє, що Україні необхідні глибокі реформи для узгодження її судової системи з європейськими

стандартами. Важливим кроком у цьому процесі є адаптація національного законодавства до положень Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також інтеграція рішень ЄСПЛ у судову практику.

Крім того, важливим аспектом реформування є забезпечення незалежності суддів, що дозволить зменшити політичний та корупційний вплив на судову систему. Варто також приділити увагу підвищенню професійного рівня суддів та адвокатів, розширенню доступу до правосуддя для всіх громадян, включаючи вразливі категорії населення, та вдосконаленню механізмів контролю за виконанням судових рішень.

Окрему роль у забезпеченні справедливого судового розгляду відіграють сучасні технології. Впровадження електронного судочинства, онлайн-розгляду справ та цифрових механізмів оскарження судових рішень може значно підвищити ефективність правосуддя, зробити його більш прозорим та доступним для громадян.

Таким чином, забезпечення права на справедливий судовий розгляд є не лише юридичним, а й суспільно-політичним завданням, від якого залежить довіра громадян до державних інституцій, стабільність правопорядку та міжнародний імідж України. Комплексний підхід до реформування судової системи, активна взаємодія з європейськими правовими інституціями та впровадження кращих світових практик дозволять створити в Україні ефективну, незалежну та справедливую судову систему, яка відповідатиме європейським стандартам та очікуванням громадян.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року № 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 30.03.2025 р.).
2. Загальна декларація прав людини, від 10 грудня 1948 року (№ 995_015). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 30.03.2025 р.).
3. Крет Г. Р. Право на справедливий судовий розгляд як база для формування міжнародних стандартів правосуддя у кримінальному процесі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, 2019, № 42, с. 136–140. URL: <https://doi.org/10.32841/2307-1745> (дата звернення: 30.03.2025 р.).
4. Супрун Д. М. Організаційно-правові засади та юрисдикційні принципи функціонування Європейського суду з прав людини: дис. канд. юрид. наук: 12.00.11 . Супрун Д. М. : Київ, 2002. 220 с.
5. Шевчук С. Судовий захист прав людини: практика Європейського суду з прав людини в контексті західної правової традиції . С. Шевчук. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Реферат, 2007. 848 с.
6. Sokurenko and Strygun v. Ukraine, no. 29458/04, 20 July 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76467> (дата звернення: 30.03.2025 р.).
7. Veritas v. Ukraine, no. 39157/02, 13 November 2008. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89646> (дата звернення: 30.03.2025 р.).

Юлія СОРОЧУК

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наукова керівниця:

Ірина ПЕРІВ

асистентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРАКТИКА ЄСПЛ ЩОДО ЕФЕКТИВНОГО РОЗСЛІДУВАННЯ СПРАВ ПРО ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) міжнародний судовий орган, юрисдикція якого поширюється на всі держави-члени Ради Європи, що ратифікували Конвенцію про захист прав і основоположних свобод, і включає всі питання, які стосуються тлумачення і застосування конвенції.

Кримінальні провадження щодо домашнього насильства (у широкому його розумінні як кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством), не є простими. З огляду на загальні зобов'язання за ст. 49 Стамбульської конвенції, потрібне ефективне розслідування та кримінальне переслідування правопорушень, відсутність неналежних затримок, з урахуванням прав жертви, урахування гендерного розуміння насильства [1].

Стандарти ефективного розслідування сформульовані у практиці ЄСПЛ, який розглядає порушення прав людини у ситуаціях домашнього насильства за ст. 2, 3, 6, 8, 14, ст. 1 Протоколу 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Варто зазначити, що у рішеннях ЄСПЛ у сфері протидії домашньому насильству окремо прописується необхідність ефективності розслідування: обов'язок проводити ефективне розслідування всіх актів домашнього насильства є важливим елементом зобов'язань держави відповідно до статті 3 Конвенції.

Щоб бути «ефективним», розслідування мусить бути відповідним. Це означає, що воно має бути здатним до встановлення фактів. Розслідування має бути ретельним, тобто влада повинна завжди серйозно намагатися з'ясувати, що сталося, і не повинна покладатися на поспішні чи необґрунтовані висновки, щоб закрити розслідування, або використовувати їх як підґрунтя для своїх рішень. Влада повинна вживати всіх доступних їм розумних заходів задля здобуття доказів щодо інциденту, зокрема, свідчень очевидців та доказів судової експертизи.

Це загальні вимоги, які у провадженнях щодо домашнього насильства мають специфіку через: елементи приватного обвинувачення (по кримінальних правопорушеннях, передбачених ст. 477 КПК України); питання фактичної участі потерпілого у доказуванні. У аспекті ст. 477 КПК України вже неодноразово підкреслювалася вразливість моделі через небажання звертатися до органів правопорядку або подальшої відмови від заяви [2].

Щодо практики, доречно звернути увагу на рішення ЄСПЛ у справі про домашнє насильство (Левчук проти України від 3 вересня 2020 року). У цій справі заявниця, пані Левчук, народила трійню і отримала соціальне житло. Згодом її чоловік почав зловживати алкоголем та вдавався до фізичного насильства. Після розлучення

він, попри офіційне завершення шлюбу, продовжував проживати разом із пані Левчук і їхніми дітьми в тій самій квартирі.

Через те, що насильство тривало, пані Левчук неодноразово зверталася до поліції, але її звернення не давали жодних результатів — чоловіку так і не було висунуто кримінальних звинувачень. Не знайшовши захисту своїх прав на національному рівні, пані Левчук подала скаргу до ЄСПЛ, зазначаючи, що українські суди надто формально розглядали її справу. Це створювало враження, ніби такі особи, як її колишній чоловік, можуть безкарно застосовувати насильство. Розглянувши справу, ЄСПЛ встановив факт порушення Україною права Заявиці на повагу до приватного життя та зазначив, що національні органи мали дослідити ступінь тяжкості ситуації з метою належного її врегулювання. Також ЄСПЛ звернув увагу на те, що дійсно у даній справі було отримано соціальне житло у зв'язку з народженням трійні, проте після розлучення лише матір отримала опіку над дітьми. В той час, як батько не сплачував аліменти та був емоційно відсторонений від дітей. Прийняття рішення ЄСПЛ у справі п. Левчук стало підґрунтям для перегляду її справи на національному рівні Великою Палатою Верховного Суду, котра 27 квітня 2021 року ухвалила постанову про часткове задоволення заяви (з урахуванням висновків ЄСПЛ) та направила справу до апеляційної інстанції для виправлення недоліків оцінки фактичних обставин цієї справи [3].

Наведений випадок є показовим прикладом того, наскільки важливо судовим органам враховувати всі обставини справи, щоб уникнути порушення прав, особливо жінок, які стикаються з фізичним чи психологічним насильством. У свою чергу, жінки повинні рішуче відстоювати свої права та права власних дітей, займаючи проактивну позицію в таких непростих ситуаціях. На жаль, Україна має негативний досвід констатації відсутності ефективності розслідування домашнього насильства. У рішенні «Івашків проти України» (Заява № 59670/14) Суд визнав, що працівники міліції допитали І.В. стосовно його версії подій, і він послідовно заперечував побиття заявниці, та/або пояснював, що у неї дуже чутлива шкіра і будь-який дотик залишав по собі слід; вони також допитали сусідів, які стверджували, що не чули шуму. Ці показання стали підставою для відмови у порушенні справи або рішення про закриття кримінальної справи, незважаючи на акти судово-медичних досліджень з описом тілесних ушкоджень заявниці, серед яких були перелом кісток носа, струс головного мозку, розтягнення зв'язок шиї, синці на обличчі, руках, ногах і тулубі, садна, сліди подряпин і висмикнуте волосся. Вбачається, що працівники міліції не провели серйозного та ретельного розслідування скарг заявниці на жорстоке поводження [4]. Мова йде про недосягнення стандарту належності та ретельності. Крім того, очевидно, що було віддано пріоритет показанням кривдника, а не іншим джерелам доказів, які їм суперечили. Тобто у суперечливій сукупності доказів пріоритет був відданий тим, які виключали потребу подальших дій, що ніяк не є сумлінним та таким, що відповідає інтересам потерпілої.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) відіграє важливу роль у захисті прав людини, зокрема й жертв домашнього насильства. Його рішення слугують важливим орієнтиром для держав-членів Ради Європи у вирішенні питань, пов'язаних із домашнім насильством. Система правосуддя зобов'язана забезпечувати ефективне розслідування таких випадків, враховуючи права постраждалих і дотримуючись

принципів об'єктивності та ретельного аналізу фактів. Практика ЄСПЛ показує, що недбале розслідування або формальний підхід до справ про насильство в сім'ї можуть призводити до порушення ключових прав людини, зокрема права на повагу до приватного життя та захист від жорстокого поводження. У справі п. Левчук, Європейський суд з прав людини акцентував на важливості детального розслідування та адекватного реагування державних органів на серйозні випадки домашнього насильства. Це рішення стало підставою для перегляду справи на національному рівні і сприяло відновленню справедливості. Водночас практика, як-от у справі «Івашків проти України», демонструє, що ігнорування доказів і формальне ставлення до обставин насильства можуть стати причиною порушення прав потерпілих та безкарності осіб, які скоюють такі дії.

Отже, потреба в ефективній роботі системи правосуддя та належній реакції на випадки домашнього насильства вимагає змін у практиках правоохоронних органів. Це також означає, що необхідно приділяти більше уваги захисту прав постраждалих і забезпеченню рівних можливостей для їхнього захисту.

Список використаних джерел

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text
2. Кримінальні правопорушення, пов'язані із сексуальним насильством: приватне vs публічне обвинувачення. URL: <https://justtalk.com.ua/post/kriminalni-pravoporushennya-povyazani-iz-seksualnim-nasilstvom-privatne-vs-publichne-obvinuvachennya-discussion-paper>
3. Справа «Левчук проти України» (Заява № 17496/19) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f92#Text
4. Справа «Івашків проти України» (Заява № 59670/14). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i22#Text

Вікторія ГОЛУБ

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наукова керівниця:

Ірина ПЕРІВ

асистентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

ЄСПЛ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) є одним із ключових інститутів міжнародного захисту прав людини. Заснований Радою Європи для контролю за дотриманням Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), ЄСПЛ відіграє центральну роль у забезпеченні справедливості, правопорядку та гарантуванні

основних свобод громадян 46 європейських країн, що ратифікували Конвенцію [1, с. 101-107].

У сфері міжнародного гуманітарного права саме держава, будучи фундаментом міжнародної правової системи, несе основний тягар відповідальності за дотримання встановлених норм. Сучасне міжнародне право чітко визначає, що кожна держава зобов'язана забезпечувати повагу до правових стандартів у ситуаціях збройного конфлікту, незалежно від його характеру – чи то внутрішній, чи міждержавний [1, с. 101-107].

Загальнолюдські права проголошені найважливішим моральним орієнтиром, що є предметом консенсусу у світовому співтоваристві. Ця ідея знайшла своє юридичне оформлення у провідних міжнародних правових актах. Як яскравий приклад, Загальна декларація прав людини, прийнята Організацією Об'єднаних Націй та отримала підтримку переважної більшості держав світу, розпочинається з твердження про те, що усвідомлення вродженої гідності та однакових і невідчужуваних прав усіх людей є першоосновою для забезпечення свободи, чесності та глобального миру [2].

ООН відіграє важливу роль в системі захисту прав людини під час збройних конфліктів, поєднуючи нормативні, гуманітарні, миротворчі та правосудні механізми [3, с. 19-22]. Одним із найважливіших завдань ООН під час збройних конфліктів є надання гуманітарної допомоги. Такі спеціалізовані організації, як УВКБ ООН, ВПП та ВООЗ, спільно організовують гуманітарні місії, щоб забезпечити цивільних осіб харчуванням, медичною допомогою та іншою першочерговою підтримкою [3, с. 19-22].

Як частина світової спільноти та системи захисту прав людини, Україна зобов'язана слідувати принципам, що випливають з міжнародних правових документів, таких як Статут ООН, Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини, Гельсінський заключний акт, Паризька хартія та інші угоди ООН, ОБСЄ та Ради Європи [3, с. 19-22].

Повномасштабна російська військова агресія, що розпочалася 24 лютого 2022 року, призвела до цілої низки грубих і систематичних порушень прав людини. До них належать злочини, спрямовані проти цивільного населення, зокрема позбавлення життя, приниження честі та гідності, свавільні арешти, утиски свободи слова, насильницьке переселення, а також інші форми протиправного впливу на права людини, що вимагає ефективної юридичної реакції як з боку України, так і з боку міжнародної спільноти [4, с. 643–646].

У контексті дослідження застосування практики Європейського суду з прав людини у справах, що стосуються періодів збройного конфлікту та російської збройної агресії, особливу увагу заслуговує справа «Novaya Gazeta and Others v. Russia». Цей знаковий випадок став не просто юридичним рішенням, а важливим прецедентом, який має значний вплив на подальше формування підходів до захисту свободи слова в умовах війни та розкриває проблему незаконного переслідування за висловлення думок щодо російської агресії [4, с. 643–646].

Незважаючи на офіційне припинення членства країни-агресора в Раді Європи та її виключення зі списку Високих Договірних Сторін Європейської конвенції з прав людини, що відбулося 16 вересня 2022 року на підставі Резолюції Комітету Міністрів від 16 березня 2022 року та подальшої Резолюції, прийнятої ЄСПЛ на пленарному засіданні 22 березня 2022 року, Європейський суд з прав людини зберігає за собою

компетенцію розглядати скарги, подані проти цієї держави. Ця юрисдикція поширюється на дії або бездіяльність країни-агресора, які могли призвести до порушень прав, гарантованих Конвенцією, за умови, що відповідні події сталися до моменту офіційного припинення її статусу як Високої Договірної Сторони, тобто до 16 вересня 2022 року [5].

Справа «Novaya Gazeta and Others v. Russia» є комплексною та стосується запровадження кримінальної та адміністративної відповідальності в Росії після її повномасштабного вторгнення в Україну. Ключовим аспектом є введення покарань за так зване розповсюдження «недостовірних відомостей» про російську збройну агресію. У цій справі заявники були визнані винними на основі новостворених кримінальних та адміністративних норм, а окремі засоби масової інформації та журналісти зазнали обмежень у своїй професійній діяльності, включаючи заборони [6].

Зазначене рішення Європейського суду з прав людини у справі «Novaya Gazeta and Others v. Russia» приділяє особливу увагу закриттю медіаорганізації Novaya Gazeta державними структурами країни-агресора. Це закриття було безпосередньо пов'язане з висвітленням виданням інформації про повномасштабне російське військове вторгнення на територію України. ЄСПЛ розглядає ці дії як форму кримінального переслідування, спрямованого на незаконне обмеження права на свободу вираження поглядів, що прямо суперечить положенням статті 10 Європейської конвенції з прав людини [6].

Справа «Novaya Gazeta and Others v. Russia» є важливим кейсом, що висвітлює складність застосування практики Європейського суду з прав людини в умовах воєнного стану. Національні суди, маючи широкі повноваження у регулюванні висловлювань з метою запобігання насильству, водночас повинні здійснювати ретельний аналіз контексту та змісту цих висловлювань, особливо коли вони стосуються фундаментального права на законну самооборону в ситуації збройного конфлікту [6].

Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Novaya Gazeta and Others v. Russia» має особливе значення для України, оскільки воно легітимізує право українських громадян на емоційні та жорсткі висловлювання щодо країни-агресора в умовах повномасштабної війни. Це рішення підтверджує право українців вдаватися до відповідних оцінок та різкої критики російських окупаційних сил та агресивної політики Російської Федерації в цілому [6].

Суд підкреслив, що такі висловлювання слід розглядати не як прояви ворожнечі чи заклики до насильства, як це намагалася інсинувати країна-окупант, а як закономірну та природну реакцію на безпрецедентну російську агресію, яка спричинила незліченні порушення прав людини, численні воєнні злочини та масштабні гуманітарні катастрофи для мирного населення України [6].

Рішення ЄСПЛ у справі «Novaya Gazeta and Others v. Russia» створило важливий прецедент для захисту свободи вираження поглядів щодо російської агресії, зокрема для українських та російських журналістів і активістів. Воно підкреслює право відкрито називати дії агресора злочинними, сприяє формуванню нових правових стандартів у сфері свободи слова в контексті міжнародного гуманітарного права та прав людини, чітко розмежовуючи критику агресора та обмеження свободи слова під час війни. Це рішення має практичне значення для захисту прав українців у міжнародному

інформаційному просторі, підтверджуючи легітимність критики агресора та створюючи підстави для оскарження цензури [6].

Виходячи з вищесказаного, слід підкреслити, що в сучасному світі, де збройні конфлікти є, на жаль, реальністю, міжнародне право війни є необхідним. Однак, важливо розуміти, що жодні міжнародні договори не зможуть повністю захистити права людини, якщо сторони конфлікту не будуть готові їх дотримуватися за будь-яких обставин. Єдиним дієвим способом впливу на цю ситуацію є усвідомлене бажання учасників конфлікту зменшити цивільні жертви та максимально запобігти порушенню фундаментальних прав і свобод, що закріплені в загальнолюдських стандартах.

Список використаних джерел

1. Grosmovenko K. V. Peculiarities of human rights protection in the conditions of armed conflicts. *Legal Novels*. 2022. №. 17. P. 101–107.
2. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон від 17.08.1997 р. № 475/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80>.
3. Сербогіна С.Г., Бошицький Ю.Л., Чуніхіна С.Л., Наливайко Л.Р. та ін..Права людини і громадянина в умовах воєнного стану: виклики та механізми захисту : зб. матеріалів наук. практ. конф., м. Харків, 6 груд. 2024 р. Харків, Право, 2024. 157 с.
4. Пашинський В. Й., Цюменко А. В. ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ РОСИЙСЬКОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ. *Juridical scientific and electronic journal*. 2025. № 1. С. 643–646.
5. Press Release issued by the Registrar of the Court ECHR 286 (2022) 16.09.2022. European Court Of Human Rights. URL: [{%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%22}](https://hudoc.echr.coe.int/#!{%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%22}) (дата звернення 05.04.2025)
6. European Court of Human Rights Decision «Novaya Gazeta and Others v. Russia», case № 11884/22 from 11.02.2025.
URL:<https://hudoc.echr.coe.int/fre#f{%22itemid%22:%22001-241738%22}%22}{%22itemid%22:%22001-241738%22}%22}>

Софія КАДАЙ

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наукова керівниця:

Ірина ПЕРІВ

асистентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ У РІШЕННЯХ ЄСПЛ

Реформування кримінального законодавства з урахуванням принципу презумпції невинуватості є важливою складовою розбудови держави, заснованої на європейських цінностях. Дотримання цього принципу є запорукою захисту основоположних прав і свобод учасників та сторін кримінального провадження. Презумпція

невинуватості є ключовою гарантією справедливого судочинства та запобігає необгрунтованому обвинуваченню. Вона передбачає, що особа може бути визнана винною та вважатися злочинцем виключно на підставі обвинувального вироку суду, який набрав законної сили.

Презумпція невинуватості, закріплена в національному законодавстві, зокрема в Конституції України (ст. 62) та Кримінальному процесуальному кодексі України (ст. 17), ґрунтується на положеннях міжнародного права. Її основоположні засади закріплені в Загальній декларації прав людини (п. 1 ст. 11), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (п. 2 ст. 14) та Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод (п. 2 ст. 6). Саме ці міжнародні акти стали підґрунтям для імплементації принципу презумпції невинуватості у національне законодавство.

Рішення ЄСПЛ в нашій країні є джерелом права, мають вищу юридичну силу. Презумпція невинуватості найчастіше порушується в таких випадках:

- під час виголошення публічних заяв політиками, прокурорами до того, як винуватість особи буде доведено в законному порядку;
- у випадку, якщо судові рішення, що не є вироком, відображає думку про винуватість;
- під час затримання підозрюваного та / або обвинуваченого та обрання запобіжного заходу [3, с. 133-134; 4, с. 47].

Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи від 10 липня 2003 року (Рекомендація REC (2003) «Щодо надання інформації стосовно кримінального судочинства через засоби масової інформації» задекларувала окремий принцип

№ 2 «Презумпція невинуватості» такого змісту: «Повага до принципу презумпції невинуватості є невід'ємною частиною права на справедливий суд. Згідно з цим погляди та інформація стосовно судових процесів, що відбуваються, мають передаватися або розповсюджуватися через засоби масової інформації тоді, коли це не шкодить презумпції невинуватості підозрюваного, обвинуваченого або підсудного» [2].

Публічні заяви та висловлювання щодо винуватості особи до завершення судового розгляду стали звичним явищем в українському інформаційному просторі. Хоча слідчі, прокурори та інші посадові особи мають право на власну думку щодо вини підозрюваного чи обвинуваченого, висловлення таких позицій у засобах масової інформації є порушенням презумпції невинуватості. Прецедентним у цьому контексті є рішення ЄСПЛ у справі «Криволапов проти України», де Суд констатував, що публічні заяви слідчих та посадових осіб щодо вини особи на етапі розслідування порушують принцип презумпції невинуватості, впливають на неупередженість судових органів і формують громадську думку ([2, пп. 127-132]).

Аналогічне порушення було встановлено у справі «Шагін проти України», де ЄСПЛ наголосив, що принцип презумпції невинуватості повинен поширюватися на заяви посадових осіб щодо триваючих кримінальних проваджень, особливо якщо такі висловлювання сприяють формуванню громадської думки про вину підозрюваного [4, с. 49].

У справі «Довженко проти України» ЄСПЛ визнав порушення презумпції невинуватості з боку посадових осіб правоохоронних органів, які назвали заявника «злочинцем» до винесення обвинувального вироку суду ([4, с. 49]).

Проблема дотримання презумпції невинуватості є актуальною для України та багатьох інших країн. У рішенні «*Mamaladze v. Georgia*» (заява № 9487/19) Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) розглянув специфічний аспект цього принципу. Зокрема, обвинувачений був зобов'язаний дотримуватися таємниці досудового розслідування, тоді як посадові особи та прокурори мали можливість робити публічні заяви щодо кримінальної справи та поширювати в ЗМІ вибіркові матеріали, включно із записами, що могли свідчити про його причетність до злочину. Крім того, головний свідок обвинувачення безперешкодно давав інтерв'ю, викриваючи заявника, тоді як сам обвинувачений був обмежений у можливості публічно відповідати на ці заяви (п. 103) [5].

ЄСПЛ підкреслив необхідність розрізняти заяви, що безпосередньо вказують на вину особи, та такі, що лише констатують факт підозри. Перші порушують презумпцію невинуватості, тоді як другі можуть бути допустимими залежно від контексту (п. 106). Суд наголосив на важливості ретельного вибору слів державними службовцями при коментуванні кримінальних проваджень до ухвалення судового рішення. При цьому визначення порушення презумпції невинуватості залежить від конкретних обставин кожної справи (п. 109).

У цьому випадку ЄСПЛ констатував порушення презумпції невинуватості з огляду на такі обставини:

прокуратура поширила матеріали кримінальної справи із заявою про те, що докази «встановили» намір обвинуваченого отримати інформацію щодо отрути «з метою вбивства» жертви (п. 112);

прокуратура не забезпечила нерозголошення інформації головним свідком обвинувачення, дозволивши йому публічно висувати звинувачення проти заявника (п. 113).

Сукупність цих факторів, на думку ЄСПЛ, створила у суспільства враження про винуватість заявника ще до ухвалення вироку судом першої інстанції. Це суттєво підірвало його право на презумпцію невинуватості, і цей негативний вплив не міг бути компенсований заявами самого обвинуваченого чи його адвокатів (п. 114). ЄСПЛ також звернув увагу на взаємозв'язок між презумпцією невинуватості та дотриманням таємниці досудового розслідування.

Отже, презумпція невинуватості є однією з фундаментальних засад кримінального провадження як у національному, так і в європейському праві. Вона гарантує справедливий судовий розгляд і захист прав особи від необгрунтованого обвинувачення. Рішення Європейського суду з прав людини відіграють ключову роль у забезпеченні дотримання цього принципу в українській судовій практиці, оскільки мають прецедентний характер та є орієнтиром для національних судів.

Аналіз справ ЄСПЛ свідчить, що серед найбільш поширених випадків порушення презумпції невинуватості в Україні є публічні заяви політиків, прокурорів та інших посадових осіб щодо вини особи до ухвалення судового рішення, формулювання в судових актах, які, не будучи обвинувальними вироками, містять припущення про винуватість, а також порушення цього принципу під час затримання та обрання запобіжного заходу. Враховуючи зазначене, практика ЄСПЛ є важливим

інструментом забезпечення дотримання презумпції невинуватості та утвердження стандартів справедливого судочинства в національній правовій системі.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/4> (дата звернення 30.03.2025)
2. Нор.В.Т Презумпція невинуватості як конституційна засада кримінального судочинства та її застосування в практиці Європейського суду з прав людини. Часопис Національного університету «Острозька академія». 2011.
3. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». 2017. 192 с.
4. Фулей Т.І Презумпція невинуватості: концептуальні підходи. – Слово національної школи суддів України. № 1 2012. С. 39-53. URL: http://www.nsj.gov.ua/files/1445846390cln_2012_1_7.pdf.
5. Case of Mamaladze v. Georgia (application № 9487/19). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus/##%22itemid%22:%22001-220456%22>

Андрій ГАЛЬКІВ

студент Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наукова керівниця:

Оксана БАСКАКОВА

асистентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ

Війна росії проти України спричинила численні порушення прав людини, руйнування цивільної інфраструктури та вимушене переміщення мільйонів громадян. Ця ситуація актуалізувала питання ефективності міжнародно-правових механізмів захисту постраждалих від війни. Важливими аспектами є не лише захист фундаментальних прав, а й забезпечення відшкодування збитків, покарання воєнних злочинців та міжнародна відповідальність держави-агресора. російсько-український збройний конфлікт яскраво підкреслив недієвість міжнародного механізму впливу на росію, яка вийшла із усіх міжнародних організацій, де не може чинити прямий вплив та тиск. Окрім того, росія або денонсувала міжнародно-правові договори, що передбачають обов'язкове дотримання захисту прав людини під час війни, або грубо порушуючи основну суть та принципи норм міжнародного права, виправдовує власні злочинні діяння під час збройного конфлікту. [1] Відповідно, сучасне міжнародне право потребує реформ у сфері притягнення до відповідальності, проте їх реалізація стикається з політичними та юридичними бар'єрами.

Основою міжнародного гуманітарного права є Женевські конвенції. Вони передбачають захист цивільного населення, військовополонених, обмеження методів ведення війни. Статті IV Конвенції забороняють напади на цивільне населення, вимагають гуманного поводження з військовополоненими та пораненими. Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи 1977 року чітко визначають обов'язок сторін конфлікту захищати цивільне населення, цивільні об'єкти від військового нападу. Під час бойових дій воюючі сторони зобов'язані пам'ятати про це [2; 3]. Україна неодноразово зверталася до міжнародних організацій, наголошуючи на порушеннях цих норм з боку росії, що підтверджено у звітах ООН та ОБСЄ.

Міжнародні договори, які імплементують права людини, також мають велике значення навіть у внутрішніх збройних конфліктах. Мабуть, найважливішим є те, що міжнародні документи з прав людини розширюють і уніфікують різноманітні режими захисту міжнародного гуманітарного права, прирівнюючи зобов'язання щодо прав людини до фундаментальних гуманітарних міркувань, щоб сприяти їх зміцненню. Механізми забезпечення дотримання зобов'язань за міжнародними документами з прав людини можуть бути використані як альтернативний засіб забезпечення дотримання режимів міжнародного захисту під час збройного конфлікту [4].

Одним із таких договорів є Європейська конвенція з прав людини, яка закріплює основоположні права людини, такі як право на життя (ст. 2), заборону катувань (ст. 3) та право власності (Протокол №1, ст. 1). Хоча ст. 15 Конвенції передбачає можливість відступу від певних зобов'язань під час надзвичайного стану, базові права залишаються непорушними. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) уже розглядає сотні справ проти Росії, пов'язаних із порушеннями прав людини в Україні [5].

Попри розвинену систему міжнародних договорів та організацій, що опікуються захистом прав людини під час збройних конфліктів, на практиці ці механізми стикаються з низкою серйозних викликів.

1. Недостатність примусових механізмів. Навіть якщо міжнародні суди ухвалюють рішення проти держави-агресора, їх реалізація залишається складним питанням. Росія вже ігнорує вимоги Міжнародного суду ООН та ЄСПЛ, а відсутність механізму примусового виконання рішень ускладнює покарання винних.

2. Політичні обмеження діяльності міжнародних організацій. Вето росії в Раді Безпеки ООН фактично паралізує прийняття рішень, спрямованих на її притягнення до відповідальності, що демонструє кризу ефективності цієї структури.

3. Проблема відшкодування збитків. Хоча західні країни заморозили російські активи, їх конфіскація та передача Україні потребує складних юридичних механізмів, які ще не до кінця розроблені.

Міжнародно-правові механізми захисту прав людини під час збройного конфлікту відіграють критично важливу роль у забезпеченні справедливості та відповідальності. Однак нинішня система міжнародного права стикається з численними викликами, особливо у випадку держав, які свідомо порушують міжнародні норми та ігнорують рішення міжнародних органів.

Для забезпечення дієвості міжнародного права необхідні системні реформи, зокрема розширення юрисдикції міжнародних судів, реформування ООН та створення ефективних механізмів конфіскації активів агресора. Лише комплексний підхід, що

поєднує правові, дипломатичні та економічні заходи, дозволить забезпечити справедливість і притягнути до відповідальності винних у воєнних злочинах.

Список використаних джерел

1. Царенко О.М., Тична Б.М., Федчук Т.Ю. Порухення норм міжнародного гуманітарного права в умовах російської збройної агресії. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»* 2023. № 9. С. 607-611 (дата звернення: 22.03.2025).
2. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (Женевська конвенція IV 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів 21 (Протокол I), 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text. (дата звернення: 22.03.2025).
4. Мануїлова К.В. Міжнародний захист прав людини та його взаємодія з міжнародним гуманітарним правом під час збройних конфліктів. URL: <http://dspace.unua.edu.ua/bitstream/handle/> у (дата звернення: 22.03.2025).
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 22.03.2025).
6. Розумовський О.С. Захист прав людини, пов'язаного з порушенням ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в умовах збройного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Вип. 70. С. 141–145.

Валерія ДОВГЕНКО

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наукова керівниця:

Оксана БАСКАКОВА

асистентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРОБЛЕМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ДОСТУП ДО СУДУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У 2014 році, коли розпочалася збройна агресія рф проти України, виникли питання, як забезпечити безперервність здійснення правосуддя, доступ громадян до суду, зокрема на територіях, які були тимчасово окуповані, що робити суддям зі згаданих судів тощо. За десять років були розроблені механізми, які стосуються передачі справ, зміни підсудності, переведення суддів до судів, розташованих на підконтрольних територіях. Водночас судова влада знайшла вирішення низки правових проблем (зокрема, застосування «намібійських винятків» у справах про встановлення фактів народження та смерті на тимчасово невідконтрольній території), але з початком

повномасштабного вторгнення кількість проблем, з якими стикнулася судова влада, значно збільшилася [1].

Право на доступ до суду є фундаментальною гарантією прав людини, закріпленою як в національному так і в міжнародному законодавстві. Однак у період дії воєнного стану реалізація цього права зазнає суттєвих обмежень через певні фактори, зокрема, бойові дії, порушення територіальної цілісності та недоторкності державної території, обмежена можливість розгляду провадження, втручання в здійснення правосуддя, затруднене виконання судових рішень. Водночас держава повинна забезпечити баланс між необхідністю збереження правопорядку та дотриманням прав людини, запроваджуючи адаптовані механізми судового захисту, задля забезпечення безпеки осіб, що перебувають на її території.

Актуалізація загроз життю, здоров'ю та безпеці громадян в умовах воєнної агресії проти України все більше зумовлює потребу розвитку законодавства щодо дистанційних форм участі у судовому процесі. Закон України «Просудоустрій і статус суддів» (частина 7 статті 11) та процесуальні кодекси передбачають можливість учасників судового процесу брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції на підставі судового рішення. Проте використанню ІТ-технологій у судочинстві перешкоджає відсутність базових умов у значної частини учасників судових процесів, зокрема: підключення до мережі Інтернет (особливо на окупованих, прифронтових територіях), безпека даних (підтвердження особи учасника справи здійснюється із застосуванням електронного підпису, а якщо особа не має такого підпису – іншими способами), доступ до комп'ютерної техніки з можливістю використання камер, мікрофонів тощо. Варто мати на увазі, що й самі суди часто відмовляють сторонам спору в розгляді в режимі відеоконференції через відсутність у суді технічної можливості для її проведення [2].

У зв'язку з проблемою здійснення судочинства Рада суддів України ухвалила рішення щодо роботи судів в умовах воєнного стану, в якому зазначено вні рекомендації щодо судового розгляду. Виходячи з поточної ситуації у відповідному регіоні, визначити особливості роботи суду. Зазначене рішення ухвалювати зборами суддів. При визначенні умов роботи суду у воєнний час, керуватися реальною поточною обстановкою, що склалася в регіоні.

У випадку загрози життю, здоров'ю та безпеці відвідувачів суду, працівників апарату суду, суддів оперативно приймати рішення про тимчасове зупинення здійснення судочинства певним судом до усунення обставин, які зумовили припинення розгляду справ. Визначити відповідальну особу, яка має забезпечити актуальний облік працівників апарату та суддів, з урахуванням визначеної форми роботи суду (дистанційної, тощо). Якщо за об'єктивних обставин учасник провадження не може брати участь в судовому засіданні в режимі ВКЗ за допомогою технічних засобів, визначених відповідним законом, як виняток допускати участь такого учасника в режимі ВКЗ за допомогою будь-яких інших технічних засобів, в тому числі і власних. У разі, якщо провадження розглядається колегіально і колегія суддів не може зібратись в одному приміщенні, то допустимий розгляд справ з різних приміщень судів, в тому числі з використанням власних технічних засобів. Звернути увагу судів на необхідність брати на себе відповідальність, напрацьовувати відповідну судову практику, виходячи з реалій воєнного часу [3].

Тобто умови воєнного стану вимагають від судової системи гнучкості та адаптації до реальної ситуації в кожному регіоні. Таким чином, судова система повинна забезпечувати баланс між правосуддям і безпекою, оперативно реагуючи на виклики війни.

Враховуючи вище наведене можна зробити висновок, що воєнний стан створює значні виклики для забезпечення безперервного здійснення правосуддя, що вимагає від судової системи швидкого реагування до зміни ситуації в країні та пристосування до нових обставин. Протягом останнього десятиліття були розроблені механізми зміни підсудності, переведення суддів та використання дистанційних форм судочинства, однак повномасштабне воєнне вторгнення на територію України загострило існуючі проблеми. Важливими залишаються питання забезпечення безпеки осіб, що беруть участь в здійсненні судочинства, та учасників судового провадження, технічного забезпечення судів і учасників процесу, доступу до Інтернету та підтвердження особи. Рішення Ради суддів України спрямовані на забезпечення безпеки суддів, працівників суду та учасників процесу, водночас зберігаючи можливість судового захисту. Отже, баланс між доступом до правосуддя та безпекою залишається ключовим завданням судової влади у воєнний час.

Список використаних джерел

1. Судочинство під час війни: судді ВС розповіли про виклики та особливості здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. *Судова влада України*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1576075/> (дата звернення 15.03.2025).
2. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформив Україні: Матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (21 жовтня 2022р., Чернівці) / редкол.:О.В. Щербанюк та ін. - Чернівці: 2022, - 810 с., с.139
3. Усім судам України! РСУ опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. *Рада суддів України*. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu>

СЕКЦІЯ III

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Михайло КЕЛЬМАН

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРАВА ЛЮДИНИ І ПРАВО ЯК ЯВИЩА ОДНІЄЇ СУТНОСТІ

Права людини є спільним ідеалом усіх країн і народів, які сповідують ідеї свободи, справедливості й демократії, і цілком закономірно є нормативним мірилом, що стає загальнолюдською цінністю. Завдячуючи цим правам людина долучається до матеріальних і духовних благ суспільства, до інститутів влади, а також до реалізації різноманітних інтересів, як власних так і суспільних.

Виходячи з наведеного варто звернути увагу на виміри історичного процесу (економічний, політичний, технічний та правовий)..

Для правового виміру визначальним є ступінь визнання, розвитку і забезпечення прав і свобод людини, їх значення для права (об'єктивного) та обмеження ними державної влади.

Окрім того, від рівня забезпечення прав залежить ступінь досконалості самої людини як особистості, її життя й здоров'я, недоторканість та безпека.

Динаміка названих вимірів, як свідчить історичний досвід, далеко не завжди розвивається в лінійно-поступальному напрямі. Одні виміри реалізовувалися в певні історичні епохи і в певних регіонах з позитивною динамікою, інші – з негативною. Це свого часу вдало підмітив Іван Франко. «Дивна річ, – писав він. – чим ближче до наших часів, тим доля трудового народу... ставала у правовому відношенні легшою (хоч незначно і не скрізь), зате в економічному – все тяжчою... і в середовищі найбідніших людських мас розгоряється усвідомлення своєї гідності і бажання свободи»[1, с.96].

Це спостереження видатного українського письменника, поета, публіциста і філософа, політичні погляди якого, до речі, деякий час були співзвучні з марксистськими і соціал-демократичними ідеями, підтверджує, що економічний чинник не є визначальним, «базисним» для права; таким для нього є людська гідність і свобода. «Вищою метою... права, – наголошувалося в одному з рішень Федерального конституційного суду Німеччини, – є захист свободи й гідності людини». Звідси випливає, що соціальна сутність права не може бути механічно прив'язана не лише до «економічного базису», а й до соціальної сутності держави. Сутність права зумовлена не сутністю держави (за всієї впливовості державної влади на нього), а коріниться в самій природі людини, її одвічному прагненні до свободи, особистої автономії, утвердження людської гідності й справедливості. Без орієнтації на образ людини як вільної особистості право, на відміну від держави, яка часто виступала знаряддям її придушення, існувати й розвиватися не може.

При цьому, коли йдеться про вільну особистість, мається на увазі не самовладний індивід, а особистість, що належить до суспільства і зв'язана з ним

низкою зобов'язань, здатну до утвердження не тільки власної свободи, автономії й гідності, а й до визнання свободи, автономності й гідності інших людей. Формування такої здатності відбувається під впливом багатьох чинників, зокрема й економічних. Проте визнавати за ними визначальне, «базисне» значення для сутності права, тим паче розглядати його як інструмент держави, в протистоянні з якою, як підтверджує історичний досвід, людям здебільшого доводилося відстоювати свої права, свободу й автономність, означає не що інше, як приниження людської гідності.

Отже, безпосереднім виявом смислу права, його сутності, є феномен прав і свобод людини, які, як зазначається у публікаціях вітчизняних науковців, становлять фундамент найзагальнішої властивості сутнісної характеристики права – справедливості.

На цьому ґрунтується чи не найпопулярніший нині у всьому світі ідеал верховенства права (the Rule of Law), який давно став найважливішою частиною багатьох міжнародно-правових актів загальносвітового й регіонального рівня – від низки документів Організації об'єднаних націй до установчих актів всіх міжнародних регіональних організацій. Це дало підстави Венеційській комісії Ради Європи констатувати, що «верховенство права є поняттям універсального юридичного значення» [2, с. 8].

Один з фундаторів доктрини Rule of Law англійський вчений-конституціоналіст Альберт Дайсі, обґрунтовуючи її вихідні положення, наголошував, що права людини є «основою, а не результатом права країни», а правила, що складають конституційний кодекс (конституцію), являють собою «не джерело, а наслідок прав осіб» [3, с. 235]. Це означає, що правовим першоджерелом є не держава і навіть не соціально-економічний устрій, а людина, її гідність, права і свободи. Їхнє існування поза правом і без права неможливе, як і право немислиме без прав і свобод людини. Це – явища однієї сутності. Інакше кажучи, єдність сутності права слід шукати не в сутності держави, яка часто протистоїть праву, а в сутності прав і свобод людини, які, як зазначено у ст. 21 Конституції України (як і в конституціях багатьох інших сучасних держав), є невідчужуваними, а тому не можуть бути скасовані (частина друга ст. 22 Конституції України) ніким, у тому числі державою.

Для забезпечення невідчужуваності й непорушності прав і свобод людини та утвердження верховенства права, його доктрина передбачає низку вимог – складників, засадничі серед яких – законність, юридична визначеність, запобігання зловживанню повноваженнями, пропорційність, рівність перед законом і недискримінація, незалежність правосуддя та доступ до нього тощо [4, с. 3-58]. Послідовне втілення цих вимог-складників в соціальну практику є гарантією не тільки їх офіційного визнання, а й реальної дії в суспільстві. Оскільки вказані складники були предметом аналізу багатьох вітчизняних правознавців, у тому числі автора цієї книги, докладно зупинятися на них не станемо. Наголосимо лише, що феномен верховенства права дедалі помітніше набуває якостей «організаційної моделі сучасного конституційного права та міжнародних організацій..., що регулює здійснення публічної влади» [4, с. 8], незалежно від того, чи він прямо зафіксований у національних конституціях, чи впливає з їхніх положень, а невідчужувані права і свободи людини, як підтверджує досвід сучасних розвинутих країн, складають основу «стримувань і противаг»

державній владі, яка завжди, навіть у демократичній державі, має тенденцію до виходу з-під контролю суспільства.

Щоб органи влади не виходили за межі повноважень наданих їм Основним законом, конституційні положення, що санкціонують їх функціональність, повинні бути сформульовані й конкретизовані якомога чіткіше, ясніше, із зазначенням цілей, засобів й форми.

Не менш важливою проблемою є недоліки в самому законодавстві: недостатньо розроблені юридичні механізми реалізації і захисту тих чи інших прав і свобод, між ними існують певні внутрішні суперечності. Наприклад, чинне законодавство України про місцеве самоврядування потребує суттєвого вдосконалення з метою забезпечення пріоритетності прав людини і громадянина в організації і діяльності органів місцевого самоврядування; розширення кола суб'єктів права на участь у місцевому самоврядуванні; розбудови повноважень органів місцевого самоврядування у фінансово-бюджетній сфері, дійсної реалізації принципу формування державного бюджету «знизу», збільшення долі місцевих бюджетів у консолідованому загальнодержавному бюджеті з метою зміцнення матеріально-фінансової бази місцевого самоврядування. Цьому сприятиме закріплення та розширення повноважень місцевого самоврядування у сфері розвитку і підтримки малого та середнього підприємництва, працевлаштування місцевих жителів. Потребує також вирішення й питання створення системи органів адміністративної юстиції для правового захисту місцевого самоврядування, прав і свобод людини і громадянина в сучасних умовах державотворення. Тільки вирішивши ці проблеми, ми наблизимося до побудови правової держави, в якій права і свободи особи дійсно виступають головним напрямом її функціонування.

Висновки і пропозиції. Таким чином, в основу Конституції України закладено принципово нові правові парадигми зовнішньої і внутрішньої державної політики України, що спрямовані на утвердження й забезпечення прав і свобод людини і громадянина. А це об'єктивно вимагає істотної переорієнтації та модифікації всієї національної правової системи. Необхідно вважати й те, що нині в Україні набуває поширення теорія визнання людської гідності, яка є інтегративною властивістю природи людини та виступає як один з інституційних джерел її основних прав. У зв'язку з цим у загальній теорії права сформульовано антропогенну інтерпретацію людської гідності, поняття якої визначається як самоцінність людини як унікальної родової біосоціальної істоти [5, с. 29]. На наш погляд, зазначені доктринальні позиції у ближній перспективі вимагатимуть відповідної нормативно-правової і навіть конституційної регламентації. Держава має визнавати людину найвищою соціальною цінністю, легалізувати, легітимізувати, охороняти, захищати її права і свободи, гарантувати їх реальне здійснення. Вона повинна створювати для неї всі необхідні умови для гідної праці, надавати соціальну допомогу тим, хто перебуває у складних життєвих обставинах.

Список використаних джерел

1. Франко І. Твори. Том 19. С. 96.
2. Rule of Law Checklist. Мірило правовладдя. Переклад з англ. С. Головатого. К., ВАІТЕ, 2017. С. 8

3. Dicey A.V. Introduction in the Study of the Law of the Constitution -1959 (1961). – P.232, 235
4. Rule of Law Checklist. Мірило правовладдя. С. 3-58
5. Рабінович П. М. Моральна шкода та право на її компенсацію: загальнотеоретичний підхід. *Право України*. 2002. № 4. С. 29.

Олександр СУШИНСЬКИЙ

доктор наук з державного управління, професор,
перший проректор з науково-педагогічної роботи
Національного лісотехнічного університету України

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК ІНТЕГРАЦІЇ В АСПЕКТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Відповідно авторських загальних концепцій публічної влади та відповідальності розробляється проблематика концепції відповідальності держави Україна як чинника її інтеграції у безпекові об'єднання в аспекті національної безпеки. Доводиться гіпотеза відповідальності України та сучасних демократій в аспекті концепції сили права та права сили стосовно держави-агресора росії.

Не вдаючись до аналізу об'єктивних чинників рівня розвитку відносин України та ЄС і НАТО зазначимо, що метою цієї роботи є подальша розробка концепції відповідальності як чинника інтеграції України в оборонні альянси, або інакше – відповідальна оборонна інтеграція. Тобто йдеться про обґрунтування й розвиток концептуальних засад зумовленості оборонної інтеграції України її відповідальністю в аспекті найвищих соціальних цінностей.

Громадяни, громади, народи, нації об'єднуються у державу, а держави у військово-політичні організації потребою синергії проти загроз (потенційних чи/та реальних) їхнього існування та розвитку. Держава де-юре може декларувати гуманізм (людяність), а де-факто бути антигуманістичною.

Змістом відповідальності Українського народу, кожного та усіх громадян та України є найвищі соціальні цінності, якими є – життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека людини та насамперед громадян України. Відповідальність Українського народу, кожного та усіх громадян здійснюється ними безпосередньо та через Державу Україна в особі її органів і посадових осіб. Відповідальністю Держави Україна – держави Українського народу (далі – Україна) є гарантії прав і свобод людини та насамперед громадян України. У такому сенсі відповідальністю України є найвищі соціальні цінності, які вона забезпечує усіма своїми ресурсами, силою права та правом сили.

Проблемними є такі питання відповідальності держави.

Чи відповідальність держави є абсолютною стосовно кожної людини?

Чи відповідальність держави є абсолютною стосовно кожного громадянина держави?

Чи відповідальність держави є зумовленою лише відповідальністю громадяни?

Особливим чинником актуальності відповідальності України є загрози (потенційні та реальні) її національній безпеці.

Загрозою суверенітету, самовизначенню Українського народу, Української нації та України є тривала агресія Росії.

Основні гіпотези.

Відповідальність України в аспекті найвищих соціальних цінностей є абсолютною стосовно своїх відповідальних громадян.

Відповідальність України в аспекті найвищих соціальних цінностей є обмеженою стосовно «людини» та насамперед стосовно кожного та усіх, які досягають на найвищій соціальній цінності України.

Гарантією відповідальності держави є необхідні та достатні людські та матеріальні ресурси, сили права та права сили.

По відношенню до України росія є державою агресором, державою терористом, а громадяни росії, толеруючи та підтримуючи таку політику росії є співучасниками та її виконавцями.

Оголошена росією «спеціальна військова операція» на території України, а по суті – війна де-факто та де-юре – це політика росії в особі її політичного керівництва, російського народу, росіян – це вираження волі російського народу, «усіх та кожного» росіянина.

Війна та геноцид проти суверенної держави Україна та Українського народу, кожного та усіх українців – можливо й не є активними діями та волею кожного та усіх росіян, російського народу, однак кожен та усі громадяни росії є відповідальними у цій війні як такі, що згідно конституції росії «здійснюють владу безпосередньо ...».

Росія веде війну проти України на суверенній території України, а війна як конфлікт у крайньому вираженні характеризується колективною агресією, людськими жертвами та значними матеріальними втратами.

Цінність людського життя є науковою та науково-прикладною проблематикою для осмислення та переосмислення з огляду на трактування окремими державами в особі їхніх політичних лідерів, народів і громадян «верховенства права», «демократії» тощо [1].

Сутність вирішуваного завдання

В аспекті викладеного логічною є проблематика відповідальності України, а точніше гарантій відповідальності України в аспекті найвищих соціальних цінностей в умовах потенційної та реальної війни – військової агресії росії та геноциду стосовно кожного та усіх українців – Українського народу, Української нації, держави Україна.

Видається проблемним і актуальним для розробки питання реальних ресурсів України у війні, розв'язаній росією.

Отже, формуємо робочу гіпотезу розробки – недостатність в Україні власних ресурсів у війні з росією зумовлює повну активацію власних ресурсів та її інтеграцію з іншими державами. Або, інакше – відповідальність України в умовах недостатності ресурсів проти потенційних та реальних загроз агресії росії є чинником інтеграції України з іншими державами.

Відповідальність росії трансформується у відповідальність (індивідуальну, солідарну, колективну, субсидіарну, субституційну тощо) кожного та усіх її громадян, громад, народу, а тому повсюдне перебирання в інтересах України усього майна,

приналежного державі-агресору та її громадянам, а в умовах крайньої необхідності його знищення є правомірним.

Доктринальні засади розробки

Злочин, як правова кваліфікація діянь, - це найтяжчі впливи, наслідки, що спрямовані на неправомірне ушкодження соціальних цінностей. Діяння можуть бути як правомірними так і не правомірними.

Злочин – це неправомірне діяння як результат відповідної правової кваліфікації. Однак, діяння, які мають формальні ознаки злочину, за відповідної правової кваліфікації можуть бути правомірними. Навіть в умовах війни міждержавні нормативно-правові акти, зокрема Женевська конвенція про закони та звичаї війни, Римський статут та інші, не вирізняють якихось інших саме «воєнних» злочинів. Є сутнісна відмінність вчинення формально співмірних (аналогічних, однакових, подібних тощо) діянь у різних умовах, а саме в «нормальних» умовах і в умовах війни. В умовах війни деякі діяння можуть бути криміналізовані, а в нормальних умовах навпаки – декриміналізовані і навпаки. Як приклад, позбавлення життя, тілесні ушкодження, як і інші діяння, у нормальних умовах – кваліфікувалися б як злочини проти, життя, здоров'я тощо, а в умовах війни – це воєнні злочини. Однак, позбавлення життя, тілесні ушкодження, як і інші діяння, як у нормальних умовах, так і в умовах війни – може бути вимушеним відповідними обставинами та правомірним.

Отже, умови, обставини визначають зміст правової кваліфікації діянь злочинне – не злочинне.

Загальнонерозумілим є такий загальний принцип людської відповідальності (людяності), а саме: коли вчиняється злочин – кожен дієздатний зобов'язаний вжити усіх доступних засобів його недопущення та припинення.

Тут логічним є проблемні питання зумовлені необхідністю осмислення та переосмислення діянь в умовах правового режиму воєнного стану?

Чи є злочином знищення комунального та державного майна, природніх ресурсів держави агресора, знищення майна громадян держави агресора, позбавлення життя громадян держави агресора?

Як державі, народу, нації, громадянам, людині захиститися, протистояти державі – агресору, терористу, її народу якщо їхні ресурси (людські та матеріальні – озброєння тощо) суттєво неспівмірні?

Перебирання майна росії, кожного та усіх громадян росії, а за певних умов знищення будь-чого чи будь-кого не є злочином. Так знищення комунального та державного майна, природніх ресурсів держави агресора, знищення майна громадян держави агресора, позбавлення життя громадян держави агресора за певних умов є правомірним.

Проблема саме за яких умов діяння є правомірними або не правомірними.

В умовах війни сторона, яка захищається діє вимушено в умовах крайньої необхідності – вимушеного заподіяння шкоди правоохоронюваним в нормальних умовах інтересам з метою недопущення або припинення злочину.

Сутнісним в авторській концепції відповідальна республіка та відповідальне громадянство є те, що найвищі національні цінності охороняються «силою права» гарантією якої є «право сили» з відповідними ресурсами та засобами забезпечення правопорядку [2].

Громадяни відповідальні стосовно суспільства – спільноти громадян держави, а суспільство безпосередньо та в особі держави відповідальні стосовно громадян.

Відповідальне громадянство як приналежність людини до громадянства держави саме держави Україна зумовлює пріоритет її (держави) відповідальності (представницьку владну відповідальність) – національну цінність.

Апріорі констатуємо, що «сила права» є недостатньою гарантією найвищих національних цінностей, а лише поєднання «сили права» та «права сили» з відповідними ресурсами та засобами є гарантією виконання необхідної та достатньої умов «безпеки» загалом і насамперед «національної безпеки». Де у зміненому для цілей цієї розробки аспекті термінопоняття «національна безпека» – стан захищеності суспільних відносин щодо основних і насамперед найвищих національних цінностей чи у найбільш загальному значенні – національного інтересу [3].

Правовий режим воєнного стану, який правомірно введений в Україні, а не оголошення Україною стану війни, зумовлений збройною агресією – війною – протиправним діянням росії-держави агресора стосовно суверенної держави Україна, її громадян, народу.

Введення правового режиму воєнного стану є правовою підставою тимчасового обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень, обмеження чи навіть певне припинення життєзабезпечення громадян, територіальних громад, регіонів.

Правовий режим воєнного стану зумовлює особливість «вищої представницької владної відповідальності» в аспекті найвищих національних (соціальних) цінностей та життєве важливих інтересів, а також відповідальність громадян стосовно держави-агресора, її народу та громадян, її та її громадян майна.

У статті 24 Статуту ООН вказується на те, що держави – члени ООН покладають на Раду Безпеки «головну відповідальність за підтримку міжнародного миру і безпеки». У статті 73 Статуту ООН відзначено: «Члени ООН несуть або приймають на себе відповідальність за управління територіями, народи яких не досягнули ще повного самоуправління». У статті 29 «Всезагальної декларації прав людини» від 10 грудня 1984 року сказано: «Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний та повний розвиток її особистості».

Усі громадяни росії у різні способи злочинно здійснюють владу, адже Конституція росії гласить, що «народ здійснює свою владу безпосередньо, а також через органи державної влади...» (ч.2 ст. 3). Вони створили неофашизм - хто дуже активно, хто менш активно, а хто своїм злочинним мовчанням - потуранням...

Розуміння іншими народами та насамперед лідерами загроз русофашизму змусить їх підтримати Українців...

Верховенство права як панування права та торжество справедливості є тоді та лише тоді, коли сила права гарантована правом сили чи правом правомірного примушування. Злочинця чи того хто помишляє вчинити злочин можна та треба правомірно «зупиняти» аж до фізичного знищення, а усе його майно конфіскувати.

Висновки та пропозиції

Ресурсний потенціал України об'єктивно є неспівмірний з відповідним потенціалом держави-агресора росії.

Україна у зв'язку з об'єктивними чинниками буде спроможна протистояти агресії росії та захистити свій суверенітет лише за певних умов, та насамперед де-факто буде спроможна бути відповідальною стосовно найвищих соціальних цінностей за умови відповідальності де-факто інших держав.

Держави проявлять не лише де-юре, а де-факто відповідальність як гарантії верховенства права з позицій не лише сили права, а й права сили проявивши з Україною невідкладно реальну відповідальність, зокрема солідарну, субсидіарну, субституційну.

Автор фактично розробляє концепт «правова держава», достатньою умовою якої є верховенство чи панування права у суспільстві. Дія права чи умовно – сила права у суспільстві забезпечується правом сил. Верховенство чи панування права у суспільстві можливе тоді та лише тоді, коли є реальна спроможність правомірне у тому числі фізично забезпечити дію права. Отже, правова держава – це держава в якій силу права забезпечено домірним правом сили. Панування права як достатня ознака правової держави – це такий стан суспільних відносин у яких право забезпечене правомірним домірним фізичним потенціалом забезпечення його виконання.

Відповідальністю росіян є усунення чинного режиму під керівництвом президента Росії Володимира Путіна.

Реальна загроза у розумні строки конфіскації усього майна Росії та кожного росіянина можливо змусить росіян усунути чинний режим під керівництвом президента Росії Володимира Путіна, припинити війну та компенсувати шкоду Україні та Українському народу.

Усі держави та народи, які називають себе демократіями, визнають верховенство права зобов'язані вимагати від росіян – «народу, який здійснює владу безпосередньо»:

у розумні строки усунути чинний режим під керівництвом президента Росії Володимира Путіна, припинити війну та вивести війська з території України.

Невиконання росіянами цієї вимоги має «запустити» механізм компенсації усього майна Росії та усіх росіян повсюдно...

Буде правомірно конфіскувати та передати потерпілим Українцям активи усіх і кожного «пособника» військових злочинів путінського режиму. При цьому не забути і про українських і пов'язаних з ними пособників путінському режиму. Адже військовий злочинець з допомогою «пособників» у тому числі з мовчазної згоди зневажає право. Він посягнув на святе – на наше Життя та Свободу.

Майно злочинців та майно «пособників» буде лише матеріальною компенсацією за страждання.

Україна має враховувати явно недостатню дієвість, а від так і неефективність впливу ООН та ОБСЄ на безпеку і стабільність на Європейському континенті. Уже доволі тривалий час ці організації видаються ефективними, проте неефективними в частині реальної дієвості.

Сплеск суспільної зацікавленості щодо досягнень, проблем і перспектив співробітництва України та Організації Північноатлантичного Договору (НАТО) спричинила тривала агресія Росії проти України, Українського народу.

Аксіомою є те, що будь-який акт (рішення) виражає волю насамперед безпосереднього розробника. Безумовно, що кожна держава, а точніше її «політикум»

керуються у своїй діяльності насамперед власними інтересами з урахуванням очікувань електорату та водночас впливає на формування цих очікувань.

Тенденції розвитку міждержавних відносин, зокрема, усвідомлення загроз для національної безпеки після Другої світової війни та агресія деяких держав, зокрема росії, мають були причиною для утворення новітніх «оборонних – військово-політичних» альянсів.

Отже, питання полягає не в тому «бути» чи «не бути» Україні як державі у легітимних відносинах з оборонними альянсами, зокрема з НАТО, а в тому як ці відносини розвинути до рівня взаємовигідних.

Список використаних джерел

1. Сушинський Олександр. Життя людини в аспекті відповідальності // Незалежність України: права людини та національна безпека [Текст] : збірник матеріалів Третьої міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 28 квітня 2023 року) / Національний університет «Львівська політехніка»; упоряд. проф. Л. В. Ярмол, О. І. Баскакова. Київ: КНТ, 2023. С. 59-62.

2. Сушинський О. І. Відповідальна республіка: доктринальні засади Конституції України // Модернізація системи державного управління : теорія та практика [текст] : матеріали наук. – практ. конф. за міжнар. участю, (20 квітня 2012 р.): пленарне засідання / за наук. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. — Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2012. — С. 82-98.

3. Сушинський О. І. Ресурси гарантій інституційної компетенції щодо національної безпеки в аспекті політичної реформи // Актуальні теоретико-методологічні та організаційно-правові проблеми державного управління: Матеріали наук.-практ. конф. за міжнародною участю, Київ, 28 трав. 2004 р.: У 2 т. / За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. К.: Вид-во НАДУ, 2004. Т. 1. С. 322-324.

Павло БОГУЦЬКИЙ

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач наукової лабораторії військового
та міжнародного гуманітарного права
Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»

ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Право національної безпеки, як ціннісно-нормативна система загальновизнаних і легалізованих у суспільстві правил поведінки, статусів, процедур, що мають на меті забезпечення безпечних умов життєдіяльності людини, існування, розвитку суспільства і держави, об'єктивує найважливіші для життя людини та соціального розвитку прагнення і потреби [1, с.76-95]. Такі особисті та суспільні прагнення, потреби утворюють у кожній державній організації суспільства національні інтереси. У Законі України «Про національну безпеку України» національні інтереси визначаються як життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує

державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [3]. Державний суверенітет належить до фундаментальних, найважливіших національних інтересів, забезпечення і захист якого дозволяє існувати у світовому порядку відповідній державній організації суспільства. Державний суверенітет підтверджує суб'єктність держави у міжнародному правопорядку. У глобалізованому світі проблема забезпечення державного суверенітету має вирішуватися відповідно до вимог і положень міжнародного права, що передбачає як повагу до суверенітету держави, так і визначене Статутом ООН невід'ємне право на індивідуальну чи колективну самооборону, на захист державного суверенітету.

Варто погодитися з висловленою науковцями думкою про те, що проблема захисту суверенітету, окрім Статуту ООН, мала б бути предметом регулювання окремим міжнародно-правовим актом, яким стала ухвалена у 1965 році Декларація про неприпустимість втручання у внутрішні справи держав, про захист їх незалежності та суверенітету. Серед основних положень міжнародного права про державний суверенітет, що у другій половині 20-го століття знайшли своє відображення у зазначеній Декларації, справедливо звертають увагу на такі міжнародно-правові приписи: «Жодна держава не має права втручатися, прямо чи опосередковано, з будь-якої причини, у внутрішні чи зовнішні справи будь-якої держави. Отже, збройна інтервенція та всі інші форми втручання або спроби погроз проти суверенітету держави або проти її політичних, економічних і культурних елементів засуджуються» [2].

Міжнародно-правова оцінка протиправності порушень державного суверенітету міжнародними акторами – учасниками міжнародних відносин спонукає до вжиття державами на основі норм і приписів міжнародного права та відповідно до національного законодавства заходів щодо захисту суверенітету. Механізм правового забезпечення державного суверенітету містить право національної безпеки. Державний суверенітет як найважливіший національний інтерес є об'єктом права національної безпеки. У цьому полягає, окрім іншого, важлива соціальна цінність права національної безпеки – внаслідок правової об'єктивізації державного суверенітету забезпечувати суб'єктність держави у міжнародному правопорядку та у національній правовій системі.

Об'єктивізація державного суверенітету у праві національної безпеки відбувається за рахунок поєднання міжнародно-правових ознак державного суверенітету, що підтверджується його міжнародно-правовою спрямованістю, з ознаками, що знаходять нормативно-правове визначення у національній правовій системі. У цьому виявляється, окрім іншого, особливість взаємодії права національної безпеки і міжнародного права [1, с. 62-70].

Після прийняття у 1990 році Декларації про державний суверенітет України внаслідок конституційного процесу після проголошення незалежності України у Конституції України визначено конституційні основи захисту державного суверенітету. Відтак положення Декларації про державний суверенітет України були закріплені як конституційні норми та наразі є невід'ємною складовою нормативно-правової складової механізму правового забезпечення державного суверенітету.

Важливе значення для механізму правового забезпечення державного суверенітету України мають законодавчі акти про національну безпеку, про засади

внутрішньої та зовнішньої політики, про оборону, про основи національного спротиву та інші, положення яких системно наповнюють нормативно-правову складову механізму правового забезпечення державного суверенітету як об'єкта права національної безпеки.

Сьогодні суттєво актуалізувалися питання щодо обмеження державного суверенітету. Дійсно, у глобалізованому світовому порядку державний суверенітет зазнає певних обмежень, обумовлених необхідністю участі держави у міждержавних союзах, у світових організаціях, а також – діяльністю транснаціональних корпорацій, з якими держави змушені співпрацювати, насамперед, в економічній, енергетичній, фінансовій тощо сферах. Іншими напрямками обмеження державного суверенітету є залежність зовнішньої та певною мірою внутрішньої політики держави від колективних суб'єктів міжнародних відносин, учасником яких є держава, а також – від відкритих та гібридних форм впливу інших держав щодо обмеження суверенітету держави. Обмеження державного суверенітету немає своїм наслідком обмеження об'єкта права національної безпеки, що по суті неможливо через правову природу процесу об'єктивізації у праві соціальних явищ і феноменів, у тому числі державного суверенітету. Право національної безпеки виконує важливе призначення щодо правового регулювання відносин, які стосуються захисту державного суверенітету від загроз та насамперед – діяльності держави, визначених законодавством відповідних державних інститутів у секторі безпеки і оборони. Обмеження державного суверенітету внаслідок участі держави у міждержавних союзах, об'єднаннях держав, міжнародних організаціях має цілком умовне значення. Адже держава своєю участю у відповідних союзах, об'єднаннях держав переслідує мету забезпечення державного суверенітету за рахунок відповідних можливостей таких союзів (економічних, фінансових, воєнних тощо).

Правовий режим участі держави у міжнародних організаціях, міждержавних союзах, об'єднаннях держав передбачає укладення багатосторонніх угод, якими визначаються можливості та застереження щодо реалізації суб'єктності держави. Відтак суб'єктність держави у таких випадках засновується на правилах, що встановлюються та підтримуються міжнародно-правовим контрактивізмом без шкоди для державного суверенітету. Загрозами державному суверенітету є діяльність інших держав щодо впливу на формування та реалізацію внутрішньої політики, та певною мірою – зовнішньої політики. Такий вплив може набувати форми відкритої агресії проти держави або ж здійснюватися у прихованій формі, якою є гібридна форма ведення війни проти держави. У цих випадках загрози державному суверенітету мають цілком реальний характер та потребують відповідної протидії. Особливого значення, як засвідчила практика, набули загрози електоральній демократії, з якими необхідно не лише рахуватися демократичним державам, що розвиваються, та розвинутим демократіям, але й протидіяти для забезпечення реалізації політико-правового режиму демократії.

Право національної безпеки здійснює необхідну правову діагностику загроз державному суверенітету, виходячи з національних інтересів, найважливішим з яких, власне, і є державний суверенітет.

Виявлення та визначення загроз державному суверенітету передбачають прийняття відповідних інституційних рішень, вжиття необхідних заходів, які безумовно

мають засновуватися на положеннях Конституції України та законодавства, зорієнтованого на легітимну з позицій міжнародного права та національного права діяльність щодо захисту державного суверенітету. Безумовно, у цьому випадку важливе значення має підтримання сектору безпеки і оборони держави у постійній готовності до вжиття заходів щодо протидії загрозам, найбільш небезпечними з яких на сьогодні є загрози воєнного характеру.

Постійною має бути стратегічна комунікація держави і суспільства щодо забезпечення рефлексії державного суверенітету на рівні суспільства, окремих соціальних груп та окремого індивіда, як необхідної для існування суспільства, забезпечення безпеки людини соціальної потреби.

Право національної безпеки утворює правове коло суверенітету, а тому яким би чином не розгорталися стратегічні комунікації за участі держави, внаслідок дії права національної безпеки такі стратегічні комунікації утверджують правосуб'єктність держави на основі державного суверенітету.

Отже, об'єктивізація державного суверенітету у праві національної безпеки отримує необхідні правові основи, насамперед, конституційні основи, щодо захисту від потенційних і реальних загроз та передбачає якісні показники нормативно-правової, а також інституційної складових механізму правового забезпечення національної безпеки, де особливе значення має сектор безпеки і оборони держави.

Список використаних джерел

1. Богущкий П. П. Концептуальні засади права національної безпеки України: монографія. Київ-Одеса. Фенікс. 2020. 376 с.

2. Edward McWhinney, Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty General Assembly resolution 2131 (XX) New York, 21 December 1965. URL: https://legal.un.org/avl/ha/ga_2131-xx/ga_2131-xx.html (дата звернення 23.03.2025 р.).

3. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 23.03.2025 р.)

Валерій ЛАСТОВСЬКИЙ

доктор історичних наук, професор,

професор кафедри міжнародних відносин

Київський національний університет культури і мистецтв

АВТОКЕФАЛІЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Створення у 2018 році Православної Церкви України та надання їй Томосу про автокефалію від Константинопольського патріархату стало однією із вагомих подій не лише в Україні, але й на всьому європейському та близькосхідному просторі, оскільки зачепило у першу чергу весь християнський світ. Ця подія мала як політичний, так і

безпековий характер для самої України і стала завершенням достатньо довгого процесу в історії новітньої української державності [3].

Політично створення ПЦУ було спрямоване на формування єдиного конфесійного простору з центром в Україні. Водночас ця мета мала у суто безпековий характер, адже в результаті її реалізації передбачалося зменшення впливу на українське населення Російської Православної Церкви, релігійний центр якої знаходився у Москві і був підпорядкований владі Російської Федерації і залежний від неї. Тобто таким способом рівень можливості використання духовенства, церков, монастирів, духовних навчальних закладів тощо, залежних від РПЦ, на користь російської держави і на шкоду української суттєво зменшувався.

Події, пов'язані із початком війни Росії проти України вже у 2014 році та потім вже у зв'язку із масштабним вторгненням у 2022 році, яскраво засвідчили вірність стратегії, пов'язаної із створенням ПЦУ та намаганням України дистанціюватися від РПЦ.

Від того часу накопичилося достатня велика кількість матеріалів, щоб однозначно стверджувати про небезпеку РПЦ для української державності. І ця небезпека пов'язана не лише з можливими діями окремих представників чи прибічників цієї організації, але й з відкритою підтримкою воєнної агресії проти України та антиукраїнськими цілеспрямованими діями на окупованих територіях.

Прикладів цьому достатньо багато [1]. І діяльність РПЦ у цьому напрямі постійна. Діяльність же РПЦ на окупованих територіях – це, звісно, окрема тема для розгляду. З цього питання Міністерство зовнішніх справ України 4 лютого 2025 року опублікувало спеціальну заяву, в якій підсумувало відповідну інформацію, починаючи від 2014 року, в якій особливо наголосила на тому, що «Росія продовжує використовувати релігію як інструмент політичної пропаганди і контролю над людьми, які живуть на тимчасово окупованих територіях України» [2]. Уже в березні нинішнього 2025 році в окупованому Мелітополі РПЦ провела акцію під назвою «День православної книги», в процесі якої місцевим жителям подавалися і нав'язувалися основні ідеї «руського мира» [4].

Звісно, у зв'язку із створенням ПЦУ та отриманням нею статусу автокефалії ще у 2017 та наступних роках виникало безліч питань і заперечень, пов'язаних із взаємодією влади та цієї церковної структури. Адже, відповідно до українського законодавства Церква вважається відділеною від держави і, у свою чергу, держава не має права втручатися у внутрішні справи Церкви. Проте, слід обов'язково пам'ятати, що в рамках власного правопорядку держава має повне право бути ініціатором вирішення тих чи інших проблем, пов'язаних із безпекою громадян і безпекою самої ж держави.

І ми вже бачили приклади саме такого підходу (тобто Україна тут не є винятком, а навпаки – є правилом) у європейському просторі, в період формування національних держав ще кінця XIX – початку XX століть. Для прикладу: Так, Румунська православна церква отримала свою автокефалію з рук князя Молдовії і Валахії Александра Йоана Куза спочатку у 1864 році, а потім у 1878 році, коли була визнана незалежність Румунії на Берлінському конгресі, її визнав і Константинопольський патріарх Йоаким III. Так само і уряд Польської Республіки у

1922 році взяв участь у творенні Польської православної церкви, яку потім у 1924 році визнав як автокефальну Константинопольський патріарх Григорій VII.

Щодо України, то про зв'язок між безпекою і автокефалією православної церкви від 1991 року на державному рівні питання майже не піднімалося, але обговорювалося на рівні політичному, громадському та науковому. Але від 2014 року воно вже стало частиною практичної діяльності органів влади. І саме тому в Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України 14 вересня 2020 року, зазначала, що «Громадянин має відчувати себе у безпеці. Україна рішуче налаштована на утвердження конституційного принципу верховенства права, рівності усіх перед законом. З метою реалізації конституційних принципів індивідуальної юридичної відповідальності та невідворотності покарання держава буде: рішуче протидіяти спробам розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі та гідності, образи почуттів громадян через їхні релігійні переконання, а також обмеженням прав або встановленню привілеїв за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, стану здоров'я, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» (пункт 46) [5]. І хоча тут не йшлося безпосередньо про ПЦУ чи будь-яку іншу конфесію, тим не менше, їх наявність і діяльність у правовому просторі України цілком вкладається саме у цю формулу.

Відповідно до пункту 9 статті 1 Закону України «Про національну безпеку» від 21 червня 2018 року «національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз». Оскільки РПЦ, з огляду на оприлюднену вище інформацію є безпосередньою загрозою для України та її населення, вона не може бути захищена українським законодавством. Водночас одним із механізмів захисту України від впливу РПЦ може бути тільки створення структури, національної за своїм характером, але протилежною за функціями стосовно РПЦ. Власне такою структурою і стала ПЦУ у 2018 році. При чому питання з УПЦ (МП) як можливим варіантом у цій ситуації не могло розглядатися, оскільки ця церковна структура якраз і була повністю залежна від РПЦ та виразником її ідей і дій в Україні.

Таким чином, автокефалію ПЦУ слід розглядати як один із елементів національної безпеки України. Звісно, вона є частиною більш ширшого безпекового питання, яке в цілому ми можемо визначати як релігійна безпека.

Список використаних джерел

1. Деркач Т. Московский патриархат в Украине: анатомия предательства. – Киев, 2018. 224 с.
2. Коментар МЗС щодо систематичних порушень РФ та РПЦ міжнародного гуманітарного права на тимчасово окупованих територіях України. URL.: <https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-shchodo-sistematichnih-porushen-rf-ta-rpc-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyah-ukrayini>
3. Ластовський В. Національна безпека, церковна політика та права людини: співвідношення пріоритетів в українській реальності. *Незалежність України: права людини та національна безпека: збірник матеріалів Першої міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 21 травня 2021 р.)*. Національний університет

«Львівська політехніка»; упоряд. Л. Ярмол. Львів: Галицька видавнича спілка, 2021. С. 288-290.

4. Окупанти влаштували «день православної книги» в тимчасово окупованому Мелітополі. URL.: <https://uhrc.org.ua/наші-новини/окупанти-влаштували-день-православ/>

5. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020?find=1&text=пеліг#w1_3

Антоніна ТОКАРСЬКА

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

ПІДМІНА ПОНЯТЬ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Злочинне прикриття намірів нищення національної безпеки України ворогом є основою свого виправдання для світу.

Інформація у цьому процесі стала «ключовим інструментом геополітичної боротьби». Метод підміни семантики слова як «надійний» прийом брехні, що «позначає дію, за якої один предмет, одне явище підмінюють іншим». Від цього походять дієслівні форми таких понять, як підмінювати, підміняти, підмінити, що «означає міняти, замінювати, звичайно, непомітно//чим. Надавати чому-небудь перевагу, звичайно відмовляючись від іншого» [1, с. 958].

Є протилежна точка зору на трактування цього поняття. Вікіпедія подає значення підміни як «помилкову заміну» одного факту або твердження іншим. Такі «помилки» у фейковому наративі, який стає основою маніпуляційного тексту, не викликають сумніву щодо свідомої «помилки» в описі фактів, подій чи явищ. Кожне спотворення інформації в інформаційній війні відбувається, на наш погляд, саме завдяки свідомій підміні понять (війна названа спеціальною операцією; напад на Україну – кризою у взаєминах; вияв ідентичності - нацифікацією та ін. Наприклад, широковживаними словосполученнями в оцінках російських медіа є такі, як російсько-український конфлікт; українська криза; Залучені сторони; спеціальна воєнна операція проти націоналістів, «нас там нема», українці бомблять свої території, війна - це звільнення, причина війни - це вина українців та ін.

Інформаційні злочини, в основі яких лежить неправда, напівправда, дезінформація, поширилися на країни Європейського Союзу і Сполучених Штатів із лютого 2022 р. У той час лише Telegram за підтримки Кремля наростив втричі більшу кількість акаунтів. ЄС розробив законодавство Digital services act і Digital markets act. 34 стейкхолдери підписали Кодекс практик протидії дезінформації (The Code of Practice on Disinformation), дієвості якого поки що спостерегти не доводиться. Відтак 2023 року був ухвалений Закон про цифрові послуги. Під дію цього закону підпадають 19 стейкхолдерів (Alibaba Ali Express, Amazon Store, Apple App Store, Booking.com, Facebook, Google Play, Google Maps, Google Shopping, Instagram, LinkedIn, Pinterest, Snapchat, Tik Tok, Twitter, Wikipedia, YouTube, Zalando, Bing, Google Search). Постає

питання: чи є перспективи в Україні щодо впровадження законодавства проти дезінформації? Аналітики Інформаційної війни стверджують про те, що системні ризики залишаються. Країни ЄС звертають увагу на безпеку в інтернеті, впроваджуючи концепцію «системного розвитку ризику», оскільки створюються ризики: щодо «маніпулювання правом на свободу вираження поглядів, правом на свободу інформації та правом на свободу переконань, маніпулювання процесом мислення (Індоктринація), мікротаргетингом лише поглиблюють дезінформування і напруження громадянського наративу» [2; 3].

Згадане «Законодавство проти дезінформації: роль закону про цифрові послуги в ЄС і перспективи для України» актуальне через ряд підстав.

Фактично антиукраїнський контент став у Європі систематичним (часто повторювана неправда, як і постправда змінює свідомість реципієнта). Це перша причина, а друга – полягає у тому, що питання заборони/ не заборони Telegram, до прикладу, неоднозначні у зв'язку зі свободою слова. Постає потреба розглядати питання покарання за наслідки порушення законодавства у контексті війни, особливо війни інформаційної, яка залишається не покараною, однак, особливо поширеною російською пропагандою у світі саме проти України.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD)/Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. К.:Ірпінь: ВТФ «Перун»,2009. 1736 с.
2. Девід Л. Слосс. Тирані у Twitter. Захист демократії від інформаційної агресії / Пер. з англ. Сергія Гіріка. Київ:ТОВ «Видавництво «Кліо», 2024. 352 с.
3. Законодавство проти дезінформації: роль закону про цифрові послуги в ЄС і перспективи для України. URL:<https://pravda.com.ua>; ukrinform.ua.
4. Юло Вооглайд. Мислити як громадянин. Посібник для тих, хто хоче мислити самостійно. Таллінн: Ulo Vooglaid Kirjastus OU, 2020. 448 с.

Тарас ГАРАСИМІВ

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного та кримінального права
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРОТИПРАВНА ПОВЕДІНКА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Природа протиправної поведінки формується під впливом історико-правових аспектів розвитку суспільних відносин не лише на державному рівні, але і на рівні правових норм і стандартів у глобальному вимірі. Особливий вплив на формування цих процесів мають історичні події, культурні тенденції, соціальні зміни, релігійні переконання, економічні фактори, політичні реформи, зокрема розвиток технологічних інновацій, переформатування міжнародних відносин, трансформації правових систем, а також глобальні виклики, пов'язані з кліматичними метаморфозами, збереженням

екології, контролем за пандеміями, запобіганням війн, забезпеченням прав і свобод людини тощо.

Розглядаючи основні мотиви перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень можемо залежно від способу вчинення виокремити дві групи: корисливі та насильницькі. Корисливі мотиви передбачають вчинення дій військовою службовою особою, які виходять за межі її повноважень з метою отримання особистої (професійної) вигоди. Це може передбачати дії, спрямовані на задоволення особистісних амбіцій, потреб або прагнень до контролю, зокрема підвищення авторитету серед підлеглих, отримання внутрішніх переваг у військовому колективі або його ієрархії, підвищення статусу або отримання інших матеріальних благ.

Натомість насильницькі мотиви передбачають вчинення військовою службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй владних чи службових повноважень, охоплюють фізичне та/або психологічне насильство щодо підлеглого. Ці дії можуть виявлятися як засіб досягнення конкретних завдань або задоволення особистісних амбіцій. Зокрема, військовослужбовець може використовувати насильство для здійснення контролю за підлеглими, змушуючи їх виконувати свої вимоги або розпорядження. Перевищення влади може мати на меті підкорення іншої особи конкретному військовослужбовцю або їх групам. Фізичне чи психологічне насильство можуть використовувати для здійснення психологічного тиску на іншу особу з метою отримання певної вигоди або підпорядкування. Відмінність між фізичними та психологічними діями полягають у тому, що фізичне насильство передбачає застосування фізичного контакту, зокрема зброї чи предметів, які використовують як зброю, що призводить до травм або інших тілесних ушкоджень, натомість психологічне насильство передбачає застосування психологічних методів впливу на поведінку особи, що можуть виявлятися емоційним знущанням, маніпуляціями, ізоляціями, залякуваннями, зокрема за допомогою демонстрації чи використання зброї або інших предметів, що використовують як зброю.

На підставі останніх емпіричних досліджень у галузі судової психології, які здійснювали за допомогою методики MMPI (The Minnesota Multiphasic Personality Inventory), науковці дійшли висновку, що морально-психологічний профіль конкретної особистості взаємопов'язаний з її поведінкою в суспільстві. Цей опис формується під впливом соціального середовища, у якому перебуває індивідуум, і вказує на те, що протиправна поведінка має соціальне обґрунтування [1; 2].

Особи, які вчиняють правопорушення, є менш адаптовані до соціального оточення і часто незадоволені своїм соціальним становищем. Вони характеризуються високим рівнем імпульсивності, що виявляється як втрата контролю за власною поведінкою, необдуманими діями, ігноруванням наслідків та емоційною нестабільністю. За цих умов вони часто не сприймають або свідомо ігнорують соціальні та правові норми, що формує в них девіантну поведінку. З другого боку, порушення соціальної адаптації може відбуватися внаслідок відсутності мотивувальних чинників дотримуватися соціальних норм. Це засвідчує порушення емоційного контакту з оточенням і недостатнє емпатичне уявлення про себе з позиції інших. У цьому випадку в правопорушника може виникати ілюзія про вороже середовище, яке не відображає реальну дійсність. На цьому тлі в людей виявляється агресивність, підозріливість, надмірна чутливість до міжособистісних контактів тощо [3, с. 17].

Разом з тим, рівень особистісних рис не є однозначним. Здебільшого він залежить від типів і мотивів протиправної поведінки. За результатами окремих досліджень, особи, що вчиняють кримінальні правопорушення з корисливих мотивів у межах своїх посадових чи службових повноважень, порівняно з іншими категоріями правопорушників, виявляють вищу адаптованість до різних соціальних ситуацій та їх змін. Вони краще орієнтуються в соціальних нормах і вимогах, які ставить перед ними суспільство, є стриманішими, здатними до контролю емоцій та поведінки. У їхній поведінці не спостерігаються такі риси, як агресивність та імпульсивність, що є характерними для кримінальних правопорушень насильницького характеру. Здебільшого вони виявляють товариськість і не мають складнощів у встановленні соціальних контактів. Чимало з них характеризується прагненням до лідерства або потребою в соціальному визнанні [3, с. 23].

Досліджуючи здатність законослухняних громадян допускати протиправні дії, Ф. Зімбардо зауважував, що у ситуаціях, коли людина опиняється під впливом певних умов або факторів, де влада, соціальний тиск та ситуаційні чинники впливають на її моральну поведінку, вона здатна порушувати встановлені правила поведінки та вчиняти протиправні дії. Ця обставина безпосередньо стосується і військового середовища, оскільки воєнний контекст і бойова обстановка призводять до морального занепаду й безжалісних дій. Військова служба часто характеризується підвищеним напруженням, стресом, монократією тощо. Під натиском цих обставин особистість зазнає впливу влади, соціального тиску, ситуаційних чинників тощо, що можуть сприяти вчиненню протиправних дій. З огляду на це, військовий контингент належить до тих соціальних груп, що потребує посиленої уваги та науково-практичного аналізу не лише з позицій психології чи кримінології, а й криміналістичної науки [4, с. 55].

За результатами соціального експерименту, Ф. Зімбардо виокремлює декілька суттєвих аспектів, які впливають на порушення моральної агенції. До цих чинників учений відносить, по-перше, владу й авторитет. У ситуаціях, де індивідууми мають владу й авторитет щодо інших, вони можуть відчувати себе вищими за соціальним статусом і використовувати надані їм повноваження для здійснення протиправних дій стосовно інших. По-друге, соціальний тиск і конформізм. Цей чинник виявляється в тому, що в певних соціальних ситуаціях люди відчувають тиск або потребу діяти відповідно до встановлених групових правил, що може спонукати їх до вчинення протиправних дій навіть тоді, коли це суперечить їхнім власним моральним переконанням. По-третє, дифузія відповідальності. У випадках, коли обов'язки розподілені серед групи людей, кожен може відчувати, що інші несуть меншу відповідальність за свої дії, і це спричиняє аморальну поведінку. Зазначене відбувається тому, що кожен вважає свої дії менш важливими, а відповідальність за вчинене розподіляють між усіма учасниками. По-четверте, дезіндивідуалізація, адже у середовищі, де люди втрачають свою індивідуальність або відчуття особистості, вони можуть втратити контроль за своїми діями й допускати протиправні вчинки. Це може бути зумовлено відчуттям анонімності, безпечності або недооцінкою своїх дій через відсутність індивідуальної відповідальності [4, с. 344].

Отже, протиправна поведінка є результатом впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, зокрема соціального тиску, влади, аномії тощо. Ці чинники можуть призвести до втрати здатності людини діяти відповідно до моральних норм і принципів,

встановлених суспільством. Наприклад, у військовому середовищі особи можуть зазнати соціального тиску та впливу авторитету влади вищого керівництва. Це може позначитися на їх подальших рішеннях та діях, передусім у ситуаціях, коли вони вважають, що виконання вказівок або наказів може мати переваги, або, навпаки, їх ігнорування може призвести до негативних наслідків. Такий соціальний тиск, поєднаний з владою, може викликати занепад моральної агенції та спричинити вчинення протиправних дій, які суперечать не лише закону, а й власним моральним переконанням.

Особливого резонансу це питання набуває тоді, коли йдеться про перевищення військовослужбовцем влади чи службових повноважень в особливий період, воєнний стан та/або в бойовій обстановці. Передусім зазначене зумовлено тим, що порушуються не лише матеріальні чи інші особистісні права та інтереси громадян, а й охоронюваний законом авторитет державної влади. Така обставина створює загрозу для оборонно-безпекових функцій держави, позаяк завдає соціальної або ідеологічної шкоди, що полягає в порушенні соціальних норм, цінностей, ідеалів, які дезорганізують суспільство й мінімізують його довіру до системи влади чи її інституцій.

Учинення будь-яких протиправних дій військовослужбовцями керівної ланки під час особливого періоду, воєнного стану чи в бойовій обстановці неминуче утворює каскадний ефект, коли одні негативні наслідки сприяють виникненню інших. Це може призвести як до порушення військової дисципліни у вузькому значенні (дезертирство, ухилення від виконання наказів, вчинення злочинних діянь з мотивів помсти тощо), так і до втрати довіри громадськості до воєнізованих структур та військово-політичного керівництва в широкому значенні (небажання громадян захищати свою країну, звільнення професійних військовослужбовців, масова еміграція з метою уникнення мобілізації тощо).

Список використаних джерел

1. Головкін Б., Навалія Я. Психологічні особливості злочинців. *Форма права*. 2012. № 4. С. 223–230.
2. Шепітько В. Кримінальна психологія: історія становлення та сучасний стан. *Юридична психологія*. 2021. № 1 (28). С. 14–20.
3. Філоненко В., Нечітайло І. Злочинці-рецидивісти: психологічна характеристика : монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2022. 244 с.
4. Zimbardo P. The Lucifer effect: Understanding How Good People Turn Evil. New York : Random house, 2007. 551 p.

Надія ЧУДИК-БІЛОУСОВА
кандидатка юридичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри соціального забезпечення
Хмельницького університету управління та
права імені Леоніда Юзкова

ОРГАНІЗАЦІЯ ОТРИМАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність дослідження процесів доступу особи до соціальних послуг як окремого виду соціального забезпечення, формування та реалізації соціальної політики щодо створення системи закладів та установ для їх надання в умовах територіальної громади є беззаперечною, адже на її розвиток впливає воєнний стан, зростання кількості осіб і родин, котрі потребують соціальної підтримки та неможливість її організації та здійснення на окремих територіях та за певних умов для деяких соціально незахищених категорій.

На діяльність з організації та надання соціально незахищеній особі необхідних чи доцільних соціальних послуг в окремій територіальній громаді в умовах дії воєнного стану значно впливають зовнішні і внутрішні виклики, які можуть спричиняти проблеми з їх отриманням, неможливість їх отримання певними категоріями внаслідок відсутності фахівців чи спеціально облаштованих приміщень, недостатність фінансування чи необхідного обладнання. На сьогодні від ефективної реалізації інструментарію забезпечення доступу особи до саме цих послуг в умовах громади багато в чому залежить успішність її подальшого розвитку та функціонування. Хоча слід визнати, що в Україні відсутній системний підхід до створення належного рівня соціального забезпечення особи соціальними послугами в громаді через намагання перекласти тягар з їх фінансового забезпечення виключно на місцевий бюджет.

В умовах функціонування соціальної держави для населення громади вони мали би стати ключовим інструментом вирішення проблем бідності, вразливості, допомагати гідній праці та інклюзивному зростанню, забезпечити зростання стійкості мешканців сільських територій країни до потрясінь (криз) [1, с. 1].

Відповідно саме територіальна громада згідно за нею делегованих повноважень з виконання соціальних зобов'язань держави повинна сприяти у функціонуванні наявної в державі системи соціального забезпечення основним завданням якої є створення умов для здійснення відповідних організаційних, юридичних заходів, спрямованих на подолання несприятливих наслідків соціальних ризиків для особи за рахунок гарантованих джерел фінансування.

Надання соціальних послуг слід вважати окремою підсистемою в системі соціального забезпечення ефективність функціонування якої залежить від фінансових територіальної громади. Тому важливим для її населення в сучасних умовах залишається можливість їх отримання завдяки діяльності уповноважених надавачів суб'єктів, котра спрямована на подолання складної життєвої обставини чи на пом'якшення настання її наслідків одноразового, протягом певного терміну чи довічно, певним соціально незахищеним категоріям в обсягах та на умовах, визначених у

встановленому законом порядку, із дотриманням процедури. Метою її створення є необхідність отримання особою підтримки внаслідок потрапляння у складну життєву ситуацію, переважно незалежно від її волі та бажання (внутрішнє переміщення, похилий вік, втрата роботи, бездомність, втрата соціальних зв'язків, інвалідність, втрата пам'яті, втрата батьків, заподіяння шкоди пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, тимчасовою окупацією) [2; 3].

В умовах воєнного стану може виникати необхідність їх негайного отримання в уповноваженого надавача (термінове втручання необхідне для особи, котра потрапила в кризову ситуацію, подолати котру не може самотійно та потребує підтримки з метою негайного усунення або мінімізації наслідків такої ситуації, надання натуральної допомоги та підтримки, зокрема шляхом забезпечення психологічної підтримки та консультування (у телефонному режимі завдяки зверненню та телефон підтримки чи на гарячу лінію). Такі соціальні послуги наразі надто важливі для внутрішньо переміщеної особи, родини військовослужбовця, котрий загинув, пропав безвісти чи потрапив в полон, особи, котра потрапила в ситуацію торгівлі людьми, постраждалої від домашнього насильства, особи, котра має намір покинути територію ведення бойових дій, особи, яка повернулася з полону. Можливе отримання послуги від виїзної мобільної бригади соціально-психологічної допомоги (за наявності підтвердженого факту вчинення домашнього насильства, булінгу).

Також у період дії воєнного стану зростає потреба окремих категорій в отриманні притулку (для внутрішньо переміщеної особи, особи, яка змушена евакуюватися через наближення бойових дій чи внаслідок пошкодження чи втрати житла (надання ліжко-місця з комунально-побутовими послугами у тимчасово обладнаних чи спеціально створених чи переобладнаних приміщеннях, надання комунально-побутових послугам; забезпечення твердим, м'яким інвентарем, одягом, взуттям, харчуванням; створення умов для здійснення санітарно-гігієнічних заходів, дотримання особистої гігієни; сприяння у створенні умов для здобуття дітьми освіти з урахуванням рівня їх підготовки; надання інформації з питань отримання інших видів соціального забезпечення населення; допомога в отриманні безоплатної правової допомоги; представництві інтересів; розвитку, формуванні та підтримці соціальних навичок; допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх вирішення; психологічне консультування; допомога в організації взаємодії з іншими фахівцями, службами)). Фінансування витрат, пов'язаних з їх облаштуванням та утримання переважно здійснюється за рахунок коштів територіальної громади, хоча допускається залучення громадою коштів за рахунок недержавного соціального забезпечення (за рахунок коштів благодійних фондів та благодійних організацій, за рахунок коштів міжнародних організацій).

За умов дії воєнного стану часто виникає потреба наявна в отриманні та наданні натуральної допомоги особі, котра її потребує у зв'язку із втратою рухової активності чи стійкою втратою здоров'я через інвалідність, похилий вік (ремонт чи пошиття одягу, ремонт взуття, перукарські послуги, прання білизни та одягу, ремонтні роботи в житловому приміщенні особи, обробіток присадибної ділянки, косіння трави біля будинку, рубання та розпилювання дров, косметичне, вологе, генеральне прибирання).

Надзвичайно важливим у процесі надання соціальних послуг є дотримання їх надавачами принципів організації їх надання. Зокрема принцип законності передбачає

надання соціальних послуг чи матеріальної допомоги визначеній категорії осіб, протягом певного періоду чи довічно у обсягах, визначених державними соціальними стандартами надання відповідної послуги). Принцип гуманізму їх надання включає повага до прав і свобод отримувача з урахуванням його статусу та потреб, матеріального становища та здатності до подолання складної життєвої ситуації та самообслуговування; завданням надавача послуги чи матеріальної допомоги є застосування таких заходів, які сприятимуть пом'якшенню складної життєвої ситуації чи подоланню її наслідків (надання тимчасового притулку, соціального житла, поміщення до стаціонарного відділення спеціалізованого закладу, організація та проведення громадських робіт за сприянням центру зайнятості, створення закладів для надання соціальних послуг, укладення договорів про публічні закупівлі для залучення до надання соціальних послуг недержавного сектору (соціальне таксі, надання послуг з медіації))). Рівність в їх отриманні особою повинна проявлятися через створення та забезпечення рівних можливостей усіх жителів громади чи тимчасово зареєстрованих осіб, хто потрапив у складну ситуацію, незалежно від статусу, віку, статі, котру не може здолати самотійно. Його реалізація нині дещо утруднена через фінансові труднощі окремих громад в цілому та їх надавачів зокрема, через неможливість пересування соціально незахищеної особи для відвідування установи, яка забезпечувала їй підтримку внаслідок дії воєнного стану, наближеності території до зони ведення бойових дій). Для визначених законодавством категорій принципом надання послуг виступає їх реабілітаційна спрямованість (відновлення працездатності особи, консультування, надання технічних засобів реабілітації; протезування, інклюзивне навчання, забезпечення доступу до інфраструктури, працевлаштування).

Принцип соціальної справедливості реалізовується через надання послуг особі за рахунок визначених законодавством джерел фінансування, тобто за рахунок коштів місцевого бюджету на визначений період, у фіксованих обсягах для забезпечення наявних потреб особи, з урахуванням її соціального статусу, ступеня обмеження життєдіяльності (інвалідність, похилий вік, втрата рухової активності) та з урахуванням державних стандартів). Диференціація обсягів послуг відбуваються залежно від статусу особи та чинника, який зумовив настання в її житті складної життєвої ситуації (послуги надають платно чи на безоплатній основі). При залученні недержавних надавачів соціальних послуг (за наявності потреб жителів громади в отриманні послуг у визначеній категорії осіб, за відсутності відповідних державному стандарту закладу чи установи, за відсутності фахівців відповідної кваліфікації) обов'язковим є дотримання державних стандартів їх надання.

Добросовісність є важливим принципом в отриманні соціальних послуг, крім недієздатних та обмежених у дієздатності осіб, котрим їх необхідно надати (наявність визначених законодавством підстав та звернення до потенційного надавача з необхідними документами щодо необхідності їх отримання). При їх наданні обов'язковим є індивідуальний підхід (складання індивідуального плану надання соціальної послуги уповноваженою особою).

Отже, в сучасних умовах отримання соціальних послуг територіальній громаді залишається найбільш доступним та дієвим видом соціального забезпечення для соціально незахищеної особи.

Список використаних джерел

1. ILO and FAO. Extending social protection to rural populations: Perspectives for a common FAO and ILO approach. International Labour Organization and Food and Agriculture Organization of the United Nations. Geneva, 2021. 38 p.
2. Про соціальні послуги. Закон України від 17.01.2019 р. № 2671–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 18. Ст. 73.
3. Методичні рекомендації щодо організації та забезпечення діяльності територіальної громади у сферах соціального захисту населення та захисту прав дітей. Наказ Міністерства соціальної політики України від 31.07.2023 р. № 263–Н. *Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0263739-23>*.

Євген БУТИРІН

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри політичних наук та права
навчального закладу «Південноукраїнський національний
педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського»

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ БОРотьБИ З «НАЛИВАЙКАМИ»

Власників торгівельних закладів, які реалізують алкогольні напої на розлив притягають до адміністративної відповідальності за порушення ст. 156 «Кодексу про адміністративні правопорушення»: «Порушення правил торгівлі пивом, алкогольними, слабоалкогольними напоями...» [1]. Мешканці населених пунктів почали називати точки продажу алкогольних напоїв на розлив «наливайками». В електронному словнику українського сленгу «Словопедія» вказано, що «наливайка» – це кафе, де продають спиртне на розлив [2]. Зі слів журналістки Олени Гулай, «наливайка» – це нелегальне кафе, у якому продається безакцизний алкоголь за цінами, нижчими за ринкові [2].

У цілому діяльність «наливайок» у населених пунктах негативно впливає на соціально-економічну ситуацію в громадах. По-перше, «наливайки» приваблюють людей із низьким рівнем доходу, які здатні під впливом алкоголю вчиняти різного роду злочини: нанесення тілесних ушкоджень, крадіжки, розбій та ін. Існують випадки, коли відвідувачі «наливайок» з'ясовують стосунки між собою за допомогою зброї, що часто закінчується вбивствами. У мережі Інтернет нами було знайдено інформацію про вбивство громадян поблизу «наливайок» у Полтаві [3], а також у Києві [4] та в Кременчузі [5] та ін. По-друге, під час п'яних «розборок» гинуть не тільки відвідувачі «наливайок», але і їхні власники. Наприклад, у м. Рівне в 2022 р. вбили відомого місцевого бізнесмена, власника кафе «Рюмочна», Едуарда Патіса [6].

По-друге, власники «наливайок» торгують сурогатним алкоголем, унаслідок чого відбуваються масові отруєння та загибель людей. У сурогатну горілку «горе-підприємці» додають технічний спирт, що значно дешевший за харчовий. У людини, яка отруїлась сурогатом, вражається нервова система, печінка і нирки. Наприклад, у 2016 р. у Харківській області, унаслідок отруєння сурогатним алкоголем, померла 51

людина [7], у 2018 році в Борисполі Київської області –6 осіб [8], а в 2023 році в Одесі – 7 осіб [9] та ін.

По-третє, багато власників «наливайок» взагалі не сплачують податки або сплачують їх частково. Як правило, алкоголь продається без чека, тобто клієнт «наливайки» не зможе відстояти свої права, якщо він отруїться.

По-четверте, порушуються державні стандарти у сфері благоустрою. Територія поблизу «наливайок» утопає в побутових відходах (пластикові стаканчики, скляні та пластикові пляшки, окурки та ін.), а під'їзди та арки довколишніх будинків перетворюються на громадські туалети. Тільки в Харкові, за інформацією активістів, працює близько 500 «наливайок» [10].

Питання незаконної роботи «наливайок» постійно розглядаються органами місцевого самоврядування на різних нарадах. Наприклад, у Запоріжжі після проведення наради двох депутатських комісій щодо обговорення методів боротьби з «наливайками» були створені робочі групи, які розробляють план дій і готують подальші матеріали для розгляду на сесії міської ради [11]. Подібна міжгалузева робоча група, яка здійснює контроль за дотриманням вимог антиалкогольного законодавства, була також створена Уманською міською радою у 2018 р. [12].

Цікавими є й результатами роботи робочих груп місцевих рад щодо дотримання антиалкогольного законодавства. Наприклад, у Миколаєві [13], Рівному [14], Одесі [15] працівники деяких робочих груп розробили інтерактивну мапу об'єктів нелегальної торгівлі алкогольними напоями. На цій карті кожен мешканець зможе відзначити «наливайку», яку надалі перевірять службовці органів місцевого самоврядування та працівники органів Національної поліції. [14].

З метою зменшення продажу безакцизного алкоголю в торгівельних закладах на території громад органи місцевого самоврядування проводять різні акції. Наприклад, в Олешинській ОТГ на Хмельниччині органи місцевого самоврядування проводять безстрокову акцію. Суть акції в тому, щоб заохотити мешканців громади купувати алкоголь та цигарки лише в тих торгових точках, де є відповідні ліцензії і продавці видають чеки за покупку. Для того щоб взяти участь в акції, потрібно при кожній покупці підакцизного товару вимагати і зберігати чеки, а потім принести їх до сільської ради. У кінці кожного місяця проводиться розіграш, під час якого мешканці громади можуть отримати цінні подарунки. Треба зазначити, що в акції беруть участь лише особи, які досягли 18 років [16].

Ще одним із заходів, який активно використовують органи місцевого самоврядування у боротьбі з «наливайками», є систематичні перевірки цих торгівельних закладів, де реалізується алкоголь на розлив. З метою досягнення більш ефективних їх результатів, службовці органів місцевого самоврядування запрошують приєднатися до перевірок працівників органів Національної поліції, представників громадських організацій, ветеранів АТО, «Національного корпусу» та ін. З цією метою відділи міських рад щодо координації роботи з правоохоронними органами розробляють графік проведення рейдів [17]. Під час такого рейду працівники Уманського відділу поліції спільно з представниками виконавчого комітету Уманської міської ради та Інспекції з благоустрою виявили два торгівельних заклади, у яких реалізовувався безакцизний алкоголь [12]. Іноді, навпаки, службовці органів місцевого самоврядування не попереджають працівників поліції про проведення рейдів, щоб не

було витоку інформації [18]. Також на подібних нарадах депутати місцевих рад самоорганізуються в команди та оголошують про проведення акцій боротьби з «наливайками» [19].

Оскільки велика кількість торгівельних закладів реалізують алкогольну продукцію на розлив у МАФх, на місцевих нарадах часто порушують питання про перевірку документів права власності на ці пересувні споруди. З цього приводу органи місцевого самоврядування надсилають власникам подібних закладів запити про надання дозвільних документів на торгівлю алкоголем та на право власності. Якщо у встановлений термін документи не надаються, це є підставою для демонтажу незаконної конструкції. Саме таким чином були демонтовані «наливайки» по вул. Універсальна, 8 у м. Дніпро [19], на Куликовому полі в Одесі [20].

Список використаних джерел

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Відомості Верховної Ради Української РСР (БВР). 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. (дата звернення: 01.02. 2024)
2. «Наливайка». URL : <http://slovopedia.org.ua/57/53405/375235.html>.
3. Біля цілодобової «наливайки» в Полтаві зарізали людину. URL : <https://poltava.to/news/20512/>.
4. Раптово помер під "наливайкою": у Києві знайшли тіло чоловіка. Фото. URL : <https://apostrophe.ua/ua/news/kyiv/podii/2021-12-21/ skonchalsya-pod-nalivaykoy-v-kieve-vnezapno-umer-mujchina-foto/253457>.
5. Из-за убийства у «наливайки», Малецкий опять объявил #ГендельГейт. URL : <https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10085299-iz-za-ubijstva-u-nalivajki-maleckij-opjat-objavil-gendelgejt.html>.
6. Вбивство бізнесмена у Рівному: що відомо про Едуарда Патиса. URL: <https://www.rivnenews.com.ua/2020/12/22/vbyvstvo-biznesmena-u-rivno-mu-shcho-vidomo-pro-eduarda-patisa/>.
7. В Україні кількість жертв сурогатного алкоголю зросла до 67 людей. URL : <https://www.unian.ua/health/country/1607451-v-ukrajini-kilkist-jertv-surogatnogo-alkogolyu-zroslo-do-67-lyudey.html>.
8. Під Києвом загинули шестеро людей, отруївшись алкоголем. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2018/05/22/novyna/suspilstvo/kyevom-zahynuly-shestero-lyudej-otruyivshys-alkoholem>.
9. Ігор Терехов: Готові преміювати поліцейських, які активно борються з наркоманією та "Наливайками". URL : <https://www.city.kharkiv.ua/ru/news/-49393.html>.
10. 35 смертей от алкоголя: в Харькове устроили рейд по "наливайкам", а активисты заявляют о «крыше» в полиции. URL : https://antikor.com.ua/articles/126937-35_smertej_ot_alkogolja_v_harkove_ustroili_rejd_po_nalivajkam_a_aktivisty_zajavljajut_o_kryshe_v_po#google_vignette.
11. У Запоріжжі обговорили як боротися з «наливайками». URL : <https://zp.gov.ua/uk/articles/item/9378/u-zaporizhzi-obgovorili-yak-borotisa-z-nalivajkami>.
12. «Наливайкам» у нас не місце. URL : <https://uman-rada.gov.ua/index.php/novyny/item/12626-nalivajkam-u-nas-ne-miste>.

13. Создают интерактивную карту «наливаек»: в Николаеве незаконные точки будут контролировать ветераны АТО, Нацкорпус и полиция. URL : <https://www.0512.com.ua/news/3199569/sozhdadut-interaktivnuu-kartu-nalivaek-v-nikolaevе-nezakonnnye-tocki-budut-kontrolirovat-veterany-ato-nackorpus-i-policia>.

14. «Наливайками» называют магазини, де нелегально продають алкоголь на розлив. URL : https://radiotrek.rv.ua/news/miskogo_golovu_rivnogo_tryvozhat_nalyvayky_242162.html.

15. В Одессе создали карту «наливаек»: большинство расположены около райотделов милиции. URL : <https://www.048.ua/news/787280/v-odesse-sozdali-kartu-nalivaek-bolsinstvo-raspolozeny-okolo-rajotdelov-milicii>.

16. У Хмельницькому районі з «наливайками» боротимуться... акціями і подарунками. URL : https://ye.ua/economica/35695_U_Hmelnickomu_rayoni_z_nalivaykami_borotimutsyaakciyami_i_podarunkami.html.

17. Нелегальный бизнес: кто крышует «наливайки»? URL : <https://kp.ua/life/599864-nelegalnyi-biznes-kto-kryshuet-nalyvaiky>.

18. У Кропивницькому оголосили акцію боротьби з «наливайкам». URL: <https://mandarin-news.kr.ua/suspilstvo/u-kropyvnytskomu-oholosyly-aktsi-iu-borotby-z-nalyvaikam>.

19. У Дніпрі триває системна боротьба з «наливайками». URL : <https://dniprorada.gov.ua/uk/articles/item/28141/u-dnipri-trivae-sistemna-borotba-z-nalivajkami>.

20. В центре Одессы снесли незаконно установленную «наливайку». URL : <https://dumskaya.net/news/snos-na-italyanskom-bulvare-030060/>.

Іванна ПРОЦЬ

кандидатка юридичних наук, доцентка

доцентка кафедри адміністративно-правових дисциплін

Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ

Софія РОСЯК

здобувачка вищої освіти

Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ

РОЛЬ ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ, ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА ІНШИХ УПОВНОВАЖЕНИХ СУБ'ЄКТІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВОПОРЯДКУ У ВІЙСЬКОВИХ ГАРНІЗОНАХ

Ключовим елементом національної безпеки і оборони є забезпечення правопорядку у військових гарнізонах, що потребує чіткої координації між різними інституціями. Роль органів військового управління, правоохоронних органів та інших уповноважених суб'єктів полягає у створенні єдиної системи реагування на правопорушення, підтримання дисципліни та забезпечення дотримання законності. Органи військового управління здійснюють стратегічне планування, координацію та

контроль діяльності військових формувань, забезпечення ефективності та дієвості управлінських рішень.

У свою чергу правоохоронні органи забезпечують оперативне реагування на правопорушення, розслідування злочинів, запобігання загрозам, які виникають у гарнізонах, а інші уповноважені суб'єкти, зокрема органи місцевого самоврядування, сприяють формуванню сприятливого правового середовища для функціонування військових установ. М. В. Ковалів та І. В. Дроздова зазначили: «Військовий правопорядок не встановлюється сам собою; він досягається шляхом постійної цілеспрямованої діяльності органів військового управління, військових посадових осіб, а також спеціально створених для цих цілей органів і структур – органів військової прокуратури, військово-слідчих органів, підрозділів юридичної служби, військової служби правопорядку» [1, с. 209].

Тому взаємодія цих суб'єктів є ключовою для підтримання правопорядку у військових гарнізонах, що важливо для стабільності військової служби та суспільства в цілому. Нормативно-правову базу даного питання складає Конституція України, Статут гарнізонної і вартової служб Збройних Сил України, Дисциплінарний статут Збройних Сил України, Кодекс України про адміністративні правопорушення та інші нормативно-правові акти, що регулюють діяльність органів, на яких покладено обов'язок забезпечувати порядок у а межах військового гарнізону.

Загалом, адміністративно-правовий механізм забезпечення громадського порядку у військових гарнізонах можна визначити як систему правових норм, організаційних заходів та діяльність відповідних органів, що спрямована на підтримання дисципліни, правопорядку та безпеки у військових гарнізонах.

Громадський порядок у військових гарнізонах забезпечують відповідні органи військового управління, правоохоронні органи та інші уповноважені суб'єкти. Керівну роль у цій сфері відіграє командування гарнізону, яке відповідно до Статуту гарнізонної і вартової служб Збройних Сил України здійснює контроль за додержанням військової дисципліни, організовує заходи щодо підтримання порядку та має право застосовувати передбачені законодавством дисциплінарні стягнення. Дане твердження можна підтвердити ланкою статей із Статут гарнізонної і вартової служб Збройних Сил України. У ч. 5 ст. 4 зазначено: «Командувачі військ оперативних командувань і всі прямі начальники командирів військових частин, призначених начальниками гарнізонів, зобов'язані систематично перевіряти стан гарнізонної та вартової служб у підлеглих їм військах (силах), а також проводити з начальниками гарнізонів заходи, спрямовані на поліпшення військової дисципліни і порядку в гарнізонах» [3]. У кожного із суб'єктів керівництва є власті функції – ст. 5 Статуту: «Забезпечення військової дисципліни та правопорядку серед військовослужбовців гарнізону, організація служби гарнізонних варт, охорона і оборона військових об'єктів покладаються на начальника гарнізону та начальника органу управління Служби правопорядку в зоні відповідальності», у ст. 9 надано більш детальне пояснення завдань: «Начальник гарнізону відповідає за підтримання військової дисципліни організацію несення гарнізонної та вартової служб, забезпечення необхідних умов для повсякденного життя...» [3].

Основним спеціалізованим органом, який здійснює безпосередній державний контроль за охороною громадського порядку у військових гарнізонах, є Військова

служба правопорядку Збройних Сил України (ВСУ). Відповідно до Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» ця структура виконує функції військової поліції, зокрема, забезпечує охорону громадського порядку, патрулювання території гарнізонів, перевірку документів військовослужбовців, запобігання правопорушенням та затримання осіб, які вчинили адміністративні чи кримінальні правопорушення. У ст.3 Закону зазначено одні із провідних завдань цього органу: «участь в охороні військових об'єктів та забезпеченні громадського порядку і військової дисципліни серед військовослужбовців у місцях дислокації військових частин, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях» та «відновлення та підтримання порядку і дисципліни у військових частинах» [4]. Щодо фактичного виконання покладених на них функцій, то Служба правопорядку може: «передавати матеріали про дисциплінарні правопорушення, вчинені військовослужбовцями і військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, на розгляд відповідних командирів (начальників) військових частин» та зобов'язані «брати участь у проведенні профілактичної роботи серед військовослужбовців, схильних до вчинення правопорушень, сприяти військовому командуванню, органам військового управління в забезпеченні військової дисципліни серед військовослужбовців» [4].

Важливу роль у забезпеченні правопорядку відіграє Національна поліція України, яка відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» забезпечує громадську безпеку, розслідує кримінальні правопорушення щодо військовослужбовців, а також взаємодіє з органами військового управління у питаннях розшуку військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини або місця служби. Крім того, до забезпечення громадського порядку в гарнізонах залучаються органи військової контррозвідки, які відповідно до Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» здійснюють виявлення, запобігання та ліквідацію загроз воєнній безпеці. До їх можливостей входить спостереження за діяльністю осіб, які можуть становити небезпеку для гарнізону, а також координація заходів щодо запобігання диверсіям, шпигунству та іншим загрозам.

Отже, підтримання правопорядку у військових гарнізонах є складним і багатограним процесом, який потребує злагодженої діяльності органів військового управління, правоохоронних органів та інших уповноважених суб'єктів. Взаємодія цих структур дозволяє ефективно реагувати на загрози, підтримувати дисципліну серед військовослужбовців, забезпечувати правопорядок на підконтрольних територіях.

Список використаних джерел

1. Ковалів М.В. Дроздова І. В. Діяльність військової служби правопорядку в Збройних Силах України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2016. Випуск 2. С. 208-216.
2. Про Статут гарнізонної і вартової служб Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999. № 550-XIV /Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 22-23, ст.196.
3. Про Військову службу правопорядку в Збройних Силах України: Закон України від 07.03.2002 № 3099-III /Відомості Верховної Ради України, 2002, № 32, ст. 225.

ОСОБЛИВОСТІ ДВОСТОРОННЬОЇ УГОДИ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА США ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ПРАВИЛ ТА УМОВ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ФОНДУ ВІДБУДОВИ

Нещодавно, в кінці лютого 2025 року між Україною та США було обговорено та підписано попередній проект Угоди про встановлення правил та умов інвестиційного фонду відбудови (так звана Угода «про копалини»), яка має на меті встановлення правил та умов щодо поглиблення партнерства між США та Україною, а також досягнення тривалого миру, спільної діяльності для відновлення України. Угода передбачає залучення інвестицій для збільшення розвитку, обробки і монетизації всіх державних і приватних активів які стосуються родовищ корисних копалин, нафти, природного газу та інших видобувних матеріалів.

Важливим аспектом щодо створення даного Фонду є те, що відповідно до чинного законодавства США його Уряд буде підтримувати довгострокові фінансові зобов'язання для розвитку стабільної та економічно процвітаючої України. Подальші внески можуть складатися з коштів, фінансових інструментів та інших матеріальних і нематеріальних активів, критично важливих для відбудови України [1].

Аналізуючи Угоду, то вона підлягає обов'язковій ратифікації з боку Верховної Ради України відповідно до Закону України «Про міжнародні договори України». Однак, коли це відбудеться ще невідомо. Положення Угоди містять також домовленість про те, що Уряд США та Уряд України мають намір, щоб інвестиційний процес призводив до створення можливостей для розподілу додаткових коштів та більшого реінвестування для забезпечення достатнього надходження капіталу для відбудови України, який буде визначено в подальшій Угоді про Фонд [2]. Варто також зауважити про те, що положення Угоди передбачають те, що при розробці Угоди про Фонд, її учасники будуть прагнути уникати конфліктів із зобов'язаннями України в рамках її вступу до Європейського Союзу або її зобов'язаннями за домовленостями з міжнародними фінансовими організаціями та іншими офіційними кредиторами. В документі також згадується про реалізації гарантій безпеки для України, які необхідні для створення тривалого миру[3]. «Хоча угода спрямована на розблокування видобутку мінеральних багатств України та сприяння її економічному відновленню, експерти з безпеки попереджають, що вона може не впоратися з поточними проблемами безпеки України на тлі триваючої російської агресії» [4].

Не можна оминати поза увагою, що перевагою цієї Угоди є стратегічне значення для економічного відновлення України та створює передумови для активного залучення міжнародного інвестиційного капіталу в процес післявоєнної реконструкції нашої держави. Окрім того, такого роду Фонд перебуватиме у спільній власності та під управлінням урядів України та США, що є важливою умовою збереження автономної публічної самостійності у вирішенні справна власний розсуд української влади. Окрім того, наша держава зберігає право власності на свої надра та природні ресурси, а це

означає що вони не можуть бути передані у розпорядження третіх сторін. Для накопичення фінансових ресурсів Фонду США зобов'язуються надавати фінансову допомогу у формі грошових внесків, фінансових інструментів та інших активів, необхідних для ефективного відновлення країни.

За останніми даними до кінця квітня 2025 року буде завершено підготовку щодо підписання Меморандуму про намір між урядом Сполучених Штатів Америки та урядом України щодо завершення офіційної угоди про економічне партнерство та інвестиційний фонд для відбудови. Про це повідомив Прем'єр-міністр України Денис ШМИГАЛЬ. Договір відкриватиме можливості для значних інвестицій, модернізації інфраструктури та взаємовигідного партнерства України та Сполучених Штатів. Фактично, ми спостерігаємо, що наша влада перебуває на завершальному етапі підготовки необхідних документів для офіційного укладення угоди про економічну кооперацію між Україною та США та створення інвестиційного фонду для відбудови.

Незважаючи на те, що угода свідчить про сильний інтерес США до економічного майбутнього України, експерти з безпеки застерігають, що вона не є всеосяжним вирішенням проблем безпеки України. Такого роду Угода є своєрідною домовленістю сторін про подальшу співпрацю у визначених Угодою сферах.

Список використаних джерел

1. Повний текст «Угоди про копалини» між Україною та США опинився у розпорядженні журналістів. URL: <https://suspilne.media/957833-povnij-tekst-ugodi-pro-kopalini-miz-ukrainou-ta-ssa-opinivsa-u-rozporadzenni-zurnalistiv/>
2. Проект двосторонньої угоди про встановлення правил та умов Інвестиційного фонду відбудови від 26.02.2025 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/NT4690?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01&_ga=2.234055326.1029046926.1745040942-177410355.1745040942#_gl=1*1mgbb5m*_gcl_au*MTgwNDY3OTczNS4xNzQ1MDQwO1TQy
3. Угода щодо копалин зі США. Які ризики і вигода України? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/uhoda-shchodo-kopalyn-ukrayiny-zi-ssha-ekspert%D1%83/33321434.html>
4. Про підписання Двосторонньої угоди про встановлення правил та умов інвестиційного фонду відбудови. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.02.2025 року № 164-р. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2025-%D1%80#Text>

Олена РОМЦІВ

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

Володимир МИХАНІВ

студент Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ

Національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [1].

Основним документом, що визначає правові засади національної безпеки України, є її Конституція. Вона закріплює ключові принципи функціонування держави. Конституція забезпечує можливість запровадження надзвичайних заходів у разі загрози національній безпеці, суверенітету або територіальній цілісності країни, а також у випадках зовнішньої агресії чи інших кризових ситуацій, які вимагають оперативного реагування. Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки проголошується найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [2].

Конституційні механізми забезпечення національної безпеки України формують системне поєднання нормативно-правових актів та інституційних структур, спрямованих на захист національних інтересів.

Координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України є Рада національної безпеки і оборони України (далі – РНБО), яка координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони. Головою РНБО є Президент [2].

З кінця XX – початку XXI століття Україна стикається з геополітичними викликами, зумовленими як історичними, так і сучасними процесами.

5 грудня 1994 року, Будапешт. Наша держава підписує меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, того ж дня він набуває чинності і вже 2 червня 1996 року Україна офіційно втратить свій ядерний статус.

Згідно з текстом Меморандуму, Сполучені Штати Америки (далі – США), Велика Британія та Росія взяли на себе юридично зафіксовані зобов'язання щодо України:

- поважати суверенітет, незалежність і територіальну цілість України.
- утримуватися від загрози сили або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України.
- не використовувати економічний тиск для впливу на Україну з отримання будь-яких переваг.

- домагатися негайних дій Ради Безпеки ООН у разі застосування ядерної зброї проти України, а також проводити консультації у разі виникнення ситуацій, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань [3].

Недоліки Будапештського меморандуму стануть явними майже відразу. 29 вересня 2003 року Росія без попереджень і погоджень почала будівництво греблі до українського острова Тузла у Керченській протоці [4].

Хоча Україна отримала гарантії безпеки від США, Великої Британії та Росії в обмін на відмову від ядерної зброї, механізм забезпечення цих гарантії залишився нечітким. У випадку з Тузлою Україна фактично не отримала дієвої підтримки від гарантів меморандуму, що показало слабкість цього документа як інструменту реального захисту суверенітету. Цей конфлікт не переріс у «гарячу фазу», але по суті став своєрідною репетицією до захоплення Криму у 2014 році.

У 2014 році Росія остаточно порушила Будапештський меморандум, анексувавши Крим і розпочавши військову агресію проти України, що у 2022 році переросла у повномасштабне вторгнення. Ці дії продемонстрували недієвість міжнародних гарантії безпеки, передбачених документом, і поставили під сумнів ефективність подібних угод у майбутньому.

Сьогодні Будапештський меморандум є символом недалекоглядності в ухваленні стратегічних безпекових рішень. Він має слугувати нагадуванням нинішнім лідерам країн євроатлантичної спільноти про те, що розбудова європейської архітектури безпеки за рахунок інтересів України, а не з їх урахуванням, приречена на провал [5].

Після початку повномасштабного вторгнення питання міжнародних гарантії безпеки набуло нового значення. В умовах, коли Будапештський меморандум виявився неефективним, Україна почала формувати нову архітектуру безпекових гарантії.

Україна та її західні партнери вже уклали двосторонні угоди про безпеку, спрямовані на забезпечення довгострокової «надійної оборони та можливостей стримування». Ці рамкові угоди, за умови подальшого вдосконалення та належного виконання, а також у поєднанні з доступними, але надійними гарантіями безпеки від США, Великої Британії та/або Франції, мають потенціал усунути прогалини в безпеці, що були зроблені в Будапешті та прокласти шлях до тривалого миру в Україні [6].

Сьогодні в умовах нових геополітичних викликів питання гарантії безпеки стоїть особливо гостро. США є ключовим партнером України у сфері безпеки, надаючи військову допомогу та підтримуючи санкції проти Росії. Проте, зміни в політиці нової адміністрації президента США, викликають занепокоєння.

Європейський Союз (далі – ЄС) продовжує надавати Україні політичну, економічну та технічну підтримку, спрямовану на зміцнення її безпеки та стабільності. Однак без участі США ці гарантії можуть бути недостатніми для тривалого захисту України від агресії з боку росії.

Повномасштабне вторгнення також актуалізувало потребу в системному реформуванні сектору безпеки і оборони України та вдосконаленні конституційних механізмів забезпечення національної безпеки. Варто наголосити на внесенні змін до Конституції України для посилення інституційної спроможності органів державної влади у сфері національної безпеки, а також створення правового механізму, який дозволить адаптувати систему управління безпекою країни відповідно до загроз.

Отже, забезпечення національної безпеки України є важливим елементом державного устрою, проте існує потреба їхньої суттєвої модернізації. Уроки Будапештського меморандуму показали, що політичні зобов'язання без відповідного юридичного супроводу не гарантують ефективного захисту. Сучасна система безпеки, за підтримки ЄС, США та інших партнерів, стикається з низкою недоліків, які вимагають удосконалення міжнародних угод. Розробка чітких правових механізмів, зміцнення внутрішніх інститутів безпеки, збільшення інвестицій у розвиток Збройних Сил України та оборонної промисловості є критично важливими кроками на шляху до забезпечення стабільності та територіальної цілісності України.

Список використаних джерел

1. Про національну безпеку України : Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 21.03.2025)
2. Конституція України : від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.03.2025)
3. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї : від 5 грудня 1994 р. URL: Text (дата звернення: 21.03.2025)
4. Офіційний вебсайт Представництва Президента в Автономній Республіці Крим. *За сто метрів від війни: російсько-український конфлікт на острові Тузла* : вебсайт. URL: <https://ppu.gov.ua/press-center/za-sto-metriv-vid-viyny-rosiysko-ukrainskyu-konflikt-na-ostrovi-tuzla/> (дата звернення: 21.03.2025)
5. Офіційний вебсайт Міністерства закордонних справ України. *Заява МЗС України з нагоди 30-річчя з часу підписання Будапештського меморандуму* : вебсайт. URL: <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-z-nagodi-30-richchya-z-chasu-pidpisannya-budapeshtskogo-memorandumu> (дата звернення: 21.03.2025)
6. Lawfare. *Filling the Security Void of the Budapest Memorandum* : вебсайт. URL: <https://www.lawfaremedia.org/article/filling-the-security-void-of-the-budapest-memorandum> (дата звернення: 21.03.2025)

Кирило ТЕТРУСЬВ

аспірант Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України

МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ, ЯКІ НЕСУТЬ ЗАГРОЗУ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Формуванням нового світового порядку тягне за собою не лише прогресивні зміни, а і його негативні явища, такі як: протиправна поведінка, порушення вимог національної безпеки, міжнародні злочини тощо. Війни, міжнародні конфлікти, міжнародні спори щодо територіальності – все це є результатом протиправної поведінки певної групи осіб. Так, у вироку Нюрнберзького Міжнародного військового

трибуналу підкреслено, що “злочини проти міжнародного права вчиняють люди, а не абстрактні суб’єкти, і лише через покарання фізичних осіб, що скоїли такі злочини, можна забезпечувати дотримання положень міжнародного права” [2].

Слід констатувати, що поряд з міжнародно-правовою відповідальністю держави за порушення норм міжнародного права, повинна мати місце також відповідальність фізичних осіб, поведінка яких спричинила правопорушення. Запровадження відповідальності фізичних осіб та встановлення факту вчинення таких правопорушень, розширила б можливість щодо уникнення міждержавних конфліктів. З огляду на зазначене, виникає проблема щодо притягнення до відповідальності за протиправну поведінку саме винних осіб.

У проєкті конвенції «Відповідальність держав за міжнародно-протиправне діяння», схваленого Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 56/83 від 12.12.2001 р., а саме Главою II проєкту «Присвоєння поведінки держави» вживається термін «поведінка особи». Для встановлення факту виконання прерогатив держави несуттєво, чи вчиняла особа дії, перебуваючи в офіційному статусі, визначеному внутрішнім законодавством, виконувала делеговані функції та повноваження, чи перейняла їх унаслідок відсутності або неспроможності офіційної влади [1]. Таким чином, вчиняючи міжнародний злочин і порушуючи норми міжнародного права, індивід загалом виконує прерогативи держави – суб’єкта міжнародного права і його дії кваліфікуються міжнародним правом як поведінка на міжнародній арені [2].

Упродовж тривалого періоду історії прослідковується зростання випадків розв’язання збройних конфліктів та порушення законів, звичаїв ведення війни та здійснення дій, покликаних знищити чи обмежити права етнічних народів чи інших меншин, що змушує світову спільноту вживати відповідних заходів щодо протидії їх вчинкам та покарання порушників.

Міжнародний збройний конфлікт, викликаний агресією російської федерації проти України, що триває з лютого 2014 року, переріс у повномасштабне збройне вторгнення рф в Україну та супроводжується масовими порушеннями міжнародного гуманітарного права та прав людини, що підтверджується висновками міжнародних організацій, зокрема Незалежною міжнародною комісією з розслідування порушень, що створена Радою з прав людини ООН, яка уповноважена розслідувати всі ймовірні порушення та утиски прав людини й порушення міжнародного гуманітарного права, а також пов’язані з ними злочини, в контексті агресії проти України з боку російської федерації [4].

Слід наголосити, що пропаганда війни, планування, підготовка, розв’язування та ведення агресивної війни, порушення законів та звичаїв війни, геноцид – це міжнародні злочини за вчинення яких винні особи повинні бути притягнуті до кримінальної відповідальності.

Статистичні дані свідчать, що з лютого 2014 року по квітень 2023 року здійснювалося досудове розслідування у понад 106 тисячах кримінальних проваджень за фактами вчинення злочинів проти основ національної безпеки, посягання на її територіальну цілісність і недоторканність, громадської безпеки (злочини терористичної спрямованості) та інших тяжких злочинів, пов’язаних з проведенням АТО, ООС, анексією АР Крим та з відкритою військовою агресією рф проти України [3].

Будь-які прояви протиправної поведінки з метою ефективного захисту потерпілих та встановлення покарання для винних осіб, вимагають належної кваліфікації. Нажаль, нині діюче законодавство не зазнало суттєвих змін після 24 лютого 2022 року ні в частині матеріального права, ні в рамках процесуального права. А деякі зміни, що вносилися, лише по декілька разів змінювали одну й ту ж саму норму, не зачіпаючи ні основного складу кримінального правопорушення.

Висновки: узагальнивши, слід підкреслити, що у сучасному суспільстві з огляду на складну міжнародну та внутрішньодержавну ситуацію, неможливо уникнути проявів протиправної поведінки.

Воєнні міжнародні злочини можна розглядати як протиправну поведінку, що ставить під загрозу національну безпеку держави, її територіальну цілісність та суверенітет.

Національну безпеку загалом можна розглядати як стан, коли відсутня небезпека, а бажаний рівень національної безпеки – як мету, яку держава постійно намагається досягти для забезпечення необхідних умов життєдіяльності суспільства.

Список використаних джерел

1. Резолюція Генеральної асамблеї ООН. Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння від 12.12.2001 № 56/83. URL: <https://docs.un.org/en/a/RES/56/83>.
2. Гринчак В. Правова природа міжнародних злочинів. *Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини*. 2015. Вип. 37(2). С. 17-22.
3. Козьменко А., Лебідь В., Крапивін Є., Войнова Н., Сапожнікова О. Міжнародні злочини в Україні: огляд національного розслідування та судової практики, Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2023. URL: https://www.helsinki.org.ua/wpcontent/uploads/2023/09/International_crim_ukr_A4-DLYA-ONLAYN-PUBLIKATSIYI-3.pdf
4. Звіт Незалежної міжнародної слідчої комісії по Україні. Женева: ООН, 2023. 19 с. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/4027584?v=pdf>.

Євгеній ГУЩЕНКОВ

аспірант спеціальності 081 «Право»
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ЦИФРОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Проблеми захисту цифрової ідентичності значно актуалізувалися як з огляду кібератак з боку країни-агресора, так і постійної глобалізації інформаційних технологій, що супроводжується значним збільшенням обсягу персональних даних, які користувачі розміщують у цифровому просторі. Згідно зі звітом Ресурсного центру крадіжки особистих даних (ITRC), у першому півріччі 2024 р. було зафіксовано понад 1 мільярд постраждалих від витоків даних, що на 1170% перевищує аналогічний показник другого кварталу 2023 року [1]. Ця статистика свідчить не лише про масштаби

проблеми, а й про зростаючі ризики для приватності та безпеки персональної інформації. З огляду на те, що зловмисники вдосконалюють свої технології та тактики, існує нагальна потреба в посиленні правового регулювання, а також у збільшенні рівня обізнаності громадськості про загрози в кіберпросторі. У контексті цих викликів захист цифрової ідентичності стає одним з найважливіших питань, що стоять перед сучасним суспільством.

Цифрова ідентичність особи, що складається з набору даних, які характеризують людину в онлайн-просторі є важливою темою в умовах зростаючої цифровізації. Основною проблемою є захист особистих даних, оскільки інформація, яку ми публікуємо або яка збирається без нашого відома, може бути використана для зловживань. Це включає як активні цифрові сліди (пости в соціальних мережах), так і пасивні (файли cookie), які можуть порушити конфіденційність без відома користувача. Ця ідентичність містить як загальні персональні дані (ім'я, дата народження, адреса), так і чутливу інформацію, яка потребує особливого захисту відповідно до юридичних регламентів, таких як GDPR. Зокрема, до чутливих даних належать інформація про расове чи етнічне походження, політичні погляди, релігійні переконання, генетичні та біометричні дані [2].

Зважаючи на значну чисельність користувачів Інтернету, захист цифрової ідентичності потребує особливої уваги. Конфіденційність даних стає важливим питанням, оскільки зростає кількість випадків несанкціонованого доступу та зловживання персональною інформацією, якою діляться в мережі. Прикладом такого ризику є фішинг-тактика, яку використовують кіберзлочинці для отримання конфіденційної інформації, що призводить до крадіжки персональних даних та шахрайських дій. Так, за перші п'ять місяців 2024 р. в Україні було відкрито рекордні 38 204 кримінальні справи щодо шахрайства у мережі. Це на 10% більше ніж за аналогічний період 2023 р. Зокрема значна їх частина пов'язана з викраденням облікових даних з платіжних карток [3].

Окрім того, процес цифрової трансформації суспільства супроводжується необхідністю вирішення низки складних питань, серед яких особливе місце посідає забезпечення надійної електронної ідентифікації. Як зазначається в Законі України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», електронна ідентифікація є процесом, що передбачає використання електронних ідентифікаційних даних для точного визначення фізичної або юридичної особи. У II кварталі 2024 р. кількість успішних електронних ідентифікацій через систему BankID НБУ досягла 22,3 мільйона, що на 38% більше, ніж у попередньому кварталі [4]. Це свідчить про зростаючу потребу в надійних засобах електронної ідентифікації.

Також актуалізується питання захисту цифрової ідентичності, що охоплює заходи щодо збору, збереження, обробки та використання особистої інформації користувачів у цифровому середовищі. Основне завдання полягає у запобіганні несанкціонованому доступу, неправомірному використанню та викраденню цієї інформації, забезпечуючи конфіденційність та безпеку цифрової ідентичності осіб.

У цьому контексті важливо враховувати міжнародні принципи і стандарти щодо інформаційної безпеки. У Європейському Союзі регулювання цієї сфери здійснюється відповідно до Регламенту eIDAS (ЄС) № 910/2014, який спрощує визнання електронних ідентифікаційних засобів між країнами-членами та покращує доступ до електронних

послуг. Регламент також охоплює довірчі послуги, такі як електронні підписи, що підвищує правову безпеку [5]. Європейська «Декларація про цифрові права та принципи» акцентує увагу на людиноцентричному підході до цифрової трансформації, а також забезпечує рівний доступ до цифрових послуг для всіх громадян, включаючи вразливі групи [6]. Також не можна не відмітити Європейський Регламент захисту персональних даних (GDPR) норми якого встановлюють суворі правила щодо обробки персональних даних, забезпечуючи їх безпеку і конфіденційність. Зокрема, стаття 5 пункт (f) передбачає, що персональні дані повинні оброблятися у спосіб, який гарантує їхню належну безпеку, включаючи захист від несанкціонованого або незаконного оброблення, а також проти ненавмисної втрати, знищення чи шкоди [2]. Це створює основу для довіри користувачів до цифрових сервісів і технологій.

Нажаль в українському законодавстві відсутнє закріплене визначення поняття «цифрова ідентичність». Це створює певну невизначеність у правовому полі та може ускладнювати ефективну реалізацію заходів із забезпечення її безпеки. Основні національні документи, такі як: Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [7] і Закон України «Про захист персональних даних», встановлюють певні стандарти для обробки та захисту персональної інформації, проте відсутність чіткого законодавчого визначення обмежує їх ефективність та здатність уніфікувати підходи до цифрової ідентичності [8]. З огляду на це, Україні важливо не лише законодавчо визначити поняття цифрової ідентичності, але й створити адаптивну правову базу, яка відповідає б вимогам часу.

Більшість атак на цифрову особистість будь-кого з українських громадян в умовах війни здійснюються за допомогою засобів соціальної інженерії та фішингу. Експерти виокремили чотири головних ризики для цифрової ідентичності будь-кого з громадян в умовах війни: дезінформація та поширення інформації для емоційної дестабілізації; ізоляція від джерел достовірної інформації; шахрайство та крадіжка цифрових ресурсів; використання цифрових слідів для переслідування та загрози життю. Крадіжка цифрової особистості здійснюється через уже вкрадені облікові записи та доступи, тому важливо не нехтувати вимогами цифрової гігієни та кіберзахисту.

Значна частина репутаційних ризиків для цифрової особистості прямо пов'язана з персональними даними. Тому вкрай важливо, як ними оперує держава, яка є розпорядником великої кількості реєстрів, а також як ними оперують конкретні громадяни, вважають експерти. Вони також прийшли до висновку, що настання репутаційної кризи в сучасному цифровому світі, є неминучим, але важливо бути готовим до цього і мати стратегію реагування.

Найбільше ризиків, вважають експерти-правники, пов'язано із відсутністю регулювання функціонування Єдиного державного порталу електронних послуг «Дія», а також – із надмірною відкритістю реєстрів.

Спеціалісти з IT-безпеки основну увагу зосередили на ризиках, пов'язаних із цифровими трансформаціями в сфері державних послуг. Серед таких ризиків: недбалість розпорядників реєстрів у користуванні персональними даними; низька культура користування даними персоналу та представників різних державних органів-тримачів реєстрів; безальтернативність Єдиного державного порталу електронних послуг «Дія» (що створює низку ризиків у разі атаки на цей застосунок); надмірний

вплив людського фактора на сфери захисту даних та критичної інфраструктури; недосконалість системи електронної ідентифікації; нестача спеціалістів високого рівня з питань інформаційної безпеки в державних структурах; відсутність регламентів для приватних компаній, що збирають персональні дані.

В умовах війни особливого значення набуває ризик незахищеності цифрових ідентичностей осіб, які приймають державні рішення чи мають доступ до критичної інфраструктури.

Журналісти, які брали участь у фокус-групах, до найбільших ризиків, які можуть загрожувати їм, віднесли: небезпеку витоку персональних даних та кореспонденції; небезпеку зламу/або блокування персональних сторінок у соцмережах; психологічні атаки, цькування, тролінг, вербальні атаки тощо; завдання шкоди репутації; онлайн-шахрайство; емоційне виснаження. Так, більшість медіа не мають розроблених політик та підходів для захисту журналістів та редакцій в цифровому світі. Частою є ситуація, коли питання цифрової безпеки є предметом неформальних обговорень у редакціях, трапляються епізодичні інструктажі, однак бракує інституціоналізованих практик з цифрової безпеки на рівні організацій. Схожою є ситуація в багатьох державних органах влади, а також в органах місцевого самоврядування.

Таким чином, захист цифрової ідентичності стає важливим питанням у науково-правовому диспуті та законодавчому регулюванні, особливо через зростання кіберзагроз і випадків витоку персональних даних. Це підкреслює необхідність вдосконалення правового регулювання в цій сфері. Наявна правова система потребує доопрацювання, щоб ефективно реагувати на виклики, пов'язані з цифровою трансформацією. Важливо застосовувати комплексний підхід до захисту цифрової ідентичності, щоб забезпечити права громадян і зміцнити довіру до електронних платформ в умовах глобалізованого інформаційного середовища.

Список використаних джерел

1. ITRC H1 2024 Findings – Over 1B Data Breach Victims. 2024. URL: <https://www.bluefin.com/bluefinnews/itrc-h1-2024-findings-over-1b-data-breachvictims/>
2. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 «Про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС» від 27.01.2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text
3. Рекордні випадки шахрайства в Україні: 38 204 кримінальні справи за п'ять місяців 2024 року. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/06/12/715054/>
4. Зростання попиту на віддалену ідентифікацію та верифікацію громадян через систему BankID НБУ у II кварталі 2024 року. 2024. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/popit-na-viddalenuidentifikatsiyu-ta-verifikatsiyu-gromadyan-cherezsystemu-bankid-nbu-suttyvevo-zris-u-ii-kvartali-2024-roku>
5. Регламент (ЄС) № 910/2014 Європейського Парламенту і Ради «Про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та скасування Директиви 1999/93/ЄС» від 23.07.2014. URL: https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2014.257.01.0073.01.ENG

6. European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade of 23.01.2023. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:JOC_2023_023_R_0001

7. Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги». *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>

8. Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>

Микола ГЕЛЕТІЙ

аспірант Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

РЕЖИМ ВОЄННОГО СТАНУ: КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ

Військові загрози, терористичні дії, віртуальні кризи глобального суспільства зумовлюють переосмислення сфери правового регулювання безпеки та оборони. Національна безпека в онтологічному значенні виступає явищем, що потребує загального дотримання, оскільки порушення тягне за собою загрози життю громадян, групи суспільства, або й цілого народу. Тому аспекти оновлення та трансформації законодавства у мають суттєве значення для соціальної та правової реальності.

Слід звернути увагу, що сучасна ідеологія запровадження воєнного стану набуває доктринальних змін під впливом новітніх викликів. Донедавна тільки порушення територіальної цілісності держави було підставою для держав впровадження воєнного стану, однак нові кризи, які несуть не меншу небезпеку для суспільства ніж військові дії трансформували правову політику, тому оновлене законодавства нині широко розуміє обставини, які можуть стати основою для запровадження особливого правового режиму в державі.

До таких обставин належить також на рівні з загрозою незалежності та територіальної цілісності й *економічні загрози* безпеці держави, а також інші, які можуть створювати підґрунтя для дестабілізації ситуації в країні чи на її частині. Наприклад, у ст 1а Закону Польської Республіки «Про воєнний стан та про компетенцію Верховного Головнокомандувача Збройних Сил і принципи його підпорядкування конституційним органам Республіки Польща» вказується, що під зовнішньою загрозою державі, розуміються «навмисні дії, що підривають незалежність, територіальну цілісність, важливі економічні інтереси Республіки Польща або спрямовані на запобігання чи серйозне порушення нормального функціонування держави, що здійснюються сторонніми для неї суб'єктами» [1].

Таким чином економічна безпека включається в матрицю безпекової політики та її загроза може слугувати підставою для введення воєнного стану. Понятійно-категоріальний апарат загальнотеоретичної юриспруденції при цьому економічну безпеку розуміє як поєднання кількох складових: базового соціального забезпечення, яке визначається доступом до базової інфраструктури потреб, пов'язаної з охороною

здоров'я, освітою, житлом, інформацією та соціальним захистом, а також безпекою, пов'язаною з роботою [2].

Ще одним чинником, що є підставою для запровадження воєнного стану вважається загрози, що спричинені діяльністю в *кіберпросторі*. Останній в польському законодавстві вважають простір для обробки та обміну інформацією, створений ІКТ-системами (ст 1б згаданого Закону).

Лінгвістичне тлумачення «кіберпростору» є дещо ширшим і прирівнює до нього всі електронні системи, які дозволяють користувачам комп'ютерів у всьому світі спілкуватися один з одним або отримувати доступ до інформації для будь-яких цілей [3].

В контексті компаративістського аналізу звернемося до національного законодавства.

Ст. 1 ЗУ визначає, що «воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [4].

Отож, таке національне тлумачення трактує можливість запровадження воєнного стану доволі вузько - виключно в контексті територіальних загроз, проте ми розуміємо, що сучасні способи і методи ведення війни є набагато ширшими і включають гібридну війну віртуального та фінансово-економічного характеру, що є не меншою загрозою ніж інші класичні проблеми. Тому вважаємо за необхідне відкрити національну дискусію щодо зміни державної політики в контексті оновленого, широкого розуміння підстав для введення воєнного стану в державі.

Список використаних джерел

1. Ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/stan-wojenny-oraz-kompetencje-naczelnego-dowodztwa-sil-zbrojnych-i-16983113>
2. Definitions: What we mean when we say “economic security” URL: <https://webapps.ilo.org/public/english/protection/ses/download/docs/definition.pdf>
3. Cyberspace. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/cyberspace>
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України № 389-VIII від 12.05.2015 *Відомості Верховної Ради*. 2015, № 28, ст.250

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

В сучасних реаліях повномасштабної військової агресії Російської Федерації проти України, проведення масштабних реформ з метою розвитку політичної, соціально-економічної та правової систем нашої держави, а також пожвавлення інтеграційних процесів з метою побудови держави європейського зразка, особливої уваги заслуговує оцінка публічного управління в адміністративно-політичній сфері.

Відомо, що дана сфера охоплює такі галузі як національну безпеку, оборону, внутрішні та зовнішні справи, а також юстицію. Зупинімося докладніше на характеристиці публічного управління у сфері внутрішніх справ.

Сфера внутрішніх справ України, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України», охоплює різні суспільні відносини, що стосуються: охорони прав і свобод людини, захисту інтересів суспільства та держави, протидії злочинності, забезпечення громадського порядку та безпеки, а також надання поліцейських послуг; охорони державного кордону та захисту суверенних прав України у її виключній (морській) економічній зоні; цивільного захисту, запобігання і ліквідації надзвичайних ситуацій, захисту населення та територій, рятувальних операцій, пожежогасіння, забезпечення пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб і гідрометеорологічного моніторингу; регулювання міграційних процесів, зокрема протидії незаконній міграції, питань громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших категорій мігрантів, визначених законодавством [7].

З огляду на природу цих суспільних відносин, публічне управління у сфері внутрішніх справ виражається здебільшого через діяльність органів державної влади, що є цілком логічним, оскільки саме вони спроможні гарантувати безпеку, правопорядок, а також захист прав і свобод людини та громадянина на загальнодержавному рівні [1].

Так, Міністерство внутрішніх справ України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у досліджуваній сфері. Як свідчать дослідники, кардинальні реформи МВС розпочалися з прийняттям 22 жовтня 2014 р. Концепції першочергових заходів реформування системи МВС і Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України. Найбільш концептуальне завдання реформи розглядуваної сфери було закріплено у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленій Указом Президента України 12 січня 2015 р. № 5/2015, де зазначено: «слід провести функціональні та організаційні перетворення у системі Міністерства внутрішніх справ України. Необхідно чітко розподілити функції із формування політики, що має здійснюватися Міністерством, та реалізації політики, що має здійснюватися окремим центральним органом виконавчої влади у системі Міністерства внутрішніх справ України – Національною поліцією». Також необхідно відокремити політичне управління від професійного керівництва у

сфері правопорядку відповідно до положень Європейського кодексу поліцейської етики [2].

Національна поліція, як центральний орган виконавчої влади у сфері внутрішніх справ, для реалізації державної політики, своїм завданням має надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення громадського порядку та публічної безпеки; охорона прав і свобод людини, а також захист інтересів суспільства і держави; протидія злочинності; надання, у визначених законом межах, допомоги особам, які через особисті, економічні, соціальні причини або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують підтримки.

Систему поліції складають: центральний орган управління поліцією; територіальні органи поліції. До складу апарату центрального органу управління поліції входять організаційно поєднані структурні підрозділи, що забезпечують діяльність керівника поліції, а також виконання покладених на поліцію завдань. У складі поліції функціонують: кримінальна поліція; патрульна поліція; органи досудового розслідування; поліція охорони; спеціальна поліція; поліція особливого призначення. У системі поліції можуть утворюватися науково-дослідні установи та установи забезпечення [8].

У своїй діяльності органи Національної поліції керуються принципами, закріпленими у Законі України «Про національну поліцію», що є співзвучними із ключовими принципами публічного управління Європейського Союзу, яких повинні дотримуватись країни-кандидати на вступ до ЄС, і які є закріплені у правових документах, таких як «European Principles for Public Administration» (SIGMA papers). Серед таких можна відзначити принципи верховенства права, відкритості та прозорості, дотримання прав та свобод людини [11].

Поряд з Національною поліцією свою діяльність у сфері внутрішніх справ здійснюють такі органи виконавчої влади, як: Державна міграційна служба України, яка забезпечує реалізацію державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), а також вносить на розгляд Міністра внутрішніх справ пропозиції щодо забезпечення формування державної політики у сферах міграції [4]; Державна служба України з надзвичайних ситуацій, яка забезпечує реалізацію державної політики у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, а також здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням і виконанням вимог законодавства у сфері пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб [6]; Державна прикордонна служба, яка забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони державного кордону, забезпечення його недоторканності, охорони суверенних прав України в її прилеглий зоні та виключній (морській) економічній зоні [5]. Проте не слід забувати про важливість функціонування інститутів громадянського суспільства при здійсненні будь якої управлінської діяльності. Так, в умовах сучасних викликів Україні під загрозою перебуває не тільки територіальна цілісність держави, а й саме існування української нації, ключові природні права українського народу. В таких реаліях, громадянське суспільство, об'єднане єдиним завданням захисту своєї Батьківщини, виступає одним із вирішальних чинників забезпечення оборони української держави [3].

Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки визначає, що діяльність держави у цій сфері ґрунтується на повазі до автономії громадянського суспільства. Органи державної влади та місцевого самоврядування, не втручаючись у формування та функціонування його інститутів, повинні забезпечувати сприятливі умови для розвитку громадських ініціатив, застосовувати прозорі механізми підтримки громадських організацій та впроваджувати інструменти громадської участі в процесі ухвалення й реалізації владних рішень [9].

Аналіз основних пріоритетів державної політики щодо підтримки громадянського суспільства в Україні дозволив виокремити аспекти, що безпосередньо стосуються реалізації правоохоронної функції держави через громадянські інститути: забезпечення максимальної відкритості та підзвітності органів виконавчої влади й місцевого самоврядування перед суспільством; зміцнення взаємодії правоохоронних органів із правозахисними та іншими громадськими організаціями, зокрема через створення консультативно-дорадчих органів для обміну інформацією та обговорення питань, пов'язаних із безпекою представників громадянського суспільства; підтримка розвитку волонтерської діяльності та активне залучення волонтерів до реалізації суспільно важливих ініціатив.

Так, згідно із Законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», громадяни України мають право створювати громадські об'єднання для участі в охороні громадського порядку і державного кордону, сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, Державній прикордонній службі України та органам виконавчої влади, а також посадовим особам у запобіганні та припиненні адміністративних і кримінальних правопорушень, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, а також у рятуванні людей і майна під час стихійного лиха та інших надзвичайних обставин [10].

Отже, публічне управління у сфері внутрішніх справ є важливим елементом системи управління в адміністративно-політичній сфері, що забезпечує стабільність, безпеку та правопорядок у країні. В умовах повномасштабної війни, подальший розвиток системи внутрішніх справ має базуватися на принципах верховенства права, відкритості, прозорості та відповідності європейським стандартам, що є ключовими критеріями інтеграції України до ЄС. Активна співпраця органів влади та інститутів громадянського суспільства є запорукою ефективності публічного управління у сфері внутрішніх справ.

Список використаних джерел

1. Мельниченко Б. Б. Зміст та особливості публічного управління в адміністративно-політичній сфері в Україні в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 2019. № 1. С. 134–137.
2. Пастух І. Д. Напрями оптимізації публічного адміністрування у сфері внутрішніх справ. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2022. № 10. С. 458–461. URL: http://lsei.org.ua/10_2022/113.pdf (дата звернення: 17.03.2025).
3. Пашинський В. Й. Функції громадянського суспільства як суб'єкта адміністративно-правового забезпечення оборони держави. *Взаємодія громадянського суспільства з сектором безпеки і оборони: сучасні виклики*, 2021. С. 65–68.

4. Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 360. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.03.2025).

5. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03 березня 2003 р. №661-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208.

6. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.03.2025).

7. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.03.2025).

8. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

9. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки : Указ Президента України від 27 вересня 2021 р. № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (дата звернення: 17.03.2025).

10. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22 червня 2000 р. № 1835-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 40. Ст. 338.

11. European Principles for Public Administration / SIGMA Papers, No. 27, OECD Publishing. 1999. P. 8.

Наталія СЛОБОДА

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наукова керівниця:

Соломія ЦЕБЕНКО

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРОБЛЕМИ КОНФІСКАЦІЇ РОСІЙСЬКИХ АКТИВІВ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Військові дії, які спричинила держава-агресор, зумовили десятки тисяч втрат людських життів. Крім того економіці нашої країни завдано колосальних збитків. Важливим питанням, що постає у наш час є відбудова України, відновлення повноцінного життя, не лише після припинення бойових дій, а вже і зараз. Одним із ключових джерел фінансування відбудови держави мають стати сотні мільярдів російських активів, заморожених у різних країнах світу. Однак на цей момент світова

демократична спільнота ще не ухвалила юридично обґрунтованого рішення щодо їх конфіскації та спрямування на відновлення України.

Важливо усвідомлювати, що невиправдана агресія рф стосовно України призводить до негативних наслідків не тільки для нашої держави, а й для інших країн. Перш за все, йдеться про перешкоджання світовій торгівлі значною кількістю товарів. Окрім цього, війна спричиняє високий рівень витрат (матеріальних і фінансових), які несуть цивілізовані держави, допомагаючи Україні. Також, багато держав, враховуючи загострення безпекової ситуації у світі, що зумовлена агресивною політикою росії, змушені збільшувати свої видатки на оборону.

Враховуючи ці обставини, питання якнайшвидшої розробки та впровадження відповідних норм міжнародного права, які б змусили росію, а також інші держави, що її підтримують, заплатити за свої злочини не в майбутньому, а вже зараз, є надзвичайно важливим.

Незважаючи на те, що повномасштабне вторгнення рф на територію нашої держави триває понад 3 роки, наявні факти блокування в різних державах світу сотень мільярдів доларів російських активів. На сьогоднішній день практично відсутні прецеденти стягнення вказаних коштів на користь України. У сучасних реаліях існує доволі багато юридичних перепон, які не сприяють швидкому вирішенню питання конфіскації російських активів для відновлення України.

Після початку повномасштабного вторгнення українська влада сподівалась на швидке одержання компенсаційних виплат для відшкодування завданих державі збитків за рахунок заморожених російських активів.

Одним із перших кроків української влади для вирішення питання стягнення російських активів стало створення у 2022 році робочої групи з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії рф. Робочій групі було доручено розробити та подати пропозиції щодо засобів і правових механізмів компенсації шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії ворога. Зокрема, йшлося про репарації, конфіскацію, контрибуції, а також про заходи щодо їх реалізації з урахуванням міжнародно-правових механізмів, світового досвіду та судової практики [3].

Добровільна компенсація збитків Україні з боку країни-агресора є малоймовірною, тому більш практичним рішенням залишається конфіскація державних активів рф в різних державах, а також активів її громадян і компаній, що підтримують злочинний режим.

Однією з ключових проблем, яка не дає можливості оперативно вирішити питання конфіскації даних коштів та передачі Україні є те, що на відміну від дій російського диктатора, у цьому процесі демократичні країни змушені дотримуватись норм міжнародного права. Крім цього, значна «бюрократизація» та розтягнутість в часі процедури прийняття та реалізації відповідних юридичних рішень також чинить негативний вплив на швидкість вирішення досліджуваного питання.

Аналізуючи результати діяльності української влади та суспільства в цьому напрямі, варто відзначити значні досягнення на дипломатичному рівні. Переважна більшість демократичних країн світу висловила підтримку прагненню України отримати компенсацію від Росії за завдані збитки. Провідні міжнародні організації

ухвалили відповідні рішення щодо відшкодування Україні втрат, спричинених російсько-українською війною [1, с. 509].

Особливу увагу привертає резолюція ООН, ухвалена в листопаді 2022 року, яка чітко визнає зобов'язання РФ компенсувати завдані збитки через її агресію [5, с. 115].

На жаль, питання розробки та реалізації конкретних правових механізмів конфіскації російських активів на даний момент остаточно ще не вирішено. Проте позитивні зрушення є, наприклад у травні 2023 року під час саміту Ради Європи в Ісландії була підписана угода про створення Реєстру збитків від агресії РФ. Метою угоди є розробка бази даних для реєстрації доказів втрат або збитків, завданих Україні у зв'язку з протиправними діями держави-агресора, починаючи з 24 лютого 2022 року. Також у базу даних будуть внесені фінансові претензії постраждалих до РФ [4].

Важливим аспектом, що виникає у процесі конфіскації російських активів, є дотримання прав людини в судовому процесі. Враховуючи те, що у структурі власності компаній разом з підсанкційними особами часто фігурують непідсанкційні особи, які можуть не мати жодного зв'язку з російським бізнесом, забезпечивши належне дотримання прав у судовому процесі, Україна матиме захист від потенційних позовів прибічників держави-агресора, а також зможе забезпечити права третіх осіб.

Перешкодою у питанні відшкодування збитків Україні є доктрина імунітету суверенних іноземних активів, закріплена на міжнародному та національному рівні більшості країн. Крім того, міжнародні партнери України висловлюють занепокоєння, що створення прецеденту конфіскації російських суверенних активів може підірвати довіру до фінансових систем і змусити країни відмовитися від зберігання своїх резервів в іноземних валютах, таких як євро та долар. Однак більшість цих побоювань вже були спростовані юристами, економістами та науковцями як на національному, так і на міжнародному рівнях. На сьогодні існує консенсус, що єдиною перешкодою для притягнення Росії як держави до фінансової відповідальності є саме брак політичної волі.

До позитивних змін у процесі конфіскації російських активів для відновлення нашої країни варто віднести прийняття у травні 2024 року в ЄС Директиви «Визначення кримінальних правопорушень і покарань за порушення обмежувальних заходів Союзу», метою якої є криміналізація порушень санкцій у всіх її державах-членах [2].

Отже, проблема конфіскації російських активів для відновлення України є складною та багатогранною, і її вирішення потребує комплексного підходу на міжнародному рівні. Військова агресія Росії завдала Україні величезних збитків, і заморожені активи російських державних та приватних структур, що перебувають у різних країнах світу, можуть стати значним джерелом фінансування для відбудови. Однак, через складнощі в міжнародному праві і бюрократичні бар'єри, питання конфіскації цих активів на даний момент залишається нереалізованим. Необхідно продовжити роботу як на національному, так і на міжнародному рівні для розробки механізмів, які дозволять реалізувати право на відшкодування завданих збитків і сприяти відновленню України після війни.

Список використаних джерел

1. Давидюк В. М. Проблематика застосування норм міжнародного права під час конфіскації російських закордонних активів, в контексті відшкодування Україні завданих війною збитків. *Наукові інновації та передові технології*. Київ, 2024. Вип. № 5(33). С. 504-518.
2. Директива ЄС №2024/1226 про криміналізацію порушення санкцій: огляд та рекомендації для України. *Інститут законодавчих ідей*. URL: <https://izi.institute/analysts/2/#sb88> (дата звернення 21.03.2025).
3. Про робочу групу з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Указ Президента України № 346/2022 від 18.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346/2022#Text> (дата звернення: 21.03.2025).
4. Саміт Ради Європи створив Реєстр збитків для України як перший крок до міжнародного Компенсаційного механізму постраждалим російської агресії. *Реєстр збитків для України*. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/-/council-of-europe-summit-creates-register-of-damage-for-ukraine-as-a-first-step-towards-an-international-compensation-mechanism-for-victims-of-russian-aggression> (дата звернення: 20.03.2025).
5. Соловей Г., Кругльов В. Резолюції ООН щодо російської агресії проти України 2014–2023: аналіз дискурсу. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. Київ, 2024. Вип. № 4 (76). С.110-117.

Олеся КОВАЛЬЧУК

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наукова керівниця:

Оксана БАСКАКОВА

асистентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

ВІДСТУП ВІД ЗОБОВ'ЯЗАНЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Варто почати з того, що ще в 1997 році була підписана Європейська конвенція «Про громадянство», яка набула чинності з 2000 року. Україна приєдналася до цієї конвенції 21 грудня 2006 року, а набрала вона чинності на території України 1 квітня 2007 року [1].

У демократичних державах права людини визнаються ключовими принципами та цінностями. Вони відіграють важливу роль у забезпеченні справедливості, рівності та захисту свобод у суспільстві, слугуючи фундаментальною основою для стабільності та розвитку країни. Повага до прав людини є невід'ємною частиною державної політики та суспільного життя. Держава та її інституції зобов'язані дотримуватися та захищати права людини, закріплені як у міжнародних документах, так і в національних законах.

Це зобов'язує владу запобігати порушенням таких прав, реагувати на випадки їх порушення та створювати умови, що сприяють їх реалізації.

17 липня 1997 року Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі: Конвенція), яка була прийнята ще в 1950 році, разом із її заявами та застереженнями. Документ набув чинності 11 вересня того ж року. Цим кроком Україна зобов'язалася узгодити своє законодавство з міжнародними стандартами, визначеними в Конвенції.

Стаття 15 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод є положенням про відступ від зобов'язань. Вона надає Договірним Державам, за виняткових обставин, можливість обмеженого і контрольованого відступу від своїх зобов'язань із забезпечення певних прав і свобод, передбачених Конвенцією [2; ст. 15].

У зв'язку з цим практика ЄСПЛ виробила стандарти відступу від зобов'язань, визначених ЄКПЛ. Зокрема, як відмічає Джеремі Макбрайд, у ст. 15 ЄКПЛ передбачено «чотири істотні вимоги:

- наявність війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації;
- вжиті заходи мають впливати лише на права, від яких може бути відступ;
- заходи не повинні суперечити іншим зобов'язанням за міжнародним правом;
- заходи повинні вживатися виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища [3, с. 4].

До того ж прецедентним правом Європейського суду встановлено, що будь-який захід щодо відступу має бути законним, і на відступ можна посилається тільки в частині території, чітко зазначеної як територія, на якій він застосовний» [3, с. 5].

Європейський суд з прав людини вже має прецеденти розгляду справ, пов'язаних із відступом від зобов'язань через надзвичайні ситуації, викликані терористичними актами (справа «Лоулесс проти Ірландії») або спробами державного перевороту (справа «Мехмет Хасан Алтан проти Туреччини»).

Уперше про тимчасовий відступ від виконання деяких міжнародних зобов'язань Україна заявила 2015 року в період Антитерористичної операції. Документом про це стала заява «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод», схвалена Постановою ВР від 21.05.2015 № 462-VIII. У зв'язку із початком збройної агресії російської федерації було ухвалено низку змін до законів, у яких довелося відступити від зобов'язань, визначених пунктом 3 статті 2, статтями 9, 12, 14 та 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статтями 5, 6, 8 та 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4].

Україна повідомила Раду Європи про свій відступ від зобов'язань, передбачених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, а також Міжнародним пактом про громадянські і політичні права. З того часу Україна періодично коригувала перелік обмежень та інформувала про ці зміни Раду Європи.

До прикладу, у грудні 2019 року частину повідомлення було відкликано, а в квітні 2021 року — оновлено. Відступ від Пакту здійснювався за аналогічною процедурою. Україна вперше повідомила про свій відступ у червні 2015 року, після чого оновлювала його в листопаді 2015 року, липні 2016 року, січні 2017 року та листопаді 2019 року.

На сьогоднішній день Україна ще не повністю виконує свої зобов'язання щодо захисту прав людини. Після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року Президент видав Указ «Про введення воєнного стану», який був затверджений Верховною Радою відповідним законом. У цьому документі було зазначено перелік статей Конституції, що дозволяли тимчасове обмеження прав і свобод громадян. Згодом Генеральному секретарю ООН було направлено нотифікацію, яка роз'яснювала межі та обсяг запроваджених обмежень.

У ній наші посадовці розписали статті Конституції та послались на аналогічні положення Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, виконувати які Україна відмовляється. Це стосується: права на недоторканість житла; на таємницю листування; права на свободу пересування (ст. 2 Протоколу №4 до Конвенції); заборону втручання в особисте та сімейне життя; права на свободу думки та слова; права на участь в управлінні державними справами (ст. 3 Додаткового протоколу до Конвенції); права на мирні зібрання; захисту права власності (ст. 1 Додаткового протоколу до Конвенції); права на працю; права на страйк тощо [5; 6].

Якщо ж детальніше проаналізувати національне законодавство, то в ст. 64 Конституції України зазначено, що під час воєнного або надзвичайного стану можуть вводитися певні обмеження прав і свобод із визначенням строку їх дії. Однак деякі права не можуть бути обмежені навіть у таких умовах [5 ст 64].

Тобто, зазвичай держави не мають права призупиняти дію своїх конституцій, проте можуть ухвалювати внутрішні закони для реагування на надзвичайні ситуації. Механізм відступу від зобов'язань дозволяє державам приймати закони, які зазвичай суперечили б міжнародним угодам, а також повідомляти інші держави-учасниці про тимчасове невиконання певних зобов'язань.

Саме тому для порівняння нижче наведена таблиця змін відступу від зобов'язань, які подавала Україна.

Стаття Конвенції	Відступ від 28.02.2022	Відступ від 23.03.2022	Відступ від 04.04.2024
Стаття 2. Право на життя	Відступ неможливий (крім випадків правомірних воєнних дій)	Без змін	Без змін
Стаття 3. Заборона катування	Відступ неможливий	Без змін	Без змін
Стаття 4. Заборона рабства і примусової праці	Відступ можливий (трудова повинність)	Відступ скасовано	Без змін
Стаття 5. Право на свободу та недоторканність	Відступ можливий	Без змін	Без змін
Стаття 6. Право на справедливий суд	Відступ можливий	Без змін	Без змін
Стаття 7. Ніякого покарання без закону	Відступ неможливий	Без змін	Без змін
Стаття 8. Право на приватне і сімейне життя	Відступ можливий	Без змін	Без змін

Стаття 9. Свобода думки, совісті і релігії	Відступ можливий	Без змін	Відступ скасовано
Стаття 10. Свобода вираження поглядів	Відступ можливий	Без змін	Без змін
Стаття 11. Свобода зібрань та об'єднання	Відступ можливий	Без змін	Без змін
Стаття 12. Право на шлюб	Без відступу	Без відступу	Без відступу
Стаття 13. Право на правовий захист	Відступ можливий	Відступ можливий	Відступ скасовано
Стаття 14. Заборона дискримінації	Відступ можливий	Без змін	Відступ скасовано
Стаття 16. Обмеження політичної діяльності іноземців	Відступ можливий	Без змін	Відступ скасовано
Стаття 17. Заборона зловживати правами	Без відступу	Без відступу	Без відступу
Стаття 1 Додаткового протоколу. Захист права власності	Відступ можливий	Без змін	Без змін
Стаття 2 Додаткового протоколу. Право на освіту	Відступ можливий	Без змін	Без змін
Стаття 2 Протоколу № 4. Свобода пересування	Відступ можливий	Без змін	Без змін

Новина про обмеження прав людини в Україні викликала значний суспільний резонанс, що спонукало Раду Європи виступити із заявою, де зазначено про суттєве скорочення переліку статей Конвенції, за якими Україна заявила про відступ.

Як показано в таблиці, у заяві України від 4 квітня 2024 року обсяг відступу було переглянуто та зменшено. Це є важливим кроком, адже в умовах триваючої збройної агресії Україна демонструє прагнення відновлювати свої зобов'язання та розширювати обсяг прав і свобод, які може забезпечити.

Відступ від зобов'язань не означає автоматичне невиконання закріплених у Конвенції прав або намір їх порушити. Він лише вказує, що деякі заходи, які держава застосує в умовах надзвичайної ситуації, можуть тимчасово відхилятися від її міжнародних зобов'язань.

Отже, відступ України від міжнародних зобов'язань у сфері прав людини в умовах воєнного стану є вимушеним кроком, що продиктований реаліями збройної агресії та необхідністю забезпечення національної безпеки. Відповідно до положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Україна здійснила цей відступ із дотриманням визначених міжнародних стандартів, таких як обмеженість у часі, відповідність ступеню загрози та повідомлення міжнародних інституцій.

Список використаних джерел

1. Європейська конвенція про громадянство (укр/рос) : Конвенція Ради Європи від 06.11.1997 № ETS N 166 : станом на 27 трав. 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text (дата звернення: 24.03.2025).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 24.03.2025).
3. Про Застосування статті 5 Європейської конвенції з прав людини під час війни. Інформаційна довідка розроблена експертноконсультативною групою Ради Європи з підтримки Офісу Генерального прокурора України. URL : <https://rm.coe.int/-/5-%20upd/1680a8eb68>
4. Про Заяву Верховної Ради України "Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод" : Постанова Верхов. Ради України від 21.05.2015 № 462-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text> (дата звернення: 24.03.2025).
5. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 24.03.2025).
6. Богатир В. Як через війну в Україні обмежувалися права людини (повний список). Юридична газета : онлайн версія. URL: <https://yur-gazeta.com>

Галина ТОКАР

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наукова керівниця:

Оксана БАСКАКОВА

асистентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ У НАЦІОНАЛЬНОМУ СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ

Протягом останніх десятиліть практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) значно вплинула на правову систему України, сприяючи її адаптації до європейських стандартів. Рішення ЄСПЛ стали важливим джерелом судової практики, що впливає на тлумачення прав людини та основних свобод в українських судах. Аналіз тенденцій такого впливу дозволяє зрозуміти, як українська судова система інтегрує міжнародні стандарти в національне правосуддя, сприяючи його розвитку та зміцненню.

Неодноразово в рішеннях ЄСПЛ знаходив своє відображення принцип верховенства права, та все частіше виокремлюються його основний елемент – принцип правової визначеності. Через актуальний курс європейської інтеграції в рішеннях національних судів можна спостерігати активний процес імплементації принципу

правової визначеності, особливо в рішеннях Верховного Суду та Конституційного суду України (КСУ). Принцип правової визначеності, окреслений в межах рішень національних судів, гарантує стабільність регулювання правовідносин та дотримання принципу верховенства права, як такого.

В рішенні «Коккінакіс проти Греції» Європейський суд зазначав, що для того, аби судове тлумачення відповідало вимогам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, необхідно, щоб рішення судів були розумно передбачуваними [1]. Аналогічна концепція правової позиції знаходить своє відображення у справі «Брумареску проти Румунії» [2].

Правові висновки щодо застосування принципу правової визначеності, передбачені в рішеннях ЄСПЛ, знайшли своє відображення і в практиці КСУ. Так, наприклад, в рішенні від 02.11.2004 р. №15-рп/2004 КСУ тлумачив принцип правової визначеності як основний елемент принципу верховенства права [3]. Згодом подібну позицію можна простежити і в рішеннях Верховного суду (ВС). В Постанові від 13.05.2020 р. по справі № 700/670/16-ц Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду скасував рішення першої та апеляційної інстанції через недотримання останніми принципу правової визначеності: «Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що рішення Лісянської селищної ради Черкаської області від 02 червня 2016 року N 8-3/VII "Про надання дозволів на розробку землепорядних документів, затвердження землепорядних документів, та вилучення надання земельних ділянок", яким позивач мотивує позовні вимоги, ухвалене з порушенням принципу правової визначеності та обмежує законне право відповідача на отримання спірної земельної ділянки, а тому не може бути підставою для задоволення позовних вимог Лісянської селищної ради» [4].

Правова позиція КСУ в рішенні від 29.06.2010 року № 17-рп/2010 містить принцип правової визначеності, згідно якому обмеження основних прав людини та громадянина, а також втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки [5].

Простежуючи інші рішення КСУ, можна зробити висновок, що даний орган за допомогою своїх висновків та правових позицій щодо принципу правової визначеності, ініціює процес його імплементації в рішеннях національних судів, а також створює коректний алгоритм дій для його застосування. Крізь призму рішень КСУ варто виділити такі ознаки принципу правової визначеності: є основним елементом принципу верховенства права; має забезпечити умови для запобігання свавілля щодо особи, а також гарантує створення зрозумілих та передбачуваних для особи наслідків застосування правових норм.

Таким чином, судова практика ЄСПЛ щодо застосування принципу правової визначеності має колосальний вплив на рішення національних судів. На сьогодні, в умовах воєнного стану, процес застосування принципу правової визначеності в національному судочинстві зіштовхується з певними труднощами, проте це не зупиняє судові органи в їх діяльності здійснювати правосуддя в наближенні до вимог рішень ЄСПЛ.

Список використаних джерел

1. Ефективність рішень Європейського суду з прав людини, або справи, розглянуті з 1959 по 1998 рік (Effects of Judgments or Cases 1959-1998). URL: <http://www.eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=112> (дата звернення: 25.10.2024 р.);
2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Брумареску проти Румунії» (case of Brumărescu v. mania) від 28 листопада 1999 р. (заява № 28342/95. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=307> (дата звернення: 25.10.2024 р.);
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 року №15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (дата звернення: 25.10.2004 р.);
4. Постанова Верховний Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 13.05.2020 р. по справі № 700/670/16-ц URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89508952> (дата звернення: 25.10.2024 р.);
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України "Про міліцію" від 29.06.2010 року № 17-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10#Text> (дата звернення: 05.10.2024 р.);

Сергій ВОЙЦЕХІВСЬКИЙ

студент Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наукова керівниця:

Оксана БАСКАКОВА

асистентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

ПИТАННЯ ФОРМАЛЬНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Принцип верховенства права Європейського Союзу регулює співвідношення права Європейського Союзу із правом держав-членів ЄС. Суть даного принципу полягає у тому, що норма права Європейського Союзу має вищу юридичну силу ніж норма національного права будь якої держави-члена Європейського Союзу. Тож у випадку колізії між правовою нормою національного законодавства та права ЄС, застосовуватиметься норма права Європейського Союзу [1; с. 92].

Даний принцип був закріплений судовим рішенням у справі «Costa/E.N.E.L» від 15 липня 1964 року [2]. Так, внаслідок націоналізації 1962 року італійською владою промислової галузі з виробництва та розподілу електроенергії та передачі її у відання

державної корпорації Ente Nazionale Energia Elettrica (ENEL) перестали існувати багато компаній, що працювали в зазначеній сфері. В результаті цього, власники акцій цих компаній втратили можливість отримувати прибуток з акцій. Одним із власників цих акцій був громадянин Італії на ім'я Фламініо Коста. Він відмовився платити за користування електроенергією, оскільки вважав, що це – своєрідна компенсація за завдану йому шкоду діями італійської влади. У суді Коста аргументував свою позицію тим, що акт про націоналізацію суперечив деяким положенням Договору про створення Європейського економічного співтовариства. Міланський суд, у якому розглядалася дана справа, звернувся до Суду Європейських Спільнот для того, аби той розтлумачив певні положення вищезазначеного Договору. При цьому італійський уряд, керуючись висновком національного конституційного суду стосовно цього питання, заперечував проти звернення до Суду ЄС. Основним аргументом італійської влади було те, що звертатися за тлумаченням до Суду ЄС немає жодної необхідності, оскільки італійський суд при розгляді справи може застосовувати лише національне право.

Тож, детально дослідивши матеріали справи, Суд ЄС не погодився із Італією, обґрунтувавши це тим, що держави-члени самі створили Співтовариство, обмежили свої суверенні права і створили систему права, яка є обов'язковою для них та фізичних і юридичних осіб. В рамках справи Судом ЄС було сформульовано дві основних висновки: по-перше, держави добровільно передали частину своїх суверенних прав на користь створеного ними Співтовариства, і не мають права своїми діями суперечити встановленому правопорядку; по-друге, верховенство права ЄС впливає із самої правової природи права Європейських Спільнот.

Закріплення принципу верховенства права Європейського Союзу було передбачено проектом Конституції Європейського Союзу. Частиною 1 статті 10 Конституції ЄС було передбачено наступне: «Конституція та право, ухвалені інституціями Європейського Союзу на виконання наданої їм компетенції, мають верховенство над правом держав-членів» [3]. Проте Конституція ЄС не була ратифікована у Нідерландах та Франції, що було зумовлено побоюваннями набуття ЄС ознак федеративної держави та втрати вагомої частини державного суверенітету у зовнішньополітичній та безпековій сферах [4; ст. 113].

У Договорі про Європейський Союз [5] та Договорі про функціонування Європейського Союзу [6] згадки про принцип верховенства права ЄС немає. Натомість, даний принцип був закріплений у Декларації No 17, яка є Додатком до Лісабонських Договорів і у якій йдеться про наступне: «відповідно до установлені судової практики Суду Справедливості Європейського Союзу, Договори та право, прийняте Союзом на основі Договорів, мають верховенство над правом держав-членів за умов, визначених цією практикою» [7]. Додатком до Декларації No 17 є Висновок юридичної служби Європейської Ради від 22 червня 2007 року, у якій зазначено наступне: «з практики Суду Справедливості Європейського Союзу випливає, що верховенство права Європейського Союзу є наріжним принципом права Співтовариства. На думку Суду, цей принцип притаманний специфічній природі Європейського Співтовариства. На момент винесення першого рішення в рамках цієї установлені судової практики (Costa/ENEL, 15 липня 1964 року, справа 6/64) в договорі не було жодної згадки про верховенство. Таке становище зберігається і сьогодні. Той факт, що принцип примату не буде включений до майбутнього договору, жодним чином не змінить існування

цього принципу та існуючої практики Суду Справедливості Європейського Союзу». Стосовно справи «Costa/ENEL» у Висновку стверджується наступне: «звідси впливає ... , що право, яке випливає з договору, що є незалежним джерелом права, не може, з огляду на його особливий і оригінальний характер, бути відмінено внутрішньодержавними правовими положеннями, як би вони не були сформульовані, без втрати його характеру права Співтовариства і без того, щоб правова основа самого Співтовариства не була поставлена під сумнів» [8]. Проте дана Декларація, що є додатком до Лісабонських договорів, є необов'язковою [9; ст. 67], [10; ст. 37], тож можна стверджувати, що і надалі джерелом закріплення принципу верховенства права Європейського Союзу є рішення Суду Європейських Спільнот.

Тому постає питання правової природи та юридичної сили таких рішень. Відповідно до Договору про заснування Європейських Спільнот [11], Суд ЄС не був внаслідок повноважень створювати принципи та норми права. Як стверджує А. Лазовскі: «Суд ЄС виграв азартну гру з легітимністю. Без чіткої правової основи для верховенства у первинних установчих договорах європейських співтовариств, держави-члени могли б просто стверджувати, що Суд ЄС діяв *ultra vires* і, як наслідок, вони не приймуть такої далекосяжної судової практики. І все-таки влада суду значною мірою виграла. Отже, ця гра з легітимністю Суду ЄС окупилася» [10, с.35]. Важко не погодитись таким твердженням, оскільки, на нашу думку, саме ставлення держав-членів до даного рішення Суду ЄС і започаткувало практику, згідно із якою рішення Суду ЄС фактично є такими, що створюють норми та принципи права.

Станом на зараз, згідно із установчими договорами ЄС рішення Суду Справедливості ЄС серед джерел права ЄС також не згадуються. Проте уже загальновизнаною є думка, що вони фактично формують прецедентне право [1; с.79]. З цією думкою погоджується й Т.В. Комарова. Вона стверджує, що установчі договори не надають Суду Справедливості повноважень створювати нові норми права, а таким чином і створювати прецеденти, проте фактично Суд ЄС це робить. Також зазначається, що більшість науковців дотримуються думки, згідно із якою рішення Суду Справедливості є джерелами права. Зрештою, науковиця робить висновок, що рішення Суду ЄС — це «квазіпрецеденти», оскільки їх дотримання є важливим, а створення принципу верховенства Європейського Союзу не залежить від юридичної природи цих рішень, натомість вагомість зазначених рішень була утверджена їх практикою застосування та авторитетністю серед держав-членів та самого Європейського Союзу [12, с.208-212, 215, 224]. Подібної думки також дотримується І.М. Яворська, яка стверджує, що «Суд ЄС виступає правотворчим органом, який у своїх рішеннях формулює нові принципи та норми» [13; с.84].

На основі вищенаведеного, можна зробити висновок, що у Суду Європейських Спільнот, так як і зараз у Суду Європейського Союзу, не було і повноважень створювати прецеденти, тому і їх рішення формально не є джерелом права ЄС. Проте фактично судові рішення, які ухвалюються даною інституцією створюють принципи та норми права, з чим фактично погодились держави-члени ЄС. В такому випадку постає питання правильності закріплення принципу верховенства права Європейського Союзу у праві ЄС. Згадана вище Декларація № 17 також не здатна однозначно врегулювати дане питання, оскільки вона є необов'язковою. Тому, на нашу думку, принцип верховенства права Європейського Союзу потребує закріплення в установчих

договорах Європейського Союзу, що надасть даному принципу безумовну юридичну обов'язковість та чіткішу формальну визначеність.

Список використаних джерел

1. Європейське право: право Європейського союзу: підручник: у трьох кн. / За заг. ред. В. І. Муравйова. К. Ін Юре, 2015. Кн. перша: Інституційне право Європейського союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. К. Ін Юре, 2015. 312 с.
2. Case 6/64, Flaminio Costa and ENEL (Ente Nazionale Energia Elettrica (National Electricity Board), formerly the Edison Volta undertaking), 15.07.1964. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006%CO>.
3. Treaty establishing a Constitution for Europe Adopted by consensus by the European Convention on 13 June and 10 July 2003. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52003XX0718\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52003XX0718(01)).
4. Гапонова Є. А. Щодо питання про причини невдачі Конституції для Європейського Союзу 2004 року. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15012/1/Gaponova_110-114.pdf.
5. Consolidated version of the Treaty on European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT>.
6. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02016E%2FTXT-20200301>.
7. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union - Declarations annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference which adopted the Treaty of Lisbon, signed on 13 December 2007 - A. DECLARATIONS CONCERNING PROVISIONS OF THE TREATIES - 17. Declaration concerning primacy. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12008E%2FAFI%2FDCL%2F17>.
8. Opinion of the legal service by 22 June 2007. Subject: primacy of EC law. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11197-2007-INIT/en/pdf>.
9. Брацук І. З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів : Монографія / ред. М. М. Микієвич. Львів : ЛНУ ім. Ів. Франка, 2016. 230 с.
10. Лазовскі А. Верховенство права Європейського Союзу: юридична авантюра, що окупила. Право України. № 6. 2019. URL: http://194.44.11.130/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF%2Fprukr_2019_6.pdf.
11. Treaty establishing the European Community. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12002E/TXT>
12. Комарова Т. В. Юрисдикція Суду Європейського Союзу : Монографія. Харків : Право, 2010. 360 с.
13. Яворська І. М. Роль і значення Суду ЄС у системі органів Європейського Союзу. Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2015. № 37 (ч. 2). URL: <https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/08/182-474-1-PB.pdf>

Катерина СТАСЕНКО

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наукова керівниця:

Оксана БАСКАКОВА

асистентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

АРБІТРАЖНА УГОДА: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ

Арбітражна угода є наріжним каменем міжнародного комерційного арбітражу, визначаючи юрисдикцію арбітражу та виключаючи юрисдикцію державних судів. Ефективність та легітимність арбітражного процесу безпосередньо залежать від належного укладення та виконання арбітражних угод. У зв'язку з цим, дослідження правової природи та особливостей укладення арбітражних угод є актуальним та має важливе практичне значення.

Арбітражна угода – це договір між сторонами, за яким вони погоджуються передати будь-які спори, що виникли або можуть виникнути між ними, на розгляд арбітражу[1].

Арбітражна угода, як фундаментальний елемент міжнародного комерційного арбітражу, характеризується складною правовою природою, що поєднує в собі елементи матеріального та процесуального права.

З точки зору матеріального права, арбітражна угода є договірним зобов'язанням сторін передати свої спори на розгляд арбітражу. Вона відображає принцип автономії волі сторін, що мають право вільно визначати спосіб вирішення своїх спорів. Цей аспект підкреслює договірну основу арбітражної угоди, що передбачає взаємні права та обов'язки сторін.

Одночасно, арбітражна угода має процесуальний характер, оскільки визначає юрисдикцію арбітражу та виключає юрисдикцію державних судів щодо спорів, охоплених угодою. Вона встановлює процесуальні рамки для розгляду спорів, визначаючи арбітражний орган, місце арбітражу, застосовне право та інші процедурні питання [3].

Важливим аспектом правової природи арбітражної угоди є її автономія від основного договору, в якому вона може міститися. Це означає, що недійсність основного договору не обов'язково тягне за собою недійсність арбітражної угоди. Принцип автономії арбітражної угоди забезпечує стабільність та передбачуваність арбітражного процесу, захищаючи права сторін[3].

У міжнародному комерційному арбітражі арбітражна угода регулюється як національним законодавством, так і міжнародними договорами, такими як Нью-Йоркська конвенція 1958 року. Основною метою конвенції є сприяння розвитку міжнародного комерційного арбітражу шляхом створення єдиних стандартів для визнання та виконання іноземних арбітражних рішень. Конвенція зобов'язує держави-учасниці визнавати та виконувати арбітражні рішення, винесені в інших державах-учасниках.

Вона також встановлює обмежені підстави для відмови у визнанні та виконанні арбітражного рішення, такі як недійсність арбітражної угоди або порушення процесуальних норм. Конвенція застосовується до арбітражних рішень, винесених у спорах між фізичними або юридичними особами, що виникають з комерційних відносин. Україна є учасницею Нью-Йоркської конвенції, що означає, що українські суди зобов'язані визнавати та виконувати арбітражні рішення, винесені в інших державах-учасниках[1].

Національне законодавство, зокрема Закон України "Про міжнародний комерційний арбітраж", також регулює порядок укладення та виконання арбітражних угод.

Укладення арбітражної угоди є критично важливим етапом, що визначає подальший хід вирішення спорів. Недотримання встановлених вимог може призвести до недійсності угоди та втрати можливості вирішення спору в арбітражному порядку.

Основною вимогою є письмова форма арбітражної угоди [2]. Це може бути окремий документ або арбітражне застереження, включене до основного договору. Сучасні технології дозволяють укладати арбітражні угоди в електронній формі, за умови дотримання вимог щодо електронного документообігу. Важливо чітко формулювати арбітражне застереження, щоб уникнути неоднозначностей та тлумачень.

Арбітраж – це процес вирішення спорів поза судом, у якому нейтральна третя сторона (арбітр) виносить обов'язкове для виконання рішення. Існують різні органи, що здійснюють арбітраж, і коло учасників може варіюватися залежно від типу арбітражу[1]. До органів що здійснюють арбітраж належать: Міжнародний арбітражний суд Міжнародної торгової палати (ICC) у Парижі, Лондонський міжнародний арбітражний суд (LCIA), Американська арбітражна асоціація (AAA), Стокгольмський арбітражний інститут (SCC), Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України (МКАС). Учасниками арбітражу є :сторони спору (фізичні та юридичні особи, держави та державні органи, міжнародні організації), арбітри (нейтральні та незалежні особи, які розглядають спір і виносять рішення), представники сторін, (юристи, адвокати або інші особи, які представляють інтереси сторін), експерти та свідки.

Важливо зазначити, що конкретний склад учасників та органи, що здійснюють арбітраж, визначаються арбітражною угодою між сторонами або регламентом відповідного арбітражного органу [3].

Арбітражні угоди можуть застосовуватися для розгляду широкого спектра спорів, особливо в галузі міжнародного комерційного права. Однак існують певні обмеження, встановлені законодавством та публічним порядком.

Найпоширеніша категорія-комерційні спори. Сюди входять спори, що виникають з договорів купівлі-продажу, поставки, підяду, оренди, лізингу, страхування, перевезення, інтелектуальної власності тощо.

Інвестиційні спори-спори між іноземними інвесторами та державами, що виникають з інвестиційних договорів або законодавства. Для розгляду таких спорів часто використовуються спеціалізовані арбітражні інституції, такі як Міжнародний центр з врегулювання інвестиційних спорів (ICSID).

Арбітражні угоди також можуть застосовуватися для розгляду морських спорів (спори, що виникають з морських перевезень, чартерів, аварій, рятування тощо). Для розгляду таких спорів існують спеціалізовані морські арбітражі.

Спори, що виникають у сфері спорту, наприклад, між спортсменами, клубами, федераціями часто розглядаються Спортивним арбітражним судом (CAS).

В деяких юрисдикціях можливо вирішувати трудові спори за допомогою арбітражу, проте існують суттєві обмеження. Спори, що стосуються публічного порядку, як правило, не можуть розглядатися арбітражем. Це включає кримінальні справи, адміністративні спори, спори, що стосуються сімейного права, та інші. Національне законодавство може встановлювати обмеження на розгляд певних категорій справ арбітражем. Важливо зазначити, що можливість розгляду конкретної категорії справ арбітражем залежить від законодавства відповідної країни та змісту арбітражної угоди.

Отже, Арбітражна угода є ключовим інструментом міжнародного комерційного арбітражу, що забезпечує ефективне та швидке вирішення спорів між сторонами. Її правова природа, що поєднує елементи матеріального та процесуального права, визначає її місце в системі міжнародного приватного права. Правильне укладення арбітражної угоди, з урахуванням вимог до форми та змісту, є запорукою успішного арбітражного процесу та виконання арбітражного рішення.

Список використаних джерел

1. Нью-Йоркська конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень 1958 року. [Text-of-UN-Convention New-York-1958-4.pdf](#) (дата звернення: 30.03.2025).

2. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України № 4002-XII від 24.02.1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text> (дата звернення: 30.03.2025).

3. Арбітражна угода та її основні умови. Арбітражне застереження - Sayenko Kharenko. URL: <https://sk.ua/uk/arbitrazhna-ugoda-ta-ii-osnovni-umovi-arbitrazhne-zasterezhennja/>

Ярина ВЕРХОДАЙ

студентка Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наукова керівниця:

Оксана БАСКАКОВА

асистентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

АНЕКСІЯ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА: НАСЛІДКИ ДЛЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Державний кордон України визначається Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, які були погоджені з нормами права

України та ратифіковані Верховною Радою України. Захист державного кордону будь-якої держави є невід'ємною частиною загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки і полягає у скоординованій діяльності військових формувань та правоохоронних органів держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом кожної з країн [1]. Згідно зі статтею 1 Статуту Організації Об'єднаних Націй, чітко прописано, що однією з цілей даної організації є підтримання міжнародного миру та безпеки, а також з цією ціллю необхідно колективно приймати заходи щодо усунення загрози миру та придушення актам агресії або інших проявів порушення світового миру. Акцентуючи увагу на події на Кримському півострові, стає зрозуміло, що норма Статуту ООН була порушена, де Україна та Росія були одними із співзасновників [2]. У лютому 2014 року в АР Крим було захоплено будівлю Верховної Ради Кримської Автономної Республіки та інші стратегічні об'єкти, а також заблоковано дії українських військових озброєними людьми у формі без видимих розпізнавальних знаків. Президент Росії деякий час відмовлявся визнати, що озброєні військово-службовці є представниками російської армії, але пізніше було визнано їхнє відношення до Росії, після чого стало зрозуміло, що територія Криму підлягла воєнній окупації. Згідно з чинним Наказом Міністерства Оборони України «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» від 23.03.2017 р., воєнна окупація – це тимчасове зайняття збройними силами сторони, що воює, у збройному конфлікті міжнародного характеру частини або всієї території супротивника на період ведення воєнних дій. Воєнна окупація не тягне за собою позбавлення суверенітету окупованої території. Відповідно до Четвертої Женевської конвенції 1949 року держава-окупант повинна вжити всіх заходів для відновлення і забезпечення суспільного порядку й безпеки населення окупованої території, сприяти задоволенню його першочергових потреб, дотриманню прав і основоположних свобод, забезпечувати захист культурних цінностей, у тому числі шляхом організації на окупованій території військових адміністрацій [3]. 16 березня 2014 року у Севастополі відбувся «референдум». За Законом України «Про референдуми в Україні» від 26.04.2010, референдум – це спосіб прийняття громадянами України шляхом голосування законів України, інших рішень з важливих питань загальнодержавного, республіканського та місцевого значення [4]. Щодо України, то не було офіційно встановленої дати про початок

агресивних дій на території півострова. В подальшому вважалося, що дата «27 березня 2014 року», коли була ухвалена резолюція Генеральної Асамблеї ООН про територіальну цілісність України, є початком агресії з боку Росії. Акцентуючи увагу на діях ООН в 2014 році, можна зійти до логічного підсумовування, що в цей день Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію про "Територіальну цілісність України" No 68/262, в якій підтримала українську сторону і визнала територіальну цілісність України, відзначивши, що АР Крим є від'ємними частинами України. Щодо Росії, то згідно з деякими діями цієї держави стає зрозумілим те, що агресія почалася раніше, ніж визнала її українська влада. По-перше, в Російській Федерації після захоплення Криму нова медаль «За повернення Криму», якою було нагороджено військових, політиків та представників «кримської оборони», де чітко зазначено, що вона присуджувалася за значний вклад та допомогу в операції щодо повернення Кримського півострова, яка проводилася з 20 лютого 2014 року до 18 березня 2014

року, тобто поки не заявила російська сторона про референдум. По-друге, посягання на територію іншої держави проведення однією державою на території іншої референдуму є прямим порушенням принципу територіальної цілісності як основного принципу міжнародного публічного права [5]. Даний референдум про статус півострова не був визнаний більшістю країн світу, серед яких були: Україна, Сполучені Штати Америки та Європейський Союз, однак Російська Федерація оголосила, що за результатами референдуму Крим включається до складу федерації. Згідно з даною заявою російського президента, в Україні АР Крим почав вважатися анексованими. Відповідно до затвердженої інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, анексія – це протиправне насильницьке приєднання однією державою території або частини

території іншої держави або будь-якого простору, що перебуває під контролем чи у спільному користуванні міжнародного співтовариства [6]. Міжнародні організації визнали окупацію та анексію Криму незаконними і засудили дії Росії. Країни Заходу запровадили економічні санкції. Росія заперечує анексію півострова і називає це «відновленням історичної справедливості» [5]. У Постанові «Про Заяву Верховної Ради України щодо невизнання легітимності так званих місцевих виборів на тимчасово окупованих територіях України - в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі» від 30 вересня 2020 року No 932-IX, Верховна Рада України офіційно оголосила датою початку тимчасової окупації Криму і Севастополя Росією 20 лютого 2014 року. Також Верховна Рада України наголосила, що проведення таких незаконних виборів є грубим порушенням Конституції та законодавства України, а також загальновизнаних норм і принципів міжнародного права, у тому числі Статуту ООН, Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни, Заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі (Гельсінського заключного акта), зобов'язань Російської Федерації за двосторонніми міжнародними договорами та інших норм міжнародного права [7]. Отже, агресія Російської Федерації проти України, яка розпочалася з воєнної окупації української території та незаконної анексії, вже має негативні наслідки для Росії у співробітництві федерації з іншими країнами, припинилася і діяльність у Великій Вісімки, членство у якій тимчасово припинили для Росії. Також слід зазначити, що негативні економічні наслідки торкнулися і України.

Список використаних джерел

1. Про державний кордон : Закон України від 18 грудня 1991 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/t177700?an=575>.
2. Статут Організації Об'єднаних Націй від 16 вересня 2005 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010?find=1&text=%D0%BC%D0%B8%D1%80+%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8#w1_1.
3. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах :Наказ Міністерства Оборони України від 23 березня 2017 року України.URL :https://ips.ligazakon.net/document/re30572?an=154&ed=0000_00_00.
4. Про референдуми в Україні :Закону України від 26 квітня 2010року No 6278-2. URL:<https://ips.ligazakon.net/document/JF4UE02A?an=6>.

5. П'ять років тому почалася російська анексія Криму : проект української служби Радіо Свобода «Крим Реалії». URL :<https://ua.krymr.com/a/news-5-rokiv-tomu-pochlas-rosiyska-aneksia-krymu/29780402.html>.

6. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах: Наказ Міністерства Оборони України від 23 березня 2017 року No 164.

[URL:https://ips.ligazakon.net/document/re30572?an=47&ed=0000_00_00&dtm=&le=](https://ips.ligazakon.net/document/re30572?an=47&ed=0000_00_00&dtm=&le=).

7. Про Заяву Верховної Ради України щодо невизнання легітимності так званих місцевих виборів на тимчасово окупованих територіях України - в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі : Постанова Верховної Ради України від 30 вересня 2020 року No 932-IX. URL :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-20#Text>.

Денис ШЕВЧУК

студент Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наукова керівниця:

Оксана БАСКАКОВА

асистентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

В наш час реалізація і забезпечення прав, свобод людини є найбільшим пріоритетом і соціальною цінністю для переважної більшості європейських країн. У даному контексті особливо актуально розглядається проблема вдосконалення діяльності одного з основних правоохоронних органів України – Національної поліції, на яку були покладені обов'язки щодо дотримання пріоритетності прав і свобод усіх громадян на основі принципів законності, порядку, верховенства права. Адміністративно-правовий статус Національної поліції висвітлено в Законі України від 02.07.2015 «Про Національну поліцію», Постанові Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 «Про затвердження Положення про Національну поліцію» та низці інших нормативно-правових документів, в яких підкреслено спрямованість цього правоохоронного органу на забезпечення публічної безпеки і порядку в державі, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності. Забезпечення виконання цих функцій і завдань вимагає докорінної зміни у підходах до визначення всієї адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції.[1]

З часів проголошення незалежності розпочалося повноцінне узгодження законодавства України відповідно до міжнародних правових стандартів щодо прав і свобод людини. Затвердження в 1996 році Основного закону – Конституції України, забезпечило право всього населення на захист прав і свобод, оскільки згідно зі статтею 1 Конституції Україна є соціальною державою. Одним із перших документів, що

безпосередньо визначили вектор діяльності органів внутрішніх справ України, спрямований на захист прав і свобод людини, виявилася Постанова КМУ від 24.04.1996р. № 456 «Про Концепцію розвитку системи Міністерства внутрішніх справ», де зазначалося, що політичне, економічне та соціальне оновлення суспільства у процесі побудови демократичної правової держави зумовлює потребу приведення правових, організаційних, структурних та інших засад функціонування органів виконавчої влади відповідно до нових умов їх діяльності та розвитку. До того ж на органи внутрішніх справ, як складову частину органів виконавчої влади, покладался обов'язок забезпечити реалізацію наданих їм повноважень, виходячи з пріоритетності прав і свобод людини. Вищезазначені положення отримали подальший розвиток та втілення у законодавчій базі України.[2,3] Так, згідно з Угодою про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» у Верховній Раді України восьмого скликання (2014 р.), укладеною учасниками Коаліції депутатських фракцій, до складу якої входила більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України, було вперше законодавчо визначено ідею утворення Національної поліції України. Національна поліція зазначалася в документі як центральний орган виконавчої влади в системі Міністерства внутрішніх справ України, з новими повноваженнями, що були орієнтовані на європейські цінності. У квітні 2014 р. було створено Експертну раду з питань дотримання прав людини та реформування органів внутрішніх справ з метою розробки концепції реформування. 17 травня 2014 р. начальник Головного штабу МВС України М. Вербенський анонсував початок реформування та поінформував про поетапне перетворення системи МВС України в правоохоронне відомство європейського зразка, головним критерієм оцінки діяльності якого буде дотримання основоположних прав і свобод людини і громадянина.

Упродовж другої половини 2014 р. керівництво МВС України запровадило низку експериментів у різних містах нашої країни. Головна мета їх полягала в удосконаленні діяльності органів внутрішніх справ та зміцненні взаємодії з населенням у різних куточках України [8]. Визначені у державних документах позиції щодо основних засад адміністративно-правового статусу Національної поліції та набутий досвід було окреслено в Законі України від 02.07.2015 «Про Національну поліцію» та Постанові КМУ від 28.10.2015 № 877 «Про затвердження Положення про Національну поліцію». Даними документами було встановлено статус Національної поліції України як центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через міністра внутрішніх справ України і який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку У затвердженому Кабінетом Міністрів України Розпорядженні «Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року» (2017 р.) було закладено концептуальні засади, повноваження і можливості реалізації функцій Національної поліції, визначено стратегічні пріоритети розвитку правозахисних органів як невід'ємної частини сектору національної безпеки, серед яких, зокрема: створення безпечного середовища; протидія злочинності; дотримання та забезпечення прав людини; ефективне інтегроване управління державним кордоном і збалансована міграційна політика; забезпечення якості і доступності адміністративних послуг; ефективне врядування, прозорість і підзвітність; розвиток кадрового потенціалу та

соціальний захист працівників.[4] Було визначено зокрема, те, що пріоритетним напрямом роботи цього органу держави має бути служіння як потребам окремих громадян, так і суспільству в цілому; діяльність Національної поліції здійснюватиметься в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами і громадськими об'єднаннями на засадах партнерства зі спрямуванням на задоволення їхніх потреб; усі форми та методи діяльності підрозділів Національної поліції України мають здійснюватися відповідно до чинного законодавства України та не залежати від волі окремих політичних сил. Національна поліція містить такі підрозділи: кримінальна поліція, патрульна поліція, органи досудового розслідування, поліція охорони, спеціальна поліція, поліція особливого призначення [7, с. 29], що мають задовольнити потреби всіх верств населення та структур суспільства у правовому захисті і підтриманні безпеки.

Організаційна структура Національної поліції визначається Законом України «Про Національну поліцію» і складається з центрального органу управління поліцією та територіальних органів поліції. Відповідно, характеризуючи адміністративно-правовий статус Національної поліції як суб'єкта реалізації державної політики України у сфері забезпечення прав і свобод людини, важливо зазначити, що важливою рисою прав людини є їх орієнтованість на захист індивіда та гарантованість законності протидії державі з боку людини з метою захисту власних прав. Досліджуючи дану проблематику, важливо наголосити, що Національна поліція насамперед має бути прозорою у своїх діях. Це означає, що поліцейські підрозділи мають бути достатньо відкриті до різноманітного зовнішнього контролю, в тому числі і громадського.[5] Адже лише за таких умов відбувається визнання пріоритетності потреб людини в суспільстві. Відповідно права людини виявляються обмежувальними стосовно дій державних органів, окреслюючи межі суспільної та індивідуальної свободи особистості відносно держави. Саме через це у вітчизняному законодавстві, що регламентує діяльність органів правопорядку, має бути чітко окреслено, що обмеження Національною поліцією прав і свобод людини допускається виключно на підставах та в порядку, визначених Конституцією і законами України, за нагальної необхідності і в обсязі, необхідному для виконання завдань поліції.

Прогресивною тенденцією сьогодення є встановлення адміністративно-правового статусу відносно нової на теренах України державної структури – Національної поліції, що не наслідуює негативні традиції правоохоронних органів минулого, а надає можливість зміцнити у державі законність на основі підвищення правової культури органу поліції в цілому та його окремих працівників, удосконалити підходи до організації правозахисної діяльності, зміцнити дисципліну, посилити відповідальність і підзвітність поліції перед громадою. А тому, подальша детальна розробка шляхів оптимізації кадрової політики Національної поліції України в контексті оновлення адміністративно-правових засад захисту прав і свобод людини є перспективним напрямом дослідження. [6,7]

Список використаних джерел

1. Катрич Д. К. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України: поняття і зміст. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2016. Вип. 36 (2). С. 31–35.

2. Любова Н. О. Діяльність поліції щодо повернення довіри населення та налагодження зв'язків з громадськістю // Актуальні проблеми охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки в сучасних умовах : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 20 листоп.2015 р.) / МВС України, Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2015. С. 162–165.
3. Васильєв І. О., Мінка Т. П. Контрольна діяльність штабів ОВС : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 260 с.
4. Кісіль З. Р. Адміністративноправовий статус працівника міліції як фактор протидії професійній деформації. Південноукраїнський правничий часопис. 2008. № 2. С. 123– 126.
5. Адміністративна діяльність органів поліції України / О. І. Безпалова та ін.; за заг. ред. В. В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 432 с.
6. Бисага Ю. М., Палінчак М. М., Белов Д. М., Данканич М. М. Основні права людини. Ужгород, 2003. 189 с.
7. Теличкін І. Реформування органів внутрішніх справ та Прокуратури // Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <http://surf.li/mthu>.

Максим ОЗІЙЧУК

студент Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наукова керівниця:

Оксана БАСКАКОВА

асистентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ

Обсяг трудової міграції зріс в усьому світі через глобалізацію економіки, зростання міжнародної мобільності робочої сили та міжнародну гуманітарну кризу. Зарубіжна діяльність громадян та трудова міграція іноземців потребують регулювання на національному та міжнародному рівні. Адже, проблемним питанням залишається визначення правового регулювання трудових відносин з іноземним елементом, через відмінності між іноземним та національним законодавством у виборі застосування права та норм. Право на працю є фундаментальним правом людини, яке є необхідним для задоволення її потреб, можливості самореалізуватись та самовиразитись у суспільстві.

Міжнародні трудові правовідносини представляють собою особливий тип юридичних відносин з іноземним елементом, які виникають на підставі угоди (трудового договору або контракту) між працівником та роботодавцем, у зв'язку з виконанням працівником певної трудової функції за винагороду, яка визначена роботодавцем та яку останній зобов'язується виплачувати, а також забезпечувати умови праці необхідні для виконання роботи [1].

Трудові відносини з іноземним елементом мають особливий суб'єктивний склад: суб'єкт – іноземний працівник, особа без громадянства; об'єкт – трудова діяльність іноземців в Україні або українськими громадянами за кордоном; юридичний факт – укладення або розірвання трудового договору за кордоном, завдання шкоди життю або здоров'ю працівника за кордоном, зміна умов праці тощо.

Трудові відносини поділяються на індивідуальні (сторонами виступають наймач та працівник) та колективні (учасники – наймач та працівники), які спрямовані на укладення й виконання колективних договорів.

Трудові відносини, що мають міжнародний аспект, можуть регулюватись національним законодавством, міжнародними актами, трудовими договорами (контрактами) або колективними договорами, іншими угодами, звичаєвим правом, судовою практикою, правовою наукою.

Внутрішнє законодавство може містити такі норми: матеріально-правові (загальні положення, які визначають порядок працевлаштування іноземців, регулюють питання іноземців, імміграції та зайнятості), а також колізійні норми (принципи, що вказуючи, які саме положення (норми) будуть застосовуватися у певних трудових відносинах з іноземним елементом).

Доступ до праці, обсяг трудових прав та обов'язків працівника-мігранта залежить від країни, де закріплюється, відповідний, правовий статус, а також чинного в ній трудового законодавства.

Згідно з ч. 3 ст. 1 ЗУ "Про міжнародне приватне право", колізійна норма – це норма, що визначає право якої держави підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом [2]. Структура колізійної норми включає обсяг та прив'язку: обсяг – вказівка на вид трудових відносин, що потребують врегулювання; прив'язка – вказівка на правову систему, яка має застосовуватись. [1].

Основними принципами, на яких ґрунтуються колізійні норми у сфері трудових відносин, є: 1) закон країни праці (*lex loci laboris*), застосовується законодавство країни, де фактично виконується робота; 2) особистий закон роботодавця (*lex personalis*), у певних випадках може застосовуватися законодавство держави, де зареєстрований роботодавець (для фізичних осіб – країна громадянства); 3) закон автономії волі (*lex voluntatis*) або вільний вибір права, сторони можуть самостійно обирати право, яке буде регулювати їхні відносини за трудовою угодою.

В Україні ключовими нормативними актами, що регулюють зазначені положення, є: ЗУ «Про міжнародне приватне право» згідно з ст. 52 до трудових відносин застосовується право держави, у якій виконується робота, якщо інше не передбачено законом або міжнародним договором України [2]; Кодексом законів про працю України, де відповідно до ст. 8, 8-1 трудові відносини громадян України, які працюють за її межами, а також трудові відносини іноземних громадян, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях України, регулюються відповідно до ЗУ «Про міжнародне приватне право»; якщо міжнародним договором або міжнародною угодою, в яких бере участь Україна, встановлено інші правила, ніж ті, що їх містить законодавство України про працю, то застосовуються правила міжнародного договору або міжнародної угоди [3]; ЗУ «Про зовнішню трудову міграцію» відповідно до нього, він визначає правові та організаційні засади державного регулювання зовнішньої

трудої міграції та соціального захисту громадян України за кордоном (трудових мігрантів) і членів їхніх сімей [4] тощо.

Міжнародні акти поділяються залежно від географічного масштабу на: 1) універсальні міжнародні угоди (конвенції та договори, що присвячені іноземним працівникам та працівникам-мігрантам); 2) регіональні міжнародні угоди; 3) локальні міжнародні угоди (двосторонні договори, що слугують інструментом координації у сферах економічного, наукового та іншого виду співробітництва). Трудові стандарти, так звані здебільшого фіксуються у документах ООН, МОП («Міжнародний трудовий кодекс» складається з 191 конвенцій, 208 рекомендацій і шести протоколів), Ради Європи та Європейського Союзу. Міжнародні акти містять лише колізійні або матеріально-правові норми, або наявність їх разом.

Правовий статус працівників-мігрантів здебільшого визначається універсальними міжнародними правовими актами. Основні трудові права, які є невід'ємною частиною прав людини, поширюються також на працівників-мігрантів і закріплені у ключових міжнародних документах з прав людини, зокрема в Загальній декларації прав людини (ЗДПЛ), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966 рік), а також у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966 рік) [5, с. 44].

Основні колізійні норми у сфері міжнародних трудових відносин містяться у Конвенціях Міжнародної Організації Праці, спеціалізована установа ООН у галузі трудових прав, її діяльність спрямована на забезпечення соціальної справедливості працівників та розробка програм та міжнародних стандартів, наприклад, Конвенція про працівників-мігрантів (переглянута 1949 року) N 97 [6], де передбачено, що держави-учасниці надавали мігрантам рівні умови трудової діяльності такі ж, як надані їхнім громадянам (робочий час, понаднормова робота, вік прийняття на роботу тощо).

У свою чергу, матеріально-правові норми знаходяться у таких міжнародних документах: Європейська соціальна хартія [7] – є ключовим договором Ради Європи у сфері захисту соціальних прав людини, який у більшості своїх положень закріплює трудові права; Європейську конвенцію з прав людини [8] та Європейська Конвенція про правове положення робітників-мігрантів (1977) [9] тощо.

Двосторонні угоди між суверенними державами відіграють важливу роль у регулюванні ключових аспектів трудових відносин, що мають транснаціональний характер. Такі угоди встановлюють конкретні правила для спільного врегулювання питань, пов'язаних із транскордонною міграцією, зокрема, у сфері працевлаштування, соціального захисту та правового статусу працівників-мігрантів, наприклад, Договір між Міністром праці України і Міністром праці та соціальної політики Республіки Польща про співробітництво в галузі праці та соціальної політики (відповідно до ст. 4 «сторони будуть співробітничати в галузі міграції робочої сили та запобігання нелегальному працевлаштуванню та нелегальному посередництву в працевлаштуванні» [10]).

Звичайне право та судова практика виступають формами формування матеріально-правових і колізійних норм у тих державах, де вони застосовуються.

У трудових договорах (контрактах), а також у колективних угодах може міститися посилання на законодавство, яке слід застосовувати до відповідних трудових

правовідносин. Це положення стосується також інших видів угод, зокрема зовнішньоекономічних договорів.

Отже, правове регулювання трудових відносин з іноземним елементом є складною та багатогранною сферою, яка охоплює як національне законодавство (вітчизняне, іноземне), так і міжнародні акти. Глобалізація та посилення міжнародної міграції робочої сили обумовлюють необхідність створення ефективного механізму правового забезпечення трудових прав мігрантів. Колізійні норми, що використовуються у цій сфері, мають базуватися на основних принципах міжнародного права, а саме: закон місця роботи, закон особистого статусу та автономія волі сторін. Лише гармонізація національного і міжнародного правового регулювання дозволить забезпечити ефективний захист та реалізацію прав працівників-мігрантів, а також безпечній трудовій міграції.

Список використаних джерел

1. Донченко, А. Я. Актуальні питання регулювання трудових відносин з іноземним елементом. Актуальні проблеми права: теорія і практика. Вип. 47 (2024): С. 60-70.
2. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#top> (дата звернення: 01.04.2025 р.).
3. Кодекс законів про працю України : Закон України від 01.06.1972 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 30.03.2025 р.).
4. Про зовнішню трудову міграцію : Закон України від 5 листопада 2015 р. № 761-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text> (дата звернення: 01.04.2025 р.).
5. Моніка Смуш-Кулеша, Алла Федорова, Богдан Мойса. Соціальні права в Україні під час війни. Звіт про оцінку потреб. URL: <https://rm.coe.int/needs-assessment-ua-2/1680a9b408>.
6. Конвенція про працівників-мігрантів (переглянута 1949 року) N 97 : Конвенція Міжнародної Організації Праці від 01.07.1949 р. № 97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_159#top (дата звернення: 30.03.2025 р.).
7. Європейська соціальна хартія (переглянута) : Хартія Ради Європи від 03.05.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 30.03.2025 р.).
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 31.03.2025 р.).
9. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів : Конвенція Ради Європи від 24.11.1977 р. № ETS N 93. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_307#Text (дата звернення: 31.03.2025 р.).
10. Договір між Міністром праці України і Міністром праці та соціальної політики Республіки Польща про співробітництво в галузі праці та соціальної політики. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_040#Text (дата звернення: 31.03.2025 р.).

11. Оленчук, Н. Окремі аспекти правового регулювання трудових відносин з іноземним елементом. Diss. Тернопіль: Вектор, 2018.

12. Конспект лекцій з дисципліни «Міжнародне приватне право», Нестерцова-Собакарь О. В. - 172 с.

Іван КОНДРЕЦЬКИЙ

студент Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наукова керівниця:

Оксана БАСКАКОВА

асистентка кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА У ЗВ'ЯЗКУ З ЄВРОІНТЕГРАЦІЄЮ ТА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Міжнародне приватне право як галузь права, що регулює приватноправові відносини з іноземним елементом, набуває особливого значення для України в контексті євроінтеграційних процесів та викликів воєнного стану. Трансформація правової системи України відбувається під впливом двох потужних чинників: з одного боку – євроінтеграція з необхідністю гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу, з іншого – правовий режим воєнного стану, який вимагає гнучкості правового регулювання за надзвичайних обставин.

Інтеграція України до європейського правового простору передбачає фундаментальні зміни в галузі міжнародного приватного права. Відповідно до ст. 8 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, підписаної 21 березня та 27 червня 2014 року, наша держава взяла на себе зобов'язання щодо адаптації законодавства до європейських стандартів [1]. Значним кроком у цьому напрямку стало надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС 23 червня 2022 року, що посилює необхідність прискорення гармонізації законодавства України з *acquis communautaire* ЄС. За даними Міністерства юстиції України, станом на 2023 рік, більше 60% положень законодавства у сфері міжнародного приватного права вже приведено у відповідність до стандартів ЄС [7].

Закон України "Про міжнародне приватне право" № 2709-IV від 23 червня 2005 року став фундаментом для регулювання приватноправових відносин з іноземним елементом, проте в контексті євроінтеграції та воєнного стану потребує суттєвого оновлення [2]. В рамках виконання зобов'язань щодо імплементації положень Регламентів ЄС, 15 березня 2023 року Кабінет Міністрів України схвалив проєкт змін до цього Закону, спрямований на гармонізацію з Регламентом Рим I (№593/2008) та Регламентом Рим II (№864/2007).

Воєнний стан, введений відповідно до Закону України "Про правовий режим воєнного стану" № 389-VIII від 12 травня 2015 року та запроваджений 24 лютого 2022 року, створив безпрецедентні виклики для міжнародного приватного права [3]. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на січень

2024 року, понад 6 мільйонів українців стали біженцями за кордоном, що зумовило необхідність вирішення численних правових питань, пов'язаних з їхнім статусом. Директива ЄС 2001/55/ЄС про тимчасовий захист була активована вперше в березні 2022 року, надавши українцям можливість отримати тимчасовий захист у країнах ЄС.

Особливої уваги заслуговує проблематика визнання та виконання іноземних судових рішень в умовах воєнного стану. Регламент Брюссель I bis (№1215/2012) у ст. 36 встановлює, що рішення, винесене в державі-члені, визнається в інших державах-членах без необхідності застосування будь-якої процедури [5]. Імплементация цих правил у національне законодавство України є необхідною умовою для забезпечення правової визначеності та захисту прав сторін у транскордонних спорах. У вересні 2022 року Україна ратифікувала Конвенцію про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах (Гаазька конвенція 2019 року), що стало важливим кроком для забезпечення транскордонного виконання судових рішень [8].

Цивільний кодекс України № 435-IV від 16 січня 2003 року містить низку положень, що стосуються міжнародного приватного права, проте вимагає суттєвих змін для приведення у відповідність до європейських стандартів [6]. Зокрема, ст. 25 Кодексу щодо місця проживання фізичної особи потребує переосмислення з урахуванням масового переміщення громадян. Ст. 1166, яка регулює загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду, потребує уточнення щодо випадків пошкодження майна внаслідок бойових дій.

Особливої актуальності набуло питання відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок військової агресії. У липні 2022 року була проведена Міжнародна конференція з відновлення України в Лугано (Швейцарія), на якій було прийнято принципи відновлення України, включаючи створення міжнародних механізмів компенсації завданої шкоди [9]. У травні 2023 року Україна ініціювала створення Реєстру шкоди, заподіяної внаслідок агресії Російської Федерації проти України. Цей механізм дозволяє фіксувати та оцінювати шкоду, заподіяну фізичним та юридичним особам, що в подальшому може бути використано для компенсації через міжнародні та національні юридичні механізми.

Воєнний стан в Україні призвів до масової міграції громадян за кордон, що актуалізувало питання захисту їхніх прав у трудових відносинах з іноземним елементом. Регламент ЄС № 604/2013 (Дублін III) у ст. 3 встановлює критерії та механізми визначення держави-члена, відповідальної за розгляд заяви про міжнародний захист, поданої в одній із держав-членів громадянином третьої країни або особою без громадянства [4]. Директива ЄС 96/71/ЄС про відрядження працівників у рамках надання послуг та Директива ЄС 2014/67/EU стали основою для забезпечення захисту прав українських працівників за кордоном. У жовтні 2022 року було внесено зміни до Закону України "Про зайнятість населення", які спростили процедуру працевлаштування громадян України за кордоном та посилили захист їхніх трудових прав [10].

Розвиток електронної комерції та цифрових технологій у поєднанні з масовим переміщенням громадян створює нові виклики для міжнародного приватного права. Директива ЄС 2000/31/ЄС про електронну комерцію у ст. 3 встановлює принцип країни походження, згідно з яким послуги інформаційного суспільства регулюються правом держави-члена, в якій постачальник послуг заснований. У серпні 2022 року Україна

приєдналася до програми "Єдиний цифровий ринок ЄС", що відкрило нові можливості для транскордонної електронної комерції та надання цифрових послуг. У червні 2023 року було прийнято Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гармонізації законодавства у сфері електронної комерції з правом Європейського Союзу", який наблизив українське законодавство до вимог ЄС [11].

Отже, розвиток міжнародного приватного права в Україні відбуватиметься під впливом двох ключових факторів: євроінтеграції та воєнного стану. Ці фактори визначатимуть напрямки законодавчих змін та практику застосування норм міжнародного приватного права. Гармонізація національного законодавства з правом ЄС залишатиметься пріоритетним завданням, однак його реалізація потребуватиме врахування специфічних умов воєнного стану та повоєнного відновлення країни.

Список використаних джерел

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Ст. 2125.
2. Закон України "Про міжнародне приватне право" від 23.06.2005 № 2709-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 32. Ст. 422.
3. Закон України "Про правовий режим воєнного стану" від 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250.
4. Регламент (ЄС) № 604/2013 Європейського Парламенту та Ради від 26 червня 2013 року. Official Journal of the European Union. L 180. 29.06.2013. P. 31-59.
5. Регламент (ЄС) № 1215/2012 Європейського Парламенту та Ради від 12 грудня 2012 року. Official Journal of the European Union. L 351. 20.12.2012. P. 1-32.
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
7. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2022 рік. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu/zviti-pro-vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu>
8. Закон України "Про приєднання України до Конвенції про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах" від 14.09.2022. Відомості Верховної Ради України. 2022. № 38. Ст. 401.
9. Ukraine Recovery Conference. Lugano Declaration. URL: <https://www.eda.admin.ch/eda/en/fdfa/fdfa/aktuell/dossiers/urc2022lugano.html>
10. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту трудових прав працівників" від 18.10.2022. Відомості Верховної Ради України. 2022. № 46. Ст. 504.
11. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гармонізації законодавства у сфері електронної комерції з правом Європейського Союзу" від 02.06.2023. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 28. Ст. 312.

Наукове видання

**НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ:
ПРАВА ЛЮДИНИ ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА**

Збірник матеріалів П'ятої міжнародної науково-практичної конференції

Національний університет «Львівська політехніка»

4 квітня 2025 р.

Національний університет «Львівська політехніка»
Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
кафедра теорії права та конституціоналізму
м. Львів, вул. Князя Романа, 1/3
(корпус № XIX, к. 311, 327)
контактний телефон: (032) 258-21-16
електронна пошта: tifr.dept@lpnu.ua; idp.dept@lpnu.ua

Технічний редактор Роман СВИНАРЧУК.

Підписано до друку 21.05.2025. Гарнітура “Times”.

Формат 30х42/8. Папір офс. Друк цифровий.

Тираж 100 пр. Замовлення № 29.

Видавництво ТОВ «4ФЕМІЛІ».

Виготовлювач ФОП Свинарчук М.В.

+38 068 68 35 800 • print35800@gmail.com

Свідоцтво субекта видавничої справи ДК № 8216 від 18.11.2024 р.